

UZAKTAN EĞİTİM

PROGRAMLARI İLE EĞİTİMDE

ZAMAN VE MEKÂN ENGELİ YOK

ALES ŞARTI YOKTUR

ŞEHİT EŞİ VE ÇOCUKLARINA %75, GAZİLERE, EŞ VE ÇOCUKLARINA %50 İNDİRİM

YÜKSEK LİSANS PROGRAMLARI (TEZSİZ)

- Arap Dili Eğitimi
- Bilgisayar Mühendisliği
- Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme
- Eğitim Yönetimi ve Denetimi
- İngiliz Dili Eğitimi
- İşletme
- İş Sağlığı ve Güvenliği
- Sağlık Kurumları İşletmeciliği
- Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
- Turizm İşletmeciliği
- Türk Dili ve Edebiyatı
- Türkçe'nin Yabancı Dil Olarak Öğretimi
- Uluslararası İlişkiler
- Yerel Yönetimler
- Yönetim Bilişim Sistemleri
- Yönetim ve Organizasyon

ÖN LİSANS PROGRAMLARI

- Bilgisayar Programcılığı

LİSANS PROGRAMLARI

- Bilgisayar Mühendisliği
- Endüstri Mühendisliği
- Yönetim Bilişim Sistemleri

AHMET YESEVİ
ÜNİVERSİTESİ

EN UYGUN KAYIT ÜCRETİ

Bilgi için: bilgi@turtep.edu.tr

İLETİŞİM

Tel : 0 312 216 06 50

Faks : 0 312 216 06 59

Adres : TÜRTEP Başkanlığı Taşkent Cad. Şehit H. Temel Kuşuoğlu Sok.
No:30 Bahçelievler/ANKARA

www.ayu.edu.tr

SOSYAL MEDYA HESAPLARIMIZ

Ahmetyeseviuni
Ahmetyeseviuni
Ahmetyeseviuni
Ahmetyeseviuni

www.turtep.edu.tr

bilig

Sürekli Yayın ISSN 1301-0549

bilig

Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi
Journal of Social Sciences of the Turkic World
Журнал Гуманитарных Наук Тюркского Мира

BAHAR SPRING 2018 • SAYI NUMBER 85

Mehmet Çetin - Recep Kök	Kırım Savaşı Örneğinde Osmanlı Ordusu'nda Gayrimüslimlerin İstihdamı
Zekeriya Işık	Osmanlı İmparatorluğu'nda Kamusal Alanda Cinsiyet ve Toplumsal Cinsiyet Kimliğiyle Kadın (1839-1900): Çorum Şer'iyye Mahkemesi Örneği
Yahya Yeşilyurt	Yemen Karasularında Korsanlık ve Osmanlı Devleti'nin Aldığı Tedbirler (1869-1914)
Ahmet Ali Gazel	Osmanlı Mürettepler Cemiyeti
Amirzhan Rysbayev - Gulzada Temenova	Kazak ve Türkiye Türkçesindeki Anlamca Kaynaşmış ve Deyimleşmiş Fiillerin Anlamsal Yapısı
Hatice Öznil	Mehmed Murad Nakşibendî ve Nakşi Gözüyle Yazılmış Tek, Tam Mesnevî Şerhi
Ebru Davulcu	Dalkavuk, Kalem, Davul, Kartal, Cem ve Kara Sinan Dergilerindeki Reklam ve İlanlarda Modernleşme ve Değişen Tüketim Kültürü
Gökhan Yalçın	Edvâr Kitaplarında Usûl-i Cedid: İç İçe Daireli Usûller
Yavuz Şen	Bektaşî Nefesleri Üzerine Makamsal Bir İnceleme
Kubilay Aktulum	Metinlerarasılık Görüngüsünde Gerçeklik ya da Metnin Göndergeselliği
Rasim Yılmaz - Julide Yalçınkaya Koyuncu	The Impact of Privatization on Labor Productivity in Transition Economies and the Turkic Republics
Oljobay Karatayev	Sibir Kırgızlarının Devlet ve Siyasi Yöneticisi: Erenak Bek
Utku Yapıcı	Change in the Status of the Crimean Tatars: from National Minority to Indigenous People?
Münevver Ebru Zeren - Çetin Pekacar - Bülent Kaya	Yayın Değerlendirme

© Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı
Ahmet Yesevi University Board of Trustees
Полномочный Совет университета имени Ахмеда Ясави

bilig, Türk Dünyasının kültürel zenginliklerini, tarihî ve güncel gerçeklerini bilimsel ölçüler içerisinde ortaya koymak; Türk Dünyasıyla ilgili olarak, uluslararası düzeyde yapılan bilimsel çalışmaları kamuoyuna duyurmak amacıyla yayımlanan uluslararası standartlarda, hakemli bir dergidir. Kış/Ocak, Bahar/Nisan, Yaz/Temmuz ve Güz/Ekim sayısı olmak üzere yılda dört defa yayımlanır. *bilig*'e gönderilen yazılar, önce yayın kurulunca dergi yazım ilkelerine uygunluk açısından incelenir ve uygun bulunanlar, değerlendirilmek üzere o alandaki çalışmalarıyla tanınmış iki hakeme gönderilir. Hakemlerin isimleri gizli tutulur ve raporlar beş yıl süreyle saklanır. Dergide yayımlanan yazılardaki görüşlerin sorumluluğu, yazarlarına aittir.

bilig,

- ♦ SSCI (Social Sciences Citation Index)
Social Scisearch
Journal Citation Reports/Social Sciences Edition
- ♦ SCOPUS (Elsevier Bibliographic Databases)
- ♦ MLA (Modern Language Association) International Bibliography, New York/ABD
- ♦ CSA (Cambridge Scientific Abstracts, Sociological Abstracts Worldwide political Science Abstracts, Linguistics and Language Behavior Abstracts), Cambridge/ABD
- ♦ IBSS (International Bibliography of the Social Sciences), Londra/İNGİLTERE
- ♦ ASOS Index (Akademia Sosyal Bilimler İndeksi)
tarafından taranmakta ve makalelerin İngilizce özetleri, indekslerin servislerinde yer almaktadır.
- ♦ TÜBİTAK/ULAKBİM SBVT tarafından taranmakta ve dizinlenmektedir.

bilig, is a refereed journal of international standards aiming to present the cultural riches as well as the historical and contemporary realities of the Turkic world within a scientific framework. It also aims to inform the public of scientific studies of international quality focusing on the Turkish World. It is published quarterly in Winter/January, Spring/April, Summer/July and Autumn/October. Contributions and articles submitted to *bilig* are first evaluated by the Editorial Board with regard to their compliance with the publishing principles, and those found acceptable are forwarded to two referees well-known for their scholarship in the relevant field. The names of the referees are kept confidential, and their reports are kept in record for a period of five years. The authors are responsible for the opinions stated in the articles published in the journal.

bilig, is indexed in

- ♦ SSCI (Social Sciences Citation Index)
Social Scisearch
Journal Citation Reports/Social Sciences Edition
- ♦ SCOPUS (Elsevier Bibliographic Databases)
- ♦ MLA (Modern Language Association) International Bibliography, New York/USA
- ♦ CSA (Cambridge Scientific Abstracts, Sociological Abstracts Worldwide Political Science Abstracts, Linguistics and Language Behavior Abstracts), Cambridge/USA
- ♦ IBSS (International Bibliography of the Social Sciences), London/ENGLAND
(The English abstracts of the articles are also included in the indexing services)
- ♦ ASOS Index
- ♦ TÜBİTAK / ULAKBİM SBVT

OKUYUCU MEKTUPLARI / LETTERS

Lütfen yayımlanan yazılar hakkındaki görüş, yorum ve önerilerinizi
Yayın Yönetmenine gönderiniz.

*Readers are highly encouraged to express their views, comments or suggestions on published articles,
to the editor.*

bilig

Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi
Journal of Social Sciences of the Turkic World

BAHAR SPRING 2018 • SAYI NUMBER 85

bilig

Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi
Journal of Social Sciences of the Turkic World

BAHAR SPRING 2018 • SAYI NUMBER 85

Sahibi Owner

Ahmet Yesevi Üniversitesi Adına Mütevelli Heyet Başkanı
Prof. Dr. Musa YILDIZ

Yayın Yönetmeni Editor in Chief

Prof. Dr. Fırat PURTAŞ

Yayın Kurulu Editorial Board

Prof. Dr. Fırat PURTAŞ
Prof. Dr. Nâzım Hikmet POLAT
Prof. Dr. Yunus KOÇ
Prof. Dr. Ali Ekber ŞAHİN
Doç. Dr. Tuba DURMUŞ
Dr. Murat YILMAZ

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü Managing Editor

Fatih ÖZER

Teknik Redaksiyon Redaction

Doç. Dr. Tuba DURMUŞ

Özetlerin İngilizcesi English Abstracts

Ebru SEVEN

Özetlerin Rusçası Russian Abstracts

Liliya SATTAROVA

Sekreteryâ Secretariat

Fatih ÖZER

Yönetim Merkezi Management Center

Taşkent Cad. Şehit H. Temel Kuşuoğlu Sok.
Nu: 30 06490 Bahçelievler / ANKARA
Tel : (0 312) 216 06 00 • Faks : (0 312) 216 06 09
www.ayu.edu.tr
bilig.yesevi.edu.tr • e-posta: bilig@yesevi.edu.tr

Abonelik Subscription

bilig@yesevi.edu.tr

Abone Bedeli

Yurt içi (Yıllık) : 100 TL (Öğretim üyesi, öğretmen ve öğrencilere 50 indirimlidir)
Yurt dışı (Yıllık) : 150 ABD Doları

Yayın Türü

3 aylık, yaygın, süreli

Baskı Printed by

Merkez Repro iç ve Dış Tic. Ltd. Şti.
Devrez Sk. No. 1/B İskitler / ANKARA
0312 384 7898 www.merkezrepro.com

Basım Yeri: ANKARA

Basım Tarihi: 30/04/2018

ISSN: 1301-0549

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Abdılcaan AKMATALİYEV
Millî Bilimler Akademisi / Kırgızistan

Prof. Dr. Ramiz ASKER
Bakü Devlet Üniversitesi / Azerbaycan

Prof. Dr. Viktor BUTANAYEV
Hakas Katanov Devlet Üniversitesi / Rusya Federasyonu

Prof. Dr. Nurettin DEMİR
Hacettepe Üniversitesi / TÜRKİYE

Prof. Dr. Edward FOSTER

Talisman / ABD

Prof. Dr. Darhan HIDIRALI
Uluslararası Türk Akademisi / Kazakistan

Prof. Dr. Osman HORATA
Hacettepe Üniversitesi / Türkiye

Prof. Dr. Lars JOHANSON
Mainz Üniversitesi / Almanya

Prof. Dr. Mustafa S. KAÇALIN
Marmara Üniversitesi / Türkiye

Prof. Dr. Ramazan KORKMAZ
Maltepe Üniversitesi / Türkiye

Prof. Dr. Mehmet KUTALMIŞ
Ahmet Yesevi Üniversitesi / Kazakistan

Prof. Dr. Rafael MUHAMMEDİNOV
Bilimler Akademisi / Rusya Federasyonu

Prof. Dr. Mahir NAKİP
Çankaya Üniversitesi / Türkiye

Prof. Dr. M. Öcal OĞUZ
Gazi Üniversitesi / Türkiye

Prof. Dr. Mehmet ÖZ
Hacettepe Üniversitesi / Türkiye

Prof. Dr. Ali Yaşar SARIBAY
Uludağ Üniversitesi / Türkiye

Prof. Dr. Musa YILDIZ
Gazi Üniversitesi / Türkiye

Makalelerde ifade edilen fikir ve görüşler sadece yazarlarının olup, Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığının görüşlerini yansıtmazlar.

The opinions and views expressed in the articles are the authors' solely and do not reflect the views of the Ahmet Yesevi University Board of Trustees.

Saygıdeğer okurlar,

Bilig'in yeni sayısını istifadenize sunmaktan mutluluk duymaktayız. Nevruz dönemi-
mine denk gelen yeni sayımız Nevruz gibi renkli ve bereketli bir içeriğe sahip. Bu
sayıda Türklük biliminin her alanından birbirinde değerli 13 makale bulunmaktadır.
Memnuniyetle ifade edebiliriz ki, bu makalelerin hepsi alana katkı sunan daha
önce hiç incelenmemiş konuları çok alan özgün çalışmalardır.

Önceki sayılarda olduğu gibi ***bilig*** – **Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi**'nin bu
sayısında da Türk kültür hazinesinin farklı yönlerine dikkat çeken, Türk dünyasının
güncel meselelerine ışık tutan, sosyal bilimlerin temel alanlarından seçkin makaleler
yer almaktadır. İlk bakışta tarih, dil, edebiyat, müzik, iletişim, uluslararası ilişkiler
ve iktisat alanında makaleler dikkati çekmekle birlikte okuduğunuzda rahatlıkla
göreceğiniz gibi birçok çalışma çok disiplinli ve disiplinler arası bir yaklaşımla ele
alınmıştır.

İktisat bölümünde iki akademisyen Mehmet Çetin ve Recep Kök'ün hazırladığı
“Kırım Savaşı Örneğinde Osmanlı Ordusu'nda Gayrimüslimlerin İstihdamı” baş-
lıklı makale, Zekeriya Işık'ın “Osmanlı İmparatorluğu'nda Kamusal Alanda Cinsi-
yet ve Toplumsal Cinsiyet Kimliğiyle Kadın” başlıklı makalesi ve Yahya Yeşilyurt'un
kaleme aldığı “Yemen Karasularında Korsanlık ve Osmanlı Devleti'nin aldığı Ted-
birler” adlı çalışma çok disiplinli ve disiplinlerarası niteliğiyle dikkat çekici eserler-
dir. Bu üç makalenin Tarih alanındaki çalışmalarına yeni bir soluk getiren dikkate
değer nitelikte olduğuna inanıyoruz.

Zengin Türk diline ilişkin Amirzhan Rysbayev ve Gulzada Temenova'nın birlikte
hazırladıkları “Kazak ve Türkiye Türkçesindeki Anlamca Kaynaşmış ve Deyimleş-
miş Fiillerin Anlamsal Yapısı” başlıklı makale Kazakistanlı akademisyenlerin ko-
nuyla ilgili birikimlerini ortaya koyan, pek çok örnek deyimini karşılaştırmalı olarak
incelendiği özgün bir çalışmadır.

Ebru Davulcu'nun yazdığı “Dalkavuk, Kalem, Davul, Kartal, Cem ve Karasınan
Dergilerindeki Reklam ve İlanlarda Modernleşme ve Değişen Tüketim Kültürü”
başlıklı makale, Osmanlı Devleti'ndeki modernleşme çabaları ve bu çabalarla birlik-
te tüketim kültüründe yaşanan değişimleri Batı tarzı mizah dergilerindeki reklam
ve ilanlar üzerinden incelemektedir.

bilig – **Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi**'ne katkıda bulunan tüm akademis-
yenlerimize teşekkür ediyor, yeni sayımızın bilim dünyasına faydalı olması temen-
nisiyle iyi okumalar diliyoruz.

Prof. Dr. Fırat PURTAŞ
Yayın Yönetmeni

Dear Readers,

We are delighted to offer you the new issue of Bilig. Our new issue coinciding to the Nowruz festival has a colorful and fertile content like Nowruz. In this issue, there are 13 valuable articles each of which are from the field of Turkology. We are content to state that these articles are all original works that address the issues that have never been reviewed before, contributing to the field.

As in the previous issues, in this issue of ***bilig – Journal of Social Sciences of the Turkic World*** - there are outstanding articles from the main fields of social sciences which arouse interest to the various aspects of Turkish culture and shed light on the current affairs of the Turkish world. At first glance, the articles in history, language, literature, music, communication, international relations and economics draw attention and in addition to this, as you can easily notice while reading, many studies have been dealt with in a multidisciplinary and interdisciplinary approach.

The article prepared by two academicians Mehmet Çetin and Recep K  k in the department of Economics and entitled “The Employment of Non-Muslims in the Ottoman Army in the Case of the Crimean War” and in the article titled “ Gender in Public Sphere in The Ottoman Empire and Woman with Gender Identity “ by Zekeriya Isik and penned by Yahya Yeşilyurt “ Piracy in Territorial Waters of Yemen and Measures by The Ottoman Empire “ are the remarkable multidisciplinary and interdisciplinary studies. We believe that these three articles are of significant quality that bring a new perspective to the studies in the field of history.

Prepared together by Amirzh the Rysbayev and Gulzar Temenova regarding the rich Turkish language the article titled “ The semantic structure of verbal phraseological units in Kazakh and Turkish languages” is a unique study which reveals accumulation of relevant Kazakh academics’ accumulation relevant to the issue and in which many examples of idioms are compared.

In the article entitled “ Modernization and Changing Consumption Culture in Advertisement and Announcements in Dalkavuk, Kalem, Davul, Kartal, Cem And Kara Sinan Magazines “ written by Ebru Davulcu, modernization efforts and changes witnessed in consumption culture together with these efforts in Ottoman Empire were reviewed over advertisement and announcements published in western-Style humor magazines

We would like to thank all the academicians that contributed to the ***bilig – Journal of Social Sciences of the Turkic World*** - and wish you a happy reading with the hope that our new issue will be of use to the scientific world.

Prof. Dr. Firat PURTAŞ
Editor in Chief

Дорогие читатели,

Мы рады предложить вам новый номер журнала «Билиг». Его выход совпал с Наврузом, с которым можно сравнить контент нашего выпуска, отличающийся разнообразием и полнотой. Достаточно сказать, что журнал включает тринадцать статей по различным областям тюркологии, представляющих собой оригинальные исследования и поднимающих темы, которые ранее никогда не рассматривались.

В настоящий выпуск «Билиг», журнала общественных наук тюркского мира, вошли избранные статьи, исследующие различные проблемы современного развития тюркского мира, заостряющие внимание на отдельных аспектах сокровищницы тюркской культуры. Многие статьи, которые посвящены вопросам истории, языка, литературы, музыки, коммуникации, международных отношений и экономики, обнаруживают междисциплинарный и мультидисциплинарный подходы.

В этом смысле, отдельные материалы номера, такие, например, как статья Мехмета Четина и Реджепа Кёка «Занятость немусульман в Османской армии в период Крымской войны», а также исследования Зекерии Ышика на тему о гендерной идентичности в общественной жизни Османской империи», и Яхьи Йешилюрта о пиратстве у берегов Йемена и мерах, принятых Османским государством, несомненно, вызовут особый интерес. Полагаем, что эти работы приоткрывают новые горизонты в исторических исследованиях.

Статья казахских ученых Амиржана Рысбаева и Гульзады Теменовой «Семантическая структура глагольных фразеологизмов в казахском и турецком языках» является интересным исследованием в области тюркских языков, построенном на огромном фактическом материале, богатом сравнительными данными.

Несомненный интерес вызовет статья Эбру Давулджу, исследующая рекламу и объявления в юмористических журналах «Далкавук», «Калем», «Давул», «Картал», «Джем» и «Карасинан», которые отразили изменение культуры потребления в позднеосманском обществе периода модернизации.

Благодарим всех авторов журнала общественных наук тюркского мира «Билиг» и надеемся, что настоящий выпуск станет полезным научному сообществу.

**Профессор Фырат Пурташ,
Главный редактор**

İÇİNDEKİLER / CONTENTS**Mehmet Çetin - Recep Kök**

Kırım Savaşı Örneğinde Osmanlı Ordusu'nda Gayrimüslimlerin İstihdamı / 1-24
Employment of Non-Muslims in the Ottoman Army in the Case of the Crimean War

Zekeriya Işık

Osmanlı İmparatorluğu'nda Kamusal Alanda Cinsiyet ve Toplumsal
Cinsiyet Kimliğiyle Kadın (1839-1900): Çorum Şer'iyye Mahkemesi Örneği / 25-56
*Gender in Public Sphere in The Ottoman Empire and Woman with Gender Identity
(1836-1900): Çorum Ecclesiastical Court Case*

Yahya Yeşilyurt

Yemen Karasularında Korsanlık ve Osmanlı Devleti'nin Aldığı Tedbirler (1869-1914) / 57-82
Piracy in Territorial Waters of Yemen and Measures by The Ottoman Empire (1869-1914)

Ahmet Ali Gazel

Osmanlı Mürettepler Cemiyeti / 83-112
The Society of Ottoman Typographers

Amirzhan Rysbayev - Gulzada Temenova

Kazak ve Türkiye Türkçesindeki Anlamca Kaynaşmış ve Deyimleşmiş Fiillerin Anlamsal Yapısı / 113-128
The semantic structure of verbal phraseological units in Kazakh and Turkish languages

Hatice Özdi

Mehmed Murad Nakşibendi ve Nakşi Gözüyle Yazılmış Tek, Tam Mesnevi Şerhi / 129-145
Only and Completed Masnavi Commentary Written in Nakshi Point of View and Mehmed Murad Nakşibendi

Ebru Davulcu

Dalkavuk, Kalem, Davul, Kartal, Cem ve Kara Sinan Dergilerindeki
Reklam ve İlanlarda Modernleşme ve Değişen Tüketim Kültürü / 147-173
*Modernization and Changing Consumption Culture in Advertisement and
Announcements in Dalkavuk, Kalem, Davul, Kartal, Cem And Kara Sinan Magazines*

Gökhan Yalçın

Edvâr Kitaplarında Usûl-i Cedit: İç İçe Daireli Usûller / 175-208
New Usûl in Books of Turkish Music Theory: Usûls of Nested Cycles (Polyrhythmic)

Yavuz Şen

Bektaşî Nefesleri Üzerine Makamsal Bir İnceleme / 209-231
A Research of The Maqam on Bektaşî Nefes

Kubilay Aktulum

Metinlerarasılık Görüngüsünde Gerçeklik ya da Metnin Göndergeselliği / 233-256
Referentiality and Reality of Text in an Intertextual Perspective

Rasim Yılmaz - Julide Yalçınkaya Koyuncu

The Impact of Privatization on Labor Productivity in Transition Economies and the Turkic Republics / 257-281
Geçiş Ekonomilerinde ve Türki Cumhuriyetlerde Özelleştirmenin Emek Verimliliği Üzerindeki Etkisi

Oljobay Karatayev

Sibir Kırğızlarının Devlet ve Siyasi Yöneticisi: Erenak Bek / 283-297
State and Political Ruler of Siberian Kyrghz: Erenak Bek

Utku Yapıcı

Change in the Status of the Crimean Tatars: from National Minority to Indigenous People? / 299-332
Kırım Tatarları'nın Statüsündeki Değişiklik: Ulusal Azınlıktan Yerli Halklığa Mı?

Yayın Değerlendirme / Book Reviews**Münevver Ebru Zeren**

Paul Pelliot, Carnets de Route 1906-1908, Transkripsiyon: Esclarmonde Monteil (Fr.), Huei-Chung Tsao (Çin.),
Ingrid Ghesquière (Rus.), Koordinasyon: Jérôme Ghesquière, Musée Guimet, Paris, Les Indes Savantes,
2008, 479 s. + VII levha (Haritalar, Çizimler, Fotoğraflar) / 333-338

Çetin Pekacar

Tarihçilere, dilçilere ve genel okuyucu kitlesine hitap eden bir eser: DERBENDNAME
Gökçe Yükselen Peler, Kesit Yayınları, İstanbul 2017, 342 sayfa. / 339-341

Bülent Kaya

Divan-ı Hikmet Sohbetleri-Yayın Değerlendirme / 343-347

Yayın İlkeleri / Editorial Principles / 349-363

Kırım Savaşı Örneğinde Osmanlı Ordusu'nda Gayrimüslimlerin İstihdamı*

Mehmet Çetin**

Recep Kök***

Öz

Asker sevkiyatı, savaş lojistiğinin önemli bir bileşenidir. Sevkiyat, devletlerin yalnızca askerî değil aynı zamanda iktisadî kapasitesini de yansıtmaktadır. Muharip kuvvetlerin artırılması bağlamında yabancı askerlerin ve gelişmiş teknolojinin transferi ve askerî beşeri sermayenin artırılması bakımından da askerî uzmanların istihdamı çoğu zaman bu sevkiyatta kendisine yer bulmaktadır. Osmanlı askerî sisteminde Klasik Dönem'de bunun en önemli kaynağı, Batı'dan gerçekleşen askerî teknoloji transferi ile Osmanlı ülkesine yapılan göçlerdir. Osmanlı Devleti, Kırım Savaşı süresince, ittifak ağları çerçevesinde yabancı askerlerden ve uzmanlardan büyük ölçüde faydalanmıştır. Bu çalışmada Kırım Savaşı örneğinde Osmanlı Ordusu'nda görev almak isteyen ve zorunlu askerliğe yönelik uygulamalar çerçevesinde orduda istihdamı kararlaştırılan gayrimüslimlerin askere alımları ele alınmaktadır. Bu bağlamda çalışmanın amacı Kırım Savaşı özelinde Osmanlı Ordusu'ndaki gayrimüslim askerlerin alım süreçlerine ilişkin süreç ve prosedürleri detaylandırmak, savaş içerisinde yurttaş ordusuna doğru evrilmek istenen sistemin tıkanma noktalarını vurgulamak ve sefer lojistiği içerisindeki işleyiş biçimini açıklamaktır. Çalışmanın literatüre katkısı da bu doğrultuda olacaktır. Elde edilen bulgular Kırım Savaşı sırasında Osmanlı Ordusu'nda yabancı askerlerin istihdamının özellikleri dönemin politik konjonktürüne bağlı olarak geliştiğine ve gayrimüslim teb'anın askere alınması bağlamında yurttaş ordusunun oluşturulmasında başarıya ulaşılmadığına işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler

Kırım Savaşı, Gayrimüslimler, Askere alım, İstihdam, Savaş lojistiği.

Jel Kodları

H56, J15, J61, N43.

* Geliş Tarihi: 13 Aralık 2015 – 13 Temmuz 2016

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:

Metin içi: (Çetin ve Kök 2018: Sayfa No)

Kaynakça: Çetin, Mehmet - Kök, Recep (2018). Kırım Savaşı Örneğinde Osmanlı Ordusu'nda Gayrimüslimlerin İstihdamı. *bilig, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* Sayı 85: 1-24.

** Dr. Öğr. Üyesi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, İzmir/Türkiye
mehmet.cetin@deu.edu.tr

*** Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, İzmir/Türkiye
recep.kok@deu.edu.tr

Giriş

Erken Modern Dönem'de Batılı devletler için seferber edilecek kuvvetlerin belirli bir kısmının yurtdışından getirtilmesi olağan bir durumdur. Bu dönemde Fransız Ordusu'nun %20'si Alman ve İsviçreli birliklerden meydana gelmektedir. Benzer şekilde Tudor Hanedanı'nın yönetimindeki İngiliz Ordusu'nun İskoçya'da gerçekleştirdikleri seferlerde Arnavut hafif süvari birlikleri ile İspanyol piyadeler görev almıştır. Yabancı asker istihdamının en önemli nedeni askerî gücün tüm alanlarının teşkil ve muhafazasının çoğu hükümdarın kapasitesinin üzerinde olması ve özellikle 16. yüzyılın öncesinde bu durumun âdem-i merkeziyetçi bir yapıya neden olmasıdır. Bununla birlikte devletler açısından yabancı asker istihdamı pek çok avantaja da sahiptir. Zira ulus devletlerin henüz oluşmadığı parçalı siyasi yapıların egemen olduğu bir dönemde istihdam edilen yabancı askerler hem daha sadık olabilmiş hem de karşıt bir iktidar kaynağının çıkar odağı haline gelmemiştir (Parker 2004: 27-35, Wilson 1999: 178-180).

Yabancı askerlerin ve askerî uzmanların Osmanlı Ordusu'nda istihdamı ise farklı dinamikleri içermektedir. Sahip olduğu kendine özgü ikmal sistemi ile Batılı rakiplerine üstünlük sağlayan Osmanlı Ordusu'nda bağlı eyalet ve bölgelerden seferber edilen Bosna, Sırp, Hırvat, Arnavut, Gürcü kıtaları, Erdel'den Macar süvarileri, Eflak ve Boğdan'dan Ulah ve Moldova birlikleri ile değişik milletlerden yabancı askerî kuvvetler Klasik Dönem'den itibaren orduda bilfiil görev almıştır. Buna karşın gayrimüslimler, Kırım Savaşı sırasında 14 Mayıs 1855 tarihinde cizye vergisinin kaldırılarak tüm gayrimüslim teb'anın Müslümanlar gibi askerlik yapmakla mükellef olduğunun ilanına kadar askerlik görevinden büyük ölçüde muaf tutulmuştur (Ertaş 2008: 221, Heinzelman 2009: 23). Yabancı unsurların Osmanlı askeri sisteminde kendisine yer bulmasının önemli bir diğer kaynağı ise Osmanlıların, yeni fıkirlere ve teknolojilere açık olmaları ve yaşadıkları çağın teknoloji diyaloguna aktif bir şekilde katılmaları olmuştur (Agoston 2006: 68). Osmanlı tarihinin erken dönemlerinden itibaren Batı teknolojisi ve teknikleri, ta'ife-i efrenciyan adı verilen, Sultan'ın emrindeki ücretli uzmanlar grubu vasıtasıyla askerî projelerde uygulanmıştır (Murphey 1992: 6-7). Söz konusu uzmanlar, beraberlerinde getirdikleri bilgilerin yanında Osmanlı dökümhanelerinde, miri tersanelerde ve orduda aktif olarak görev almışlardır. Savaş esirleri arasında bulunan top döküm ustalarının Osmanlı hizmetine alınıp çalıştırılması ile Batı'daki top döküm teknolojisi konusundaki gelişmeler yaından takip edilmiştir (Agoston 2006: 70, Ayduz 1999: 633-634).

Bununla birlikte Osmanlılar, diplomatlar, İslamiyet'i kabul eden seyyahlar, tacirler, denizciler, Avrupadaki dinî baskıdan kaçan, özellikle 15. yüzyılın sonu ile 16. yüzyılın başlarında İspanya ve İtalya'dan sürgün edilen Yahudiler, Marranolar, Macaristan'dan gelen Calvinistler ile diğer gruplara sığınma hakkı tanıyarak, Batı'nın savaş sanatına ilişkin teknik bilgisinin kolayca transfer edilmesine ve kabul edilip uygulanmasına imkân tanımışlardır.

Bu çalışma üç bölümden meydana gelmektedir. Takip eden bölümde Kırım Savaşı sürecinde Osmanlı Ordusu'nda gayrimüslimlerin istihdamı iki alt bölümde ele alınacaktır. İlk bölümde istihdam edilen gayrimüslim askeri uzman ve grupların profili ve gönüllü katılım talepleri karşısında Osmanlı askerî idaresinin tutumu ele alınmaktadır. İkinci alt bölümde ise Osmanlı teb'asından olan gayrimüslimlerin Nizamiye Ordusu'nda görevlendirilmesi kararının ardından belirlenen alım kriterleri, askere alım süreci ve meydana gelen gelişmeler hakkında bilgi verilmektedir. Son bölümde ise sonuç ve genel değerlendirmelere yer verilecektir.

Kırım Savaşı'nda Gayrimüslimlerin Orduda İstihdamı

Gayrimüslimlerin Osmanlı Ordusu'nda istihdamı Osmanlı teb'ası olan gayrimüslimler ile başka ülkelerden gönüllü yahut ücretli olarak orduda görev alan gayrimüslimler olarak ikili bir şekilde tasnif edilebilir. Genel hatları ile ele alındığında Osmanlı Devleti'nde ordu Müslümanlardan oluşmaktaydı. Bununla birlikte 1826 yılında lağvedilen Yeniçeri Ocağı köken olarak gayrimüslim devşirmelerden tertip ediliyordu. Yine Rumeli'deki çeşitli askeri hizmetlerde voynuk ve martolos gibi Hristiyan topluluklardan istifade ediliyordu (Gülsoy 2010: 19-22). Kırım Savaşı öncesinde Osmanlı Devleti'nde askerlik, 20 – 25 yaş arası Müslüman erkek nüfustan kura usulü ile yapılan alımlarla gerçekleştirilmekteydi. Kendilerine kura isabet edenler yerlerine başkalarını gönderebilme imkânına sahipti. Orduda aktif askerlik hizmeti, altı yıl sürmekle birlikte yedi yıl süresince de redif sınıfında hizmet verilmekteydi. 8 Eylül 1843 tarihinde ilan edilen Tensikat-ı Celile-i Askeriye adlı düzenleme ile Asâkir-i Mansûre'nin muvazzaflık süresinde indirimle gidilmiş ve muvazzaflık süresi 5 yıl, rediflik süresi de 7 yıl olarak belirlenmiştir. Bu askerlerin her yıl 1 ay süre ve nöbetle bağlı oldukları kazaların merkezine çağrılarak eğitime tabi tutulacakları belirtilmiştir (Yurdakul 2008: 434, Öz 1990: 18). Her yılın Mart ayı başında ordular mevcudunun beşte biri terhis edilerek yerlerine kura ile yenileri alınacaktır (Çadircı 1985: 60). As-

keri gücün önündeki en önemli engellerden birisini muafiyetler meydana getirmiştir. Genel olarak; bireysel ve toplu olmak üzere iki tür muafiyetten bahsedilebilir. Kadınlar ve resmiyette 1856 pratikte ise 1909'a kadar gayrimüslimler, İstanbul ve Eyalet-i M mt ze ahalisi, din görevlileri ve medrese öğrencileri asker alımından muaf tutulmuştur. Bu sisteme göre her yıl ortalama 25 bin kişi askere alınmıştır (Fevzi 1927: 7-8, Zürcher 1998: 444).

Ücretli yahut gönüllü olarak orduda görev alan gayrimüslim askerler açısından bakıldığında dönemsel olarak Kırım Savaşı  ncesinde Osmanlı Ordusu'nda yabancı askerlerin istihdamı, büyük ölçüde gerçekleştirilen askerî reform ve yenileşme hareketlerindeki rollerinden ileri gelmiştir. Özellikle Fransa ve İngiltere'den getirilen uzmanlar, oluşturulan askerî ocak ve okullarda talim ve denetim görevlerini üstlenmişlerdir. Bu durum, III. Selim ve II. Mahmut dönemi reformlarının özünü, Batı tarzı uygulamalar oluşturduğu için bir zorunluluk da teşkil etmiştir. Fransız İhtilali'ni takiben Avrupa'da ortaya çıkan milliyetçi akımlar ve bu akımların Avusturya – Macaristan İmparatorluğu'ndaki yansıması olan başarsız Macar ve Leh İşyani, 19. yüzyıl ortalarında Osmanlı'daki yabancı askerî uzman profilini de tamamıyla değiştirmiştir. Leh ve Macar askerî personelinin 1849 yılı Ağustos ayında Osmanlı Devleti'ne iltica etmeye başlamasıyla ortaya çıkan diplomatik kriz, aynı zamanda Kırım Savaşı'nın da bir provası olmuştur. Rusya'nın Avrupa i lerine nüfuz etmesinden rahatsız olan İngiltere ve Fransa'nın desteğini alan Bâb-ı  li, Macar ve Leh subayları ve bilhassa teknik bilgiye sahip olan askerleri rütbelerini dikkate alarak ordusunda görevlendirmeye başlamıştır (Yıldız 2013: 86-89). Kırım Savaşı esnasında yabancı askerlerin Osmanlı Ordusu'ndaki istihdamı da bu gelişmelere bağlı olarak şekillenmiştir.

Yabancı Askerlerin Osmanlı Ordusu'nda İstihdamı

Kırım Savaşı'nda yabancı asker ve komutanların Osmanlı Ordusu'nda görev alma taleplerinin temel motivasyon kaynağını, başarsız 1848-49 Macar ve Leh İşyani ile müttefik devletlerin Osmanlı Devleti'nin yanında Rusya ile savaşmaya karar vermesi oluşturmuştur. Bu bakımdan Osmanlı Ordusu'nda görev alan gayrimüslim askerler arasında öncelikli grubu Lehliler oluşturmuştur. Bunlardan bir kısmı, Macar Mülteci Meselesi nedeniyle Osmanlı Devleti'ne göç etmiş olan Lehlilerden meydana gelmekte iken diğer kısmı ise Rusya'ya karşı Osmanlı Ordusu'nda görev almak isteyen yurtdışındaki Lehliler olmuştur. İhtilal girişiminin başarsız olması  zerine Osmanlı Dev-

leti'ne sığınanlar arasında askerlik mesleğinde uzman kişiler başta olmak üzere, doktor, tabip, eczacı, mühendis, makinist, haritacı, baytar, ekonomist, müderris, kimyacı ve ressam gibi meslek sahiplerinin yanında arabacı, değirmenci, berber, mücellid, terzi, inşaat ustası ve marangoz gibi zanaat erbabı olmak üzere farklı meslek gruplarından insanlar yer almıştır (Gümüş 2010: 1365-1366).

Savaşın henüz ilk yılında Osmanlı Ordusu bünyesinde Lehli askerlerden oluşan bir alayın teşkil edilmesi bizzat İstanbul'da ikamet etmekte olan Lehli mülteciler tarafından Rumeli Ordusu Müşiri Serdar-ı Ekrem Ömer Paşa'ya takdim edilen layiha ile talep edilmiştir. Asıl adı Mihajlo Latas olan Ömer Paşa, Hırvat asıllı olup 1828 yılında Osmanlı Devleti'ne gelmiş ve Kırım Savaşı sırasında önce Rumeli Ordusu Müşirliği ve savaşın Kırım Yarımadası'na sıçramasının ardından da Başkumandanlığa getirilmiştir (Karpas 2002: 179). Ömer Paşa'ya gönderilen layihada teşkil edilecek alaya General Visovski'nin kumanda edebileceği belirtilmiştir. Bu alayın Tuna Bölgesi'nde Lehistan'a sınır olan mevkilere konumlandırılarak; Rus yönetiminde bulunan Lehli ahalinin ayaklandırılabilmesi ve böylece Rus kuvvetlerinin tahrip edilebileceği düşünülmüştür (ATASE, 4-43-10-4, BOA, İ. HR 109/5348). Bu çerçevede İhtilalden kaçan pek çok Macar ve Polonyalı asker, Osmanlı Devleti tarafından Rumeli Kıtası'nda Ömer Paşa'nın komutasında görevlendirilmiştir.

Osmanlı Ordusu'na katılmak üzere Lehli mültecilerden bir fırka oluşturulması konusunda Paris Sefiri Veliüddin Paşa tarafından Serasker Paşa'ya yazılan tezkirede; durumun ciddi derecede tetkik edilmesi gerektiği ve mültecilerin başında bulunan generalin çok güvenilir olmadığı ifade edilmiştir (BOA, A. MKT. NZD 108/98). Osmanlı Ordusu'nda görev almak üzere istihdam edilmek isteyen İngiliz ve Lehli subaylara dair olarak Londra Sefiri Kostaki Musurus Paşa'nın tahrirâtı ile Serasker Paşa ile gerçekleştirilen haberleşme üzerine bir kıta tezkire yazılarak; Sadaret'e takdim edilmiştir. Buna göre İstanbul'da dahi pek çok ecnebinin Osmanlı Ordusu'na katılmak isteğinde bulunduğu, bunlar ile uğraşmakta olduğundan sonradan bir şekilde sıkıntının ortaya çıkmaması için bu isteklerin geçerli birer bahane ile reddedilmesi hususu Londra Sefiri'ne bildirilmiştir (BOA, HR. SYS 1346/32). Rumeli ve Anadolu taraflarında bulunan Ağnad kazakları Rusya ile olan savaş durumundan dolayı Osmanlı Ordusu'nda görev almak konusunda

gönüllü olmuşlardır. Önceki seferlerdeki hizmetleri göz önünde bulundularak; bunlardan bir alay süvari tertip edilmiştir. Rus Ordusu'ndaki kazak alaylarına denk bir şekilde Lehistan'dan da bir alay kazak askerinin tertip ve istihdamı uygun görülmüştür. Lehistan kralzâdelerinden olup Paris'te bulunan Viyatol, oluşturulan bu kazak alayına miralay olarak tayin edilmiştir. Kazaklardan tertip edilen ordunun kumandanlığı ise Leh diasporasının İstanbul ayağını kuran ve Rumeli Ordusu'na mensup olan Sadık Paşa'ya verilmiştir Asıl ismi Michael Czaikowski olan Sadık Paşa da Macar İhtilali'nin başarısız olmasının ardından Osmanlı'ya sığınan Polonyalı mültecilerdendir. Müslümanlığı benimseyip Sadık adını almıştır. Mehmed Sadık Paşa, sadece Kazak Süvari Alayı kumandanlığında kalmamış, bulunduğu bölgelerde, mevcut askerî birliklerin yeniden düzenlenmesi, yeni istihkâmların yapılması, askerin disiplin altına alınması gibi çalışmaları da yürütmüştür (BOA, Ayniyat, 618: 105, *Takvim-i Vekayi Gazetesi*, 8Aralık 1853, Ortaylı 2000: 190, Beydilli 2008: 396, Gümüş 2010: 1367).

İngiliz ve Fransız sefaretlerinden Sadaret'e gönderilen tebligatta; Sadık Paşa komutasında teşkil edilen Kazak alaylarının karabina ve kılıç gibi mühimmatlarının müttefik devletler tarafından tedarik edileceği ifade edilmiştir. Fransa Devleti tarafından bu alaylara iki bin adet silah sağlanacaktır. Hariciye Nezareti tarafından, bu silahların kabul edildiği fakat öncelikle birer numunesinin belirli sefaret memurları tarafından Seraskerlik'e teslim edilecek; buradan dağıtılmasının uygun olacağını belirtilmiştir (BOA, A. AMD 50/44,). Rus Ordusu'ndan firar edip Osmanlı Devleti'ne sığınan Lehlilerin de bu alaylarda istihdam edilmelerine karar verilmiştir. Lehistan, Rusya tarafından işgal altında tutulduğundan, pek çok Lehli mülteci Rusya'ya karşı savaşmak ve kendi özgürlüklerini kazanmak amacıyla Osmanlı saflarında savaşmak istemişlerdir (BOA, İ. MMS 2/ 88, BOA, A. AMD 61/1, BOA, HR. MKT 90/6, BOA, HR. MKT 102/67).

Macar İhtilali esnasında Macaristan'da meydana gelen olaylara katılarak daha sonra Osmanlı Devleti'ne göç edip Kütahya tarafına yerleştirilen mültecilerin sınır dışı edilmesi, olaylara katılmayanlar arasından ise ihtiyaç ölçüsünde subay alınarak Anadolu Ordusu'nda istihdam edilmesi kararlaştırılmıştır. Yurtdışından kendi talepleriyle Osmanlı Ordusu'nda görev almak isteyenlerin durumu hakkında ise sefaretler aracılığıyla bilgi alınmıştır (BOA, İ. DH 331/21320). Orduda görev almak isteyen Lehlilerden bazılarının is-

tihtamında haklarındaki olumlu referanslar etkili olmuştur. Jacques Alléon tarafından Kaptan Paşa'ya yazılan tezkirede, Lehli Aleksanki'nin bir dönem Rus donanması baş kılavuzluğu yapmış olması ve Karadeniz Sahili'nin diğer bölgelerinde farklı hizmetlerde bulunmuş olmasından dolayı Osmanlı Ordusu'nda bu askerden istifade edilebileceği ifade edilmiş ve sahip olduğu tecrübe ve bilgi birikimi nedeniyle istihdamının faydalı olacağı belirtilmiştir (BOA, HR. SYS 1346/48).

İhtilalden kaçarak Osmanlı'ya sığınan ve orduda istihdam edilen çok sayıda Macar ve Polonyalı subay, Müslüman isimleri almıştır. General Bem, Murat Paşa ismini alırken, Szarzcinski Osman Bey, Tabatsinski Ali Bey, Wladyslaw Koscielski de Sefer Paşa isimlerini almışlardır. General General Zamowinski, Sobieszcanski, Wilkoszewski ve diğer 17 subay ise dinlerini değiştirmeden Osmanlı ordusunda hizmet etmeye devam etmişlerdir (Ortaylı 2000: 190). Osmanlı ordusunda görev yapan bir diğer önemli kişi de Nihad Paşa adını alan ve orduda harbiye subayı olarak istihdam edilen Seweryn Bilinski'dir. Bilinski, Osmanlı ordusunda yapılan reformların da öncülerindendir. Kırım Savaşı'nda Sivastopol, Gözleve ve Batum'da görev yapmıştır (Aydın 1992: 76). İsim değişikliklerinin arkasındaki temel neden ise Osmanlı askerlerinin bu komutanların emirlerine itaat etmesini sağlamaktır.

Kırım Savaşı sırasında Osmanlı Ordusu'nda görev yapan ve önemli işlere imza atan gayrimüslim komutanlardan birisi de Macar asıllı General Kmety'dir. Sonradan İsmail Paşa adını alan Kmety ilk önce General Bem (Murat Paşa)'nın yardımcısı olarak 1850 yılında Halep'te görevlendirilmiş daha sonra Anadolu Ordusu'nda istihdam edilmiştir. Anadolu Ordusu'nun de facto komutanlığını yapan ve Kırım Savaşı'nın başında tuğgeneralliğe ve 1855 yılı Ocak ayında ordu ferikliğine getirilen William Fenwick Williams komutasında Kars savunmasında önemli bir rol oynamış ve bu muhasara hakkında bir de kitap yazmıştır (Csorba 2002: 1374, Gümüş 2015: 369-370, Arbanasz ve Csorba 2013: 83). Kmety eserinde Kırım Savaşı sırasında Kars'ta arazinin durumu, askerlerin dağılımı ve tahkimatlardaki silah durumu ve muhasara hakkında detaylı bilgi vermiştir. Kmety, kitabı yazmakta ki amacının Williams tarafından savaş hakkında Times Gazetesi'ne verilen malumatta hakkının yenilmiş ve kendisinden hiç bahsedilmemiş olduğunu ifade etmekte ve bir takım açıklamalarda bulunmayı kendi askerî şanına borç bildiğini belirtmektedir. Kmety için en büyük mutluluk kaynağı ise

Macar Savaşı için verilmiş Moskof nişanlarını toplayıp k  k çapta olsa da intikam alması olmuştur (Kmety 1856: 103-147).

Osmanlı Ordusu'nda müttefik devlet teb'asından da çok sayıda komutan görev yapmıştır. Bu komutanlardan belki de en  onemlisi savaş sonrasında kaleme aldığı "Turkey and the Crimean War" isimli eseriyle ile Adolphus Slade olmuştur. Slade, diğer adıyla Müşavir Paşa, Osmanlı Devleti'nin bahriyedeki reformlar için İngiltere'ye gerçekleştirdiği müracaatın ardından Macar M ltcecileri Meselesi'nin hareketli günlerinde İngiltere tarafından 1850 yılında İstanbul'a gönderilmiştir (Gençoğlu 2015: 611-612, Lewis 1977: 216). Kırım Savaşı'na bizzat katılmış ve müttefik donanmaları ile Osmanlı donanması arasında aracılık görevi yapmıştır. Meydana gelen olayları vatandaş olduğu İngiltere Devleti'nden ziyade Osmanlı Devleti'nin bakış açısı ile yorumlamıştır. Müşavir Paşa, Kırım Savaşı'nda bazen bilfiil muharebelere katılmış, bazen de sadece müşavirliğine başvurularak aktif hizmet görmesine izin verilmemiştir. Müşavir Paşa, 1853-56 Kırım Savaşı'nda Osmanlı donanmasını temsilen müttefik İngiltere ve Fransa donanmaları ile görüşmeler yapmış ve gerek büyük nüfuzlu İngiltere büyükelçisi Lord Stratford ile gerekse müttefik ordu komutanlarıyla sık sık ters düşmeyi dahi göze almıştır (Slade 1943: 83-85). Paşa aynı zamanda 30 Kasım 1853 tarihinde Rus filosunun Osmanlı filosunu Sinop Limanı'nda yok ettiği deniz muharebesine de katılmış ve düşmandan kaçarak yenilgi haberini İstanbul'a iletmiştir (Slade 1943: 78-86). Müşavir Paşa Kırım Savaşı'ndan sonra da Tersane-i  mire'de hizmet etmeye devam etmiş; 1858 yılında ferik rütbesi almıştır. 1867 yılında ise Türk bahriyesindeki 17 yıllık hizmetinin ardından  lkesi İngiltere'ye geri dönmüştür ( zcan 2011: 51, Lewis 1977: 215-216)

Kırım Savaşı'nda Osmanlı Ordusu'nda görev yapan müttefik komutanlardan birisi de İngiliz Sefâreti'nin iltiması ve Serdar-ı Ekrem Ömer Paşa'nın emri ile hareket etmek üzere görev talebinde bulunan General Benison olmuştur. General Benison, maaşsız olarak fakat kendisine rütbesine göre emsali miktar ta'yınat, ihtiyaç duyduğu eşyaların tedarik edilmesi ve maiyetinde bulunacak zabitlerin maaşlarının zamanında verilmesi şartıyla, şumnu Ordusu'nda görevlendirilmiştir (BOA, İ. HR 111/5412). İngiltere Devleti subaylarından Van Eller de Osmanlı Devleti'nde askerlik hizmetinde bulunmak istediği beyanıyla sefarete başvurmuştur. Seraskerlik kendisini, istihdamından fayda sağlanacağı düşüncesi ile miralaylık rütbesi, Haydar

ismi ve bu rütbeye denk maaş ve ta'yinat ile Serdar-ı Ekrem Ömer Paşa'nın maiyetinde görevlendirmiştir (BOA, İ. HR 111/5427). Fransız zabitlerinin de zamanı geldiğinde Fransız Dış İşleri tarafından resmen görevlendirileceği Fransa Devleti tarafından bildirilmiş ve Fransız subaylarından Vako, 1854 yılı Mayıs ayı ortasından itibaren aylık 1.000 kuruş maaş, iki nefer erzak ve iki yem arpa ta'yinatıyla Rumeli Ordusu'nda istihdam edilmiştir (BOA, A. MKT. NZD 102/83, BOA, Ayniyat, 618: 152).

Savaş sırasında Osmanlı Ordusu'na görev alan bir grup gayrimüslim ise hâlihazırda Osmanlı askerî sanayi tesislerinde çalışan gayrimüslim işçilerdir. Tersâne-i Âmiye vapurlarıyla fabrikalarında müstahdem İngiliz çarkçılar, savaş nedeniyle seferî hükmünde istihdam olunacaklarından; savaş sırasında kendilerine ta'yinat verilmesini ve savaş sırasında yaralanmaları yahut ölmeleri durumunda kendilerine veya ailelerine maaş bağlanmasını talep etmişlerdir. Kaptan Paşa'nın bir kıta tezkiresi ile Bahriye Meclisi'nde ele alınan bu talepler, fabrikada çalışanların vapurlar ile gitmeyecekleri gerekçesiyle kabul edilmemiştir. Fabrikalarda çalışan çarkçılardan çalışırken sakatlanan ve aletlerin vurmasıyla vefat eden olursa vapurlarda müstahdem olan çarkçılar gibi muamele görecekları de ayrıca belirtilmiştir. Bu çarkçılara ta'yinat verilmezken vapurlarda çalışanlara savaşın sonuna kadar bedeli ihtiyat tertibinden karşılanmak üzere ta'yinat verileceği ve Hazine-i Hassa ve Fırka-yı Mısıriyye gemilerinde bulunan çarkçılar için de aynı durumun geçerli olduğu ifade edilmiştir. Çarkçıların sakatlanmaları ve ölmeleri durumunda kendilerine veya ailelerine verilecek olan maaşların da Maliye Hazine-i Celilesi'nden karşılanması uygun görülmüştür. Kendilerine bağlanacak maaşlar sterlin olarak ödeneceğinden, ödemenin yapıldığı andaki sterlinin kuruş değeri baz alınacaktır (BOA, Ayniyat, 618: 89).

Savaşın başlamasından bitimine kadar yabancı devletlerden pek çok subay, Osmanlı Ordusu'nda görev almayı talep etmiş ve bunların çoğunluğu da kabul edilmiştir. Buna karşın bu askerlerden birçoğunun yeterli askerî bilgiye sahip olmamaları, savaş bilimine vakıf olamamaları, bunların istihdamında yeterli tahkikat yapılamaması, ordu kumandanlarının görüşlerinin alınmaması ve bu askerlerin ta'yinat ve maaş gibi tüm tahsisatlarının karşılıksız olarak ordu kaynaklarından gerçekleştirilmesi, Nizamiye orduları ile yardımcı birlik askerlerinin maaş ve ta'yinatının idaresi konusunda mevcut sıkıntının artmasına sebebiyet vermiştir. Bunun üzerine yabancı askerlerden

Osmanlı Ordusu'nda hizmet vermek isteyenlerin taleplerinin, tek seferde kabul edilmemesi, hangi orduya katılmak istiyorlarsa öncelikle ilgili ordu komutanının fikrinin alınması, eğer komutan talebin uygunluğu konusunda fikir beyan ederse istihdamına lüzum görülen askerlerin Mekteb-i Harbiye-i Şâhâne'de imtihana tabi tutulması kararlaştırılmıştır. İmtihanı başarı ile gerçekleştirenlerin savaş ilmi ve askerî bilgiler konusunda yetkin olduğunun kesinleşmesi durumunda orduya alınması veyahut yetkinliğini ispat etmiş olsa dahi lüzum görülmemesi durumunda kendisinin istihdamından vazgeçilmesi ve ordu komutanlarının muvafakati sağlanmadıkça hiç kimsenin istihdam edilmemesi kararlaştırılmamıştır (BOA, İ. DH 324/21110).

Savaş esnasında Osmanlı ordularında pek çok yabancı hekim ve cerrah da görevlendirilmiştir. Savaşın ilk yılında acil ihtiyaç ve kadrosal yetersizlik nedeniyle yurtdışından doktor getirilmesi hususu, Seraskerlik tarafından sefaretlerden bizzat talep edilmiştir. Yurtdışından gelecek sağlık personelinin, kısa süre içerisinde Osmanlı Devleti'ne gelerek kendileri ile yapılacak sözleşmelerde belirtilen şartlar çerçevesinde istihdam edilmeleri amaçlanmıştır (BOA, HR. MKT 79/73, BOA, A. MKT. UM 160/41). Sonradan yurtdışından doktor getirilmesi hususu, Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî tarafından Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'ye havale edilmiştir. Mekteb-i Tıbbiye Meclisi tarafından düzenlenen pusulaya göre uzmanlık bakımından birinci ve ikinci derecede olmak üzere 1.500 ve 1.000 kuruş maaş ve belirli miktar ta'yınat ile 29 nefer tabibin ve pusulada belirtilen maaş ve ta'yınat ile 24 nefer cerrah ve 35 nefer eczacının Avrupa'dan getirilmesi kararlaştırılmıştır. Bunlardan başka tertip olunacak 3 alay redif askeri için 6 nefer tabip, 12 nefer cerrah ve 3 nefer eczacının daha yurtdışından getirilmesine ihtiyaç duyulmuştur. Görevlendirilecek doktor, cerrah ve eczacıların Paris, Londra, Sardinya, Toskana ve Belçika'dan olmaları ve Paris üzerinden Osmanlı'ya gelmeleri uygun görülmüştür. Görevlendirilecek 35 nefer tabibin ise 15'inin Londra'dan ve kalan 20 nefer tabip, cerrah ve eczacının ise Paris'ten getirilmesi kararlaştırılmıştır (BOA, İ. HR 108/5320). Ordularda istihdam edilmek üzere Londra'dan getirilmesi gerekli görülen 15 nefer tabip, İngiltere Devleti askerî hekimbaşısı tarafından seçilmiştir. Tabipler İstanbul'a olan seyahatleri sırasındaki vapur ücretlerinin peşin olarak ödenmesini talep etmişlerdir. Taleplerinin kabulüne kadar sefarethaneye gelip giderek bu iş için diğer iş imkânlarından mahrum kaldıklarını ve başka işlere girmediklerini ve Serdar-ı Ekrem Ömer Paşa'dan bu konuda gelecek talimatı beklediklerini bildirmişlerdir (BOA,

HR. MKT 92/21).

Yurtdışından getirilmesi gerekli görülen tabip, cerrah ve eczacılar ile bunlara tahsis edilen maaşlar Tablo 1'de gösterilmiştir. Toplam 109 nefer sağlık personeline ödenecek maaşın miktarı aylık toplam 4.000 kuruştur. Bu personele maaşlarından ayrı olarak rütbelerine göre sefer ve barış zamanı olmak üzere erzak ve yem ta'yını verilecektir. 109 personelin erzak ve yem ta'yını bir ay için 16 nefer erzak ile barış zamanı 3 ve sefer zamanı ise 8 yem ta'yınıdır.

Tablo 1: *Yurtdışından Getirtilecek Sağlık Personeline Verilecek Maaş ve Ta'yınat*

Mesleği	Nefer	Maaş (Kuruş)	Ta'yınat
Diplomalı Doktor Tabip	18	1.500	4 nefer erzak ve barış zamanı 1, sefer zamanı 2 yem ta'yını
İkinci Derecede Tabip	17	1.000	4 nefer erzak ve barış zamanı 1, sefer zamanı 2 yem ta'yını
Diplomalı Eczacı (Alay eczacısı)	17	600	4 nefer erzak ve barış zamanı 1, sefer zamanı 2 yem ta'yını
Diplomasız Eczacı (Tabur Eczacısı)	21	400	2 nefer erzak ve sefer zamanı 1 yem ta'yını
Mütefennin Cerrah	36	500	2 nefer erzak ve 1 yem ta'yını
Toplam	109	4.000	16 nefer erzak, barış zamanı 3, sefer zamanı 8 yem ta'yını

Kaynak: BOA, İ. HR 108/5320, 18 Rebiü'l-ahir 1270.

Tabip, cerrah ve eczacılar, İstanbul'a geldiklerinde usul üzere Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane tarafından sınava tabi tutulacak ve ehliyetleri tespit edilince, kabul edilerek; istihdam edileceklerdir. Sınavda başarılı olup istihdam edileceklerin İstanbul'a gelişleri esnasındaki ikinci seferki navlunları, devlet tarafından karşılanacak ve maaş ve ta'yınları da imtihan tarihinden itibaren işleyecektir. Sınavda başarılı olamayanların ise navlun bedelleri kendileri tarafından karşılanacaktır. İstihdam edilenler, Anadolu ve Rumeli ordularından hangisinde görevlendirilirlerse İstanbul'dan ordu merkezlerine varınca ya kadar harcırah talep edemeyeceklerdir (BOA, İ. HR 108/5320).

Mekteb-i Tıbbiye'nin gerçekleştirdiği alımlar dışında, yurt dışından getirtilen doktorlara da yem ve ta'yınat tahsis edilmiştir. Fransa'dan getirilen doktorlardan bir kısmı Şumnu'daki Osmanlı Ordusu'nda görevlendirilmiştir

(BOA, HR. SYS 1346/14). Bunlardan Doktor Baron, Şumnu'da bulunan muvazzaf askerlerin hizmetinde çalışmış sonradan boşta kalmasıyla yeniden görev talep etmiştir (BOA, Ayniyat, 723: 4). Fransa Devleti vatandaşlarından olup hem tabiplik hem de öğretmenlik görevi ile Rumeli ve Anadolu ordularında görev yapmakta olan Duruman ve Porte'ye üçer yem ta'yını ve 2.500 kuruş maaş, Baron'a iki yem ta'yını ve 1.500 kuruş maaş, Pierre'e iki yem ta'yını ve 1.000 kuruş maaş, Doril'e yalnızca 1.500 kuruş maaş ve Lambour'a ise 1.000 kuruş maaş tahsis edilmiştir. Bu doktorların maaşları 1853 yılı Nisan ayından itibaren işletilmiş olup olağanüstü masraf tertibinden olarak Hazine tarafından ödenmiştir (BOA, HR. SYS 1348/47). Devlet başarılı olan doktorları da ödüllendirmiştir. Serdar-ı Ekrem Ömer Paşa'nın yaşadığı sağlık sorununu gidermesi üzerine tabip Fodel'e Maliye Hazine-i Celilesi'nden 20 – 25 bin kuruş kıymetinde değerli ve süslü bir kutu hediye edilmiştir (BOA, HR. SYS 1348/52).

1855/56 (H. 1271) yılında Osmanlı askerî hastanelerinde istihdam olunmak üzere İngiltere'den getirilecek doktor ve cerrahlara ise 50'ser sterlin yevmiye ödenmesi kararlaştırılmış ve bunun için Seraskerlik'ten pol ce keşide ettirilmiştir (BOA, HR. MKT 100/79). Askerî hastanelerde görevlendirilen doktorlardan bir kısmı, sonradan maaşları ilgili bölge ahalisinin vergilerine ilave edilerek ödenmek suretiyle memleketin farklı yerlerinde görevlendirilmiştir. Bunlardan Fransız tabip Poye  ncelikle Erzurum'da bulunan askerî hastanede görevlendirilmiş sonradan ise 13 Mart 1853 tarihinden itibaren Meclis-i Muhasebe-i Maliye kararı üzerine aylık 1.000 kuruş maaş ve 12 ay süre ile memleket hekimliği ile görevlendirilmiştir. Fakat tabibin görevlendirilmesi ve birikmiş maaşlarının tahsili konusunda ihtilaf ortaya çıkmıştır. Öncelikle kendisinin askerî hekimlikten istifasına izin verilmediği ve ardından ahali tarafından maaşının ödenmesi konusunda muvafakat gösterilmediği bildirilmiştir. Poye, 12 ay süresince memleket hekimliği görevini yerine getirmiş olsa da hem istifası kabul edilmemiş hem de görev süresince askerî hekimlikten maaş almaya devam etmiştir. Dolayısıyla kendisine ikinci defa maaş verilmesi uygun görülmemiştir. Bunun  zerine Erzurum Meclisi tarafından Meclis-i Val 'ya gönderilen mazbata ile Poye'nin Hazine'de bulunan maaş kaydının terkin taleple edilmiştir (BOA, İ. MVL 333/14288, BOA, A. MKT. NZD 135/66).

Gayrimüslim Teb'anın Orduda İstihdamı

Kırım Savaşı öncesinde Osmanlı Devleti'nin askere alım konusunda Rusya'ya göre en önemli dezavantajını, sadece Müslüman bir asker havuzundan beslenmek zorunda olması oluşturmuştur. Kırım Savaşı öncesinde donanmaya kısa süreli gayrimüslim bahriyeli alımları, hayata geçmeyen Ermenilerin kara birliklerinde kullanılması projesi ve 1826 yılında Silistre'de Hristiyan kazakların süvari birliklerinde kullanılması dışında gayrimüslimlerin orduda istihdamı söz konusu olmamıştır. 1846 Kura Kanunnamesi'nin dini esaslara dayanan temellere oturtulmuş olması nedeniyle tüm gayrimüslim teb'a fiilen askerlik görevinden muaf tutulmuştur (Heinzelman 2009: 160-167, Gülsoy 2010: 35-41, 195).

Kırım Savaşı'nın başında önde gelen üç bin Bulgar ailesi, daha sonra Ermeniler, Saruhan ve İzmir'den Rumlar, orduda görev almak için gönüllü olarak başvurmuşlarsa da kibarca reddedilmişlerdir (Badem 2010: 50, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü 2006: 104). Fakat savaş nedeniyle artan asker ihtiyacına bağlı olarak devlet, uzun vadede bir yurttaş ordusu oluşturma hedefi çerçevesinde gayrimüslimlerin de Müslüman teb'a gibi askerlik yapmasına karar vermiştir. Böylelikle devlet, askerlik vazifesini tüm teb'a için zorunlu hale getirerek hem artan asker gereksinimini gidermeyi hem de bozulan müslim – gayrimüslim dengesini düzeltmeyi amaçlamıştır. Bu bağlamda İngiltere ve Fransa ile imzalanan ittifak antlaşması kapsamında askerlik yapmakla yükümlü olmayan gayrimüslimlerden alınan cizyenin i'ane-i askeriyeeye dönüştürülmesi kararlaştırılmıştır. 14 Mayıs 1855 tarihli Takvim-i Vekayi'de cizye vergisinin kaldırılarak tüm gayrimüslim teb'anın Müslümanlar gibi askerlik yapmakla mükellef oldukları ilan olunmuştur. Askere alınmayacak olanlar ise i'ane-i askeriye adı verilen bir bedel ödeyeceklerdir. Cizyenin i'ane-i askeriye olarak alınması, gayrimüslimlerin orduda istihdamı, verecekleri i'ane-i nakdiye konusunda şartların belirlenmesi ve gerçekçi bir oranlamanın yapılması amacıyla Meclis-i Âli-i Tanzimat toplanmıştır. Tanzimat Meclisi'nde oluşturulan mazbata, daha sonra Sadaret'te teşkil edilen özel mecliste görüşülmüştür. Buna göre vergi suretiyle tahsil edilecek i'ane-i askeriyeeye ilişkin koşulların belirlenmesinde şer'i hükümlere uygun davranılması, dâhili olarak gayrimüslim nüfusun ve harici olarak Avrupa'nın emel ve arzusuna karşı bir tutum takınılması ve Hazine-i Celile'nin zarara uğratılmaması temel kıstaslar olarak belirlenmiştir. İlane-i askeriyenin tahsilinde Müslüman erkek nüfustan ne kadarının askere alınması gerekiyorsa ona

nispetle gayrimüslim erkek nüfustan belirli oranda erkeğin askere alınarak kalan kısmından hal ve iktidarına göre i'ane-i askeriye alınması usulü uygun görülmüştür (*Takvim-i Vekayi*, 14 Mayıs 1855, BOA, İ. MMS 132/5650, Aktepe 1993: 108).

İ'ane-i askeriye, gayrimüslimlerin verecekleri asker sayısına bağlı olarak belirlenecektir. Askerî hizmette bulunacakların bedeli genel toplamdan düşülerek kalan tutar gayrimüslim teb'anın askerlikle mükellef erkek nüfusuna taksim edilecektir. Ayrıca i'ane-i askeriye, ayrıca değil, diğer vergilere ilave edilerek tahsil edilecektir (Gülsoy 2010: 65). İ'ane-i askeriye oranının tespiti amacıyla öncelikle askere alınmaya elverişli erkek nüfusun sayımının yapılması gerekmiştir. Ceride Muhasebesi'nden gönderilen pusulada Osmanlı Devleti'nde yaşayan Müslüman erkek nüfusun 4,5 milyon ve gayrimüslim erkek nüfusun ise 2,8 milyon civarında olduğu belirtilmiştir. Fakat tam bir sayımın yapılamamış olması nedeniyle Ceride Muhasebesi'nin rakamlarında bir takım hataların olabileceği tespit edilmiştir. Müslüman erkek nüfusun 6,036 milyon iken bu hesaba uygun olarak gayrimüslim erkek nüfusun ise 3,5 milyon civarında olması gerektiğine kana'at getirilmiştir. Askerî mevcudu 200 bin olarak belirlenen nizamiye sınıfının bu sayıyı muhafaza etmesi amacıyla her sene 50 bin civarında Müslüman erkeğin askere alınması gerekmiştir. Bu bağlamda Kırım Savaşı öncesinde her 120 erkekten biri kura usulü ile askere alınmıştır. Gayrimüslimlerin askere alınması ile birlikte Müslüman erkek nüfus için kura usulü 170'te bire düşerek; askere alınması gereken 50 bin kişi içerisinde Müslüman erkek sayısı 33.334 nefere inerken, gayrimüslim erkek sayısı 16.666 nefer olacaktır. Irak hattı, sınırdaki yerleşimler ve bazı adalar geçici olarak istisna tutulduğunda gayrimüslim teb'adan askerlik hizmetine alınacak nefer sayısı 17.500'e çıkacaktır. Muvazzaf askerlik süresinin beş yıl olduğu göz önünde bulundurulduğunda yıllık olarak gerçekleştirilecek 3.500 kişilik alım ile cizye tahsilinden kaynaklanacak açığın önüne geçilebileceği düşünülmüştür. Üstelik bunların silah konusundaki tecrübesizlikleri ve ilk defa kara ordusunda görev alacakları düşünüldüğünden topluca askere alınmamaları daha uygun görünmüştür. Önceki dönemlerde askerlik hizmetinden muaf olmak için 50 mecdiye altının ödenmesi gerekli görülmüştür. Savaş zamanlarında ise bu rakam 80 mecdiye altınına kadar çıkmıştır. Kırım Savaşı ile birlikte öncelikle bu bedelin istikrarlı bir para birimine bağlanması gerekli görülmüştür. Bunun üzerine muafiyet ödemesinin mecdiye altınına bağlanması ve askerlik hizmetinin

genele yayılması ile birlikte muafiyet için ödenecek bedelin 60 mecdiye altını olarak belirlenmesi yoluna gidilmiştir. Böylelikle gayrimüslimlerden askere alınacak toplam 16.660 kişiden tahsil edilmesi öngörülen i'ane-i askeriye ile 999.960 adet mecdiye altını elde edilebilecek ve her yıl silah başı yapacak olan 3.500 gayrimüslim erkek de i'ane-i askeriye ödemeyeceklerinden aynı hesap üzerine 210 bin mecdiye altını düşüldüğünde geriye 789.960 adet mecdiye altını kalacaktır. Bu meblağ gayrimüslim nüfustan, hal ve iktidarlarına göre yapılacak taksimat neticesinde alınacaktır. Tanzimat Meclisi, sayımdaki olası hatalardan dolayı 1855 senesi için tahsil edilecek i'ane-i askeriyede dörtte bir oranında indirim yapmış ve tahsil edilecek vergi tutarı 62.500.000 kuruş olarak hesaplanmıştır. Bu rakamın cizye uygulamasından tahsil edilen gelire yakın olması, hükümetin cizyenin kaldırılmasıyla ortaya çıkan kaybı i'ane-i askeriye ile dengelemek istediğine işaret etmekteydi (BOA, İ. MMS 132/5650, Gülsoy 2010: 82, 84, 95).

Gayrimüslim teb'adan asker alınacak bölgelere bir evamir-i aliyye yazılarak; askerlik hizmetinin İslam ehlinde başka tüm teb'aya yayılmasına, askere alınacaklarda aranacak vasıflara ve bedelen askerlik yapacaklara tevzi' edecek i'ane-i askeriyenin esaslarına ilişkin bilgiler verilmiştir. Buna göre tayin olunacak sayının askere alınması ve kalanının ise bedelen hizmet vermek üzere genel vergiden hariç olarak i'ane-i askeriye adında bir vergi ödemesi, askere alınacakların 20 – 30 yaş aralığında güzide, tûvânâ ve askerliğe yarar durumda olmaları ve sakat ve alil olmamaları şart koşulmuştur. Bedenen askerlik yapacaklara yol esnasındaki harcamaları için 300'er dirhem ekmek ve 40 para katık baha verilmesi, bedelinin ise senet karşılığında mal sandıklarından sağlanması uygun görülmüştür. Asker alımında en uygun ve adil usul, kura usulü olmasına karşın vaktin elvermemesi nedeniyle her sancağın nüfusuna göre vereceği nefer sayısı belirlenecek ve bu sayı kazalara ve köylere göre de taksim edilecektir. Bu askerlere, seçilmelerinde ve görev yerlerine kadar olan yolculuklarında, görevli memurlar, kocabaşılar ve ahaliden ileri gelenler refakat edecektir. Bu görevlilere tayin edildikleri bölgelerdeki harcamalarını karşılamaları için harcırahlar verilecektir (BOA, İ. MMS 132/5647).

Gayrimüslimlerin askere alınacakları bölgelere göre sevkıyatı gerçekleştirecek görevlilerin alacakları harcırahlar, Tablo 2'de gösterilmiştir. Buna göre görevlilere verilmesi gereken toplam harcırah bedeli 535 bin kuruş civarın-

dadır. Bu meblağın yüksekliği, Osmanlı Devleti özelinde askere alım faaliyetlerinin zorluğu ve alım sürecinin uzunluğu bakımından fikir vericidir. Görevlendirilen toplam memur sayısı sadece 31'dir. Alım yapılacak bölgelerin genişliği dikkate alındığında devlet tarihinde bir ilki temsil etmek üzere alım sürecinin organize edilmesinin oldukça zor olduğu da aşîkârdır.

Tablo 2: *Gayrimüslim Asker Alımı ve Görevlendirilen Memurlar*

Bölge	Memur Sayısı	Harcîrâh (Kuruş)
Edirne, Gelibolu, Tekfûrdağı, Biga	2	30.000
Filiba, Zağra, Sofya, Samako, Köstendil	3	40.000
Tırnovi, Şumnu, Varna, İslimiye, bazı kazaları hariç Silistre Sancağı	2	30.000
Sahra Nahiyesi ile Belgradcık harici Vidin Sancağı	1	30.000
Leskofça, Ürgüp ve Kurşunlu kazaları harici Niş Sancağı	1	20.000
Üsküp, Manastır, Kesriye, Selanik, Siroz ve Drama	4	67.000
Trabzon, Canik, Gümüşhane, Ordu ve Karahisar	2	30.000
Erzurum ve Muş	2	35.000
Sivas, Amasya, Diyarbakir, Siirt, Mardin, Harput, Maden, Dersim ve Besni	3	70.000
Hüdavendigâr, Kütahya, Karahisar, Karesi ve Erdek	3	53.000
Sinop, Kastamonu, Bolu, Viranşehir ve Kocaili	1	15.000
Suğla, Aydın, Menteşe, Saruhan, Denizli	2	38.000
Ankara, Çankırı, Bozok ve Kayseri	2	35.000
Konya, Burdur harici Hamit, İçel, Alanya ve Teke	3	42.500
Toplam	31	535.500

Kaynak: BOA, *İ. MMS* 132/5647, 8 Şaban 1271.

Asker alımının hızlandırılması amacıyla alım yapılacak her sancağa birer memur atanmasının faydalı olacağı düşünülmüştür. Ancak tahminen 60 – 70 civarında sancak olduğundan, bu sayıda işgüzar ve tecrübeli asker bulmanın imkânsız olması, bulunsa bile masrafın çok fazla artacağından hareketle birbirine yakın her 4 – 5 sancaktan birer daire teşkil edilerek; her daireye bir memur tayin edilmesi uygun görülmüştür. Askerler, toplandıkça sancak başlarında muayene edilecek ve aralarında askerliğe uygun olmayacak surette hastalığı olanların değiştirilmesi istenecektir. Muayene işlemleri için İstanbul'dan memurlar gönderilecek ve bu memurlar gidecekleri yerlerin vali, mutasarrıf ve kaymakamlarına önceden haber vereceklerdir. Sabıka

kaydı olanlar ve çeşitli şekilde suça karışmış olanlar, askerlik hizmetine kabul olunmayacaktır. Askerlerin yolculuk esnasında konaklayacağı mahaller önceden belirlenecek ve konaklayacakları yerlerdeki asayiş ve edepi koca-başlıları tarafından sağlanacaktır. Yol esnasında hasta olanlar nakledilecekleri iskelelerdeki mülkiye memurlarına bırakılacak, tabip var ise muayene olunacak ve iyileşmeleri durumunda İstanbul'a gönderileceklerdir. Alınacak askerlerden çarığı olmayanlar var ise bedeli mal sandıklarından karşılanmak üzere kendilerine birer çift çarık verilecektir. Anadolu'dan alınan askerler Antalya, İzmit, Sinop, Samsun ve Trabzon iskelelerinden, Rumeli tarafından alınan askerler ise Selanik, Tekfurdağı, Gelibolu ve Varna iskelelerinden firar etmelerini engellemek amacıyla yanlarında bulunan zaptiye neferleri ile birlikte, giyim ve kuşamları tanzim edilerek, birlik haline sokulmuş bir şekilde İstanbul'a getirilecektir (BOA, İ. MMS 132/5647).

Bununla birlikte devlet, bazı bölgeleri, özel durumları gereğince gayrimüslim asker alımından muaf tutmuştur. Yunan eşkıyalarının Osmanlı – Yunan sınırındaki düşmanca hareketleri nedeniyle, Tırhala Sancağı ile Yanya Eyaleti'nin Narda, Preveze gibi sancakları asker alımından muaf tutulmuş; bölgenin gerginliği ve Yanya halkının kaba mizaçları gereğince bölgede fazladan gerginlik yaratılmaması amaçlanmıştır. İşkodra Sancağı, henüz Tanzimat dairesine alınmamış olması nedeniyle, Bosna ve Hersek sancakları ile Vidin ve Niş eyaletleri ise Sırp sınırına yakınlığından ötürü mevki gereğince asker alımına münasip görülmemiştir. Edirne, Selanik, Üsküp ile birlikte Rumeli eyaletlerinden Arnavutluk dâhilinde bulunan Prizren ve Ohri sancakları ve savaş hali nedeniyle aşırı derece yıpranmış olan Silistre Sancağı gayrimüslim asker alımına dâhil edilmemiştir. Anadolu tarafında ise uzaklığı nedeniyle Musul, Bağdat, Şehr-i Zor, Hakkâri ve Trablusgarp eyaletleriyle Adalar müstesna tutulmuştur. Arabistan kıtasındaki livalar ise henüz kura usulü icra edilemediğinden istisna tutulmuştur. İstanbul'dan ise normal koşullarda kura ile Müslüman asker bile alınmamakla birlikte gönüllü olanların askere alınmasına izin verildiği gibi gayrimüslim ahaliden dahi gönüllü olarak askerlik hizmetinde bulunmak isteyenler olursa askere alınmalarına izin verilmiştir (BOA, İ. MMS 132/5647).

Diğer bir konu da askere alınacak gayrimüslim askerlerin hangi tabur ve birliklerde görevlendirileceği olmuştur. İlk sefer askere alınacak gayrimüslim askerler, İngiliz Ordusu'nun emrine verileceğinden bir sorun ortaya çıkma-

yacağı düşünülmüş fakat Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî kararı olup sonradan mecliste okutulan fezleke gayrimüslim bölüklerinin, Osmanlı Ordusu dışında istihdamlarının uygun olmayacağı ve bu askerlerin nizamiye taburlarında istihdam edilmelerinin en hayırlısı olacağı ifade olunmuştur. Nizamiye taburlarına yerleştirilecek bu askerlerin ta'yinat ve elbiselerinin nizami olması, perhizlerine uygun şekilde beslenmeleri ve Pazar ve Yortu günlerinde ibadetlerini serbestçe gerçekleştirebilmeleri için papaz ve hahamların görevlendirileceği Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî fezlekesinde belirtilmiştir (BOA, İ. MMS 132/5647).

Tüm düzenlemelere karşın Devlet, gerek gayrimüslim teb'asının askere sevkinde gerekse cizyenin yerini alan i'ane-i askeriye'nin tahsilinde oldukça büyük sıkıntı çekmiştir. Nüfus sayımının yapılamamış olması vergi tahakkukunun gerçekçi bir oran üzerinden yapılmasını imkânsız kılmış, vergi tahsil dönemlerindeki karışıklık tahsilat takvimini gerek devlet gerekse halk açısından içinden çıkılmaz bir hale sokmuş, önceki dönemlerden tahsil edilememiş cizye bakiyeleri bir türlü kapatılamamıştır. İ'ane-i askeriye'nin bir kısmı cizyeye karşılık sayılmışsa da bazı bölgelerde ahaliden her iki vergi de talep edilmiştir. Bazı bölgelerde ise i'ane-i askeriye ile birlikte i'ane-i harbiye de talep edilmiş sonuçta mükerrer talepler ortaya çıkmıştır. İ'ane-i askeriye'nin tevzi sırasına bazı bölgelerde gayrimüslim nüfusun dinler arası dağılımına dikkat edilememiş, pek çok yerde ise ahali i'ane-i askeriye ödememekte direnç göstermiştir. Gayrimüslimlerin Osmanlı Ordusu'nda istihdamına ilişkin olarak Tanzimat Meclisi tarafından verilen kararın ilanının ardından Yanya ve Tırhala bölgelerinde bulunan Hristiyan halkın bir kısmı Yunanistan'a, Bosna'da bulunan Hristiyan halkın bir kısmı ise Avusturya'ya kaçmaya başlamış ve Niş Eyaleti'nin Sırbistan sınırına yakın bölgelerindeki Hristiyanların çoğu dağlara kaçmıştır. Devlet bunu güçle engelleyebilmiştir. Hükümet, Rumeli'de yaşayan on binlerce insanın topraklarını terk etmesi durumunda ortaya çıkabilecek ekonomik, sosyal ve siyasi sıkıntıları göz önünde bulundurarak sınır bölgelerinde yaşayan Hristiyan halktan asker alımını durdurdu. Dolayısıyla gayrimüslimlerin askere alınması sınırlı bir şekilde bahriye sınıfı üzerinden gerçekleştirilebilmiştir (BOA, İ. MMS 132/5650, BOA, İ. MMS 8/347, BOA, HR. MKT 130/44, BOA, HR. MKT 185/10, BOA, A. MKT. UM 222/95, BOA, A. MKT. UM 257/67, BOA, A. MKT. UM 199/90).

Sonuçta Osmanlı nüfusunun yarıya yakınına oluşturan farklı gayrimüslim topluluklar da 1909 yılına kadar donanma için küçük ölçekli askere alımlar hariç büyük ölçüde askerlik hizmetinden muaf tutulmuştur. Gayrimüslimlerin ödemekle mükellef tutulduğu cizye vergisinin yerini alan i'ane-i askeriye ya da bedel-i askeriye adları altında alınan ödemeler, geçici bir uygulama gibi başlamış olsa da zamanla bir kural halini alarak onları resmen askerlikten muaf kılmıştır (Çadırcı 1985: 77, Heinzelman 2009: 217). Orduya sadece Müslüman nüfustan asker yazılması politikası devrin diğer Avrupalı ordularına karşı Osmanlı Ordusu'nu daha dar bir insan havuzundan beslenmek zorunda bırakmıştır (Yıldız 2009: 476). Osmanlı askere alma sistemi 1846 – 1909 arasındaki dönemde gönüllü profesyonellikten yurttaş askerliğine doğru bir dönüşüm geçirdiyse de pratikte hiçbir zaman bütün ulusu kapsayan umumi bir zorunlu askerlik uygulaması halini alamamıştır (Çadırcı 1985: 76-77). Bunda içsel olarak etkili olan önemli bir unsur, Osmanlı birliklerinin savaşma ruhunun yüksek ölçüde dini bir kimlik taşıması ve gayrimüslim asker alımının orduya bir külfet getireceği gibi Müslümanların moralini de bozacağı düşüncesidir (Zürcher 1998: 445). 1909 yılında bedel-i askeriyenin kaldırılarak tüm gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarının askerlikle mükellef tutulmasına yönelik zorunlu askerlik uygulaması ise 1918 yılında imzalanan Mondros Mütarekesi ile son bulmuş ve 1919 yılında İtilaf Devletleri'nin talepleri üzerine Osmanlı ordusundaki tüm gayrimüslimler terhis edilmiştir (Gülsoy 2010: 203-204).

Sonuç

Asker sevkıyatı ve ordudaki istihdam süreci savaş lojistiğinin öncelikli aşamasını oluşturmaktadır. Osmanlı Devleti, hükmettiği geniş coğrafya üzerinde çok sayıda ve farklı dine mensup halkı teb'ası olarak barındırmıştır. Batı'daki askeri teknolojik bilginin transfer edilerek benimsenmesi ve yeni teknolojik bilginin üretilmesi adına Osmanlı Devleti gayrimüslimlerin istihdamına her zaman önem vermiştir. 18. yüzyıl ile birlikte yabancı askeri uzmanların istihdamı gerçekleştirilen reform ve yenilik hareketleri çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Bağlı bölgelerden seferber edilen birlikler dışında Osmanlı teb'ası olan gayrimüslimler ise Kırım Savaşı öncesinde cizye vergisi karşılığında askerlikten muaf tutulmuştur.

Kırım Savaşı sırasında da pek çok yabancı asker ve uzman Osmanlı ordularında görev yapmıştır. Bu dönemde yabancı askerlerin istihdamının temel kaynağını başarısız Macar ve Leh isyanları ile oluşturulan ittifak ağları

çerçevesinde İngiltere ve Fransa oluşturmuştur. Bunlardan bir kısmı ordu içerisinde kendilerine itaatin sağlanması amacıyla Müslüman isimleriyle görevlendirilmiştir. Yabancıların askere alımında Mekteb-i Harbiye ve Mekteb-i Tıbbiye düzenleyici bir rol üstlenmiştir. Osmanlı teb'ası olan gayrimüslimlerin istihdamında ise savaş zamanı alınan acele kararların ve yetersiz düzenlemelerin de etkisiyle başarılı olunamamıştır. Başarısızlıkta toplumsal dinamiklerin de payının olduğu ifade edilebilir. Sonuçta devlet, savaş süresince hem asker sayısını arttırmada başarısız olmuş hem de cizye vergisinin kaldırılmasının neden olduğu maddi kaybı telafi edememiştir. Aynı zamanda Kırım Savaşı özelinde bir yurttaş ordusu oluşturma çabası da başarısızlığa uğramıştır.

Kaynaklar

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA., Ayniyat, Defter, No: 618, No: 723.
BOA., A. AMD. 50/44, 61/1.
BOA., A. MKT. NZD. 102/83, 108/98, 135/66.
BOA., A. MKT. UM. 160/41, 199/90, 222/95, 257/67.
BOA., İ. DH. 324/21110, 331/21320.
BOA., İ. HR. 108/5320, 109/5348, 111/5412, 111/5427.
BOA., İ. MMS. 2/88, 8/347, 132/5647, 132/5650
BOA., İ. MVL. 333/14288,
BOA., HR. MKT. 79/3, 90/6, 92/21, 100/79, 102/67, 130/44, 185/10.
BOA., HR. SYS. 1346.
BOA., HR. SYS. 1348.
Türkiye Cumhuriyeti Genelkurmay Başkanlığı Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi (ATASE)
Klasör 4, Dosya 43, Fihrist 10-4.

Gazeteler

Takvim-i Vekayi, Def'a: 496, 8 Aralık 1853.
Takvim-i Vekayi, Def'a: 523, 14 Mayıs 1855.

Basılı Kitap, Makale ve Diğer Eserler

Agoston, Gabor (2006). *Barut, Top ve Tüfek*. Çev. Tanju Akad. Kitap Yayınevi.
Aktepe, Münir (Yay.) (1993). *Vak'a-Nüvis Ahmed* Lütfi Efendi Tarihi. C. IX. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
Arbanasz, İldiko ve György Csorba (2013). "György Kemty (İsmail Paşa)'nin 29 Eylül 1855 Kars Kalesi Müdafaasından Bahseden Hatıratı". Macar General-leri Osmanlı Hizmetinde. Macar-Türk Dostluk Derneği Yay. 69-98.

- Aydüz, Salim (1999). “Osmanlı Devleti’nde Ateşli Silah Sanayii ve Top Döküm Teknolojisi 1453 – 1566”. *Osmanlı Ansiklopedisi*. C. VI. Ed. Güler Eren. Yeni Türkiye Yayınları. 633-645.
- Aydın, Mahir (1992). *Şarkî Rumeli Vilayeti*. İstanbul: Türk Tarih Kurumu Yay.
- Badem, Candan (2010). *The Ottoman Crimean War: 1853 – 1856, (Ottoman Empire and Its Heritage)*. Leiden, Boston: Brill Academic Publishers.
- Beydilli, Kemal (2008). “Sadık Mehmed Paşa”. *İslam Ansiklopedisi*. C. 35. İstanbul: TDV Yay. 396-397.
- Csorba, György (2002). “Macar Mültecileri”. *Türkler Ansiklopedisi*. C. 12. Ankara. 805-812.
- Çadircı, Musa (1985). “Osmanlı İmparatorluğu’nda Askere Almada Kura Usulüne Geçilmesi”. *Askeri Tarih Bülteni* 18: 59-75.
- Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü (2006). *Osmanlı Belgelerinde Kırım Savaşı (1853 – 1856)*. Tarih Dizisi. İstanbul.
- Ertaş, Mehmet Yaşar (2008). “Osmanlı Savaş Organizasyonunda Zorlu Bir Süreç: Ordunun Toparlanması”. *Türklük Araştırmaları Dergisi* 19: 211-233.
- Gençoğlu, Mustafa (2015). “Batı Bilgi ve Teknolojisinin Osmanlı Bahriyesine Aktarımı”. *Tarih Araştırmaları Dergisi* XXXIV (58): 603-628.
- Gülsoy, Ufuk (2010). *Cizyeden Vatandaşlığa Osmanlı’nın Gayrimüslim Askerleri*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Gümüş, Musa (2010). “Mehmed Sadık Paşa ve Osmanlı Devleti’nde Kazak Süvari Alayı”. *Turkish Studies, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 5/3: 1362-1375.
- , (2015). “Leh ve Macar Mültecilerinin Osmanlı Devleti’ne Sığınması Beiyin Göçü Olarak Değerlendirilebilir mi?”. *Tarih Okulu Dergisi* 8 (XXIII): 363-387.
- Heinzelman, Tobias (2009). *Cihaddan Vatan Savunmasına Osmanlı İmparatorluğunda Genel Askerlik Yükümlülüğü, Osmanlı İmparatorluğu’nda Genel Askerlik Yükümlülüğü, 1826 – 1856*. Çev. Türkis Noyan. Kitap Yayınevi.
- Karpat, Kemal (2002). “Kossuth in Turkey: The Impact of the Hungarian Refugees in the Ottoman Empire 1849-1851”. *Studies on Ottoman Social and Political History*. Brill. 169-184.
- Kmety, György (2013). “Kars Savunması 29 Eylül 1855 Bir Hatırat”. Çev. Murat Şahin ve Dursun Ayhan. Macar Generalleri Osmanlı Hizmetinde. Macar-Türk Dostluk Derneği Yay. 99-147.
- Lewis, Bernard (1977). “Slade On Turkey”. *Türkiye’nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920)*. Birinci Uluslararası Türkiye’nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Kongresi Tebliğleri. 11-13 Temmuz. Ankara.
- Murphey, Rhoads (1992). “Osmanlıların Batı Teknolojisini Benimsemedeki Tutumları: Efrenci Teknisyenlerin Sivil ve Askeri Uygulamalardaki Roller”. *Osmanlılar ve Batı Teknolojisi*. Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.

- Ortaylı, İlber (2000). *Osmanlı İmparatorluğunda İktisadi ve Sosyal Değişim*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Öz, Muzaffer (1990). “Yeniçeri Ocağı'nın Lağvından Sonra Osmanlı Ordusundaki Gelişmeler”. *Askeri Tarih Bülteni* 29: 7-26.
- Özcan, Besim (2011). “İngiliz Amiralî Sir Adolphus Slade'in Türkiye İzlenimleri”. *Karadeniz İncelemeleri Dergisi* 10: 29-51.
- Parker, Geoffrey (2004). *The Army of Flanders and the Spanish Road, 1567-1659, The Logistics of Spanish Victory and Defeat in the Low Countries's Wars*. Cambridge University Press.
- Slade, Adolphus (1943). *Türkiye ve Kırım Harbi*. Çev. Ali Rıza Seyfi. Genelkurmay Askeri Matbaası.
- Wilson, Peter (1999). “Economic Warfare, 1450 – 1815”. *War in the Early Modern World, 1450 – 1845*. Ed. Jeremy Black, Routledge. 177-206.
- Yıldız, Gültekin (2009). *Neferin Adı Yok (Zorunlu Askerliğe Geçiş Sürecinde Osmanlı Devleti'nde Siyaset, Ordu ve Toplum, 1826 – 1839)*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Yıldız, Gültekin (Ed.) (2013). *Dünya Savaş Tarihi: Osmanlı Askeri Tarihi, Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri 1792 – 1918*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Yurdakul, İlhami (2008). “Osmanlı Ordularının Askeri İhtiyacının Karşılansında Yeni Bir Yöntem Kura Sistemi 1839 – 1914”. *Eskiçağ'dan Modern Çağ'a Ordular, Oluşum, Teşkilat, İşlev*. Ed. Feridun Emecen. İstanbul: Kitabevi Yayınları. 433-442.
- Yüzbaşı Fevzi (1927). *1853 – 1856 Türk Rus Harbi ve Kırım Seferi*. İstanbul: Devlet Matbaası.
- Zürcher, Erik-Jan (1998). “The Ottoman Conscription System in Theory and Practice, 1844- 1918”. *International Review of Social History* 43 (3): 437-449.

Employment of Non-Muslims in the Ottoman Army in the Case of the Crimean War*

Mehmet Çetin**

Recep Kök***

Abstract

Recruitment is one of the most important component of the warfare. Recruitment reflects the economic capacity as it reflects the military capacity of the state. Employment of foreign soldiers and foreign military experts in the army usually find place in the recruitment process to increase the number of combatant forces, to transfer the developed military technology and to increase the value of human capital in the army. The principal source of foreign military elements in Ottoman warfare in Classical Era were technology transfer and migration from the west. Ottoman Empire benefited from foreign soldiers and military experts through the alliance networks during the Crimean War. In this study, recruitment of non-muslims who demanded to be employed in Ottoman Army during the Crimean War is examined. In this concept the aim of the study is to detail the procedures and the processes related with the recruitment of the non-muslims, to emphasize the blockage points of the system that tried to be evolved through a national army during the war and to explain the functioning of it in the warfare in the case of the Crimean War. The contribution of this study to the literature will be in this direction. Findings point out that employment of foreign soldiers in Ottoman Army developed according to the political conjuncture of the period and the aim of creating a citizen army has not been achieved with in the context of employment of Ottoman non-muslims in army in the case of Crimean War.

Keywords

The Crimean War, Non-muslims, Recruitment, Employment, Warfare

Jel Codes

H56, J15, J61, N43.

* Date of Arrival: 13 December 2015 –Date of Acceptance: 13 July 2016

You can refertothisarticle as follows

In-text: (Çetin ve Kök 2018: Page)

References: Yapıcı, Utku (2018). Çetin, Mehmet - Kök, Recep (2018). Kırım Savaşı Örneğinde Osmanlı Ordusu'nda Gayrimüslimlerin İstihdamı. *bilig, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* Sayı 85: 1-24.

** Asst. Prof. Dr., Dokuz Eylül University, FEAS, Department of Economics, İzmir, Turkey
mehmet.cetin@deu.edu.tr

** Prof. Dr, Dokuz Eylül University, FEAS, Department of Economics, İzmir, Turkey
recep.kok@deu.edu.tr

Занятость немусульман в Османской армии в период Крымской войны*

Мехмет Четин**

Реджеп Кёк***

Абстракт

Набор рекрутов является одним из наиболее важных компонентов войны. Вербовка отражает экономический потенциал, как она отражает военную мощь государства. Занятость иностранных солдат и военных специалистов в армии, как правило, используется, чтобы увеличить военную мощь, перенять новые военные технологии и повысить качество человеческого капитала в армии. Основным источником иностранных военных элементов в Османской армии классической эпохи были передача технологий и миграция с запада. Во время Крымской войны Османское государство в значительной степени выиграло от иностранных солдат и специалистов союзников. В исследовании рассматривается вербовка в период Крымской войны немусульман, которые хотели служить в Османской армии, а также обязательный военный призыв, применяемый к немусульманам. Рассмотрены детали процесса и процедуры оформления немусульман на службу в Османскую армию, анализируются препятствия системы в переходе к национальной армии во время войны, выясняется их роль в логистике военных походов Крымской войны. Вклад этого исследования в литературу определяется этим. Выводы показывают, что занятость иностранных солдат в Османской армии развивалась в соответствии с политической конъюнктурой этого периода, и цель создания гражданской армии не была достигнута с использованием османских немусульман в армии в период Крымской войны.

Ключевые слова

Крымская война, немусульмане, вербовка, занятость, военная логистика.

Классификация Jel

H56, J15, J61, N43.

* Поступила в редакцию: 13 декабря 2015 г. – Принято в номер: 13 июля 2016 г.
Выможетесослатьсянаданнуюстатьюследующимобразом:

В тексте: (Çetin ve Kök 2018: страница)

Литература: Yarıcı, Utku (2018). Çetin, Mehmet - Kök, Recep (2018). Kırım Savaşı Örneğinde Osmanlı Ordusu'nda Gayrimüslimlerin İstihdamı. *bilig, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* Sayı 85: 1-24.

** д-р, преп., Университет Докуз Эйлюль, факультет экономики и управления, кафедра экономики, Измир / Турция
mehmet.cetin@deu.edu.tr

*** Проф., д-р, Университет Докуз Эйлюль, факультет экономики и управления, кафедра экономики, Измир / Турция
recep.kok@deu.edu.tr

Osmanlı İmparatorluğu'nda Kamusal Alanda Cinsiyet ve Toplumsal Cinsiyet Kimliğiyle Kadın (1839-1900): Çorum Şer'iyye Mahkemesi Örneği*

Zekeriya Işık**

Öz

Osmanlı toplumunda kadınının kamusal alandaki varlığı ve görünürlüğü meselesi ataerkil aile yapılanması ve şeriatın keskin kuralları içerisinde anlaşılmaya, izah edilmeye çalışıla gelmiştir. Oysaki bu durum Osmanlı toplumunun cinsiyet kültürü ile yakından ilintilidir. Osmanlı cinsiyet kültürü ise kadim Türk geleneklerinin Osmanlı çağına yansması ile İslam Hukuku'nun uzlaştırılmasından oluşmuş kendine özgü karakteristik bir yapıya sahiptir. Hatta bu yapının gelişiminde zengin imparatorluk unsurları ile modernleşme süreciyle yoğunlaşan Batı etkisi de yadsınmamalıdır. Nitekim Çorum Şeri'yye mahkemesi tutanakları sanılanın aksine Osmanlı cinsiyet kültürü içerisinde cinsiyet ve toplumsal cinsiyet rol kimliği oldukça güçlü ve dinamik bir kadın tipolojisi ortaya koymuştur. Buna göre kadın ne evindeki hareme ne de içine sokulduğu iddia edilen peçesine hapsedilmiştir. Aksine o her fırsatta toplumsal ve kamusal alanda görülebilen, hak ve hukuk mücadelesi verebilen reel bir aktördür.

Anahtar Kelimeler

Osmanlı, cinsiyet kültürü, kadın, toplumsal cinsiyet, aile.

* Geliş Tarihi: 13 Haziran 2016 – Kabul Tarihi: 28 Şubat 2017

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:

Metin içi: (Işık 2018: Sayfa No)

Kaynakça: Işık, Zekeriyya (2018). Osmanlı İmparatorluğu'nda Kamusal Alanda Cinsiyet ve Toplumsal Cinsiyet Kimliğiyle Kadın (1839-1900): Çorum Şer'iyye Mahkemesi Örneği. *bilig, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* Sayı 85: 25-56.

** Dr. Öğr. Üyesi, Hitit Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Çorum/Türkiye. zekeriyaaisik@hitit.edu.tr

Giriş

Kamusal alanın tanımı, sınırları, özel alandan tamamen soyutlanmış bir şey olup olmadığı öteden beri tartışıla gelen bir husustur. Bu tartışmalar bizim konumuz olmamakla birlikte Osmanlı için kamusal alan tabirinden neyi kastettiğimizin ortaya konması ihtiyacı ortadadır. Yeşilkaya, geleneksel Osmanlı kentinde kamusal alan olmadığını ileri süren görüşün aksine kamusal alanın farklı durumlarının bulunabileceğini, modernleşmeyle kamusal mekân ve yaşamın da şekillendiğini ifade etmektedir (2006: 27). Mahcupyan, ise Osmanlı'da kamusal alanın önemli bir bölümünün kültürel ortak alanın içine derç edildiğini böylece doğal bir geçişlilik içinde, neredeyse farkına bile varılmadan bireysel yaşamla toplumsal yaşamın uyumlu bir bütünlüğünün oluştuğunu belirtmektedir (Mahcupyan 1998, Özcan 2003'den: 216, Mahcupyan 1999: 65-67). Nitekim Osmanlı toplumunda bu durumu müşahade edebilmek mümkündür. İnsanların bir araya gelerek sohbet edip sosyalleştiği cami, bakkal, kasap, manav gibi alışveriş yerleri, bozahan ve meyhaneler gibi eğlence mekânları bir yere kadar kamusal alana da işaret etmektedir. Bunların dışında kahvehane, hamam, mesire alanları, berber dükkânları yine insanların bir araya geldikleri mekânlardır (Sankır 2010: 187-190, Yeşilkaya 2006: 27). Kahvehanelerin insanların ticari faaliyetlerini yürütmelerinden başka, bir takım siyasi tartışmalar yaptıkları ve dedikoduları paylaştıkları yerler olarak -zaman zaman birer fitne fesat mekânları nitelemesiyle- kapatılmaları aslında söz konusu kamusal alandaki etkinlik güçlerini ortaya koyması açısından önemlidir (Sankır 2010b: 187, Yaşar 2005: 239). Yine hamamların da kadınlar için benzer anlamlar taşıdıkları mahalle ve şehirle ilgili söylentileri dillendirdikleri mekânlar oldukları kaydedilmiştir (Sankır 2010b: 194, Lady Montagu 2009: 25-26).

Anlaşılabacağı üzere kamusal alan, özel alan ayrımında yaşanan güçlük; Osmanlı toplumu söz konusu olduğunda daha girift bir hal almaktadır. Ailede yaşanan bir dava, bir anda özel olanı kamusal alana taşıyabilmiş, idareci ve yargıç konumunda olan kadı, toplumsal sonuçlar doğurabilecek özel bir mesele dolayısıyla özelden kamusala, kamusaldan özele doğru geçişkenliği olan karmaşık bir durumda kendisini bulabilmiştir. Bu davalarda kadınların benzer sorunlar karşısında geliştirdikleri birbirine yakın, benzer çıkış yolları ise bir kamuoyu fikrine işaret etmektedir. Özellikle herkese açık kamusal alanda-hamamlar, pazarlar, mesire yerleri, nişan, düğün, cenaze vesilesiyle yapılan toplantılar, kadınlar arası misafirlikler vb.- kendi aralarında

bazı konularda bir düşünce ve eylem birliğine geçebildiklerini göstermektedir. Dolayısıyla bu çalışmada özel, toplumsal ya da doğrudan kamu otoritesi ile ilgili hususlarda kadının kimlik farklılıklarıyla herkese açık olan alanlara ulaşabilirliği (Ercins 2013: 304), farkındalık yaratarak cinsiyet ve toplumsal cinsiyet kimliğiyle hak ve hukukunu arayabilirliği, modern anlamda olmasa bile Osmanlı toplumuna özgü bir kamusal alanda varlığı kabul ettirmesi olarak değerlendirilmiştir.

Kadının gerek toplum gerekse kamusal alandaki cinsiyet ve toplumsal cinsiyet kimliğiyle varlığını doğru anlamlandırabilmek için cinsiyet, cins gibi kavramlara yüklenen ve toplumdan topluma değiştiği görülen kavramlar üzerinde de durmamız gerekmektedir. Mesela Batıda *sex* ile kişinin biyolojik durumu kadar anatomik özellikleri, *gender* ile de sosyal, kültürel rollerinin ifade edildiği kaydedilmiştir (Ersoy 2009: 210). Ancak burada ifade edilen kavramlar ele alınırken -kamusal alan tanımlamasında olduğu gibi toplumdan topluma değişebilen kültürel farklılıklar pek dikkate alınmamıştır. Ersoy, bu eksikliğin *cinsiyet kültürü* kavramı ile aşılabileceği kanaatindedir. Ona göre cinsiyet kültürü, cinsiyeti, toplumsal cinsiyeti ve cinsiyet rollerini de içine alan ve belirleyen, cinsiyete yönelik değer, tutum ve davranışların nasıl olması gerektiğini ifade eden, bu doğrultuda uyarılar yapan, rehberlik eden kültürün bir alt bölümüdür (Ersoy 2009: 211). Yani cinsiyet kültürü, doğadan gelen bir düzen olmayıp, toplum tarafından kendi içinde oluşturulmakta ve toplumdan topluma farklılıklar arz etmektedir (N. Van 2009: 338). Nitekim her toplumun sosyal ve kültürel dokusu içerisinde kadın ile erkeğin yeri, konumu, işlevleri, davranışları, inançları, giyim kuşamları (Murphy 1988: 193, 109-110), kendilerine özgü uğraşları ve alışkanlıkları farklılık arz etmiştir. Dolayısıyla Osmanlı toplumunun cinsiyet kültürü algısının da kadının toplumsal rollerinin belirlenmesinde ve Osmanlı sosyolojisine özgü bir kadın kimliğinin inşa edilmesinde etkili olacağı, göz ardı edilmemelidir.

Çalışma esnasında cinsiyet rol kimliği tabiriyle genetik ve biyolojik olana, toplumsal cinsiyet kimliği ile toplumun kadın ve erkeğe yüklemiş olduğu görev ve sorumluluklara, cinsiyet kültürü ile de Osmanlı toplumunun kültürel dokusunun gerek cinsiyet gerekse toplumsal cinsiyet rollerinin belirlenmesindeki etkilerine vurgu yapılmak istenmiştir. Çalışmada yöntem olarak daha çok Çorum Şer'iye Sicilleri'nde yer alan kayıtlardan yola çıkılarak

kamusal alanda hukukî tanınırlık açısından kadın kimliği ortaya konulmaya çalışılmıştır. Söz konusu mahkeme kayıtları 1255-1327 (1839-1911) tarihlerini ihtiva eden ve Çorum Belediyesi tarafından Çorum Şer'iyye Sicilleri Transkripsiyon projesi kapsamında transkript edilen vesikalardan taranarak seçilmiştir. Ardından ise aile içinde görülen nikâh, boşanma, veli ve vâsi tayini gibi hususların kadını, nasıl kamusal alana taşıyarak ona hukuki bir statü kazandırdığı üzerinde durulmuştur.

Çalışmada Çorum örneğinden yola çıkılmasında Çorum'un Osmanlı İmparatorluğu'nun birçok bakımdan Orta Karadeniz ve İç Anadolu bölgelerinin özeti konumunda olması etkili olmuştur. 1845 Temettuat sayımlarına göre 42 mahallesi bulunan Çorum'da 1998 hanenin bulunduğu kaydedilmiştir (Korkmaz 2003: 86). XIX. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Çorum'un sadece Müslüman Türk şehri olma özelliği taşımadığı aynı zamanda Sanayi İnkılabı ardından Samsun ticaret limanına iç bölgelerdeki tahılın aktarılmasında önemli bir geçiş noktası haline geldiği bu durumda şehirde Ermeni ve Rum nüfusun artmasına yol açtığı ifade edilmiştir. Öyle ki Ermenilerin yaşadığı Çömlekçi Mahallesi kurulduğu gibi aynı zamanda Ermeniler, 1861'de bir de kilise kurmak için merkezi idareye başvurmuşlardır. Bütün bunların yanında göçerlerin iskânıyla birlikte bu dönemde şehrin çevresinde yeni mahalleler kurulmaya da başlanmıştır (Korkmaz 2003: 88). İşte bütün bu gelişmeler Çorum'un Osmanlı devleti, toplumu ve yerleşim birimlerinin geçirdiği tarihi iktisadi, ekonomik, sosyal, kültürel ve demografik değişim ve dönüşümleri bağrında taşıyan önemli bir örneklige sahip olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda Çorum'un mahalle, köy ve beldelerinde yaşayan çok farklı sosyal, toplumsal, demografik yapılar ve değişik ekonomik uğraşlara sahip olan kitlelerin yaşadıkları adli vakialara işaret eden Çorum Şeriye sicillerinden yola çıkarak tümevarım yöntemiyle Osmanlı cinsiyet kültürü, cinsiyet ve toplumsal cinsiyet rol kimliklerine dair önemli verilere ulaşılabileceği ortadadır.

Kamusal Alanda Hukukî Tanınırlık Açısından Kadın Kimliği

Osmanlı toplumunun büyük kısmının konar-göçer aşiretlerden oluştuğu dönemlerden, yerleşikleşme ve devletleşmeye geçilmesiyle birlikte ortaya çıkan yeni kurumlar, hukukî ve ahlaki kurallar ile kadının hem toplum hem de kamusal alandaki cinsiyet ve toplumsal cinsiyet kimliğine yüklenen anlamlarda önemli değişimler yaşanmıştır. Toprağa bağlı yerleşik yaşam yeni

bir aile ve toplum meydana getirmiştir. Bununla birlikte kadının sosyal, kamusal alandaki yeri ve konumunu belirleyen cinsiyet kültüründe İslamî değerler daha belirleyici olmaya başlamıştır. Fatih döneminden itibaren kadınların kılık kıyafeti, sokağa çıkmaları, erkeklerle olan münasebetleri vb. konuları düzenleyen, fermanlara yer verilmiştir (Dulum 2006: 15). Ancak bu yasal düzenlemelerin kadını eve hapsedmeye, sosyal ve kamusal alandan tecride yönelik keskin adımlar olduğu ya da Türklerin asırlardır yaşattıkları aile ve toplum yaşantısı içerisindeki aktif kadın tipolojisini tümüyle yok ettiği düşünülmemelidir. Zira kadın, bu çalışmada kullanılan tarihi kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla hem cinsiyet rol kimliğiyle edinmiş olduğu haklarını hem de mülk sahibi bir birey olarak toplumsal cinsiyet kimliğiyle sosyal, idari ve hukuki mekanizmalar karşısında varlığını kabul ettirmiş görünmektedir.

Sancar, Türk kadını, Avrupa'daki evli kadına nazaran daha tercih edilebilir bir noktadadır derken aslında sadece bir kıyaslama yapmamış aynı zamanda Osmanlı cinsiyet kültürü içerisindeki güçlü ve dinamik kadın kimliğine de işaret etmiş olmaktadır (Sancar 2009: 9). Gerçekten de Osmanlıda kadın bulûğa erip reşit olunca hukuksal bir kimlik kazanmış, evlendikten sonrada kendi servetinin denetimini sevk ve idaresini yapabilmıştır (Faroqhi 2011: 128). Mülk sahibi olarak kadın, sosyo-ekonomik hayata katılarak ticaret yapabilmiş, mülkünü işletip satabilmiş, mirasını dilediği gibi değerlendirebilmiş, bu işler için vekil tayin edebilmiş, eşine kefil olabilmiş, alış veriş yaparak sosyal ve toplumsal alanlarda zamanını geçirebilmiştir (Dulum 2006: 16, Faroqhi 2011: 128, Lady Motagu 2009: 124, Sancar 2009: 9, Aydın vd. 2005: 163, Akyılmaz 2007: 472).

Tanzimat sonrasında ise bunlara pozitif anlamda yeni haklar eklenmiştir. 1847 Tarihli İrade-i Seniyye ve 1858 Arazi Kanunnamesi ile kız çocuklarına erkeklerle eşit miras hakkı sağlanırken, 1856'da da kadınların köle ve cariye olarak alınıp satılmaları yasaklanmıştır (Dulum 2006: 18). Bir yandan da kadınlara kadı önünde evlenme (1845) ile orta ve yükseköğrenim görme hakkı tanınmış (Dulum 2006: 18), söz konusu eğitim olanaklarını geliştirmek için kız okullarının sayıca ve kalite olarak artırılmasının ön koşulu olarak görülen dârümuallimâtların sayısının artırılması taleplerine olumlu yaklaşılmıştır (Erdem 2013: 68). Bu gelişmelere paralel olarak derneklerin kurulması ve okul açma faaliyetlerinden oluşan bir kamusallığın ortaya çık-

tığı da görülmektedir. Akşit'in tabiriyle Osmanlı İmparatorluğu'nda kamu-sallığın oluşumunun tanımlanmasında başı çeken alanların başında gelen *dernek-dergi-okul-fabrika-parti* gibi unsurlar kadınlar yoluyla kamusallığın ev içlerine de sirayet etmesini sağlamıştır (2009: 10). Tanzimat döneminde yoğunlaşan bu modernleşme hamleleri, hem geleneksel idari, hukuki ve toplumsal dinamiklerin hem de cinsiyet kültürünün değişiminde etkili olmuştur. Zira kızlar için kurulan Batılı okullar kadının, Osmanlı tarihinde ilk kez resmi otorite tarafından kamusal alana daveti anlamına gelmiş ve bu süreç evden kamusal alana doğru yeni bir iş gücü transferi ve kadının doğrudan kamusal sorumluluk almasıyla sonuçlanmıştır (Akşit 2009: 8, Mardin 2000: 231).

Osmanlı toplumunda kadının ihtiyaç duyduğunda kamusal alandaki görünebilirliği, idari ve hukuki kurumlara ulaşabilirliği, uğradığı haksızlıklara karşı yasalar önünde muhataplığı ve mücadele edebilirliği gibi hususlar, geleneksel mahkeme döngüsü ile zamanın ve reformun yarattığı atmosferin bir birine geçtiği farklı bir düzlemde gerçekleşmeye başlamıştır. Şer'iyye mahkemelerinde tutulan kayıtlar bu hususlarda bize önemli bilgiler sunmaktadır. Mesela Salkınşah köyünden Mustafa kızı Ayşe, Osmanlı tebaasından ve Rum milletinden Panayot oğlunun kendisini dağa kaldırarak bazı kıymetli eşya ve mücevherlerini aldığı iddiasıyla açtığı davayı kazanarak gasp edilen kıymetli eşya ve mücevherleri mukabilinde 600 kuruşu geri almayı başarmıştır (ÇŞS. 3-364/187, 16 M 1284/20 Mayıs 1867). Burada cinsiyet kimliği hiç dikkate alınmaksızın Ayşe Hanım'ın şiddete ve tehdide maruz kaldığında bile bir şekilde kamu dairesine yani mahkemeye ulaşabilmesi, hak sahibi olarak muhatap bulabilmesi ve gasp edilen mallarına mukabil bir bedeli geri alabilmesine dikkat edilmelidir.

Benzer bir hadisede de Çorum'un Sağrıcı mahallesinden Hacı Halil kızı Meryem, kendisini döven, dinine, imanına küfreden kocası Yaldızoğlu Mehmed'in oğlu Ali aleyhine mehrinin ödenmesi talebiyle dava açmış, davasını ispat etmiştir. Mahkeme mehir bedeli olan yüz altmışaltı kuruşun ödenmesine ve nikâhlarının yenilenmesi hususunun Meryem Hanım'ın isteğine bırakılmasına karar vermiştir. Meryem Hanım'ın kocası Ali Bey, mahkeme önünde "*darb müdde'asını ikrâr lâkin... mâ'adâ dîn ve îmânına şetm müdde'asını*" inkar etmiştir (ÇŞS. 4-104/34, 13 B 1285/30 Ekim 1868). Buradan mahkemenin Ali Bey aleyhine karar vermesinde şiddet fi-

linden ziyade din ve imana edilen küfür olduğu anlaşılmakta ya da Meryem Hanım, kocasını bu durumun bilincinde olarak küfürle de suçlamaktadır. Ancak şahitlerin ifadesine bakıldığında Ali Bey'in mahkemeyi yanıltarak kurtulma gayesinde olduğu görülmektedir. Bu davada dikkat edilmesi gereken hususlardan bir tanesi Meryem Hanım'ın mahkemeye yani kamu da-iresine ulaşabilmesi ve hakkını aramak hususunda bilgili ve donanımlı bir kişilik izlenimi vermesidir. Muhtemelen okuma yazması olmayan bu kadının, vekil tayin etme, şahitler bulma ve kocasının mahkûmiyetini sağlamak noktasında hangi suçlarını ön plana çıkaracağını bilen öz güvenli davranış ve tutumlarından O'nun, toplum ve aile içerisinde kendisini ifade edebilme yeteneğine sahip güçlü bir kimliğe sahip olduğu düşünülebilir. Bu zihnimizde beliren ataerkil toplum ve aile algısı içerisinde hapsedildiği düşünülen Osmanlı kadın figürünün çok ötesinde bir durumdur.

Kadınların kamusal alanda görünürlüğüne sebep olan hassas bir mesele de yasak cinsel ilişkiydi. Bu Osmanlı kamu otoritesinin savaş açtığı, geleneksel toplum ve aile kültürünün şiddetle dışladığı bir hadise olmakla birlikte mahkeme kayıtlarında rastlanan bir durumdur. Bu davalardan kamu idaresinin cinsiyet kültürü anlayışını görebilmek en azından izlerini sürebilmek mümkündür. Zinanın toplum, aile, bireyler ve kamu idaresi nezdinde yarattığı travmatik durum, çoğu zaman bu tür hadiselerin dillendirilmeden ve mümkünse pek de üzerine gidilmeden üstünün kapatılmasını sağlamış görünmektedir. Peirce'nin ifadesiyle hukuk bilginlerinin yaptığı yasalar, yasa dışı cinsel ilişkinin etkin bir biçimde kovuşturulmasını ciddi olarak öngörmemiştir (2005: 465). Nitekim Çorum'un Hacı Recep mahallesinden Osman kızı Saide kendisine tecavüz ettiği iddiasıyla aynı mahalleden Halil oğlu Mehmed aleyhine dava açmış ancak mahkeme, "*Zinâ husûsunda bir aydan ziyâde tekâdüm-i zamân*" geçtiğini yani zaman aşımına uğradığı gerekçesiyle davayı reddetmiştir (ÇŞS. 4-159/53, 21 N 1285/5 Ocak 1869). Burada mahkemeyi yöneten kadının yukarıdaki kaygılar ve hassasiyetler doğrultusunda hareket ettiğini anlamak güç değildir. Mahkeme burada ya böylesi bir fiilin olduğuna hiç ihtimal vermemiş ve olayı bir iftira niteliğinde değerlendirmiş ya da olay vuku bulmuş olsa bile geçen zaman ile kızın kendi iradesiyle böylesi bir fiil içerisinde bulunmuş olabileceği arasında bir bağlantı kurmuştur. Hal böyle olsa bile zina suçundan dolayı ayrıca bir kovuşturma gerekse de mahkemenin, böylesine nazik bir davadan kısa yoldan üstünü örtmek suretiyle kurtulmayı hedeflediği akla gelmektedir. Burada

Osman kızı Saide'nin yine geleneksel toplum dengelerini ve değerlerini aşarak idari ve içtimai taraflarca hassas kabul edilen bir meselede mahkemeye ulaşabilmiş olması, hak ve hukukunu kamu otoritesi önünde savunabilmesi önemli bir husustur. Zira eğer hadise Saide'nin iddia ettiği gibi ise toplumsal cinsiyet ve cinsiyet kültürü açısından kız (buluş çağına ermiş), gelin, hatun/avrat, dul kadın kimliklerinden hiç birisine girmeyen Saide'nin burada toplumun cinsiyet kültürü içerisinde kendisine bir yer aradığı yani toplumsal ve hukuksal manada bir meşruiyet davası güttüğü de görülmelidir. Suçun karşı tarafça kabulünün sadece onun cezalandırılmasını değil aynı zamanda Saide hanıma kamu ve toplum nazarında meşru bir cinsiyet kimliğini bahşedeceği yani onu mağdur bir dul yapacağı ortadadır.

Osmanlı toplumunda sosyo-ekonomik meseleler söz konusu olduğunda da kadının rahatlıkla kamusal alanda görülebildiği ve kamu dairelerine ulaşmak suretiyle hak ve hukukunu arayabildiği görülmektedir. Örneğin Çorum Redif Mukaddem Tabur'unun İskilip Bölüğü Vekili Yüzbaşı Habib Efendi vefat etmiştir. Vârisleri olan Fatma ile kızı Lütfiye, Çorum Mal Sandığı'nda bulunan Habib Efendi'nin iki aylık maaşın ödenmesi talebiyle Çorum Mal Müdürü Lütfullah Efendi'ye dava açmıştır. Burada Fatma Hanım'ın bürokrasi ile cebelleşmek pahasına hakkını arayabilmesine olanak tanıyan idari, hukukî ve sosyal alt yapıya dikkat edilmelidir. Nitekim Fatma Hanım'ın bulduğu şahitlerle davayı ispat ederek söz konusu paranın kendilerine ödenmesini sağlayabilmesi (ÇŞS. 10-511/342, 18 Ca 1303/22 Şubat 1886) devlet dairelerinde iş yapabilme ve takip edebilme hususunda yeterli donanıma sahip olduğunu yani kadının öyle ya da böyle mevcut cinsiyet kimliği ile birlikte kamusal alanda görünürlüğünün kabul edilmiş olduğunu göstermektedir.

Çorum'un Azab Ahmed mahallesinde bulunan Mevlevihane Dergâhı Şeyhi İzzet Dede Efendi'nin hanımı Ayşe Hanım da mülkünü hür iradesi ile görevlendirip azlettiği vekilleri aracılığıyla sevk ve idare ederken görülmektedir. Ayşe Hanım, Amasya'nın Ulus köyünde babasından intikal eden sekiz adet tarlasını satın bedelini kendisine teslim etmek üzere kendi adına her türlü yetkiyi kullanmak üzere Mevlevi Şeyhi Cemaleddin Efendi'yi vekil tayin etmiştir. Ancak Amasya'da ikamet eden bu şahıs görevini yapmadığında onu azletmiş yerine kocası Mehmed oğlu İzzet Dede Efendi'yi vekil tayin etmiştir (ÇŞS. 16-364/202, 26 C 1324/17 Ağustos 1906). Burada kadının

kendi mülkiyeti söz konusu olduğunda kocasının dahi onun ataması olmaksızın bir tasarrufta bulunamaması durumuna dikkat edilmelidir. Bu durum Batı'daki kadın ve kamusal alan algısıyla Osmanlı toplumunun anlaşılmasının güçlüğüne ortaya koyması açısından da son derece önemlidir.

Aileden Kamusal Alana Kadının Hukuki Varlığı

İslâm düşüncesinde, evlenmek insan fıtratına uygun bir düzenleme olup ailenin kuruluşu, evlenmeyle gerçekleşmiştir (Tüzüner 2013: 130). Evlilik toplum hayatının zaruri kıldığı medeni bir akit, sosyal bir kurum, dinî ve hukukî boyutları olan bir müessesedir (Karaman 1993: 63, Tüzüner 2013: 130). Osmanlı Devleti'nin sosyal, idari ve hukukî zihniyet algısı içerisinde ise evlenme müessesesi nüfusun çoğalması ve toplumun sürekliliğinin sağlanması açısından önemli görülmüş bu nedenle evlenmeye mani olduğu düşünülen “düğünlerde fazla masraf yapılması” hususunda toplum 1845 tarihli bir fermanla uyarılmıştır (Korkmaz 2003: 192). Anlaşılacağı üzere kamu otoritesi, aileyi toplumun çekirdeği, nüfusun artması ve sürekliliği açısından stratejik bir kurum olarak görmektedir. Dolayısıyla ailenin oluşumu önündeki bütün engeller kaldırılmalıdır. Hal böyle olunca cemiyeti oluşturan aile ve aileyi oluşturan bireyler arasındaki meseleler idari ve hukuki problemler olarak kamunun gündemine gelmiştir. Bu durum gerek İslam Hukuku'nun kuralları gerekse padişahların kanunları ile bu problemler çözülmeye çalışılmıştır. Aile içerisinde ve çevresinde yaşanan hadiselerle karşı kadının refleksleri ve bunların toplum, özellikle de kamu idaresinin gözündeki anlam ve mahiyeti aslında onların Osmanlı toplumundaki cinsiyet kültürü nezdindeki yerini göstermektedir. İşte bu bölümde Tanzimat sonrası modernleşme hamlelerinin etkilerini de akıldan tutarak öznesi aile içerisinde kadın olmak kaydıyla meselenin kamusal alana yansımaları üzerinde durulmuştur.

Nikâh Meselesi ve Kadının Kamusal Alanda Hak Mücadelesi

İslam hukukuna göre nikâh, tarafların ve şahitlerin katılımıyla gerçekleştirilen mehir miktarının da tespit edildiği medeni bir sözleşmedir (Aköz 2012: 17, Kıvrım 2007: 387). Bu sahîh evlenme akdi tarafları, aileyi ve toplumu ilgilendiren birçok dini, ahlaki ve içtimai sonuçlar doğurmuştur. Bunlar başta karı kocanın birbirlerine, tarafların çocuklarına karşı görev ve sorumlulukları gibi çeşitli meseleden oluşmaktadır (Karaman 1990: 95). Nikâh akdi, mahkemeden alınan izinname ile cami imamı tarafından kı-

yılmakta ve böylece evlilik resmen başlamış olmaktadır (Kıvrım 2011: 373). Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan beri var olduğu tahmin edilen izinname alma usulünün Kanuni Sultan Süleyman zamanında resmileştirildiği kaydedilmiştir (Aköz 2012: 16, Aydın vd. 2005: 164, Korkmaz 2003:190-191, Yakut 2015: 4). Tanzimat döneminde devletin, evlilik akitlerini kayıt altına alma girişimi, aslında evliliklerin hukuka uygunluğu ile ilgili gerekli incelemelerin yapılması konusunda yaşanan problemlerle ilgiliydi. 1871'de Çorum kaymakamlığına gönderilen bir emirnameye göre pek çok köyde muhtar ve ihtiyar heyetinin, bakire ve dul kadınların nikâhlarını gerekli incelemeleri yapmadan hemen kıydıklarının tespit edildiği kaydedilmiştir (Korkmaz 2003: 194). Bundan sonra nikâh akitlerini gelip geçici imamların değil usulüne uygun olarak muhtarların yapacağı aksi halde görevlilerin kalebentlik cezasına çarptırılacakları belirtilmiştir (Korkmaz 2003: 194). Devletin imam yerine muhtarı tercihi hem sekülerleşen devlet düzenine işaret etmekte hem de gelip geçici görev icra eden imam yerine o yerin bütün dinamiklerini bilen muhtarın evliliklerin tesisi öncesi yapılacak olan araştırmalarda daha doğru bilgilere ulaşabileceği ve sağlıklı kararlar verebileceği anlamına gelmekteydi. Devlet, bu alandaki etkinliğini 1881 Sicil-i Nüfus Nizamnamesi ile artırmış, 1882'de Çorum'a gönderilen Nizamnamenin, Şer'i mahkemeden izinname alınmadan muhtar ve imamların nikâh kıymalarını kesinlikle yasakladığı ve aksi durumlarda görevlilere cezai müeyyideler uygulanacağını belirttiği kaydedilmiştir (Korkmaz 2003: 194). Böylece özel alanda kalan evlilik doğrudan kamu otoritesinin konusu olmuş, kayıtlarına geçirilerek kamu idaresinin denetimine alınmıştır. Burada meselenin bir yönünün de ailenin sağlıklı bir yasal zemin üzerine kurulmasını sağlamak olduğu görülmektedir.

Sağlıklı bir aile tesisi için önemli kabul edilen diğer bir husus da nikâh akdi öncesinde evlenecek çiftlerin birbirlerini daha iyi tanıyabilmelerine imkân tanıyan nişanlanma namzetlik süreciydi. Evlilik öncesi yaşanan namzetlik dönemi, ailenin kurulma sürecinde önemli bir yere sahip olmasına rağmen, hukuki bir kaideye bağlanmamıştır (Karaman 1990: 69-71, Korkmaz 2003:187-189, Kıvrım 2007: 359). Kız çocuklarının daha küçük yaşlarda babası tarafından birisine vaat edilebildiği bunun karşılığında para veya eşya alabildiği, reşit olunca da kızın söz verilen adama gönderildiği belirtilmiştir (Korkmaz 2003:188). Nişanlanma hadisesinin hukukî bir bağlayıcılığı olmamakla birlikte mahkemeye tescil ettirildiği ya da nişanlı kalma sürecinin

evlilik ile noktalanmadığı durumlarda meselenin taraflar arasında hukukî bir davaya dönüşebildiği kayıtlardan anlaşılmaktadır. Mesela, Diği köyünden Dervişoğlu İbrahim üç yıl önce vuku bulan sözlülükten itibaren bu evliliğe murat eylediğini ancak sözlüsü Ali kızı Meryem'in "*nefsini tezevvüc murâd eylediğimde mezbûre Meryem tezevvücden imtinâ*" ettiğini belirterek aleyhine nikâh davası açmıştır. Ancak mahkeme "*âkd-i nikâh vâki' olmadığı*"na işaret ederek nişanlılık esnasında verilen sözlerin hukuken galeye alınamayacağını göstermiş, davada Dervişoğlu İbrahim'i haksız bularak Meryem'in istediği kişi ile evlenebileceğine karar vermiştir (ÇŞS. 3-508/241, 26 Ş 1284/20 Şubat 1868). Sarılık köyünden Süleyman'ın oğlu Resul de Osman'ın kızı Ayşe'yi nikâhladığı halde Ayşe'nin kendisine itaat etmediği ve evliliği kabul lenmediği iddiasıyla dava açmış ancak mahkeme önünde Resul'un Ayşe ile nişanlı olup aralarında nikâh yapılmadığı tespit edilmiş ve Resul'ün davası reddedilmiştir (ÇŞS. 4-73/23, 27 R 1285/17 Ağustos 1868). Görüldüğü üzere mahkeme nişan ile hukukî dayanağı nikâh olan evlilik arasındaki keskin ayrıma işaret etmiş ve nihayet tarafların bir birini tanıması için konulan nişanlılık sürecini evlilikten ayrı tutarak Ayşe Hanım lehine karar vermiştir. Muhtemelen bunları biliyor olmasına rağmen Resul, yirmi bin akçe gibi büyük bir mehir ödemeyi de göze aldığı ve anlaşılan çok istediği bu evliliği bir oldubittiye getirerek mahkemeye tescil ettirmek istemiştir. Ancak onun bütün çabaları kadının nişanlanma sürecinde olumsuz pekişen kararına ta kılmıştır.

Nişanlanma süreci nikâhın kısılması ve evliliğin fiilen başlamasıyla sona ermekteydi. Nikâh akdedilirken kız ve erkeğin rızaları alınmakta, aksi durumlarda dava açılması halinde bu tür evlilikler mahkemece sonlandırılmaktaydı (Kıvrım 2007: 387). Aslında Osmanlı aile hukukunda, Hanefi fıkhnın görüşlerine itibar edilmiş buna göre buluş çağındaki kadınların, velilerinin izini olmaksızın evlenebilmelerine olanak tanınmış hatta Zembilli Ali Efendi (1503-1526) fetvalarında bu duruma yer vermiştir (Yakut 2015: 6). Her ne kadar sonraları Kanuni Sultan Süleyman, dönemin şartlarıyla da ilgili olarak kadınların velilerinin izinleri olmadan evlenmelerini yasaklayan bir ferman çıkarmışsa da (1544) (İmber 2004: 181) kadınlara farklı bir çıkış yolu bırakmayan bu keskin müdahaleye rağmen geçerli bir evlilik için aynı zamanda kızın onayının alınması gerekliliği devam etmiştir. Böylece veli ile kızın iradesinin zaman zaman çatıştığı fiili bir durum ortaya çıkmıştır. Nitekim Kıvrım da Ayıntab'ta XVII. yüzyılda namzetlik/nişanlılık davaları-

nın diğer şehirlere göre daha fazla olduğunu belirterek bu durumu da evlenecek kızlar üzerinde ailelerin baskısının olabileceği şeklinde yorumlamıştır (Kıvrım 2011: 373). Mahkeme kayıtları bizim çalıştığımız dönemde ise kızların sevdikleri ya da istedikleri erkek ile evlenme taleplerine ailelerinin muhalefeti durumunda hukukun kendilerine verdiği hakkı sonuna kadar kullandıklarını göstermektedir. Mesela Çorum Hacıbey köyünden Osman kızı Satı'yı küçük oğlu Hasan'a almak isteyen Dedesli Aşîreti'nden Mehmet adlı kişi Satı Hanım'ın bu talebi reddeden iradesine takılmıştır. Satı Hanım şahitler huzurunda, mahkemede kararını tekrarlamış, kadı da "*mâni-i şer'i-si*" olmadığı halde Satı Hanım'ın kararını tescil etmiş ve dilediği kişiyle evlenebileceğine hükmetmiştir (ÇŞS. 3/1, 18 B 1281/17 Aralık 1864). Burada Mehmet'in kızın babası ya da ailesiyle anlaşmak suretiyle onun kapısına geldiğini anlamak güç değildir. Ancak burada henüz hukuki bağlayıcılığa ulaşmadığı halde meselenin mahkemeye taşınmış olması, kadının, cinsiyet kimliğinden kaynaklı olan ve iradesinin sorgulanmasına yol açan durumlarda bile kamu dairesine ulaşabildiğini göstermesi açısından mühimdir.

Kızların evlenme teklifleri karşısındaki özgür iradeleriyle hareket etmeleri İslam hukukunun bir gereği olmakla birlikte Tanzimat döneminde nikâhların en azından kentlerde kadı önünde kıyılmaya başlanmasıyla birlikte bu durum şifahi söylem olmaktan çıkmış ve kamu otoritesi önünde kayıtlara geçerek idari, hukuki bir mahiyet kazanmıştır. Mesela Mecitözü'nün Örencik köyünde oturan Kıbtî Hacı Ali oğlu İbrahim adlı şahıs, Ahmed kızı Elif aleyhine nikâh davası açmıştır. Bu şahıs, Elif'in rızası, babasının izniyle "*yüz gurus mehr-i mü'eccel tesmiyesiyle*" nikâh akdi yaptıklarını ancak buna rağmen Elif'in zevcesi olarak kendisiyle aile yaşantısını reddettiğini iddia etmiştir. Elif ise asılsız olarak nitelediği iddiaları kabul etmemiştir. Burada ya İbrahim Bey çok istediği Elif ile izdivaç için gerçek dışı beyanlarda bulunmuş ya da Elif Hanım sehven kabul edilmiş olsa bile aslında iddia edildiği üzere kendi rızasıyla bu nikâhı kabul etmemiştir. Ancak İbrahim Bey'in kardeşlerini bu işi çözmeleri için araya sokmak suretiyle Seyfe köyüne göndermesinden birinci yorumun daha kuvvetle muhtemel olduğu anlaşılmaktadır. Sonuçta bu girişim de işe yaramamış şahitler huzurunda baba, kız iddia edilen nikâh akdini reddetmiş, mahkeme de nikâh davasını Elif Hanım'ın hür iradesine uyarak onun lehine sonuçlandırmıştır (ÇŞS. 3-68/36, 19 Ş 1280/29 Ocak 1864).

Kadının nikâh akdi hususunda iradesine, rızasına yönelik tehdit ve baskılar olduğunda da kamu otoritesini temsil eden mahkemenin bunları bertaraf edici bir tutum sergilediği görülmektedir. Nitekim Ali oğlu Ahmet, Recep kızı Asiye ile nikâhlı olmadığı halde nikâhlısı olduğunu söyleyerek O'nun başkasıyla nikâhlanmasına engel olmak istemiştir. Burada Ahmet'in mahkemede ispat edemediği nikâhı, kızın olası taliplerinin önüne geçmek, böylece baskı ve zor ile Asiye'yi kendisiyle evlenmeye mecbur etmek için kullandığı düşünülebilir. Bunun üzerine Asiye Hanım, vekil tayin ederek Ahmet Bey aleyhine dava açmış ve kendisine yönelik “*ta'arruz ve müdâhale*den men” edilmesini istemiş, nihayet haklı bulunarak Ahmet'in yaptığı müdahalenin engellenmesine karar verilmiştir (ÇŞS. 16-360/200, 12 Ca 1324/4 Temmuz 1906). Burada önemli olan Asiye Hanım'ın hayatı ile ilgili son derece önemli bir dönüm noktasında kendisine yapılan baskıya, oldubittiye karşı kamu dairesine ulaşarak haklılığını ispat edebilme yol ve imkânını bulabilmesidir.

Kadının nikâh akdinde hür iradesi ile rızasının alınması meselesi daha radikal şiddet ve baskı içeren olaylara karşı alınan veya alınmaya çalışılan önlemlerde de kendisini göstermektedir. Kamu otoritesi aile ve nikâhın sağlamlığı, sahilhliği ile kadının özgür iradesi ve rızası arasında doğrudan bir korelasyon kurmuş görünmektedir. Bir emirde Anadolu ve Rumeli'nin birçok mahallinde kız kaçırma olaylarının gerçekleştiği, kız kaçırmayla ilgili Ceza Kanunnamesinde açık hiçbir hüküm bulunmaması sebebi ile bu kötü huyun önün alınamadığı belirtilmiştir. Yine aynı emirde kızların kaçırılarak başka memleketlerde rızaları olmaksızın nikâh kırılmaya çalışılmasının asıl suçu teşkil ettiğine dikkat çekilmiştir. Eğer reşit iseler kızların kendi iradeleriyle kaçmış olmalarının durumun hukukî ve idari mahiyetini değiştireceğine vurgu yapılmıştır. Kız kaçırımların, rızaları olmaksızın, cebren alıkonulmak suretiyle başka bir yerin mahkemesinde nikahlanmalarının önüne geçmek üzere hâkimlerin dikkatli olmaları ve bu olayları mahalline havale etmeleri, söz konusu suçu işleyenlerin de bulundukları yerde altı ay hapis cezasıyla cezalandırılmaları için ceza kanunnamesine ek yapılması emredilmiştir (ÇŞS. 1-46/32, 16 R 1256/17 Haziran 1840). Diğer taraftan bu tarihlere kadar söz konusu suçta dair ceza kanunnamesinde bir maddenin olmayışı, meselenin son tahlilde bu dönemlerde kamu düzenini, toplumun huzurunu, aile müessesesinin geleneksel kodlarını bozacak boyutlara ulaştığını göstermektedir. Nitekim sonraki tarihlerde Çorum, Hacı Hamza, Saz, İskilip, Osmancık, Karahisâr-Timurlu kazalarının naip ve müftü-

rine gönderilen bir emirde, kız kaçırانlarla ilgili ceza kanununa ek yapılarak ceza konmasına rağmen bu suçun önüne geçilememesinin memurların yeterince dikkatli davranmamalarından kaynaklandığı ve bu konuda daha dikkatli olunarak suçun önüne geçilebileceğinin kaydedilmesi, olayın salt idari ve cezai müeyyidelerle halledilemeyecek kadar çok yönlü derin, sosyal ve toplumsal bir meseleye dönüştüğünü göstermektedir (ÇŞS.1-61/45, 1262/1845-46).

Boşanma Meselesi ve Kadının Kamusal Alanda Hak Mücadelesi

Boşanma, karı-koca arasındaki evlilik bağının çözülmesi, evliliğin sona ermesi anlamına gelmektedir (Kıvrım 2011: 375). Boşama manasına gelen talâk ise bir fıkıh terimi olarak belli sözlerle evlilik bağını çözmek, evlilik ilişkisini sona erdirmektir (Karaman 1990: 105). İslâm hukukunda talâk kelimesinin hem tek taraflı irade beyanıyla yapılan boşanmayı, hem tarafların anlaşarak evliliğe son vermelerini (muhâlâ'a) hem de mahkeme kararıyla olan boşanmayı kapsadığı belirtilmiştir (tefrık) (Kıvrım 2011: 375, Karaman 1990: 118). Eşlerin talâk ile boşanmalarının gerçekleşmesi için mahkeme kararı zorunlu değildir. Ancak bir talâkın ve buna bağlı mehir, nafaka alacakları, iddetin bitimi ve yeniden bir başkasıyla evlenebilme gibi hususların garanti altına alınabilmesi için boşanmaların mahkemelerce tescil edilmesinin gerekli görüldüğü kaydedilmiştir (Korkmaz 2003: 196, Kıvrım 2011: 376). Boşanma hadiselerinin büyük çoğunluğunun kadınlar tarafından kayıtlara geçirilmiş olması (Kıvrım 2011: 376, Korkmaz 2003: 195-203), talâk meselesinin onların kamusal alanda görünürlüklerinde baskın rol oynayan unsurlardan birisi olduğunu göstermektedir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda mahkemenin işlevlerinden biri, toplumdan gelen sorunlara karşı adaletsizliğe uğradığını düşündüklerinde onlara bir çıkış yolu açmaktır. Peirce'in tabiriyle bu şahıslara, durumlarını kendi hak ve ahlak görüşleri açısından savunabilecekleri bir yol açmıştır. Kendisini kollamayan yasalar ve reel durumlar karşısında kadın, bu açılan yolu kullanmakta hiç tereddüt etmemiştir (2005: 9). Mesela kadın, geçimsizlik yaşadığı kocasından boşanmasının mevcut yasalar ve fiili uygulamalar karşısında zorluğunu anladığında şimdilik hukukî haklarının büyük bir bölümünden ya da tamamından vazgeçmek suretiyle özgürlüğüne kavuşmayı yeğlemiştir. Kadın bu durumu, yeni bir aile kurmak ve kaybettiği hakları tekrardan kazanmak için hazır konuma gelebilmek maksadıyla bir yol olarak bulmuş mahkeme de bu

duruma kamu idaresi adına imkân tanımıştır. Yani bir nevi kamusal alanda kamu otoritesi ve kadın iradesi bu konuda uzlaşmıştır. Böylece kadın, Muhâla'a(hul) boşanma tipolojisini, hukukun kendisine tanımadığı ya da pek güç şartlara bağladığı boşanma hakkına karşın maduniyet rolüne bürünerek bir kaçış, çıkış, metis yöntemi olarak bulmuş ve bunu yaygınlaştırmıştır. Nitekim 1700-1726 yılları arasında Kıbrıs adasında meydana gelen 301 adet boşanma kaydının 212'sinin (%70,3) muhâla'a şeklinde olduğunun görülmesi kanaatimizi teyit etmektedir (Efdal 2015: 128). Zira burada anlaşmalı boşanma kadının hem arızalı evliliğini bitirerek onu huzursuzluktan kurtarmakta hem de onun için yeni bir başlangıç anlamına gelmekte, olası taliplerine de artık hukuken ve resmen boş olduğunu ilan ederek bu yeni durumu belgelemektedir. Böylece kadın hem İslam yasasının, hem de padişah kanunnamesinin getirdiği düzenlemelere uymakla görevli olan kadıların (Peirce 2005: 9) aile müessesesinin devamlılığından yana pozisyon almalarından kaynaklanan güçlüğü, muhâla'a boşanma türüyle yani bir takım haklarından, - mihr-i müeccel, nafaka-i iddet ve me'ûnet-i süknâ yani yiyecek içeceğinin temini (Özkul 2015: 131)- vazgeçmek suretiyle aşmıştır. Mesela Çorum'un Yavi köyünden Mehmet kızı Hatice, kendisini dövüp çocuğunun düşmesine sebep olduğu iddiasıyla kocası Emiroğlu Ali Kethüda aleyhine açtığı davada bütün haklarından vazgeçerek boşanma yolunu seçmiştir. Söz konusu davada Hatice Hanım kırk üç kuruş mehir alacağından ve nafaka hakkından vazgeçtiği gibi kocasının kendisine aldığı bir adet kutnî entariyi dahi geri vermek suretiyle boşanmıştır (ÇŞS. 4-163/55, 23 L 1285/6 Şubat 1869). Karaca köyünden Mehmet kızı Fatma da aynı şekilde mehir, nafaka talep etmediği ve kendisine alınmış olan bazı çamaşır ve eşyalarını iade ettiği gibi yedi yaşındaki küçük oğlunun sorumluluğunu dahi üzerine almak suretiyle kocası Mehmed oğlu Halil ile anlaşarak ancak boşanabilmiştir (ÇŞS. 3-49/235, 27 B 1284/24 Kasım 1867).

Aile içinde şiddet, baskı, hakaret, küfür gibi fiillere maruz kalan kadınların da bu tehditkâr atmosferi yararak kamu dairesine ulaşabildikleri ve boşanma talebinde bulunabildikleri görülmektedir. Kayı köyünden Hasan kızı Meryem, kocası Süleyman oğlu Mustafa aleyhine "*Benim dîn ü imânıma cimâ' lafzıyla şetm*" ettiği iddiasıyla boşanma davası açmıştır. Yukarıda bir örnekte de zikrettiğimiz üzere mahkemenin dine yönelik küfürleri affetmediğini bildiği anlaşılan Meryem Hanım, "*Yüz altmış altı gurus mehr-i mü'ecce-lim ile farz ve takdîr kılınacak nafaka-i iddet-i ma'lûmemi bana edâya kıbel-i*

şer'den cebr ve tenbih olunmak muradımdır” demek suretiyle hem mehir hem de nafaka haklarından vazgeçmemiştir. Ancak mahkeme sürecinde Meryem Hanım, davasını ispat edememiş olmalı ki kadı tarafından kocasına itaat etmesi gerektiğine hükmedilmiştir (ÇŞS. 3-298/159, 3 Ca1283/13 Eylül 1866). Aslında bu dava, yukarıda hem dine küfür hem de şiddet olayının birlikte yaşandığı ve kadının lehine sonuçlandığı dava ile birlikte düşünüldüğünde, kamu düzenini bozduğu, toplumda şiddetin yayılmasını ve huzurun bozulmasını teşvik ettiği düşünülen fiili şiddetin alenen ispat edilebilirliği nedeniyle mahkemenin daha rahat karar vermesine yol açtığı şeklinde okunabilir. Nitekim burada kadı somut olarak ispatı pek zor olan sözlü şiddet davasında daha ihtiyatlı davranmış ve kadının aleyhine karar vermiştir. Şiddetin tekrarlanması önünü almak amacıyla mahkemenin genellikle daha ilk davada tekrarı vuku olduğunda kocanın karısını boşayacağına dair yemin aldığı veya kocanın boşanma olmaması için bu yolda yemin ederek kendisini bağladığı görülmektedir. Nitekim Eskişehir Şeri'yye kayıtlarında yer alan bir hadiseye göre karısını döven bir erkek, bir kez daha karısını döverse boşanacağını söylemiş ancak karısını tekrar dövmesi üzerine, kadın olayı şahitlerle ispatlamak suretiyle boşanma talebiyle mahkemeye taşımıştır (Yakut 2008: 254). Yine başka bir kayıta da içki içen koca bir daha içki içerse karısından boşanacağını şart koşmuş ama içki içmeye devam etmesi üzerine karısı boşanmanın gerçekleşmesi için mahkemeye müracaat ettiği kaydedilmiştir (Yakut 2008: 254).

Boşanma davalarının önemli bir sebebi de geçimsizlikti. Bu tür davalarda iki taraf da birbirinden kurtulmak istiyorsa karşılıklı olarak bir takım haklarından feragat ederek boşanmanın tescilini sağlama yönüne gidilmekteydi (ÇŞS. 3-549/258, 11 Z 1284/4 Nisan 1868). Nitekim Osman kızı Fatma 166 gurus mehir alacağının yarısı olan 83 gurusu razı olmak suretiyle *“muhâla'a-i sahîha-i şer'iyye”* ile eşi Ciranoğlu İbrahim'den geçimsizlik nedeniyle boşanmıştır (ÇŞS. 3-351/182, 3 Z 1283/8 Nisan 1867; ÇŞS. 4-892/380, 25 M 1286/7 Mayıs 1869). Burada koca İbrahim Bey yukarıdaki örneklerin aksine mehrin yarısını ödemeye razı olmuş görünmektedir. Eğer taraflardan birisi yaşanan geçimsizlikte ezilen ise o zaman bu durum da haklardan feragat etmek ona düşmekteydi. Bazen de boşanma esnasında kadının mehir ve nafaka haklarına dair karşılıklı anlaşıldığı ancak kocanın daha sonra eski karısından gelebilecek olan tekrardan bir hak talebiyle uğraşmamak için bu durumu mahkeme kayıtlarına geçirmek istediği

anlaşılmaktadır. Mesela Çorum'un Ahi İlyas köyünden Ömer kızı Rukiye boşandığı kocası Mustafa oğlu İbrahim'den mehir bedelleri ve nafakasına karşılık üç yüz kuruş alarak kocasında hiçbir hakkının kalmadığını kabul etmiş ve bu durum kayıtlara geçirilerek tescil edilmiştir (ÇŞS. 4-227/88, 25 Z 1285/8 Nisan 1869). Böylece her ne kadar boşanma işlemlerinin mahkeme önünde tesciline gerek yoksa da özellikle nikâh akdinin kadı önünde yapılmaya başlandığı Tanzimat sonrası dönemde boşanmaların tescilinin ve kayıtlara geçirilmesinin aynı mahiyette hukuki hakların korunabilmesi açısından önem arz ettiği anlaşılmaktadır.

Kadınların boşanma hususunda yaşadıkları önemli bir sorunda eş ve çocuklarına nafaka bırakmadan, başka yerlere giden kocalarının, gittikleri yerde eşlerini boşamaları ya da boşamamaları meselesiydi. Kocaları tarafından boşandıklarını öğrenen kadınların, nafakaya ihtiyaçları olduğunda, yeniden evlenmeyi düşündüklerinde veya talipleri çıktığında evlenebilmek için mahkemeye müracaatla izin istemek zorunda kaldıkları kaydedilmiştir (Kıvrım 2011: 375, 378). Böylesi durumlarda kadınlar eşleri yanlarında olmasa da nikâhlı bulundukları için, çektikleri bütün sıkıntılara rağmen ya kocalarını beklemişler ya da bu bekleyiş dayanılmaz bir hal aldığına mahkemeye müracaatla eşlerinden ayrılarak, sosyo-ekonomik ve psikolojik durumlarını düzeltebilecek yeni evlilikler kurabilmenin yolunu aramışlardır (Kıvrım 2011: 385). Örneğin Tepe köyünden Ömer kızı Sabire'nin İstanbul'da bulunan eşi tarafından boşandığına şahitlerin beyanı sonucu karar verilmiştir (ÇŞS. 3-7/2, 3 Ra 1282/27 Temmuz 1865). Aslında böylece kadının bir başkasıyla evlenmesi ve muhtemelen içinde bulunduğu güçlükleri aşması için ona bir fırsat verilmiştir.

İlerleyen dönemlerde bu türden sorunlara bir de dönemin siyasi ve askeri çalkantıları ile savaşın getirdiği zorluklar eklenmiştir. Askere çağrılan şahısların askerde iken ölmeleri veya kayıp olmalarıyla geride bıraktıkları eşleri çocuklarıyla birlikte uzun süre zor şartlar içerisinde yaşam mücadelesi vermek zorunda kalmışlardır. Kadınlar kendileri ve çocukları için nafaka temin etmek amacıyla yer yer mahkemeye başvurarak boş sayılmaları böylece yeniden nikâhlanmalarının önün açılmasını talep etmişlerdir. Nitekim Çorum'un Karaağaç karyesinden İbrahim oğlu Kadir Selanik'e asker olarak sevk edilmiştir. Kadir'in burada üç yıl önce eceliyle öldüğü mahkemede şahitlerin beyanıyla tescil olmuş, böylece geride bıraktığı karısı Osman

kızı Hamise'nin muhtemelen zor şartlarda geçen üç yıllık hayat mücadelesi nikahının düşmesinin mahkemece tesciliyle yeni bir boyut kazanmıştır (ÇŞS. 11-227, Taner, 2002: 326). Böylece Hamise, en azından nafakasını temin edecek onunla yeni bir aile kurmak isteyebilecek taliplerini bekleme-ye, hayata umutla bakmaya başlamıştır. Nurullah mahallesinden Mahmud kızı Asiye'nin kocası Asesoğlu İsmail ise Silistre Savaşı'nda “*küffâra karışıp gâib olduğu*” şahitler huzurunda tescil edilmiştir. Müftü Mehmed Sadık Efendi'den durumla ilgili fetva istenmiş “*Sefere gidüp... muhârebe ederken küffâra... gâib olan*” Asesoğlu İsmail'in “*zevcesi âhara nikâh olunmağa vârisleri beynlerinde terekisi taksîm olunmağa ruhsat var mıdır?*” diye sorulmuş ve “*Vardır*” cevabı alınmıştır. Mahkeme alınan fetva doğrultusunda hem Asiye Hanım'ın başkasıyla evlenmesine dolayısıyla nafaka problemini çözmesine hem de muhtemelen kaybolan kocasının varsa mirasından payına düşeni almak suretiyle sosyo-ekonomik olarak rahatlamasına imkân tanımıştır (ÇŞS. 3-361/186, 11 M 1284/15 Mayıs 1867). Bu hadise Osmanlı toplumuna özgü siyasi, askeri ve toplumsal gelişmelerin özel ile kamusal alanı birbirine eklemlendiği başka bir durumu daha göstermesi açısından mühimdir.

Önemli bir husus da nişanlı askerlerle ilgiliydi. Nişanlılık müessesinin önemine aynı zamanda dönemin siyasi ve askeri çalkantılarının, savaş koşullarının kamu otoritesi, toplum ve aileyi bir karede toplayan etkilerine işaret eden bu mesele, askerdeki erlerle nişanlı olan kızların, başkalarıyla evlenmeleri sorunuydu. Son derece sorumsuz ve çirkin bir davranış olarak görüldüğü anlaşılan bu durumu engellemek için Korkmaz, 1877 Ağustos ayında Dâhiliye Nezareti'nden Çorum müdürlüğüne gönderilen bir yazıdan bahsetmekte ve bu şekil evlenmelerin önünün alınmasının, bu tür nikahı kıyan naiplerin cezalandırılmasının istendiğini belirtmekte ve 1881 Çorum Kaymakamlığına Harbiye Nezareti'nden gelen bir yazıda da aynı konudan bahsedildiğini ifade etmektedir (2003: 189). 1882 Aralık ayında Çorum'a gönderilen başka bir emirde ise asker nişanlısı olan kızlara başkalarıyla evlenebilmeleri için izinname verilmemesinin emredilmesi bu tür hadiselerin sıkça yaşandığını göstermektedir (Korkmaz 2003: 189). Nişanın aslında hukukun bağlayıcılığı olmadığını belirtmiştik ancak Osmanlı kamu idaresinin gözünde dönemin şartları söz konusu olduğunda bu uygulamanın hukuki bir mahiyet kazandığı açıkça görülmektedir. Bu durum aynı zamanda daha çalışmamızın başında izah etmeye çalıştığımız cinsiyet kültürünün toplumdan topluma değişeceğini gösteren önemli bir husustur.

Veli ve Vâsi Olarak Kamusal Alanda Kadın

Kadınlara, toplumsal cinsiyet kimliği doğrultusunda gerek İslam hukuku gerekse Osmanlı cinsiyet kültürü değerlerinin yüklediği sorumlulukların, onların kamusal alandaki görünürlüğü, sosyal hayat döngüsü içerisindeki rolünü artırdığı görülmektedir. Aile içi sorumluluk alanlarından birisi olan çocuklarla ilgili problemler bu konunun en başında gelmekteydi. İslam hukukunda hıdâne hakkı olarak belirtilen çocuğun ihtiyaçları, bakımı, terbiyesi hak ve sorumluluğu daha ziyade bu işi bir kadının üstüne almasını gerektirdiğinden kadına verilmişti (Karaman 1990: 143-144). Hukuki olduğu kadar kadının toplumsal cinsiyet rolleriyle de örtüşen bu durum Osmanlı kamusal alanında kadınların çocukların veli ve vasisi olarak tayin edilmelerinde önemli bir rol oynamış olmalıdır. Velâyet ve vesâyet hakkı İslam hukukuna göre baba, baba yoksa onun akrabaları üzerinden devam etse (Karaman 1990: 42), ancak erkek akrabalar yoksa kadına verilse de (İmber 2004: 180) Osmanlı mahkeme kayıtlarında annenin sık sık veli ve vasi tayin edildiği görülmektedir (ÇŞS. 13-11, Doğan 2009: 60, Korkmaz 2003: 203-204). Her halde bu durum yukarıda da belirtildiği üzere küçük çocukların bakım ve terbiyesi konusunda Osmanlı sosyal hayatında kadına yüklenen toplumsal cinsiyet rol kimliğinin pratik, pragmatik gayelerle öncelenmesiyle ve kadim Türk aile yapısı içerisinde aktif kadın kimliğiyle ilgili olmalıdır. Konya Şer'iyye Siciline ait bir kayıta, Mehmed bin Mustafa'nın, karısı Fatıma bint-i Hasan'dan boşandıktan sonra hıdâne hakkı karısında kalan kızları Hatice'nin bu hakkının eski karısının yeniden evlenmek üzere olması ve kızının anneannesinin de bulunmaması nedeni ile kendi annesine (çocuğun babaannesi) verilmesini istediği kaydedilmiştir, 21 Mart 1816 (Yakut 2008: 260). Bu durum bile çocukların yetiştirilmesi hususunda kadına biçilen toplumsal cinsiyet rol kimliğini ortaya koyan önemli bir durumdur. Gerek veli ve vasi gerekse kadının kamusal alanda çok farklı şekillerde hemen her yaş diliminde karşımıza çıkabildiğini gösteren bir dava bize önemli veriler sunmaktadır. Söz konusu olayda büyük anne Havvâ Hâtûn "*Ben sağîre-i mezbûre Penbe'nin vâsi-i mansûbesiyim*", diyerek torunu Penbe'yi Ali oğlu Satılmış ile evlendirmiştir. Ancak bu duruma itiraz eden Penbe'nin annesi Zeynep Hâtûn "*Penbe'nin cüssesinin bülûğa tahammülü olmadı*"nı şahitlerin ifadeleriyle ispat etmiştir. Bu durumda mahkeme, küçük kızın velisinin "*izn ü icâzeti*" olmaksızın evlendirildiğini göz önüne alarak, vaki olan nikâh akdinin "*gayr-ı sahîb olduğu*"na hükmederek Penbe'yi vâlidesi ve veliyesi Zeynep Hâtûn'a teslim etmiştir (ÇŞS. 3-514/244, 23 N 1284/ 18

Ocak 1868). Burada önemli olan hususlardan birisi Havva Hatun'un vasi sıfatıyla kazandığı hukuki statüden güç alarak Penbe'nin ailesinin fikrini almaksızın onun evliliğine karar verebilmesidir. Diğeri ise anne Zeynep Hatun'un da kamu dairesine ulaşabilmesi bu duruma itiraz ederek daha küçük yaşta olan kızının validesi olmakla birlikte velisi olduğunu mahkemede tescil ettirerek onun kendisine teslimini sağlayabilmesidir (ÇŞS. 3-514/244, 23 N 1284/18 Ocak 1868). Büyükanenin hukuken vâsi, Zeynep Hanım'ın ise veli statüleri dikkate alındığında kadınların, bu sıfatlara haiz olduklarında hukukî haklarını nasıl güçlü bir şekilde kullandıkları açıkça görülebilmektedir. Kaldı ki burada büyükanne vâsi olmasına rağmen veli gibi davranarak yetkilerini de aşmıştır.

Kadınların daha çok anne statüsünde iken vâsi tayin edilmek suretiyle kocasından kalan mülkün oğluna ait kısmının mali yönetimini de üstlendiği görülmektedir. Bu durum kamusal alanda kadının toplumsal cinsiyet kimliği ile kadın rol kimliğinin bir birine karıştığı bir statüye dönüşmüştür. Örneğin vefat eden Baz Ali oğlu Ali'nin terekese satılarak varislerine taksim edilmiş, çocukları İzzet ve İsmail'e "*vakt-i rüşd ü sedâdlarına değin*" anneleri Hüseyin kızı Meryem vâsi tayin edilmiştir (ÇŞS. 8-443/217; ÇŞS. 8-444/216, 25 R 1296/19 Mart 1879). Burada Meryem Hanım'dan beklenilenin bir yandan annelik yani kadın toplumsal cinsiyet kimliğinin gereğini yerine getirmesi iken diğer yandan da çocukların bütün sorumluluklarını üstlenerek bir nevi erkek rol kimliğinin yükümlülüklerini yerine getirmesi olduğu gözden kaçırılmamalıdır (ÇŞS.16- 371/205, 16 C 1324/8 Temmuz 1906). Böylece kadın hem kamu hem toplum nezdinde hukuken de tescil edilmiş başka bir kimlikle daha karışımıza çıkmaktadır.

Sonuç

Osmanlı cinsiyet kültürü, biri kadim Türk geleneklerinden diğeri ise İslam Hukuk'undan gelen unsurların zamanla Osmanlı toplumu içerisinde uzlaşmaları sonucu kendine özgü bir yapıya kavuşmuş, bu yapı ilerleyen zamanlarda reform hareketleri sonucu Batı'dan da etkilenmiştir. Ayrıca cinsiyet kültürü algısı çok uluslu bir örgüye sahip olan imparatorlukta farklı yerlerde, değişik şekillerde tezahür etmiştir.

Osmanlı toplumunda kadın hem sosyo-ekonomik hayatın aktif bir unsuru hem de toplumsal ve kamusal hayatın içinde reel bir aktör olarak yer almıştır. Bu kadın tipolojisinin, özgür iradesiyle evlenen, sorunlu evliliklerden

bulduğu bir takım yol ve yöntemler ile kurtulabilen, gerek cinsiyet gerekse toplumsal cinsiyet rol kimlikleriyle maruz kaldığı her türlü haksızlık karşısında kamu dairesine ulaşabilen, hakkını, hukukunu sonuna kadar savunabilen, toplumsal ve kamusal alandaki varlığı ve görünürlüğü kanıksanmıştır.

Tanzimat sonrası reformlarıyla başta mülkiyet, eğitim, idare ve hukuk alanlarında olmak üzere yeni haklar edinen Osmanlı kadını, bizzat kamusal alanda sorumluluk almaya da başlamış, böylece sosyal ve kamusal alandaki varlığı daha bilinçli bir hal almıştır. Bu durumu mahkeme kayıtlarında kamu otoritesinin çeşitli hadiseler karşısında kadına biçtiği rollerden, onu anlama ve anlamlandırma şekillerinden, diğer taraftan kadının maruz kaldığı olaylarda gerek toplum ve aile içerisinde gerekse kamu otoritesi karşısında geliştirdiği davranış ve tutumlardan anlamak mümkündür.

Açıklamalar

1. Kamusal alan tanımı ilk kez 1962 yılında Jürgen Habermas tarafından ele alınmıştır. O, kamusal alanı, “özel şahısların, kendilerini ilgilendiren ortak bir mesele etrafında akıl yürüttükleri, rasyonel bir tartışma içine girdikleri ve bu tartışmanın neticesinde o mesele hakkında ortak kanaati, kamuoyunu oluşturdukları araç, süreç ve mekânların tanımladığı hayat alanı” olarak tanımlamıştır. Ona göre kamusal alanın en önemli niteliği tüm vatandaşlara açık olmasıdır. (Habermas, 2000, Sankır, 2010b'den: 187, 20). Kamusal alanın cinsler için farklı anlamlar taşıdığı görülmektedir. Sennett'e göre: “Ahlak dışı bir alan olarak kamu, kadınlar ve erkekler için çok farklı şeyler ifade ediyordu. Kadınlar için kamu, kirlenerek ve 'kargaşa dolu, almış başını giden bir girdap' içine sürüklenerek erdemlerini yitirme tehlikesine girdikleri bir yerdi.” (Sennet, 1996, Günaydın, 2007'den: 24). Kadının modernleşme sürecinde kamusal alana dâhil olması bütün bu tabuların alaşağı edilmesi anlamına gelmekteydi. Nitekim feminist literatürdeki “Kamusal alan kavramı”nın, toplumsal cinsiyeti merkeze alarak, kadınların içerisine hapsedtikleri, özgürlüklerinin tehdit edildiği sığınaklar olarak kavranan evden (özel alan) çıkarak, özgürleşmelerine ve iktidar kullanımına olanak sağlayan bir mekân olarak düşünüldüğü kaydedilmiştir (Özcan, 2003: 200).
2. 1567 yılında başta Suriçi olmak üzere İstanbul'daki bütün kahvehaneler kapatılmıştır. IV. Murat, söz konusu gerekçelerle kahvehaneleri tümüyle kapatmak için sert girişimlerde bulunmuş, sadece Eyüp ve çevresinde 120 kahvehane kapatılmıştır. XVI. ve XVII. Yüzyılda merkezi otorite ve kamu düzeni için tehlikeli yerler olarak görülen kahvehaneler tamamıyla kapatılırken sonraki yüzyıllarda da benzer gerekçelerle aynı akıbete uğratılmışlardır (Yaşar, 2005: 239).

3. Zira Osmanlı toplumundaki kadın ile Müslüman Hind ve İran toplumlarındaki kadının statüsü arasında farklılıklar olduğu gibi Osmanlı toplumunda çeşitli ırklar ve bölgeler arasında da kadının statüsünün aynı olmayacağı göz ardı edilmemelidir. Bkz. (Aydın vd. 2005: 161; N. Van, 2009: 339).
4. Mesela Elizabeth Craven, Türk-İslam kültürünün önemli bir parçası olan hamamlar ve kadınların hamam sefasını anlatırken aslında yabancı olduğu bir kültürün farklı eğlence ve giyim kuşam alışkanlıklarını da ortaya koymaktadır: “Hamamdan da haşlanmış gibi çıkıyorlar. Hamam kadınların en büyük eğlencesidir. Yıkanarak ve süslenerek hamamda beş saat kalıyorlar... Pek kokot giyiniyorlar ve fevkalade özeniyorlar.” (Craven, 1939, Düğer'den, 2015: 78).
5. Nitekim Kanuni Sultan Süleyman'ın, bir takım dinî ve ahlaki yozlaşmalara neden olduğu için bekârların sıkça uğradıkları çamaşırhanelerin kapatılması için kanunlar vaz ettiği, III. Osman'ın da kalın siyah peçe kullanmayan kadınların sokağa çıkmaları, mesire yerlerine gitmeleri ve kaymakçı dükkânlarına girmelerini yasakladığı kaydedilmiştir (Dulum, 2006: 15).
6. Çorum'un Delibekiroğlu karyesinde sakin iken vefat eden Ömer kızı Meryem'in terekesi kadının mülkiyet sahipliğini, mülkiyetinin kaynaklarını, mal sahibi olarak resmen kamusal otoritenin muhataplığını kazandığını açıkça ortaya koymaktadır: Delibekiroğlu karyesinde sâkine iken bundan akdem vefât eden Meryem bint-i Ömer bin Osman'ın veraseti taksim olunan müteveffayı mezbûrun kassâm defterine göre: Keçi 1 aded 150 guruş; karasığır ineği 1 aded 800 guruş; yatak 1 kat 100 guruş; entari: 1 aded 20 guruş; sim küpe: 1 aded 25 guruş; zevci üzerinde nikâhı: 66 guruş; yekûn: 1.161 guruş. Minhe'l-ihrâcât: Techîz tekfin 80 guruş; Resm-i kısmet 29 guruş; Kaydiye, bahâ-i varaka 3 guruş; Yekûn: 112 guruş. Sahhû'l-bâkî li't-taksîm beyne'l-verese: Hisse-i zevci mezbûr: 262 guruş, 10 para; Hisse-i bint-i mezbûre 157 guruş, 14 para; Hisse-i ibn-i mezbûr 314 guruş, 28 para; Hisse-i bint-i mezbûre: 157 guruş, 14 para; Hisse-i bint-i mezbûre 157 guruş, 14 para. ÇŞS, 8-301/325, 1 § 1295).
7. Bunlardan başka miri arazilerin mutasarrıfın erkek çocuklarına bedelsiz olarak intikal etmesi hakkı (1567), 1848'den itibaren kız çocuklarına da verilmiştir (Kenanoğlu 2005, 159). Bir irade-i seniye ile de kadın ve erkek arazisinin varislere intikal şekilleri arasındaki fark kaldırılarak annenin arazisinin de kız ve erkek çocuğa eşit olarak verilmesi, kız ve erkek çocukların vakıf gelirinden eşit hisse almaları kararlaştırılmıştır (Dulum, 2006: 19; Okumuş vd. 2006: 286).
8. Osmanlı Devleti'nde kadınların kamusal hayatta yer alma amaçlı entelektüel hareketi Tanzimat'tan sonra oluşan zemin üzerinde gelişmiş 1858'de İstanbul'da Kız Rüşdiyesi, 1870'de Darulmuallimât açılmıştır. 1905-1906'da modern ilkokulların sayısı 9347 bu sayının 3388'i erkek 304'ü kız, 143'ü erkek ve 36 kız özel okulu, 3621 devlet ve 567 özel karma okulundan oluşmuştur (Karpas, 2010:181). Bu durum kadınların modern eğitim görmeleri yanında bir meslek edinmelerinin önünü de açarak onları kamusal alanın bir parçası haline getirmiştir.

9. Ebelik eğitimi daha 1843'te kız çocuklarının kamusal alanda yer edinmelerinde öncülerden birisi olmuş, bunu Sanayi Mekteplerinin kurulup yaygınlaştırılması izlemiştir (Akşit, 2009: 7, 10).
10. Çorum Belediyesi tarafından Türk Arşivciler Derneği'ne hazırlattırılan Çorum Şeriye Sicillerinden (ÇŞS) alınan belgelerin sırasıyla defter, hüküm ve sayfa numaraları verilmiştir.
11. Şiddetli geçimsizlik sonucunda erkeklerin kadınları boşadıkları talâk şeklindeki boşanmalara Lefkoşa'dan bir örnekte ise Hüseyin kızı Emine, aralarında şiddetli geçimsizlik olduğundan, kocası el-Hac Mustafa ibn-i Yusuf'un kendisini bâyinen tatlik ettiğinden, kocası üzerinde olan haklarını aldığını belirtmiştir 11 Ocak 1729 (Efdal, 2015: 131).
12. Kadınlar hemen her konuda işlerinin takibi ve haklarının savunulması için vekil tayin edebilmekteydiler. Hacı Ahmed kızı Asiye de Horasanlı Ahi Efendi aleyhinde açtığı davada adına her türlü yetkiyi kullanmak üzere dava vekili Fazlı Efendi'yi vekil tayin etmiştir (ÇŞS. 16-376/207, 25 Ca 1324/17 Temmuz 1906).
13. Kadın gibi son derece soyut ve kapsayıcı bir dil mahkemede hiçbir zaman kullanılmadığını belirten Peirce, kadının hayat çizgisi üzerinde bulunduğu evreye göre etiketlediğini kaydetmiştir. Buna göre: Çocuk ya da bekâr yeni yetme anlamında kız; yeni evli genç kadın gelin; evli kadın ya da eskiden evlenmiş boşanmış kadın için avret ya da hatun; yaşlı kadınlar için ise pir-i fani denirdi (2005: 197).
14. Kadınların hukukî ve ahlaki normları savuşturma yöntemlerinden örnekler veren Lady Montagu, "Her şeyi hesaba katınca Türk kadınlarının imparatorlukta yegâne hür insanlar olduklarını düşünüyorum" kanaatinde olduğunu ifade etmiştir (2009: 45).
15. Nitekim Kayseri'de kadının kocalarından erkek kardeşlerine kadar ailesindeki bütün erkekleri dava edebildiğini gösteren kayıtlar, XVII. Yüzyılın ilk çeyreğinde mülkiyet muamelelerinin % 40'nın kadınlara ait olması gibi hususlar sözünü ettiğimiz alt yapıya işaret etmektedir (Gerber, 1999: 328).
16. Bu konuda farklı yerlerden dava örnekleri için bk. (Akyılmaz, 2007: 484-486).
17. Mehir: Kocanın evlenme sırasında veya evliliğin devamında kadına verdiği, verme taahhüdünde bulunduğu, belli miktardaki para veya mal anlamında kullanılmaktadır. Osmanlı toplumunda mehirin, bir kısmı evlilik sırasında "mehr-i muaccel", kalan bölümü de evliliğin devamında ya da talak ile boşama, ölümle sona ermesi durumunda kadına, kadının kocasından evvel ölmesi halinde mirasçılara verilen "mehr-i müeccel" olmak üzere iki kısma ayrılır. Mihrin tasarruf hakkı nikâh akdi yapılan kadına onun hür iradesine bırakılmıştır (Aköz, 2012: 19; Yakut, 2015: 7).
18. Söz konusu bu sorumluluklar hakkında Osmanlı cinsiyet kültürünün kadına biçtiği cinsiyet ve toplumsal cinsiyet kimliğinin kıstaslarına işaret eden Ahmet Nazif erkeğin kadın üzerindeki haklarından başka bir deyişle de kadının ko-

casına karşı sorumluluklarından bahsederken şunları ifade etmiştir: “Özürsüz olmadığı sürece erkeğin davetine icabet etmesi, erkeğine karşı doğru olması, döşegine hainlik etmemesi, kazancını saçıp savurmaması, kocasını hor görmemesi ve incitmemesi, geri söylememesi, kocasına hürmetli olması, onu hayır ile yâd etmesi, onun izni olmadan evden çıkmaması, yabancı yerlere gitmemesi ve başka evde yatmamasıdır” (Ahmet Nazif, 1331, Erdem, 2006’dan: 190). Abdurrahman Şeref de karı kocanın bir birine karşı ortak hak ve vazifeleri için “Sadakat, iç emniyet, saygı, sevgi ve hatır saymak, teavün (yardımlaşmak)’dür” ifadelerini kullanmıştır (Abdurrahman Şeref, 1316, Erdem, 2006’dan: 190). Celal Nuri ise adeta kadın hakları noktasında geline son nokta ile İslami değerler arasındaki paralelliği vurgulamak istemiştir. Ona göre hiçbir nas kadınları tabii, hukukî, medeni ve siyasî haklardan mahrum etmez. Kaldı ki kadınların gelişimine ve ilerlemesine en müsait kanun da İslam Fıkhı’dır. (Aktaran: Erdem, 2006: 194).

19. Nitekim Ebussuud Efendi, evliliklerin kadınların bilgisi dışında yapılmaması hususunda padişah emri vaz edildiğinde, bundan böyle bu yolun izlenmemesi halinde kıyılan nikâhın geçerli olamayacağına dair bir fetva vererek söz konusu emri meşrulaştırmak ve güçlendirmek istemiştir (İmber, 2004: 175).
20. Nitekim Eskişehir’de yaşanan bir hadise nişanlılığın evlilik olmadığını ve kesin evlilikle sonuçlanamayabileceğini açıkça ortaya koymuştur. Bk. (Yakut, 2008: 241).
21. Burada davalarda “mihir” ile “kadının nefsinin kocasına teslim” etmemesi meselesinin birlikte sık sık karşımıza çıkması hususu önemlidir. Zira buradan mehirin müstakbel koca tarafından karısına sadece bin türlü hali ahvali olan hayatın sürprizlerine karşı sosyo-ekonomik hatta psikolojik bir güvence, sigorta olarak verildiği aynı zamanda kocasına karşı kadın cinsiyet rol kimliğine biçilen sorumlulukları yerine getirmesi için verildiği anlaşılmaktadır. Yani İslam hukukçularının tabiriyle mehir kadının cinsel yükümlülüklerinin karşılığıdır ve mutlaka ödenmelidir. Hatta Hanefi hukukunda mehirin evliliği zinadan ayırdığı kaydedilmiştir (İmber, 2004: 185; Murphy, 1988: 90).
22. Kızların babalarının isteğiyle nişanlandıklarında bile bir fırsatını bulduklarından bu durumdan kurtuldukları görülmektedir. Bu duruma dair bir örnek için bk. (Yakut, 2008: 242).
23. Evliliğin bir aile kurulmasını sağlamasından başka kadın için aynı zamanda sosyo-ekonomik-psikolojik ve hukuki olarak bir koruma kalkanı olduğuna işaret eden bir hadisede son derece önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Buna göre El köyünden Çerkez İslam oğlu Mehmet Ali “Hacıkbaş nâm bıkır-i bâliğa-i âkile câriye”sini Cerit köyünden Ganbet oğlu Yusuf’a hizmetçisi Pak ile evlendirmek “âhara bey’ etmemek” şartıyla üç bin yüz kuruşa sattığını beyan etmiştir. Burada Mehmet Ali’nin hizmetçisini satarken onun hür olmadığı anlaşılan cariyesinin nikâhlanmak suretiyle hem bir yuva sahibi olmasını hem statü olarak özgürlüğüne kavuşmasını hem de ailenin sosyo-ekonomik ve hukuki koruyuculuk kalkanı altına alınmasını sağlamaya çalıştığı açıkça görülmektedir.

Sonrasında ise Yusuf'un nikâh şartını yerine getirmemesi yüzünden bu mesele davalık olmuş ve mahkeme nikâh konusunda Mehmet Ali Bey'in cariyesi adına-meşru karar verici olarak- koyduğu nikâh şartını adeta cariyenin kendi isteği ve iradesi olarak görerek yukarıdaki örneklerinde olduğu gibi kadının lehine karar vermiş ve onu eski sahibine iade etmiştir (ÇŞS. 4-183/68, 28 Za 1285/12 Mart 1869).

24. Bu hususta “Gerek ehl-i İslâm ve gerek re’âya kızları bulunduğu memleketin mahkemesinden başka âhar kaza mahkemesinde akd etmek zu’muyla cebren ve kerhen kaçırmak ve yahut memlekettten harice çıkarmak misullû vaz’-ı nâ-marziyye” cesaret edenlerin olduğu kaydedilmiştir (ÇŞS. 1-46/32, 16 R 1256/17 Haziran 1840).
25. “İddet, İslam hukukunda, evliliğin herhangi bir sebeple sona ermesi durumunda kadının yeni bir evlilik yapabilmek için beklemek zorunda olduğu süreyi ifade eder. Evliliğin sona ermesinin ardından kadın için getirilen iddet yükümlülüğü, ilk planda kadının önceki kocasından hamile olup olmadığının anlaşılması ve böylece nesebin karışmasının önlenmesi... yanı sıra iki tarafa birden yeniden düşünme imkânı verir. Ayrıca kadını, etrafında oluşabilecek kötü zan ve niyetlere karşı koruması evliliğin kocanın ölümüyle sona ermesi halinde ölen kocanın hatırasına saygı ve yuvaya bağlılığı simgelemesi, kadının yeni bir hayata ve muhtemel bir evliliğe kendini hazırlamasına imkân vermesi gibi başka önemli amaç ve hikmetler de taşır. İddet aile bağını koruyucu, evlilik kurumunun önemini hatırlatıcı bir işleve sahiptir.” (Acar, 2000: 466-467).
26. “Mâdun” tabiri “Metis” ile birlikte kullanılmaktadır. Erdoğan Metis tabi/mâdun’un sonsuz çeşitlilikteki taktik yaratıcılık, kurnazlık, hile, düzenbazlık, gizlenme, kılık değiştirme, numara yapma, simülasyon, disimilasyon, savuşturma, kaytarma, tetiktelik ve kinizm biçimlerini anlatmak için kullanıldığını kaydetmiştir (1999/2000: 8). Şu halde kadının gerek idare ve hukuk gerekse toplum cinsiyet kültürünün kuralları karşısındaki konumuna mâduniyet, bunlar karşısındaki karşı savuşturma hamlelerine de metis diyeceğiz.
27. Evliliğini hul’ yöntemiyle sona erdirmek isteyen kadınlar, mahkemede geçerli gerekçeler sunmak zorundaydılar. Aslında bu gerekçeler bir yönüyle de onların sorunlu giden evliliklerinden kurtuluşlarını sağlayacak hukukî mesnetlerdi. Bunlar geçimsizlik, erkeğin karısından uzun süreli ayrı kalması, kocanın savaşa gitmesi, kocanın hastalıklı ve kusurlu olması, nafakayı kesmesi, kocanın kadına karşı fiziksel ya da manevi şiddet uygulaması, zina isnadı şeklinde olabilirdi (Özkul, 2015: 132-33; Karaman, 1990: 121-127).
28. Ancak muhâla’a yöntemini seçen kadınların bir kısmı belli bir zaman sonra ekonomik sıkıntının da etkisiyle haklarından vazgeçerek boşandıkları için pişman olarak haklarını geri elde etmek için tekrar mahkemeye başvurdukları ancak büyük bir kısmının eski olup vazgeçtikleri haklarını alamadıkları da kaydedilmiştir ki bu durumda söz konusu boşanma türünü ele alırken göz ardı edilmemelidir (Efdal, 2015: 136).

29. Söz konusu muhâla'a türü boşanmalara diğer illerde rastlamakta mümkündür. Mesele Ayontab'ın Seng-i Hoşkadem Mahallesi'nden Meryem, mihr-i mü'ecceli ile nafaka-i iddet ve küçük kızı Elif'in nafakasından da vazgeçerek kocası Hüseyin'den talâk-ı baîn ile ayrılmıştır. Zincirli Kurbu Mahallesi'nden Ayşe, kocası Osman'ın zimmetinde olan 15 kuruş mihr-i mü'ecceli ile nafaka-i iddetinden ve me'ûnet-i süknâsından vazgeçerek talâk-ı baîn ile evlilikleri sona ermiştir (Kıvrım, 2011: 377); Lefkoşe'den benzer örnekler için bk. (Efdal, 2015: 134).
30. Bazen de nafaka meselesi daha sonra yeniden gündeme gelebilmekteydi. Nitekim Ahmed kızı Ayşe Hanım kendisinde kalan küçük kızının nafakasını temin etmekte zorlanmış ve mahkemeye başvurarak kocası Abdullah oğlu Ali aleyhine nafaka davası açmıştır. Kızı Asiye'nin malı olmadığını "muhtaç olmağla nafaka, kisve baha ve sair levazımı-ı zaruriyesi için" babası Ali'den nafaka talep etmiş mahkeme de "beher yevmiye 20'şer para" takdir buyurmuştur (Taner, 2002: 153; ÇŞS. 11-68). Bu dava kadınların haklarından vazgeçerek yaptıkları boşanmalar sonrası da mağduriyetlerinin devam edebildiğini göstermesi açısından önemlidir.
31. Lefkoşa'da Sarayardı Mahallesi'nde yaşayan bir hadise ise darb, şiddet gibi hadiselerle maruz kalan kadınların bu durumu ispatı halinde muhâl'a ile boşanabildiklerini göstermektedir. Mesela İbrahim kızı Mümine kocası Hüseyin oğlu Veli'den şikâyetle bulunmuş ve "mezbûr Veli bundan akdem beni darb-i şedid ile ikrâh" ettikten sonra muhâla'a ile boşandık demıştır 14 Şubat 1758 (Efdal, 2015: 131).
32. Benzer bir olayda da Miralay Mehmed Tevfik Bey, büyük haremî Hanım'ı bir talâk-ı bâyinle boşamış ve bunun kayıtlara geçirilmesini sağlamıştır (ÇŞS. 3-203/106, 23 Z 1281/19 Mayıs 1865). Her halde burada yönetici, asker, bürokrat taifesinin toplumdaki saygınlıklarını da göz önüne alarak hem her hangi bir dedikoduya ve manevi şahsiyetlerini yıpratmak bir hadiseye imkân vermemek hem de kadının daha sonra kendisinden bir takım taleplerde bulunabilmesinin önünü almak için bu konuda hassas davrandıkları düşünülebilir. Mahkeme mehir ve nafaka hususunda özellikle anlaşmalı olmayan davalarda kadınların lehine de karar verebilmekteydi. Mesela Çanakçı köyünden Halil kızı Şerife'nin talebiyle yanında bulunan küçük kızı Kezban için boşandığı eşi Mahmut oğlu Hamza'nın nafaka vermesine karar verilmiştir (ÇŞS. 3-496/237, 1 Ş 1284/28 Kasım 1867).
33. Yalak köyünden İsmail kızı Satı'nın kocasının da askerde vefat ettiği kayıtlara geçirilerek tescillenmiştir. Bu durumda mahkeme başka bir "mânî-i şer'i-si" yok ise Satı Hanım'ın kendi rızası olduğu takdirde Aşir oğlu Haydar ile evlenmesine izin vermiştir (ÇŞS. 3-8/2, 5 Ra 1282/29 Temmuz 1865; ÇŞS. 3-93/51, 1277/1860-61).
34. Bu konuda yaşanan ilginç bir hadisede ise Burhan kethüda mahallesinden Habib oğlu Musa da evlendikten bir süre sonra askere gitmiş ve yedi yıl askerde

- kalmıştır. Askerden döndüğünde nikâhlı karısı olduğunu iddia ettiği Derviş Hüseyin Kızı Emine'nin kendisine dönmesi talebiyle Emine Hanım ve kocası Saçmacı oğlu Mehmet aleyhine dava açmıştır. Ancak mahkemede Musa Bey'in "İki sene mukaddem mahmiyye-i İslâmbol'da tatlık edüp ve tatlığını mübeyyin ve kendi imzâ ve hatmini hâvî mu'anven ve mersûm bir kıt'a mektûb irsâl ve îsâl eylediğinden" başka, Tophâne-i Âmire'de ve kahvehanelerde eşini boşadığına dair beyanlarda bulunduğu sabit olduğundan açtığı davada haksız olduğuna hükmedilmiştir (ÇŞS. 3-49/25, 3 B 1280/14 Aralık 1863). Bu davadan dönemin siyasi, askeri ve toplumsal şartları içerisinde askerliği esnasında kendisine İstanbul'da yeni bir düzen kurmayı hedeflediği anlaşılan Musa'nın işler tersine gidince memleketine dönerek boşamış olsa dahi hala dul bulmayı ve yeniden kolaylıkla evlenmeyi düşündüğü karısının başkasıyla evlenmesinden dolayı hayal kırıklığına uğradığı ve mahkemede şansını denediği düşünülebilir.
35. Hidâne ücreti yani çocuğun bakım masrafları ise çocuğun kendi malından, eğer malı yoksa babası tarafından, babası fakirse nafaka yükümlüsü akrabası tarafından ödemesi gerektiği belirtilmiştir (Karaman, 1990: 143-144; Korkmaz, 2003: 203).
36. "Bir arızadan dolayı söz konusu şahsın isteğine bakılmaksızın o şahısla ilgili hukuki tasarruf hakkının başka bir şahsa verilmesine velâyet denir. Velayeti üzerine alan kimse söz konusu şahsın şahsi ve mali işlerini görüp gözetme hakkını üzerine almış olur. Vesayet ise daha sınırlı bir yetkilendirme olup sadece mali ve hukuki işleri kapsar. Veli, şahsın hısımlık ilişkisi, miras, nafaka, hukukî temsil, evlenme manileri gibi konularda da söz sahibidir" (Karaman, 1990: 41-42).
37. Bu davadan Penbe ve muadillerinin küçük yaşlarına rağmen evlendirilmeleri ile birlikte bu çocukların yetişkin bir kadın kimliğine büründürülmek suretiyle bir ailede kadına yüklenen toplumsal cinsiyet ve kadın cinsiyet rollerinin gereği olan büyük sorumluluklar altına sokuldukları görülmektedir. Yani burada evlilik/nikâh akdi, çocuklukla-gelin olmak arasında hem hukuki hem de toplumsal statü değişikliğini sağlayan bir işlev görmektedir. Ancak toplum ve mahkemenin yani kamu otoritesinin Penbe'ye biçilmek istenen cinsiyet ve toplumsal cinsiyet rol kimliğinin zamanlaması noktasında anlaşılmadıkları ortadadır. Ancak reşit olmayan bütün kızlar Penbe kadar şanslı değildi. Mesela Ahmet oğlu Çapanoğlu İbrahim, müezzin Mehmet Efendi'nin sulbiye kızı Ayşe ile "166 gurus mihr-i müeccel tesmiyesiyle" -muhtemelen kızın babasının velisi olarak kararıyla evlendiğini- ancak Ayşe'nin artık karısı olmasına rağmen kendisine "İtaat ve hukuk-ı zevciyete mürâat itmekten ebâ ve imtinâ" ettiği gerekçesiyle dava açmıştır. Mahkeme nikâh akdi kıyılmak suretiyle sulbiye bir kız olsa da Ayşe'nin hem hukuken hem de toplumun cinsiyet kültürü algısında evli bir kadının cinsiyet rol kimliğine zıplatıldığını hesap ederek İbrahim lehine karar vermiştir (Taner, 2002: 158; ÇŞS. 11-75).

38. Karaman'da geçen bir hadisede ise Mehmet kızı Ayşe Hanım, velisi, vasisi ve validesi olduğu Hâlîme'nin nikâh davasında belirleyici olmuş ölen babasının sehven kızını Abdullah'a verdiğini oysaki mehir de dâhil olmak üzere nikâh akdine dair hiçbir şartın yerine getirilmediğini mahkeme önünde şahitleriyle ispat etmiştir (Aktaran: Aköz, 2012: 241-242). Bu durum veli ve vasi konumuna gelebilen ve bu sorumluluğu aldığı da yaşamsal sürece aktif müdahalelerde bulunabilen bir kadın tipolojisine işaret etmektedir.
39. Asâkir-i redîfe-i şâhâne mîralayı olup Çorum Hacı Yusuf mahallesinde ikamet ederken vefat eden Süleyman oğlu İbrahim'in küçük oğlu Mehmet Kadri'ye vasi tayin edilen annesi Musa kızı Hatice'nin vesayete ait muhasebe defteri bu durumu gösteren açık bir örnek niteliğindedir. Bk. (ÇŞS. 3-11/4, 1280/1863-64).

Kaynaklar

- Çorum Belediyesi Kent Arşivi (2008). 1, 3, 4, 10, 16 Nolu Çorum Şeriye Sicilleri (ÇŞS). Çorum: Hazırlayan Türk Arşivciler Derneği.
- Abdurrahman Şeref (1316). *İlm-i Ahlâk*. İstanbul.
- Acar, H. İbrahim (2000). "İddet". *İslam Ansiklopedisi*. C. 21. İstanbul: TDV Yayınları. 466-471.
- Ahmet Nazif (1331). *Ahlâk-ı Diniye ve Vazâif-i İslâmiye*. 1-2.
- Aköz, Alaattin (2012). 319 Numaralı *Karaman Şer'iyye Sicili 1905-1906 (R.1320-1322)*. Konya: Palet Yayınları.
- . (2012). 323 Numaralı *Karaman Şer'iyye Sicili 1897-1901 (R.1312-1317)*. Konya: Palet Yayınları.
- Akşit, Elif Ekin (2009). "Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye'de Kamusal Kavramının Dönüşümü ve Dışladıkları". *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 64/1: 1-21.
- Akyılmaz, S. Gül (2007). "Osmanlı Miras Hukukunda Kadının Statüsü". *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* XI (1-2): 471-502.
- Aydın, Mehmet Akif (2005). "Osmanlı Toplumunda Kadın ve Tanzimat Sonrası Gelişmeler". *Sosyal Hayatta Kadın*. Haz. İslâmî Araştırmalar Vakfı. İstanbul: Ensar Neşriyat. 161-176.
- Craven, Elizabeth (1939). *1786'da Türkiye*. Çev. Reşad Ekrem Koçu. İstanbul: Çığır Yayınevi.
- Doğan, Esra (2009). *13 Numaralı (H. 1314 M. 1896) Çorum Şer'iyye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Kayseri: Erciyes Üniversitesi.
- Dulum, Sibel (2006). *Osmanlı Devleti'nde Kadının Statüsü, Eğitim Ve Çalışma Hayatı (1839-1918)*. Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi.
- Düğer, Selçuk (2015). "Batılı Kadın Seyyahlar İmgeleminde Osmanlı Kadını". *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 29: 71-90.

- Ercins, Gülay (2013). “Demokrasinin Bir Önkoşulu Olarak Kamusal Alan ve Türkiye’de Kamusal Alan Algısı”. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* 14 (1): 297- 313.
- Erdem, Hüsameddin (2006). *Son Devir Osmanlı Düşüncesinde Ahlak*. İstanbul: Dem Yayınları.
- Erdem, Yasemin Tümer (2013). *II. Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Kızların Eğitimi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ersoy, Ersan (2009). “Cinsiyet Kültürü İçerisinde Kadın Ve Erkek Kimliği (Malatya Örneği)”. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 19 (2): 209-230.
- Ersoy, Erdoğan Necmi (1999/2000). “Devleti idare etmek, Mâduniyet ve Düzenbazlık”. *Toplum ve Bilim* 83: 8-30.
- Faroghi, Suraya (2011). *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Gerber, Haim (1999). “Bir Osmanlı Şehri Olan Bursa’da Kadın’ın Sosyo-Ekonomik Statüsü (1600-1700)”. Çev. Hayri Erten. *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (1998): 327-343.
- Günaydın, Aysegül Utku (2007). *Tanzimat Romanında Kamusal Alan ve Serbest Zaman Etkinlikleri*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Bilkent Üniversitesi.
- Habermas, J. (2000). *Kamusal Alanın Yapısal Dönüşümü*. Çev. T. Bora ve M. Sancar. Ankara: İletişim Yayınları.
- İmber, Colin (2004). *Şeriatın Kanuna Ebussud ve Osmanlı’da İslami Hukuk*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Karaman, Hayreddin (1995). *İslâm’da Kadın ve Aile*. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- . (1990). *İslam Hukuku-Hususî Hukuk*. C. II. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Karpat, Kemal H. (2010). *İslâm’ın Siyasallaşması*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kenanoğlu, M. Macit (2005). “Mîrî Arazi”. C. 30. *İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları. 157-160.
- Kıvrım, İsmail (2011). “17. yüzyılda Osmanlı Toplumunda Boşanma Hadiseleri (Ayıntâb Örneği; Talâk, Muhâla’a ve Tefrîk)”. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 10 (1): 371- 400.
- . (2007). “XVII. Yüzyılda Gaziantep Şehrinde Ailenin Oluşumu (1650-1700)”. *Konya Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 22: 357-392.
- Korkmaz, Şerif (2003). *Çorum’un İdari Sosyal ve Ekonomik Yapısı (Tanzimat-II. Meşrutiyet)*. Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Lady Montagu (2009). *Şark Mektupları*. Çev. Asude Savan. İstanbul: Sistem Matbaacılık.
- Mahcupyan, Etyen (1999). “Osmanlı Dünyasının Zihni Temelleri Üzerine”. *Doğu Batı* 8: 49-67.
- . (1998). “Osmanlıdan Günümüze Parçalı Kamusal Alan ve Siyaset”. *Doğu Batı* 5: 49-67.

- Mardin, Şerif (2000). *Türk Modernleşmesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Murphy, Dervla (1988). *Embassy To Constantinople*. New York: New Ansterdam Book.
- Okumuş, Ejder, Ahmet Cihan ve Mustafa Avcı (2006). *Osmanlı Devleti'nde Eğitim Hukuk ve Modernleşme*. İstanbul: Ark Yayınları.
- Özcan, Yetkin (2003). "Kamusal/Özel Alan Tartışmaları". *Genç Hukukçular Hukuk Okumaları V*. Ed. Muharrem Balcı. İstanbul: Kurtiş Matbaacılık. 253-288.
- Özkul, Ali Efdal (2015). "18. Yüzyılda Osmanlı İdaresinde Kıbrıs'ta Meydana Gelen Boşanma Olayları". *Türk Tarih Kurumu Belleten Dergisi* LXXIX (284): 126-162.
- Peirce, Leslie (2005). *Ahlak Oyunları 1540-1541 Osmanlı'da Ayntab Mahkemesi ve Toplumsal Cinsiyet*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Sancar, Aslı (2009). *Osmanlı Kadını Efsane ve Gerçek*. İzmir: Kaynak Yayınları.
- Sankır, Hasan (2010a). "Toplumsal Cinsiyet Rollerinin Anlamlandırılış Biçiminin Kadın Sanatçı Kimliğinin Oluşum Sürecine Etkileri". *Hacettepe Üniversitesi Sosyolojik Araştırmalar E-Dergisi*: 1-26.
- _____. (2010b). "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kamusalın Oluşumu Sürecinde Kahvehanelerin Rolü Üzerine Sosyolojik Bir Değerlendirme". *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* (13): 185-210.
- Taner, Nejat (2002). *Çorum'un 11 Numaralı Şer'iyye Sicili Transkripsiyon ve Değerlendirmesi (H. 1304-1307, M. 1886-1889)*. Yüksek Lisans Tezi. Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi.
- Türkdoğan, Orhan (1993). "Türk Ailesinin Genel Yapısı". *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*. Ankara: Ülke Yayınları. 22-59.
- Tüzüner, Özlem (2013). "Türk ve İslâm Hukuku Bakış Açısından Evlenmenin Hukuki Niteliği Hakkında Bir İnceleme". *Ankara Barosu Dergisi* 1: 125-148.
- Van OS, Nicole A. N. M. (2009). "Osmanlı Müslümanlarında Feminizm". *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yakut, Esra (2015). "Klasik Dönem Osmanlı Aile Hukukunda Kadının Konumu". *Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 1: 1-23.
- _____. (2008). "XIX. Yüzyılda Orta Anadolu Bölgesi'nde Evliliğin Ortaya Çıkışı, Sona Ermesi ve Sonuçları". *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* XII (1-2): 237-265.
- Yaşar, Ahmet (2005). "Osmanlı şehir Mekânlar: Kahvehane Literatürü". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 3 (6): 237-256.
- Yeşilkaya, Neşe (2006). "Askerî Talimlerden, Gezintiye Beyazıt Meydanı'nda Kamusal Alanın Dönüşümü". *Kebikeç (İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi)* 22: 25-50.
- Yetkin, Aydın (2013). "Osmanlı Devleti'nde Hukuk Devletinin Gelişim Süreci". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi/ The Journal Of International Social Research* 6 (24): 380-413.

Gender in Public Sphere in The Ottoman Empire and Woman with Gender Identity (1836-1900): Çorum Ecclesiastical Court Case*

Zekeriya Işık**

Abstract

The presence of women in Ottoman society in the public sphere and visibility issues patriarchal family settlement have been studied and explained within sharia's strict rules. However, this situation is closely linked with gender culture of the Ottoman society. The Ottoman gender culture has composed of the reflection of autochthonic Turkish traditions and compromised Islamic Law and it is provided with distinctive characteristics. West effect concentrating by modernization process and wealthy empire factors should not be denied. In fact, Corum Sharia Court reports, unlike what is supposed to be, have revealed quite strong and dynamic woman typology in Ottoman gender identity and gender role id. According to this, women were confined to neither in harem in their house nor veil which alleged they inserted into. Rather, she is a real actor and can be seen at every turn in the social and public sphere.

Keywords

Ottoman, Gender Culture, Woman, Gender, family

* Date of Arrival: 13 June 2016 – Date of Acceptance: 28 February 2017

You can refer to this article as follows

In-text: (Işık 2018: Page)

References: Işık, Zekeriya (2018). Osmanlı İmparatorluğu'nda Kamusal Alanda Cinsiyet ve Toplumsal Cinsiyet Kimliğiyle Kadın (1839-1900): Çorum Şer'iyye Mahkemesi Örneği. *bilig, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* Sayı 85: 25-56.

** Assist. Prof. Dr., Hitit University, Faculty of Science and Literature, Department of History, Corum/Turkey
zekeriyaisik@hitit.edu.tr

Женщина и гендерная идентичность в общественной жизни Османской империи (1836-1900 гг.): документы шариатского суда Чорума*

Зекерия Ышик**

Абстракт

Присутствие женщин в османском обществе в вопросах общественной сферы изучалось и объяснялось в контексте патриархального семейного уклада и в рамках строгих правил шариата. Однако, эта ситуация тесно связана с гендерной культурой Османского общества. Однако османская гендерная культура обладает своими особенностями, обусловленными как древними тюркскими традициями, так и исламским правом. Нельзя не учитывать и западное влияние, усиленное процессами модернизации и богатыми имперскими элементами. Документы шариатского суда г. Чорума, тем не менее, позволяют говорить о наличии сильных и динамичных женских типах с выявленной гендерной ролью внутри османской гендерной идентичности. В соответствии с ними женщины не были сдерживаемы ни в доме, ни под вуалью, которой они были скрыты. Скорее, они выступают как настоящие актеры, которые действуют на каждом шагу в общественном пространстве.

Ключевые слова

Османское государство, гендерная культура, женщина, гендерная идентичность, семья

* Поступило в редакцию: 13 июня 2016 – Принято в номер: 28 февраль 2017

Вы можете сослаться на данную статью следующим образом:

В тексте: (Işık 2018: страница)

Литература: Işık, Zekeriyya (2018). Osmanlı İmparatorluğu'nda Kamusal Alanda Cinsiyet ve Toplumsal Cinsiyet Kimliğiyle Kadın (1839-1900): Çorum Şer'iyye Mahkemesi Örneği. *bilig, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* Sayı 85: 25-56.

** Ст. преп., д-р, Хеттский университет, Факультет естественных наук и филологии, отделение истории, Чорум / Турция.

zekeriyaisik@hitit.edu.tr

Yemen Karasularında Korsanlık ve Osmanlı Devleti'nin Aldığı Tedbirler (1869-1914)*

Yahya Yeşilyurt**

Öz

1800'lerden itibaren sanayileşme ve buna bağlı olarak artan hammadde ihtiyacı, Batılı denilen birçok devleti Doğu'nun zengin bölgelerine çekmiştir. Doğu'nun zenginliklerine ulaşmak, Avrupa devletleri ve tüccarları açısından başlıca hedeflerden biri haline gelmiştir. Artan ihtiyaç beraberinde sömürge hareketini de doğurmuş; sömürge topraklarına varan kestirme ve ekonomik yol ise karaya nispeten denizlerde görülmüştür. Denizyolunda en kestirme güzergâh ise Akdeniz ve Kızıldeniz üzerinden sağlanmıştır. 19. yüzyıldan itibaren, bir ara etkinliği azalmış olsa da, Akdeniz-Kızıldeniz rotası, Fransa ve İngiltere'nin girişimleriyle yeniden canlılık kazanmıştır. Süveyş Kanalı'nın 19. yüzyılda açılmasıyla, karadan Akdeniz'e bağlı olan Arap Yarımadası, denizden de bu kanal vasıtasıyla Akdeniz'e bağlanmıştır. Bu bağlantıda Yemen, Hindistan'a varan deniz ticareti rotasında önemli bir kavşak oluşturmuştur. Bu kavşak noktasında, denizlerde yapılan korsanlık faaliyetleri, Osmanlı Devleti'nin hem Akdeniz hem de kendi sınırlarının güneyinde yürüttüğü politikalarda etkileyici rol oynamıştır. Bu çalışmada, 19. yüzyılın ikinci yarısından 20. yüzyılın başlarına kadar uzanan süreçte Osmanlı Devleti'ne bağlı Yemen Vilayeti karasularında gerçekleşen korsanlık veya deniz haydutluğu meselesinin arşiv belgeleri ışığında incelenmesi hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler

Haydutluk, Kızıldeniz, Korsanlık, Süveyş Kanalı, Osmanlı Devleti, Yemen.

* Geliş Tarihi: 08 Aralık 2015 – Kabul Tarihi: 08 Haziran 2016

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:

Metin içi: (Yeşilyurt 2018: Sayfa No)

Kaynakça: Yeşilyurt, Yahya (2018) Yemen Karasularında Korsanlık ve Osmanlı Devleti'nin Aldığı Tedbirler (1869-1914). *bilig, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* Sayı 85: 57-82.

** Doç. Dr., Kastamonu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Kastamonu/TÜRKİYE

yahyayesilyurt@hotmail.com

Giriş

Akdeniz-Kızıldeniz Ticaret Güzergâhı

Doğu ile Batı toplumları arasındaki ticarî ilişkiler, insanlık tarihinin her devrinde sürdürülmüştür. Ticaret sayesinde ülkeler ve toplumlar birbirleriyle etkileşime girmişler ve bu etkileşimle birbirlerine belli ölçülerde kültürel aktarımlarda bulunmuşlardır. Benzeri etkileşimler, Akdeniz ve çevresindeki topraklarda yaşayan toplumlar arasında yaşanmıştır. Nitekim hem kara hem de deniz ticaret güzergâhları ve bu güzergâhlarda gerçekleştirilen ticarî faaliyetler, ilk sırayı oluşturmuştur (Ward 2001: 368-382). Milattan önce Fenikeliler, Akabe Körfezi'ni kullanarak, Yemen'e varmışlardı. Oradan da Hint Okyanusu'na kadar ulaşmalarını sağlayan en önemli faktör, deniz ticaret yolları olmuştur (Barata 2005: 206).

Ticaret rotası, Avrupa'nın kuzey limanlarından başlayarak Cebel-i Tarık Boğazı'nı geçtikten sonra Mısır'da kesintiyle son bulmuştur. Mısır'da karayoluyla aktarıma tabi tutulan ticarî emtialar, Kızıldeniz'den tekrar gemilere yüklenerek Babü'l-Mendeb Boğazı üzerinden Doğu'nun ticaret limanlarına varmış ve aynı şekilde Doğu'nun zengin malları da Batı'ya aktarılmıştır (Görgün 2004: 558). Gerçekleştirilen yolculuk esnasında da belli başlı duraklar oluşmuş ve bu duraklara sahip olan ülkelerdeki liman şehirleri, ticarî canlılığıyla ön plana çıkmıştır (Hashmi 2001: 211-232). Avrupa'dan Hindistan'a gerçekleştirilen bu ticarî sefer güzergâhındaki en önemli kavşak ise Mısır ve Yemen oluşturmuştur (Pearson 2009: 680-701).

16. yüzyıla kadar, yukarıda çizilen rota eksenindeki coğrafyalarda birçok devlet kurulmuş ve yıkılmıştır. 16. yüzyılda ise Memlukler, Akdeniz-Kızıldeniz ticaret rotasının kavşak noktalarına hâkim bulunuyorlardı. 16. yüzyıldan itibaren Ceneviz ve Venedik'in Akdeniz'deki ticaret üstünlüğü (Barata 2005: 206) ve Memlukların Kızıldeniz'deki hâkimiyetleri, Osmanlı Devleti'nin büyüyüp gelişmesiyle beraber kademeli olarak yerini Osmanlılara bırakmıştır. 1517 yılında Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı Memluklardan almasıyla Hint Okyanusu'na kadar olan topraklar, Osmanlı Devleti hâkimiyetine girmiştir. Osmanlıların hem kara hem de denizlerdeki egemenliği Akdeniz'de hayatiyetini kaybetmiş bu eski ticaret güzergâhına, Osmanlı Devleti'nin denizlerde güvenliği sağlamasıyla, yeniden canlılık kazandırmıştır (Özbaran 2004: 35).

Süveyş Kanalı'nın Yemen'e Etkileri

1800'lerden itibaren ihtiyaç fazlası üretim beraberinde yeni pazar arayışları ve ucuz hammadde temini gibi emperyalist ve kapitalist düşünceleri de geliştirmeye başlamıştır. Bu gelişmeyle Akdeniz ve onun geniş eksen, hem coğrafi açıdan stratejik bir önem hem de ticari ve siyasi açıdan değer kazanmıştır. Akdeniz ile Kızıldeniz arasında kalan bölge ise Dünya siyaset ve ticaret hayatının kilit noktasını teşkil etmeye başlamıştır (Kuşçu 2006: 115). Nitekim İngiltere, 19. yüzyılında başlarında, East India Company (Doğu Hindistan Kumpanyası) aracılığıyla bölgeye girmiş ve deniz ticaret rotasındaki bölgelerde etkinliğini artırmıştır (Roberts 2007: 321). Ayrıca İngiliz tüccarlar, aynı yıllarda, bireysel girişimleriyle ticarî imtiyazlarını, Osmanlı Devleti ve diğer bölge devletleriyle yaptığı antlaşmalar sayesinde genişletmiştir (Topur 2006: 18-19). İngiltere'nin özel müteşebbisler aracılığıyla elde ettiği bu geniş ticarî hak ve kazançlar, farklı devletlerin de dikkatlerini bölgeye yöneltmiştir. Bu nedenle Kızıldeniz-Akdeniz ekseninde, bu yüzyıldan itibaren gittikçe artan bir şekilde, nüfuz mücadeleleri ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla 19. yüzyılın sonlarından itibaren coğrafi tabir olarak kullanılacak *Ortadoğu* bölgesi, aynı zamanda Akdeniz ve çevresini nitelendirmek için kullanılmaya başlanmış ve bu bölge, sınırlarındaki bazı devletlere birtakım sorumluluklar yüklemiştir (Jackh 1952: 15).

Akdeniz ile Kızıldeniz'i birleştirme fikri tarihin her döneminde düşünülmüştü. Ancak geçmiş dönemlerde ortaya atılan bu fikir, 19. yüzyıla kadar hayatiyet bulamamıştı (Görgün 2004: 555). Süveyş üzerinde kanal açılması fikri, Osmanlı döneminde de ele alınmış, çeşitli ekonomik ve siyasi nedenlerden ötürü yapılamamıştı. Avrupalı Devletlerin bu bölgede kanala duydukları ihtiyaç Osmanlı Devleti'nden daha fazla olunca kanal açılması için Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'ya, baskı yapılmıştır (Kara 1983: 90-94). Fransız Konsolos Ferdinand de Lesseps'in, Akdeniz'i Kızıldeniz'e bağlayan bir kanalın açılması ve bu sayede Mısır'ın büyük bir ticaret merkezi yapılması fikri aynı yıllara denk gelmişti. O tarihlerde Mısır valisi olan Said Paşa, Lesseps'in önerisi ve teşvikiyle, Bâbıâli'ye sormadan, çalışmaları başlatmış ve çalışmaların sonucu 1869'da kanal açılmıştı. Kanalın açılması, Kızıldeniz'e emperyalist devletlerin bakış açısını değiştirdiği gibi bölgede çıkarları olan devletlerin politikalarını da değiştirmişti. Batılı devletler, kanalın açılmasından sonra Hindistan ve Ortadoğu'daki çıkarlarını devam ettirmek için dikkatlerini Kızıldeniz'in hem doğu hem de batı sahillerine yöneltmişlerdi (Görgün 2004: 569, Kara 1995: 44).

Kızıldeniz'deki güvenlik zafiyeti deniz ticaret yollarını bir süreliğine Afrika kıtasının güneyine kaydırmıştı. Uluslararası finans çevrelerinin ve siyasi iktidarların desteğiyle eksen kayması yaşayan bu rota kanalın açılmasıyla tekrar Akdeniz-Kızıldeniz hattına yönelmiştir. Batılı birçok devlet ve şirket yeniden Akdeniz-Kızıldeniz rotasına yöneltmişti. Doğal olarak Dünya siyaseti de belirtilen coğrafyada şekillenmeye başlamıştır (Jackh 1952: 14-16, Özbaran 2004: 3).

Akdeniz Ekseninde Yemen'in Jeo-Stratejik Konumu

Yemen, tıpkı Mısır gibi geçmişi çok eskiye uzanan bir ülke olarak anılmıştır. Latin kaynaklarında "*Arabia Felix-Mutlu Arabistan*" olarak adlandırılan Yemen'de; Ad, Main, Sebâ, Himyeri gibi medeniyetler kurulmuş ve yıkılmıştır. Yemen'de kurulan bu medeniyet ve devletler, Yemen'in coğrafi konumu nedeniyle denizde ve karada ticari üstünlüğü ele geçirmesini bilmişlerdir. Eski dönemlerden itibaren Hindistan'ın ticarî emtiaları, Hint Okyanusu üzerinden gemiyle Yemen'e taşınarak buradan Habeşistan, Mısır, Fenike, Filistin, Amelika, Medler ve diğer Batı ülkelerine aktarılmıştır (Microop 2006: 263). Çin ve Hindistan'daki baharat ve ilaç gibi maddelerin kara yoluyla Batı'ya taşınması esnasında, Yemen dolaylı olarak kullanılmıştır. Şöyle ki; kara yoluyla Orta Asya'dan getirilen mallar, Şam ve Bağdat gibi önemli şehirlerde kurulan pazarlarda aktarıma tabi tutulmuştur. Ticarî mallar, buradan Mekke'ye ve Yemen'e kadar uzanan ticaret kervanlarıyla kara ticaretine konu olmuştur. Ancak Yemen, bulunduğu coğrafya nedeniyle ilgili eksenle kara ticareti yapan diğer ülkelerden farklı bir konuma yükselmiştir. Kara coğrafyası Yemen'in iç kesimlerle irtibatını zorlaştırdığı için Yemenliler daha çok denize önem vermişlerdi. (Heyd 1975: 29–58).

Kızıldeniz ve Yemen, coğrafi olarak Akdeniz'den Sina Yarımadası'yla ayrılmıştır. Ancak tarihin eski dönemlerinde olduğu gibi milattan sonraki dönemlerde de Yemen, jeo-stratejik önemini korumaya devam etmiştir. Batılı Devletlere ait tüccar gemileri, Akdeniz-Kızıldeniz hattını kullandıkları vakit, Hint Okyanusu'na açılmadan önce Yemen sahillerini ve Yemen'e bağlı adaları liman olarak kullanmışlardır. 16. yüzyıla gelindiğinde Yemen sahillerinin, özellikle Aden Limanı'nın, stratejik mevki olarak görülmesi, Yemen ve çevresini uluslararası ticarette ön plana çıkarmıştır (Zeydan 2004: 38). Aden Körfezi'nin, Hindistan güzergâhında olması ve Kızıldeniz ile Hint Okyanusu'nu birleştirme görevini Yemen'in üstlenmesi, onun strate-

jik konumunu güçlendirmiştir (Braudel 1993: 663–669). Aden'den başka Yemen'in Kızıldeniz sahilindeki Muha ve Hudeyde sahil kentleri ile Kamaran Adası da Yemen'in diğer jeo-stratejik bölgelerini oluşturmuştur (Sırma 1982: 430–433). Deniz ticaret rotasının 19. yüzyılda, yeniden Kızıldeniz üzerinde canlılık kazanması, Yemen'i bu güzergâhta istasyon ve önemli bir liman noktası haline getirmiştir. Bu nedenle Yemen, hem Hint Okyanusu'nda deniz trafiğini kontrol etmek hem de Kızıldeniz'e hükmetmek açısından büyük değer kazanmıştır.

Osmanlı Devleti'nin Güney Siyaseti: Yemen'de Hâkimiyet

Yavuz Sultan Selim, 1517 yılında Mısır'a yaptığı sefer sonucunda Memluk idaresine son vererek, Mısır'ı ele geçirmiştir. Yemen ise o yıllarda vilayet merkezi olarak Mısır'a bağlanmış ve Çerkez Beyleri tarafından idare edilmiştir. I. Selim, Mısır'ı ele geçirdiğinde, Yemen idarî anlamda Memlukların bir vilayeti olarak görülmektedir (Yavuz 2002: 105). Mısır'ın Osmanlı idaresine geçtiği haberini alan Yemen emiri İskender, halkı Cami-i Kebir'de toplamış, Sultan Selim'in Mısır'ı aldığını ve kendisinin bağlılığını açıklamıştır. Ardından bağlılığın sembolü olan padişah adına hutbeyi okutturarak, Yemen'de Osmanlı idaresini başlatmıştır. Ancak Yemen'i idarî açıdan merkeze bağlama girişimleri, Kanuni döneminde gerçekleşmiştir (*Yemen Vilayet Salnamesi* 1308: 58).

Osmanlı Devleti'nin Yemen'i Alma Sebepleri

I. Süleyman'ın taht yıllarında Yemen'e yapılacak olan askerî seferlerin nedenlerine bakıldığında birçok gerekçe görülecektir. Bunlar;

- Kızıldeniz ve Hint Okyanusu'nda Portekiz saldırıları,
- Portekiz'in deniz ticaret yollarını ele geçirmek arzusu,
- Portekizli komutan Albuquerque'nin (Saldanha 2011: 167-168), Aden'den kara yoluyla Medine'ye vararak, Hz. Muhammed'in naaşını çalıp, kutsal yerlerle takas etme hayaliyle hareket etmesi (Playfair 1970: 101),
- Hristiyan saldırıları esnasında Osmanlı Devleti'nin Müslüman topraklarının hamisi konumunda olması,
- Osmanlı Devleti'nin ticarî faaliyet sahasını genişletmek niyetinde olmalarıdır (Özbaran 2004: 43).

Yemen'de Osmanlı İdaresinin Kuruluşu

Yukarıda belirtilen nedenler Osmanlı Devleti'ni, Yemen ve çevresinde hâkimiyetini güçlendirmeye ve Hindistan taraflarına yöneltmiştir (Yavuz 1983: 46). Aynı tarihlerde Hindistan kıyılarında bulunan Gücerat Hanedanlığı, Portekizlilere karşı topraklarını korumak için Osmanlı Devleti'nden yardım istemiştir (Abaza 1979: 3). Osmanlı Devleti bölgenin ticarî ve jeo-stratejik önemi ile Portekizlilerin saldırıları gibi nedenlerden ötürü Hindistan taraflarına sefere karar vermiştir. 1536 yılında gerçekleşen yardım talebini de dikkate alan Osmanlı Devleti, 27 Haziran 1538'te Hadım Süleyman Paşa komutasındaki 70 gemi ve 20 bin askerden oluşan donanmasını Süveyş'ten hareket ettirmiştir (Peçevi 1992: 160, Melzig 1943: 18).

Hindistan'a giden yol üzerinde, Yemen'e ait bazı yerler alındığı gibi Gücerat seferinden sonra da Yemen ve çevresinde askerî harekât yapılmıştır (Mustafa Nuri Paşa 1992: 100). Gücerat'a ulaşan Osmanlı donanması, buradaki Portekiz ablukasını kırmış; ancak istenen başarıyı elde edememiş ve geri dönmek zorunda kalmıştır. Dönüş yolunda, seferi başarılı kılmak adına Yemen'e askerî harekât düzenlenmesi düşünülmüş ve Yemen sahillerinde kara-ya çıkan Osmanlı ordusu, askerî müdahalelerle Yemen'i fiili olarak merkeze bağlamıştır (Traboulsi 2009: 49, Abaza 1979: 6). Yemen, İstanbul'dan atanan ve maaşları bizzat merkez tarafından verilen yöneticiler vasıtasıyla idare edilmiştir. Yemen halkının sosyo-ekonomik durumu, Osmanlı Devleti'nin burada teşkilatlanmasını farklı kıldığı gibi; Yemenliler, mizaçları gereği Osmanlı yönetimine zaman zaman ayaklanmışlardır (Yavuz 2002: 122). 1570 yılında Osmanlı idaresine karşı çıkan bir kitle, Yemen'in birçok sancak ve kazasında Osmanlı Devleti'nin idaresini kaybetmesine yol açmıştır. İsyanı bastırmakla görevli Koca Sinan Paşa, uzun uğraşlar neticesinde ve alınan askerî tedbirlerle Yemen'de yeniden Osmanlı hâkimiyetini kurmuştur (Blackburn 1979: 120, Peçevi 1992: 337-341) .

1628 yılına gelindiğinde Zeydiler, İmam Muhammed önderliğinde *Seyyidlik* davasıyla yeniden isyan etmişlerdir. 1635 yılına kadar süren bu ayaklanma neticesinde Yemen, Zeydi İmamların idaresine terk edilmiştir (Naima 1968: 1009-1010). Nüfuz kaybının yaşanmasında ve Yemen'de hâkimiyetin fiili olarak kaybedilmesinde Mısır'da yaşanan gelişmelerin de etkisi olmuştur. Zira Osmanlı Devleti'nin, Mısır'da etkinliği azalmaya başlayınca, Kızıldeniz ve çevresiyle gereği gibi ilgilenilmemiştir. İlgisizliğin sonucu olarak Yemen,

Osmanlı Devleti tarafından yeniden ele geçiriliş tarihi olan 1871 yılına kadar, İmam Mutahhar'ın soyundan gelenlere, terk edilmiştir (Mustafa Nuri Paşa 1992: 289).

Osmanlı Devleti, yerel idarecilere terk ettikten yaklaşık 200 yıl sonra, hukuken Yemen'in hâkimi olduğunu hatırlamıştır. Nitekim bu hatırlama, emperyalist Batılı güçlerin Yemen ve çevresini ele geçirmeye yönelik girişimleri nedeniyle olmuştur. Yemen'de idarenin yeniden kurulması için çeşitli girişimlerde bulunulmuşsa da 1871 yılına kadar başarı sağlanılamamıştır (Akalin 2015: 34). Yemen, 1871 yılına gelinceye kadar kâh valilik kâh mutasarrıflıkla yönetilmeye çalışılmıştır. 1871 yılında, Asir emiri Muhammed İbn Ayz isyan etmiş ve isyanı bastırmak için Mehmet Redif Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu, Yemen'e gönderilmiştir. Yardımcılığında Ahmet Muhtar Paşa'nın olduğu Osmanlı ordusu, isyanı bastırma görevini üzerine almakla kalmayıp, diğer şehirleri de kontrol altına almak için harekete geçmiştir. Ahmet Muhtar Paşa, 1872 yılında, Hiraz civarında mukavemet eden İsmailîleri bastırdıktan sonra San'a'yı ele geçirmiş ve İmameti kaldırdığını ilan ederek, devlet idaresini tekrardan kurmuştur (Ahmet İzzet Paşa 1992: 89). Tanzimat'ın getirdiği bir takım idarî yeniliklerle Yemen, yeni baştan Osmanlı Vilayeti olarak düzenlenmiş ve Osmanlı idarî sistemindeki yerini almıştır.

Osmanlı İdaresinde Yemen Karasularında Korsanlık

Denizcilik tarihi kadar eski olan korsanlık, sınırlarının deniz ulaşmasının ardından Osmanlı Devleti'nin temel gündem maddelerinden birini oluşturmuştur. Mısır'ın ele geçirilmesinden sonra Akdeniz-Kızıldeniz güzergâhındaki deniz ticaretinin canlı tutulması ve bu ticaretten gelir amaçlanması korsanlık meselesinin önemini artırmıştır (İnalcık 2009: 157-159, Acıpınar 2013: 16-26, Öktem vd. 2011: 14). İlk olarak 1529'da Portekizlilere ait korsan gemilerinin Hindistan-Kızıldeniz ticaret rotasındaki gemilere saldırarak, onların mallarına el koymaları ve bazılarını da yakmaları Venedik'le birlikte Osmanlı'yı da olumsuz etkilemiştir (Özbaran 2004: 36). Bu gelişmeler karşısında Osmanlı Devleti, 1609 yılında Halil Paşa'yı, Kaptan-ı Derya olarak atamış ve Akdeniz ticaret rotasında saldırılarda bulunan korsan gemilerine karşı tedbirler almaya çalışmıştır (Acıpınar 2013: 7).

Osmanlı Devleti, önce Akdeniz ve çevresinde, daha sonra Kızıldeniz'e ve ardından da Hint Okyanusu üzerinde kontrol sağlamaya çalıştığı görül-

mektedir. Osmanlı Devleti'nin ilgili coğrafyadaki politikasını şekillendiren bölgelerden birinin de Yemen ve çevresi olduğu anlaşılmaktadır. Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyıldan itibaren bölgeye yeniden dikkatini çevirmesi ile Akdeniz-Kızıldeniz güzergâhlarının kullanımının artması eş zamanlı gelişmelerden olmuştur. Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla Yemen'e bağlı limanlar, adalar, Babü'l-Mendeb Boğazı ve Aden Limanı, çok önemli stratejik mevki-ler haline gelmiştir. Bölgede artan siyasî ve askerî gelişmelere nazaran ticarî faaliyetler de artış göstermiştir. Tüm bunların yanında Akdeniz ile Hint Okyanusu arasında kavşak noktasına dönüşen Kızıldeniz ve Yemen karasularında korsanlık faaliyetleri diğer bir deyişle deniz haydutluğu da bu yoğunluğa göre artış göstermiştir.

İç Sorun Olarak Yemen Karasularında Korsanlık

Yemen sularında meydana gelen deniz haydutluklarının yerel düzeyde olanları oldukça sınırlı sayıdadır. Osmanlı Arşivi'nde yer alan kayıtlar 1902-1916 yıllarını içermektedir. Yerel boyutta ortaya çıkan gelişmeleri içeren ve genellikle Dâhiliye Nezareti kayıtlarından oluşan söz konusu belgelerden ilki, 18 Mayıs 1902 tarihinde tutulmuştur. Mektubî Kalemi evrakı olan bu belgeye göre; o yıllarda Yemen'de vali olan Hüseyin Hilmi Paşa, Sadaret'e çektiği telgrafta Hicaz ile Yemen arasında işleyen bazı gemilere korsanlar tarafından saldırılar yapıldığını bildirmiştir (BOA. DH. MKT. 510/18). Hüseyin Hilmi Paşa'nın gönderdiği bu telgraf, Süveyş Kanalı'nın açılmasından sonra meydana gelen korsanlık vakasıyla alakalı ilk Osmanlı kaydı olması açısından önemlidir. Belgede; Yemen ile Hicaz arasına çekilen telgraf hattının çalışma ekibini taşıyan gemiler ile Yemen'in Kızıldeniz açıklarında bulunan ve adalarla Yemen arasında ticaret yapan gemilerin, korsanlar tarafından ele geçirildiği aktarılmıştır. Osmanlı bandıralı beş gemiden ikisi, korsanlar tarafından yağmalanmış ve bunlara el konulmuştur. Diğer üç gemi ise kaçarak kurtulmuş ve Yemen sahillerindeki limanlara sığınmışlardır. Haydutlardan kurtulanların aktardıklarına göre; korsanlar sadece ticaret gemileri hedef almışlardır. İlgili belgeden anlaşıldığı kadarıyla, korsanların hem Osmanlı Devleti'nin Yemen karasularındaki hâkimiyetini baltalama hem de ticarî malları yağmalayarak, Osmanlı Devleti'nin Kızıldeniz'deki ticaretini aksatmaya yönelik faaliyette bulundukları görülmektedir (BOA. DH. MKT. 510/18).

29 Mayıs 1902'de yine vali Hüseyin Hilmi imzalı ve Sadaret'e gönderilen ikinci bir telgrafta:

“Korsanların bu def'a da dokuzu Fersân Cezîresi ahâlî-i mutî'sine 'âid ve biri Musavva'dan eşyâ-yı ticâriyeyi hâmil on adet sanbûku nehb eyledikleri ma'rûzdur...” (BOA. DH. MKT. 510/18) ifadeleri bulunmaktadır.

Bir başka korsanlık vakası 10 Haziran 1902'de gerçekleşmiştir Memur ve askerlerden oluşan yolcularıyla, Hudeyde'ye gitmek üzere Muha ve Fazah limanlarından hareket eden iki gemi, deniz haydutları tarafından saldırıya maruz kalmıştır (BOA. DH. MKT. 522/72). Hudeyde açıklarında, Mücamele denilen mevkiye meydana gelen bu saldırıda, gemilerden birine korsanlar tarafından el konulmuş, bir Osmanlı subayı rehin alınmıştır (BOA. DH. MKT. 522/72). Yemen Valiliği'nin 11 Haziran 1902'deki telgrafında korsanların, Hudeyde civarında yaşayan “Zeranik” adlı bir kabileye mensup oldukları ve gemideki malları yağmaladıktan sonra subayı serbest bıraktıklarına değinilmiştir. Yemen Valiliği'nden gelen ve korsanlık olarak nitelenen yazılar, Dâhiliye Nezareti aracılığıyla Sadaret'e iletilerek, tedbir girişimlerinde bulunulmuştur. Ayrıca Yemen Valisi'nin alması gereken tedbirler görüşülerek, vilayette uygulanması muhtemel önlemler valiliğe iletilmiştir (BOA. DH. MKT. 522/72).

Dâhiliye Nezareti'ne gelen belgeden anlaşıldığı kadarıyla Zeranik adlı kabile, Hudeyde'de sahile yakın bir bölgeyi kendilerine mıntika seçmişlerdi. Kabile üyeleri, bulundukları mevki itibariyle Kızıldeniz'de ticaret gemilerine saldırılar düzenlemişler ve esir olarak aldıkları kişileri soyduktan sonra serbest bırakmayı tercih etmişlerdi. Soyulan kişilerin devlet görevlisi yahut tüccar olmasına pek önem vermedikleri de aşîkârdır. Zeranikli korsanlar, bu saldırıyı Muha'dan kuzey yönünde, Hudeyde'ye giden gemileri genellikle Gulayfika Burnu önünde sıkıştırarak gerçekleştirmişlerdi. Hudeyde açıklarında bulunan Hıyn-ı Marun ile Mücamele adlı bölgeleri ise saldırırken kullanmışlar ve bu bölgeler haydutlar açısından stratejik yerler olarak seçilmişti (BOA. DH. MKT. 552/46).

30 Temmuz 1902 tarihli başka belgede Yemen karasularındaki korsanlığın hem adaları hem de sahil boyunca yapılan ticaret trafiğini engellediği belirtilmiştir. Ayrıca telgrafta Şeharî ve Seyyid Ali Makbulî'ye ait gemilerin Kurfuda açıklarında demirliyken, İbn-i Gubeş ve adamları tarafından yağmalandığı da yazılmıştır. Söz konusu kişilerin belgeye yansımaları, onların ticaretle uğraşıyor olmalarından ileri gelmiştir. Çünkü gemileri yağmalanan tüccarların dışında, aynı kabile üyeleri tarafından, Hicaz ile Hudeyde ara-

sında ticaret yapan gemilerin de hedef alındığı iletilmiştir. Korsanlar ayrıca Kufuda açıklarında dolaşan balıkçı kayıklarına da el koymuşlardır (BOA. DH. MKT., 586/1).

8 Şubat 1903 tarihli diğer kayıta, Yemen karasularında genellikle Hicaz Vilayeti'ne bağlı kabilelerin korsanlık faaliyetlerine yer verilmiştir. Babül-Mendeb Boğazı'ndan Cizan'a kadar Yemen Vilayeti'nin kontrolünde bulunan Kızıldeniz ve sahillerinde, Hicaz'da bulunan Eşraf kabilesi ile Yemen'deki Beni Mervan adlı kabileler en etkilileri olarak belirtilmiştir. Bu kabileler mizaçları gereği, Kızıldeniz'de saldırı, yağma ve çapul gibi korsanlık hareketlerinde bulunmaktaydılar. Yazıya göre; Yemen Vilayeti'nin, Hicaz Vilayeti'yle ortak hareket ederek, haydutların faaliyetlerinin engellemesi gerektiği tavsiye edilmiştir. Öyle anlaşıyor ki, Yemen'de haydutlarla başa çıkmak için yetki ve harcamaların paylaşılması sorun haline gelmiştir. İlgili evrakta alınan tedbirlerle beraber Osmanlı Devleti'nin daha ne gibi müdahalelerde bulunabileceği belirtilmiştir (BOA. Y. MTV. 240/34).

Korsanlıkla ele geçirilen mallar, korsanlık yapan kabilelere faydalı olunca, bu kez hac için Kutsal Beldelere gidip-gelen araçlar, haydutların hedefi haline gelmeye başlamıştır. Nitekim Kızıldeniz'de başlayan korsanlık faaliyetlerinin zamanla karaya da sirayet ettiği görülmüştür. Denizde gemilerden elde edilen kazançlar, karada etkili olan kabileleri daha da cesaretlendirmiş ve yağma sayesinde elde ettikleri bazı malzemelerle karada faaliyet alanlarını artırmışlardır. Ayrıca bu haydutlar, kaçak yollarla bazı malları Yemen'e sokarak bunun hem ticaretini yapmışlar hem de mali olanaklarını güçlendirmişlerdir. Bu sayede kara yoluyla yolculuk yapan kabileler de denizlerde haydutluk yapan kabilelerin hedefi haline gelmişlerdir (BOA., DH. İD. 90/22).

Uluslararası Sorun Haline Gelen Deniz Haydutlukları

Yemen sularındaki korsanlık faaliyetleri, sahil kesiminde ve stratejik noktalarında bulunan kabileler tarafından yürütülmüştür. Kabilelerin, Osmanlı Devleti'nin denizlerdeki hukukunu ihlal eden faaliyetleri yabancı bandıralı gemilere yönelince Osmanlı Devleti, Kızıldeniz'de, Batılı devletlerle karşı karşıya gelmiştir. 1899'da yaşanan bir vaka Osmanlı Devleti ile İtalya'yı karşı karşıya getirmiştir. Yemen'in "Sabya" olarak adlandırılan bölgesine yakın bir yerde, İtalya bandıralı "Kaduta-Caduta?" isimindeki gemi saldırıya uğramıştır. Yazılanlara göre; Kaduta, Osmanlı Devleti bandırası taşıyan bir

gemi tarafından sıkıştırılmış, içerisindeki ticarî mallar yağmalanmış, gemide bulunanlar bir sandala bindirilerek rehin alınmış ve adı geçen gemi, bir gülleyle vurularak batırılmıştır (BOA. DH. MKT. 2184/35).

8 Mart 1899'da, yaşanan ikinci haydutluk vakasında yine aynı devletler karşı karşıya gelmiştir. “Muhafız” isimli İtalya bandıralı gemi, Moha açıklarında saldırıya uğramıştır. İtalya, derhal harekete geçerek, İstanbul'daki elçiliği aracılığıyla Osmanlı Devleti'ne uyarıda bulunmuştur. Verilen ültimatonda; İtalya, Osmanlı Devleti'nin, Yemen karasularında haydutlara karşı tedbir almadığından bahsetmiştir. Ayrıca vatandaşlarının uğradığı zararı, Osmanlı Devleti'nin karşılamadığı takdirde, savaş gemilerini bölgeye sevk edeceğini bildirmiştir (BOA. DH. MKT. 2184/35).

İtalya'nın 6 Mayıs 1899'da Hariciye Nezareti'ne gönderilen bir başka şikâyet; İtalya bandıralı Server Ahmet Ağa'ya ait olan “*El-Aman*” isimli geminin, Musavva yakınlarında bir Osmanlı kruvazörü tarafından durdurulduğu ve gemide bulunan yolcuların para ve mallarının gasp edildiği, iddia edilmiştir (BOA. DH. MKT. 2204/55). Belgede durum şu şekilde kaleme alınmıştır:

Server Ahmed Ağa'ya 'aid ve İtalya bayrağını hâmil 'El-Aman' namındaki senbûkun humûlesiz olarak 'Musavvâda 'Jâkûk' cezâ'irenin cihet-i şarkîyyesinden gelmekte iken bir Osmanlı kruvazörünün süvârisi tarafından bi't-tevkif 'Guvmâ' ceziresine isâl ve tâ'ifesinin yedinde bulunan 140 dolar ile derûnundaki yolcunun 12 İngiliz lirası alındıktan sonra kendileri orada terk... (BOA. DH. MKT. 2204/55)

Anlaşıldığı kadarıyla İtalya bu iddiasıyla, Osmanlı Devleti'ni uluslararası ortamda zora sokmayı ve kendisine siyasi bir manevra alanı oluşturmayı amaçlamıştır. Çünkü iddiaya göre İtalyan gemisi, Osmanlı ordusuna ait bir savaş gemisi tarafından soyulmuştur. Kruvazörün savaş gemisi olduğu düşünülecek olursa, o günkü şartlar dâhilinde tam donanımlı savaş gemisinin Osmanlı Devleti dışında yerel kabilelere ait olması mümkün gözükmemektedir. Dolayısıyla devlete ait bir gemiyle haydutluk yapıldığı iddiası, Osmanlı yönetimini derhal harekete geçirmiş ve Yemen Vilayeti'nden gerekli araştırmanın yapılması istenilmiştir (BOA. DH. MKT. 2212/23). Kruvazöre, korsanlık hususunda herhangi bir emir verilmediği yapılan tahkikattan anlaşılmaktadır.

1899 yılından iki yıl sonra, Osmanlı Devleti'ni çok daha farklı bir durumla karşı karşıya getiren korsanlık vakası yaşanmıştır. 16 Ekim 1901 tarihinde meydana gelen olayda, İngiltere'nin manda idaresi altındaki Aden'den, Dâli kabilesine bağlı İngiliz bandıralı bir gemi, Yemen sahillerine gelerek, ticaret yollarının güvenliğini tehlikeye atacak faaliyetlerde bulunmuştur (BOA. MV. 103/12). Sahil muhafazası tarafından gemiye el konulmuş ve Dâli kabilesine bağlı bu gemi, Celile limanına çekilmiştir. Tahkikattan, Dâli emirinin gemiyi bilinçli bir şekilde Kızıldeniz açıklarına göndererek, Yemen karasularında İngiliz müdahalesine meydan verecek bir girişimde bulunduğu tespit edilmiştir (BOA. MV. 103/12).

İngiltere'yle yaşanan bu sorundan yaklaşık bir yıl sonra Yemen karasularında bu kez, Osmanlı Devleti ile Fransa karşı karşıya gelmiştir. Dâhiliye Nezareti'ne gelen 25 Haziran 1902 tarihli telgrafta, Hudeyde açıklarında, Zabin Adası'nda fener inşa etmekte olan Fransız müteahhit ve çalışanlarına korsanlar tarafından saldırı düzenlendiği belirtilmiştir (BOA. DH. MKT. 531/62). Yemen'deki Fransız Konsolosluğu tarafından bu saldırı protesto edilmiş, Osmanlı Devleti'nden benzeri girişimlerin engellenmesi istenilmiş ve önlenmediği takdirde meydana gelebilecek kayıplardan Osmanlı Devleti'nin sorumlu tutulacağı yönünde ultimatö vermiştir.

Yaşanan korsanlık veya deniz haydutluğu hadiselerinin, Batılı devletlerle Osmanlı Devleti arasında diplomasi krizlerine yol açtığı aşîkârdır. Ancak Osmanlı Devleti'nin aldığı tedbirlere bakıldığında, devletin, meselede etkili olduğunu söylemek pek mümkün değildir. Zira korsanlık meselesinde, en çok sorun yaşanan devletlerden biri olan İtalya, Yemen'e, korsanların faaliyetlerini önlemek amacıyla asker çıkaracağı yönünde uyarılarda bulunmuştur (BOA. Y. PRK. BŞK. 67/32). Hatta ikazla yetinmeyen İtalya, savaş gemilerini Yemen önlerine göndererek haydutlarla bizzat mücadele etmenin yollarını aramıştır (BOA. Y. PRK. BŞK. 67/37). Yemen Vilayeti'ne Miralay Rıza ve Kaymakam Rüşdi Beyler tarafından çekilen 30 Ekim 1902 tarihli telgraflarda, İtalya bandıralı bir savaş gemisinin Mîdî önlerine gelerek, İtalya namına Osmanlı Devleti yetkililerinden bazı isteklerde bulunduğu belirtilmiştir (BOA. Y. PRK. UM. 60/79). İsteklerinin gerçekleşmemesi halinde Mîdî sahilindeki yerleşim alanlarının bombalanacağı tehdidinin ortaya atılmış olması, meselenin, Osmanlı Devleti tarafından ciddiyetle ele alınmasına sebep olmuştur. Ayrıca İtalyanlar, Osmanlı Devleti'nden korsanlar/deniz

haydutları hakkında takibat yapılmasını istediği gibi; Midî Şeyhi Tahir başta olmak üzere yakalanan haydutlarının kendilerine teslim edilmesini istemiştir. Osmanlı Devleti'nden tazminat talep edilmiş ve orada bulunan gemilerin kendi idarelerine terk edilmesi şartı koşulmuştur (BOA. Y. PRK. UM. 60/79). 7 Temmuz 1903 tarihli Dâhiliye Nezareti'ne gelen başka yazıda, İtalyan gemilerinin Yemen sularında olduğu ve bazı korsanların tutuklanarak İtalyanlara teslim edildiğini içeren bilgiler verilmiştir (BOA. Y. MTV. 264/117). 26 Eylül 1904 tarihli belgede ise Osmanlı idaresindeki kayıkçıların korsanları koruduğu gerekçesiyle, İtalya savaş gemilerinin kayıkçıları topa tuttuğu yönünde bilgiler aktarılmıştır (BOA. Y. MTV. 264/117).

Yukarıdaki bilgilerden, İtalya'nın, vatandaşlarına ait gemilere yönelik saldırıları bahane ederek Osmanlı Devleti'nin içişlerine karıştığı anlaşılmaktadır. Çünkü devletlerarası hukuk gereği, haydutların tabiiyeti nedeniyle Osmanlı Devleti kanunlarına göre yargılanmaları gerekmektedir. Oysa İtalya, savaş donanması kumandanını, Osmanlı idarecilerine göndermiş ve bu eylemiyle diplomasi hukukunu hiçe saydığını göstermiştir. Hüseyin Hilmi Paşa'nın gönderdiği Miralay Rıza Bey ile İtalya donanma kumandanı arasında yapılan görüşmelerde; İtalya'nın istekleri kabul edilmiş ve mesele diplomasi sorununu haline gelmeden bertaraf edilmeye çalışılmıştır. Ancak yetkisi dışında olduğu gerekçesiyle Miralay Rıza ile İtalyan kumandan arasındaki anlaşma, Bâbîâlî tarafından uygun görülmemiştir. Osmanlı Devleti, İtalya'nın isteklerinden bir kısmını siyasi, askerî ve ekonomik durumun genel konjonktürü nedeniyle yerine getirerek, günü kurtaracak tedbirlere başvurmuştur (BOA. Y. MTV. 289/78). Osmanlı Devleti böyle davranarak, Yemen'de muhtemel bir Osmanlı-İtalya nüfuz mücadelesi yaşamaktan, diplomasi usulleriyle, uzak durmaya çalışmıştır. İtalya'nın gönderdiği gemiler, Osmanlı Devleti'ni Yemen'deki hakimiyetini zora sokmuş ve İtalya'nın verdiği ultimatom günün idarecileri tarafından zoraki kabul edilmiştir. Bu gelişmelerden, sömürge ve yeni yerler arayışında olan İtalya'nın, Trablusgarb'dan önce hedef olarak Yemen'i gözüne kestirmiş olduğu izlenimi de çıkmaktadır.

İtalya ile olan gerginlik 1905 yılındaki belgelere yansımaya devam etmiştir. Çünkü İtalya, sömürge arayışlarının adresi olarak Yemen'i görmüş ve buraları çeşitli bahaneler ileri sürerek müstemleke yapmanın gayretine girmiştir. 25 Nisan 1905 tarihli belgede; Kızıldeniz'de iki İtalya bandıralı geminin, kabile üyesi oldukları söylenen haydutlar tarafından saldırıya uğradıkları

rı aktarılmıştır (BOA. DH. MKT. 949/47). Özellikle deniz haydutlarına yahut korsanlara karşı, güvenliğin olmadığı sularda kendi tedbirini almak isteyen İtalya ve İngiltere gibi ülkeler, zaman zaman korsan takibi altında Osmanlı vatandaşlarına ait gemilere saldırılar düzenlemişlerdir. Dolayısıyla sadece Osmanlı Devleti'nin hâkimiyet sahasındaki haydutlardan kaynaklanan meseleler devleti uluslararası platformlarda zor durumda bırakmamıştır. Osmanlı Devleti, Batılı devletlerin siyasî ve ticarî politikalarından kaynaklanan diplomatik krizler yaşamıştır. 18 Ağustos 1903 tarihli belgede, buna benzer bir vakanın izlerini sürmek mümkündür: Osmanlı Devleti'ne ait bir gemi, İngiliz gemileri tarafından Yemen açıklarında sıkıştırılmıştır. Yaşanan gelişmeler, Hudeyde İngiliz Konsolosluğu'na sorulduğunda, "İngiliz askerlerinin yanlışlık yaptığı..." yönünde cevapla geçiştirilmiştir. Yaşananlar İngiltere'nin İstanbul Elçiliği'ne bildirilmiş ve olay, Osmanlı Devleti tarafından sadece protesto edilmiştir (BOA. DH. MKT. 643/40). Londra Sefâreti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 24 Ocak 1903 tarihli yazıda sorunun, Osmanlı askerini taşıyan geminin bayraksız yola çıkmasından kaynaklandığı belirtilmiştir. Osmanlı gemisine kurusıkı ateş eden İngiliz gemisi, kendilerine silahla karşılık verildiği için gemide bulunan Osmanlı askerlerini de uyarmıştır. İngiliz gemisinin bayrağı olduğu halde Osmanlı askerinin karşılık vermeyeceği düşünülmüş ve asker uyarılmıştır (BOA. DH. MKT. 643/40). Ancak Osmanlı idarecileri tarafından İngiliz gemisinin Osmanlı sularında ne işi olduğu hususunda bir girişimde bulunulmadığı dikkat çekmektedir.

Durumu kendi lehine çevirmesini bilen İngiltere, Osmanlı Devleti'yle yaşadığı her siyasî krizde olduğu gibi bu olayda da Osmanlı yönetimini suçlamıştır. Nitekim İngiltere, kruvazörünün manevrasını yerinde bularak, Osmanlı askerini taşıyan gemiden ateş açılmasının doğru bir hareket olmadığı, İngiltere'nin İstanbul Elçiliği tarafından ultimatomla belirtilmiştir (BOA. DH. MKT. 643/40). Osmanlı Devleti şikâyetçi iken bir anda şikâyet edilen devlet durumuna düşmüştür. Dolayısıyla meydana gelen basit bir olay diplomasi krizine dönüşmüştür. Anlaşmazlık, Osmanlı idarecilerinin alttan almasıyla çok fazla büyümemiş ve Yemen Vilâyeti böyle vakaların yaşanmaması için gerekli tedbirlerin alınması yönünde uyarılmıştır (BOA. DH. MKT. 643/40).

Osmanlı Devleti'ni diğer devletlerle korsanlık nedeniyle Yemen'de karşı karşıya getiren son gelişme, 1 Aralık 1907 tarihinde Meclis-i Vükelâda gö-

rüşmelere konu olmuştur. İlgili meclise ait belgede, Yemen açıklarında bulunan Fersan Adası yakınlarında “Filorin” adlı bir İngiliz gemisinin karaya oturmasıyla, adı geçen geminin bölgedeki korsanlar tarafından kolaylıkla yağmalandığı belirtilmiştir. Meclis-i Vükelâda alınan kararda benzeri olayların engellenerek, gerekli tedbirlerin alınması yönünde Yemen Valiliği'nin uyarılmasıyla yetinilmiştir (BOA. MV. 117/74).

Denizlerde Haydutluğa Karşı Osmanlı Devleti'nin Aldığı Tedbirler

Osmanlı Devleti, deniz yollarına sahip olmakla yürütülen ticarî faaliyetlerden payına düşeni alırken, sınırları dâhilinde meydana gelebilecek ve dış devletlerin müdahalesine yol açabilecek gelişmeleri önlemeye çalışmıştır.

Çalışmanın ana perspektifinden bakıldığında, alınan ilk tedbirin Dâhiliye Nezareti'nden Sadaret'e gönderilen 21 Mart 1891 tarihli yazıya konu edildiği görülmektedir. Esasen buradaki mesele doğrudan Yemen Vilayeti'ni ilgilendirmese bile Yemen ekseninde gerçekleştiğinden, Yemenle dolaylı olarak ilişkilendirilmiştir. Çünkü Babü'l-Mendeb Boğazı'nda alınacak olan tedbir, Süveyş ve Mısır'ı nasıl ilgilendiriyorsa yine Süveyş ve Mısır'ın Kızıldeniz'e bakan sahillerinde alınacak tedbirler de bir o kadar Yemen'i ilgilendirmiştir. Bunlara ek olarak, ilgili belgeden, Osmanlı Devleti, Necid ve Lahsa gibi yerlerin sahillerini güçlendirmek için çeşitli girişimlerde bulunduğu, tespit edilmiştir. Bunlar arasında önceliği idarî yapılanmaya veren Osmanlı Devleti, böylelikle hem varlığını devam ettirmenin hem de güvenliği sağlayacak yeni idarelere görevliler tayin ederek, varlığını pekiştirmenin yollarını aramıştır (BOA. DH. MKT. 1820/69).

Yemen'e yakın yerlerin yanı sıra Akabe Körfezi'nin girişinde bulunan adalarda da Kızıldeniz'in güvenliğini sağlamak için askerî önlemlerin alındığı görülmektedir. Mesela Sadaret'e sunulan 4 Aralık 1892 tarihli yazıda, Akabe Körfezi'nin girişinde bulunan Tiran Adası, mevkiisi itibarıyla stratejik bir nokta olarak tespit edilmiştir. Adada bir karakol inşa edilerek, ticaret gemilerinin güvenliğinin sağlanması amaçlanmıştır. Ayrıca korsan/haydut saldırılarına karşı tedbir almak için adada asker bulundurulması da öngörülmüştür (BOA. DH. MKT. 2027/46).

Yemen Vilayeti'ne gönderilen, 2 Ağustos 1892 tarihli diğer yazıda, Hudeyde ile Muha arasında bulunan Sagir Adası'nın, stratejik bir değere sahip olduğu belirtilmiştir. Kızıldeniz'de, gemilerin, güvenli bir şekilde yolculuk yapma-

ları için adanın en müstahkem yerine bir karakol inşa edilmesi, vilayete emredilmiştir. Ayrıca burada jandarma bulundurularak, bunların sahilde nöbet tutmaları ve deniz ticaretinde güvenliği sağlayabilmeleri için bu jandarmalara iki sanbuğun tahsisi gündeme gelmiştir (BOA. DH. MKT. 1982/1).

1898-1900 yılları arasında Osmanlı Devleti, Yemen ve çevresine ilgisini artırmıştır. Aynı yıllarda Basra ve çevresinde de önlemlerini artırmaya devam etmiştir (BOA. DH. MKT. 2094/25). Örneğin Midî ve El-Vesim iskeleleri tamir ettirilerek, Osmanlı Devleti'nin sulardaki etkinliği artırılmaya çalışılmış ve buralarda deniz güvenliğini kontrol altına alacak karakollar kurulmasına karar verilmiştir (BOA. DH. MKT. 2283/24). Daha sonra artan öneme binaen Osmanlı Devleti, Babü'l-Mende'b'den Hicaz'a kadar olan sahil şeridini ve deniz rotasını güvenli hale getirmiş ve korsanlara karşı tedbir almıştır (BOA. DH. MKT. 2283/127).

Bâbiâli, 1900 yılında Yemen'de bulunan Yedinci Ordu'dan iki subay ve İstanbul'dan gönderilecek olan iki Bahriye Nezareti memurundan oluşan bir heyetle, bölgede etkinliğini artırmanın yollarını araştırmıştır. Yemen'de çalışacak olan heyete; Yemen sahillerinin güvenliğinin sağlanması için keşif yapılması, yeni yapılacak kışla ve karakolların mevkilerinin tespit edilmesi ve devriye için gönderilecek gemilerin görev yerlerinin belirlenmesi gibi talimatlar verilmiştir (BOA. DH. MKT. 2312/49, 2403/86, 2416/69). Mecelis-i Vükela'da yapılan görüşmeler neticesinde; Osmanlı Devleti idaresinde bulunan sahillerin korunması için gerekli vapurların gönderilmesi de kararlaştırılmıştır. Ancak Osmanlı Devleti, sahillerini korumak için göndereceği gemilerin yakıtları ve bunların yapacağı masraflar hususunda sıkıntıya düşmüştür. Belgelerden, gemilerin her türlü ihtiyacının karşılanması üzerinde önemle durulduğu anlaşılrsa da hangi yollarla bu ihtiyaçların temin edildiği şimdilik belirsizdir (BOA. MV. 101/60). Alınan bu tedbirlerin yanı sıra korsan faaliyetlere konu olan iskelelerde defterhaneler kurularak, Yemen'e uğrayan gemiler ve limanlara girip-çıkan mallar kayıt altına alınmaya başlanmıştır (BOA. Y. MTV. 240/34).

1902 yılında Serasker Rıza imzasıyla gönderilen bir yazıda, Yemen sahillerinde korsanlara karşı karadan mücadele etmek için asker sevk edildiği belirtilmiştir. Osmanlı askerleri ile korsanlar arasında, sahillerde çatışmalar olduğu ve korsanlara karşı denizden yeterli tedbir alınmamış olması nedeniyle bir netice alınamadığı yazıda ifade edilmiştir. Hem korsanların faali-

yetlerini önlemek hem de korsanları bahane ederek Yemen karasularını ihlal eden yabancı savaş gemilerine fırsat vermemek için bölgeye acilen gemiler talep edilmeye devam etmiştir (BOA. Y. MTV. 231/49). Bölgedeki idarecilerin hassasiyetlerini gösteren bu ifadelerin üzerine Osmanlı yönetimi derhal harekete geçmiştir. Bahriye Nezâreti; İskender, Kilidü'l-Bahr korvetleri ve Ziver, Deryâ, Nürü'l-Bahr vapurları ile Perâ ve Galata istimbotlarından oluşan donanmasını Kızıldeniz ve Yemen'e sevk etme kararı almıştır. Hatta gemilerin tamiri için Kamaran Adası'nda tersane bile kurulmuştur. Böylelikle herhangi bir deniz aracının arızalanması halinde İstanbul'daki tersanelere gönderilmesi yerine bizzat orada tamir edilerek, arızalanan gemileri bir an evvel kullanıma hazır hale getirilmesi amaçlanmıştır (BOA. DH. MKT. 2283/127, Y.MTV. 231/49).

1900'lerden itibaren Osmanlı idaresi, Kızıldeniz'de varlığını iyiden iyiye hissettirmeye başlamıştır. Zira Yemen açıklarında bulunan Kamaran Adası ve Hudeyde sahilinde birer tersanenin yapılması bunu göstermektedir. Bu tersanelerin, Yemen sahillerinin ve Kızıldeniz'deki deniz güzergâhının korunması için gönderilen gemilerin arızalarının giderilmesi amacıyla her türlü teçhizatla donatıldığı bilinmektedir. Meclis-i Vükela'da, Yemen'den gelen 17 Haziran 1903 tarihli yazının görüşmelerinde, Yemen'e gönderilen gemiler ve karadan alınan askerî tedbirler sayesinde, korsanların faaliyetlerinde bir azalma olduğuna değinilmiştir (BOA. MV. 106/81). Mecliste görüşülen yazıda; Yemen Vilayeti'ne gönderilen gemilerin aldığı tedbirler sayesinde; "Korsanlık kâmil mahv ve izâle edildiği...", yönünde iyi haberler aktarılmıştır. Ayrıca gönderilen gemilere ek olarak, üç vapur daha gönderilirse Osmanlı Devleti'nin buradaki nüfuzunun iyice artacağı da ifade edilmiştir. Fakat ilgili gemilerin alınması ve mevcutların onarılması için durumun Bahriye Nezareti'ne havale edilmesiyle yetinilmiştir (BOA. MV. 106/81, Y. MTV. 240/34).

1900'lerden itibaren Osmanlı Devleti'nin bölgeye olan ilgisinin arttığını gösteren bir diğer uygulama da korsanların yolcu gemilerine saldırılarını engellemek ve Osmanlı Devleti'nin iç huzurunu sağlamak için Hudeyde Limanı ve çevresinde bulundurulmak üzere bir polis kayığı alınmasından anlaşılmaktadır (BOA. DH. MKT. 824/53). İlerleyen yıllarda Yemen karasularının korunması için gönderilen vapurların kömür temini ve tamirleri için kereste ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Yemen Vilayetinin gelirlerinden gerekli ihtiyaçlar giderilmiştir (BOA. DH. MKT. 751/39, 522/72).

Yemen ve açıklarında korsanlık faaliyetlerinin, genellikle Yemen'e bağlı kabilelerden kaynaklandığı bilinmektedir. Nitekim bunlar yolcu ve ticaret gemilerine saldırdıkları gibi Yemen'de Osmanlı idaresini tanımayan kişilere, kaçak yollardan silah bile temin etmişlerdir (BOA. Y. PRK. ASK. 229/50). Kaçak yollardan silah ticareti yapan ve bunu Yemen Vilayeti'nin içlerine kadar ulaştıran korsanlara karşı; denizden vapurlar göndererek, çeşitli sahil ve adalara karakollar inşa ederek tedbirler almaya çalışan Osmanlı Devleti, korsanlığa karşı kısmen etkili olmuştur (BOA. Y. PRK. ASK. 230/92).

Osmanlı Devleti, yaşanan haydutluk vakalarından her ne kadar haberi olmuş ve çeşitli tedbirler almış ise de 1900'lerden sonra kendi hâkimiyetindeki sularda benzeri vakalara sıkça rastlanılması, alınan önlemlerin yetersizliğini de ortaya koymuştur. Korsanların İngiltere, İtalya ve Fransa gibi devletlerin gemilerine saldırmaları karşısında alınan tedbirlerin yetersizliği Osmanlı idarecilerini farklı yöntemler bulmaya itmiştir. Örneğin 1902'de İtalyan gemisinin saldırıya uğraması nedeniyle tazminat meselesi doğmuştur (BOA. DH. MKT. 586/1, 2184/35). İdareciler sorun yaşamamak adına İtalya'ya tazminat ödemiş ve haydutları yakalayarak, İtalya'dan gönderilen kruvazör kumandanına teslim ederek meseleyi çözmeye çalışmıştır (BOA. Y. MTV. 240/34). Bir başka yöntem ise şu şekilde gelişmiştir: Kızıldeniz'e askerî teçhizatlı gemiler sevk etmiş, korsanlık yapan kabilelere karşı karadan asker göndermiş ve sahillere karakol yaparak önlem almaya çalışmıştır. Yakalanan korsanlar tutuklanarak gemileri imha edilmiştir. Bazı korsanların ilgili devletin isteği ve ısrarları üzerine yargılanmaları için yabancı devletlere teslim edilmiştir (BOA. Y. PRK. BŞK. 67/37). İngiltere, İtalya ve Fransa gibi devletlerle yaşadığı sorunları tazminat ödeyerek atlatan Osmanlı Devleti zaman zaman ilgili devletlerle silahlı çatışmanın eşiğine bile gelmiştir (Yeşilyurt 2011: 179-185).

Neticede Yemen karasularında Osmanlı Devleti'nin aldığı tedbirlerin yukarıdakilerle sınırlı kaldığı söylenilebilir. Yaklaşan I. Dünya Savaşı'ndan dolayı Yemen sahillerini yönetsel açıdan altı bölgeye ayıran Osmanlı Devleti, bunların korunması için sadece idarî ve askerî önlemlerle yetinmek zorunda kalmıştır (BOA. MV. 148/48, 149/33). Büyük Harp'in yaşandığı yıllarda ise seferberlikten muaf tutulan Yemen ve karasuları İngiltere tarafından abluka altına alınmıştır (Kızılkaya vd. 2015: 82, Nizamoğlu 2013: 133).

Sonuç ve Değerlendirme

Osmanlı Devleti, Yemen'de hâkimiyetini kurduktan sonra güney politikasını Mısır-Yemen hattı üzerinde oluşturmuştur. Söz konusu bu politika bazı zamanlarda sınırları dâhilinde gerçekleşen olaylarla şekillendiği gibi bazen de başka devletlerin girişimleri nedeniyle farklı bir seyir izlemiştir. Yemen karasularına korsanlık yahut diğer bir ifadeyle deniz haydutluğu Osmanlı Devleti'nin bu politikasında değişikliğe yol açmıştır.

Korsanlık meselesi hali hazırda dinamizmini koruyan bir olgudur. (Çünkü belirttiğimiz bölgede herhangi bir devlete bağlı olmaksızın haydutluk faaliyetleri günümüze kadar süregelmiştir.) Ancak korsanlık teriminin ele alınan dönem itibarıyla günümüzden farklı bir anlam taşıdığı görülmüştür. Nitekim Osmanlı Devleti döneminde, bir devletin emri veya bayrağı altında gerçekleştirilen yasal bir eyleme korsanlık denilirken; bu kavram günümüzde, bandırası belli olmayan ve herhangi bir devletin emri olmaksızın denizlerde yapılan saldırılara verilen isim olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle her ne kadar üzerinde durulan bu çalışmadaki vakalar, Osmanlı belgelerine korsanlık olarak yansımış olsa da gerçekleşen olayların deniz haydutluğu olduğu kanaatini ortaya çıkarmıştır.

Yemen'in Kızıldeniz'e bakan karasuları, Babü'l-Mendeb Boğazı'yla Hint Okyanusu'ndan ayrılarak kuzeyde Hicaz Vilayeti'nin sınırlarına kadar uzanmıştır. Bu hat içerisinde meydana gelen korsanlık vakaları Yemen'in köklü kabileleri tarafından yapılmıştır. Yemen'deki kabilelerin otorite tanımayan tavırları, Osmanlı yönetimini hem iç politikada hem de dış politikada zora sokmuştur. Çalışmanın ana temasından da çıkarılacağı üzere Dâhiliye Nezareti'nin olaylarla ilgilenmesi, korsanlık faaliyetlerinin bir iç mesele gibi algılanmasına neden olmuştur. Buna rağmen deniz haydutluğu meselesi sadece Dâhiliye Nezareti ilgilendirmemiş, silsile halinde Bahriye'den Maliye'ye varıncaya kadar birçok kurumu etkilemiştir. Dolayısıyla iç sorun olarak başlayan bir vaka uluslararası boyut kazanmıştır.

Çalışmanın geneline bakıldığında ise deniz haydutlarının, Osmanlı Devleti'ne veya diğer Müslüman bir devlete ait gemilere daha az saldırdığı görülmüştür. Buradan, Osmanlı Devleti'nin meydana gelen deniz haydutluğu faaliyetlerinden, diğer devletlere oranla daha az etkilendiği sonucu çıkarılmaktadır. Bu mevcut çalışmadan çıkarılan sonuca göre Yemen sahillerinde, günümüzde işlevselliğini kaybetmiş; ancak Osmanlı döneminde aktif olarak

çalışan, Fazah ve Muha gibi limanlar tespit edilmiştir. Bu tespit, Osmanlı Devleti zamanında bölgedeki ticari canlılığı göstermesi açısından önemlidir.

Osmanlı Devleti'nin zaman zaman bu vakalardaki yetersizliği de çalışmanın neticesinden rahatlıkla çıkarılabilir. Yemen Vilayeti ile Hicaz Vilayeti arasındaki yetki sorunu, gerekli tedbirlerin zamanında alınamamasında etkili olmuştur. Ayrıca vakaların çoğunun, Hudeyde Sancağı açıklarında gerçekleşmesi, Osmanlı Devleti'nin Yemen'deki nüfuzuna en güzel örnektir. Çünkü Osmanlı döneminde Hudeyde limanı, Yemen'in en önemli sevk noktalarından biri idi. Yemen'e asker gönderildiğinde, Hudeyde limanı Yemen'e giriş-çıkış noktasını oluşturmuştu. Yani Hudeyde, Osmanlı Devleti'nin en hareketli ve etkili olduğu stratejik mevki idi. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin idaresinin en güçlü olması gereken bölgeye bir noktaya yakın sularda yapılan korsanlıklar devletin otoritesine de gölge düşürmüştür.

Yemen karasularında meydana gelen bu faaliyetler, Yemen'in iç kesimlerinde Osmanlı idaresini uğraştıran isyanlara da zemin hazırlamıştır. Nitekim korsanlar gasp ettikleri malları ve silahları, bir şekilde isyana meyilli kabilelere ulaştırmışlardır. Bu silah ve ürünler, Osmanlı Devleti'ne karşı çıkan Yemen isyanlarında kullanılmıştır.

Yemen ve çevresinde 1800'lerden itibaren denizlerde yoğun bir uluslararası faaliyet söz konusudur. Osmanlı Devleti'nin, denizlerde kanun tanımaz haydutların hareketlerini dikkate almaması veya bu faaliyetler karşısında gerekli tedbirleri zamanında alamaması, devlete diplomatik krizler yaşatmıştır. Örneğin İtalya'nın savaş gemilerini Yemen açıklarına göndermesi, İtalya'nın sömürge ve yeni pazar arayışları nedeniyle Osmanlı topraklarına yöneldiği zamanlara denk gelmiştir. Hem ilgili devletlerin politikalarının manevra alanı olması hem de korsanların Avrupalı Devletlere ait gemilere saldırı yapmaları, Osmanlı Devleti'ne karşı yürütülen emperyalist siyasete alet olmasını sağlamıştır. Ayrıca bu saldırılar, Avrupalı devletlerin, sadece Osmanlı Devleti'yle değil aynı zamanda bölge üzerinde birbirleriyle olan mücadelelerini de gün yüzüne çıkarmıştır. İtalya'nın savaş gemilerini göndermesine karşılık bölgede çıkarı olan İngiltere'nin tedbir alması ve Osmanlı yönetimini desteklemesi bu duruma gösterilecek en bariz örnektir. Yabancı bir devletin korsan takibi bahanesiyle Süveyş Kanalı'nı geçip, Yemen önlerine kadar gelmesi, Osmanlı Devleti'nin denizlerdeki hâkimiyet sahasının daraldığına da gözler önüne sermektedir. Dolayısıyla ani baskınlar ve deniz

üzerinden yapılan abluka girişimleri, yabancı bir devletin, kanalı çok rahat geçtiğini ve Osmanlı karasularını ihlal ettiğini gösterdiği gibi Osmanlı idaresinin ilgili güzergâhta etkisini yitirdiğinin göstergesi olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin güçlü olduğu dönemlerde 70 parçayı aşan donanmasıyla varlığını gösterdiği Yemen karasularında son dönemlerinde sadece 8 ya da 9 gemiyle varlık göstermesi oldukça dikkat çekicidir. Bu çalışmadan Osmanlı'nın hem ekonomik olarak hem de idarî olarak zayıfladığı rahatlıkla anlaşılmaktadır.

Açıklamalar

1. Osmanlı Devleti, Hadım Süleyman Paşa'yı Yemen'e göndermeden önce Selman Reis'i donanmasıyla birlikte Kızıldeniz'de güvenliğin sağlanması için görevlendirmiştir. Bu amaçla hareket eden Selman Reis, Cidde'ye varmış ve Kamaran Adası'ndaki Portekizlileri etkisiz hâle getirmiştir. Basra'ya kadar sefer düzenleyen Selman Reis, 1525 yılında, Aden'i ele geçirmek için teşebbüste bulunmuşsa da başarılı olamamıştır (Orhonlu 1996: 12-15). Daha sonra Kanuni Sultan Süleyman, Mısır valisi olan Hadım Süleyman Paşa'yı bu bölgelerde hâkimiyeti sağlamak için görevlendirmiştir (Uzunçarşılı 1998: 393).
2. Yemen'in idari taksimatı San'a, Hudeyde, Ta'iz ve Asir olmak üzere dört sancak olarak oluşturulmuştur. San'a Sancağı; San'a, Heraz, Kevkeban, Ans, Hace, Zemar, Yerim, Ride ve Amran'dan (Umran) teşkil edilmiştir. Ta'iz Sancağı; Ta'iz, İbb, Katabe, Udeyn, Haceriyye ve Muha kazalarından meydana getirilmiştir (Yemen Vilayet Salnamesi 1307: 44–84). Hudeyde Sancağı; Hudeyde, Zebid, Ebu Ariş, Luhayya, Zeydiyye, Beytü'l-Fakih, Hücur, Cebel-i Rime ve Bacil'den mürekkebe sekiz kazaya ayrılmıştır. Asir Sancağı ise Asir, Mihail, Ricale'l-Ma', Kunfuda, Ben-i Şıhr, Gamed ve Sabya olmak üzere yedi kazadan oluşturulmuştur (Yemen Vilayet Salnamesi 1305: 69–89).
3. Bu terim, “Sunbuk” şeklinde, ilk kez İranlılar tarafından kullanılmıştır. Senbuk, özellikle Arap coğrafyasında ve Hint Okyanusu'nda kullanılan küçük yelkenli gemiye verilen isimdir. Daha sonra Kızıldeniz ve Basra Körfezi civarında dolaşan Yunan gemiciler tarafından geliştirilmiş ve Latince “Sambuka”, Yunanca “Σαμπύκη”, Habeşistan dilinde “Sambuk”, Sanskritçe “Çambuka” ve Malayca “Sampan” olarak bilinmektedir. Kullanım yerleri ve geniş bilgi için bakınız, Agius Leiden: 310-316.
4. Osmanlı belgelerine yansıyan korsan/korsanlık kelimesinden deniz haydutluğu meselesinin anlaşılması gerektiği çıkarılmaktadır. Dolayısıyla buradan itibaren kullanılacak olan korsanlık tabirinden, deniz haydutluğunun anlaşılması gerekmektedir.
5. “...adanın istikmâl olunmadığı takdirde eşyâ ve nüfusça vukû'bulacak hasarât ve telefâtın mesûliyeti Hükümet-i Seniyye'ye râcî' olacağı Fransa Konsoloshâ-

nesinden bâ-takrîr-i resmî bildirilmesi...” BOA. DH. MKT. 531/62, 30 Haziran 1902 (1320.Re.23); Fransız gemilerinin korsanların faaliyetleri nedeniyle Yemen sahillerine geldiği hakkında bakınız BOA. Y. MTV. 231/49, 16 Haziran 1902 (1320.Re.9)

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi)

Dâhiliye Nezareti İdarî Kısım Belgeleri (BOA. DH. İD.), 90/22 (1334.B.1).

Dâhiliye Nezareti Mektubî Kalemi Evrakı (BOA. DH. MKT.), 510/8 (1318.M.5); 522/72 (1320.Re.3); 531/62 (1320.Re.23); 552/46 (1320.R.26); 586/1 (1320.C.27); 643/40 (1320.N.14); 751/39 (1321.Ce.22); 824/53 (1321.Ce.7); 949/47 (1323.S.19); 1820/69 (1308.Ş.10); 1982/1 (1310.M.9); 2027/46 (1310.Ce.14); 2094/25 (1316.R.4); 2184/35 (1316.Z.20); 2204/55 (1317.M.3); 2212/23 (1317.S.8); 2283/24 (1317.Ş.8); 2283/127 (1317.Ş.9); 2312/49 (1317.L.28); 2403/86 (1318.Ce.2); 2416/69 (1318.Ce.25).

Meclis-i Vükela Mazbataları (BOA. MV.), 101/60, (1318.Z.18); 103/12, (1319.B.4); 106/81, (1321.Re.21); 117/74, (1325.L.28); 148/48, (1329.M.16); 149/33, (1329.S.28);

Yıldız Tasnifi Mütenevvi Maruzat Evrakı (BOA. Y. MTV.), 231/49, (1320.Re.9); 240/34, (1320.Z.10); 264/117, (1322.B.16); 289/78, (1324.B.29).

Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Mabeyn Başkitabeti (BOA. Y. PRK. BŞK.), 67/32, (1320.B.15); 67/37, (1320.B.28).

Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Umum Vilâyetler Tahrirâtı (BOA. Y. PRK. UM.), 60/79, (1320.B.27).

Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Askeri Marûzât (BOA. Y. PRK. ASK.), 229/50, (1323.Re.19); 230/92, (1323.R.23).

Diğer Araştırma ve Telif Kaynakları

A. İzzet Paşa (1992). *Feryadım*. İstanbul: Nehir Yay.

Abaza, Faruk O. (1979). *El-Hükmü'l-Osmanî fi'l-Yemen 1872-1918*. Beyrut: Darü'l-Avde.

Acıpınar, M. (2013). “Osmanlı Kronikleri Işığında Kaptan-ı Derya Halil Paşa'nın Akdeniz Seferleri (1609-1623)”. *TİD* (XXVIII/1): 5-35.

Agius, Dionisius A. (2008). *Classic Ships of Islam*. Leiden: Brill Press.

Akalın, Durmuş (2015). “Yemen'in Kuzeyinde Osmanlı İdaresinin Yeniden Tesis Edilmesi ve Mekke Şerif Muavini Kıbrıslı Tefvik Paşa”. *MJH* (V/1): 17-42.

Barata, F. T. (2005). “Portugal and the Mediterranean trade: A Prelude to the discovery of the ‘new world’”. *AMIMM* (17/2): 205-219.

Blackburn, J. R. (1979). “The Collapse of Ottoman Authority in Yemen, 968/1560- 976/1568”. *DWI* (19/1-4): 119-176.

- Braudel, Fernard (1993). *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası-I*. Çev. M. A. Kılıçbay. Ankara: İmge Kitabevi.
- Görgün, H. (2004). "Mısır". *TDVİA* (29): 553-586.
- Hashmi, S. H. (2001). "Political Perceptions in Early Anglo-Indian Relations". *ICMR* (12/2): 211-232.
- Heyd, W. (1975). *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*. Çev. E. Z. Karal. Ankara: TTK Basımevi.
- İnalcık, Halil (2009). *Devlet-i 'Aliyye-I*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yay.
- Jackh, Ernest (1952). "The Geostrategic Uniqueness of the Middle East". *BME*: 11-20.
- Karal, Enver Z. (1983). *Osmanlı Tarihi-VI*. Ankara: TTK Basımevi.
- Karal, Enver Z. (1999). *Osmanlı Tarihi-V*. Ankara: TTK. Basımevi.
- Kızılkaya, Oktay ve Yahya Yeşilyurt (2015). "Yemen Cephesi Komutanlarından Arif Bey'in Tihame Harekâtı Hakkında Askerî Raporu". *ATAD* (13/25): 77-102.
- Kuşçu, Ayşe D. (2006). "Türklerin Ortadoğu Hâkimiyeti". *AOD* (I/I): 113-129.
- Melzig, Herbert (1943). *Kanuni Sultan Süleyman Devrinde Amiral Hadım Süleyman Paşa'nın Hint Seferi*. İstanbul: Selami Sertoğlu Kitabevi.
- Microop, Marc Von De (2006). *Antik Yakındoğu'nun Tarihi İÖ 3000-323*. Çev. Sinem Gül. Ankara: Dost Kitabevi.
- Mustafa Nuri Paşa (1992). *Netayicü'l-Vukuat-I*. Haz. N. Çağatay. Ankara: TTK Basımevi.
- Naima Mustafa Efendi (1968). *Naima Tarihi-II*. Çev. Z. Danışman. İstanbul: Z. Danışman Yayınevi.
- Nizamoglu, Yüksel (2013). "1917 Yılında Hicaz Cephesi: Arap İsyanının Yayılması ve Medine'nin Tahliyesi Programı". *bilig* (66): 123-148.
- Orhonlu, Cengiz (1996). *Habeş Eyaleti*. Ankara: TTK Basımevi.
- Öktem, Akif Emre ve Kurt darcan, Bileda R. (2011). *Deniz Haydutluğu ve Korsanlık*. İstanbul: Denizler Kitabevi.
- Özbaran, Salih (2004). *Yemen'den Basra'ya Sınırdaki Osmanlı*. İstanbul: Kitap Yay.
- Pearson, M. (2009). "Class, Authority and Gender on Early-Modern Indian Ocean Ships: European and Asian Comparisons". *SAHJ* (61/4): 680-701.
- Peçevi İbrahim Efendi (1992). *Peçevi Tarihi-I*. Haz. B. S. Baykal. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.
- Playfair, Robert L. (1970). *A History of Arabia Felix or Yemen*. Amsterdam: Philo Press.
- Roberts, P. H. (2007). "A New Age of Discovery: India, the Middle East and Britain". *MES* (43/2): 321-330.
- Saldanha, A. (2011) "The Itineraries of Geography: Jan Huygen van Linschoten's Itinerario and Dutch Expeditions to the Indian Ocean, 1594-1602". *AAAG* 101/1: 149-177.
- Sırma, İhsan S. (1982). "Yemen'in Jeo-Politik Durumu ve Osmanlı Devletine Katılması". *TED* (12): 427-444.

- Topur, Tuncer. (2006). *Yıkımın Adı Barış Orta Doğu*. İstanbul: Okumuş Adam Yay.
- Traboulsi, S. (2009). "The Ottoman Conquest of Yemen: The İsmaili Perspective". Ed.: J. Hathaway. *TALOE*: 241-60.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı (1998). *Osmanlı Tarihi-II*. Ankara: TTK Basımevi.
- Ward, C. (2001). "The Sadana Island shipwreck: An eighteenth-century AD merchantman off the Red Sea coast of Egypt". *WA* (32/ 3): 368-382.
- Yavuz, Hilmi (1983). "Kâbe ve Hameyn'in Muhâfazası Bakımından Hadım Süleyman ve Sinan Paşalar'ın Yemen Seferi". *DG* (XIX/4): 43-50.
- Yavuz, Hilmi (2002). "XVI. Asırda Osmanlı Yemen Vilâyeti". *YT* (8/44): 92-130.
- Yemen Vilayet Salnamesi* (1305).
- Yemen Vilayet Salnamesi* (1307).
- Yemen Vilayet Salnamesi* (1308).
- Yeşilyurt, Yahya (2011). *Yemen'de Osmanlı-İngiliz Mücadelesi (1871-1914)*. Doktora Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- Zeydan, Corci (2004). *İslam Uygarlıkları Tarihi-I*. Çev. N. Gök. İstanbul: İletişim Yay.

Piracy in Territorial Waters of Yemen and Measures by The Ottoman Empire (1869-1914)*

Yahya Yeşilyurt**

Abstract

Industrialisation and as a result increasing need for raw material attracted so-called western countries to wealthy regions in the Levant. It became an obvious target for European states and merchants to reach this wealth of the Orient. This rising need led to colonisation, which was through the sea rather than the territory thought as a short-cut and economic way. With the opening of the Suez Canal in the 19th century, the Arab peninsula attached to the Mediterranean Sea through territory, is also connected to the sea by means of this opening. The road Mediterranean and Red Sea though it lost its importance at one time, regained its animation as of 19th century with the efforts of France and England. In this sense, Yemen constitutes a central crossroad that was important on maritime merchant route directly to India. Piracy in the sea specifically in this crossroad both in the Mediterranean Sea and on the southern coast of its frontiers were effective in policies followed by the Ottoman Empire. In the present study, from the late 19th century to early 20th century, piracy or maritime thuggery taking place in the sea off Yemen, a former town of the Ottoman Empire, are to be examined based on the archival documents.

Keywords

Thuggery, The Red Sea, Piracy, Suez Canal, The Ottoman Empire, Yemen

* Date of Arrival: 08 December 2015–Date of Acceptance: 08 June 2016

You can refertothisarticle as follows

In-text: (Yeşilyurt 2018: Page)

References: Yeşilyurt, Yahya (2018) Yemen Karasularında Korsanlık ve Osmanlı Devleti'nin Aldığı Tedbirler (1869-1914). *bilig, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* Sayı 85: 57-82.

** Assoc. Prof. Dr. Kastamonu University Faculty of Economics and Administrative Sciences Department of International Relations Kastamonu/TURKEY

yahyayesilyurt@hotmail.com

Пиратство у берегов Йемена и меры, принятые Османским государством (1869-1914)*

Яхъя Йешильюрт**

Абстракт

Индустриализация 1800-х годов и растущая потребность в сырье привлекали многие западные государства к богатым регионам Востока. Обладание богатствами Востока стало одной из главных целей для европейских государств и торговцев. Растущая потребность привела к колонизации; самый короткий и самый экономичный способ добраться до колониальных земель был путь по морю. Кратчайший маршрут на морском пути шёл через Средиземное и Красное моря. Этот маршрут, активность которого снижалась в определенные периоды, возродился усилиями Франции и Англии. С открытием Суэцкого канала в 19 веке Аравийский полуостров, соединенный со Средиземным морем по суше, получил и морской путь к Средиземноморью. В этой связи Йемен стал важным узлом на морском торговом пути в Индию. На этом перекрестке пиратская деятельность в море сыграла внушительную роль в политике Османской империи, как в Средиземноморье, так и на южных границах. Данное исследование направлено на изучение архивных документов, проливающих свет на проблему разбойничества или морского пиратства в территориальных водах Йеменской провинции Османской империи в период со второй половины XIX века до начала XX века.

Ключевые слова

Разбойничество, Красное море, пиратство, Суэцкий канал, Османское государство, Йемен.

* Поступила в редакцию: 8 декабря 2015 г. – Принято в номер: 8 июня 2016 г.
Вы можете сослаться на данную статью следующим образом:

В тексте: (Yeşilyurt 2018: страница)

Литература: Yeşilyurt, Yahya (2018) Yemen Karasularında Korsanlık ve Osmanlı Devleti'nin Aldığı Tedbirler (1869-1914). *bilig, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* Sayı 85: 57-82.

** Доц., д-р, Университет Кастамону, Факультет Экономики и управления, кафедра международных отношений, Кастамону/Турция.

yahyayesilyurt@hotmail.com

Osmanlı Mürettepler Cemiyeti*

Ahmet Ali Gazel**

Öz

23 Temmuz 1908’de İkinci Meşrutiyet’in ilanıyla başlayan cemiyetleşme süreciyle birlikte birçok cemiyet ve kulüp kurulmuştur. Bunlardan biri de İstanbul’daki gazete ve matbaalarda çalışan müretteplerin kurduğu Mürettibîn-i Osmaniye Cemiyeti’dir. Cemiyet, Meşrutiyet’in ilanından hemen sonra 5 kişi tarafından kurulmuş ve nizamnamesi, Cemiyetler Kanunu’nun kabul edilmesinden sonra 30 Ocak 1910 tarihinde onaylanarak resmîyet kazanmıştır. 1912 yılında nizamname değişikliğine giden Cemiyet, Birinci Dünya Savaşı yıllarında birkaç defa kapanıp açılmış ve Mütareke döneminde tekrar faaliyete geçmiştir. 28 Aralık 1922’de Cemiyetin ismi Türk Mürettibîn Cemiyeti olarak değiştirilmiştir. Türk Mürettepler Cemiyeti ise 1933 yılında Türk Mürettepler ve Matbaa İşçiler Birliği’ne dönüştürülmüştür. 1938 yılında da yaklaşık 30 yıldır aralıklarla faaliyette olan Mürettepler Cemiyeti lağvedilmiş ve yerine bütün basın işçilerinin dâhil olabileceği Matbaa İşçileri Birliği teşkil olunmuştur.

Anahtar Kelimeler

Mürettip, Müşterek Gazete, Osmanlı Mürettibîn Cemiyeti, Matbaa İşçiler Birliği, Haber Gazetesi, matbaa

* Geliş Tarihi: 04 Nisan 2015 – Kabul Tarihi: 04 Ağustos 2015

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:

Metin içi: (Gazel 2018: Sayfa No)

Kaynakça:Gazel, Ahmet Ali.(2018). Osmanlı Mürettepler Cemiyeti. *bilig, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* Sayı 85: 83-112.

** Prof. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Afyonkarahisar/Türkiye

agazel@aku.edu.tr

Kuruluşundan Mütareke Dönemi'ne Kadar Osmanlı Mürettepler Cemiyeti

İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra başlayan nispi özgürlük ortamında birçok cemiyet ve kulüp kurulmuştur. Bu cemiyetlerden biri de İstanbul'da neşredilen Türkçe gazete ve matbaalarda çalışan müretteplerin (dizgicilerin) tesis ettiği Mürettibîn-i Osmaniye Cemiyeti'dir (Osmanlı Mürettepler Cemiyeti). Kuruluş süreci 2 Ağustos 1908 tarihinde tamamlanan Cemiyet, beş kişi tarafından teşkil edilmiştir. Bu beş kişi Hayrullah Hayri Bey, İbrahim Abbas Efendi, Tahir Efendi, Haydar Efendi ve Şevki Efendi'dir (TMCN 1339: 32).

Osmanlı Mürettepler Cemiyeti kurulmasından kısa bir süre sonra mürettepler ve diğer gazete çalışanları açısından önemli kazanımlar elde etmiştir. Örneğin Cemiyet, dini bayramlarda gazetelerin tatil edilmesini sağlamıştır. Bu karara *Şûra-yı Ümmet* ve *Hukuk-ı Umumiye* gibi bazı gazeteler itiraz etmiş ise de (*Şûra-yı Ümmet*, 15 Teşrinievvel 1324) Mürettepler Cemiyeti'nin bayramlarda gazetelerin tatil edilmesi konusundaki kararı teamül haline gelmiş ve daha sonraki tarihlerde de uygulanmıştır.

Bayram tatilinin halledilmesinden sonra gazetelerin haftada bir gün tatil edilmesi ve çalışanlarının en azından haftada bir gün istirahat etmeleri meselesi gündeme gelmiştir. Konu *Yeni Gazete* tarafından gündeme getirilmiştir. Gazetede, birçok sektörde olduğu gibi basında da tatil günü âdetinin oluşmadığı, hâlbuki basın çalışanlarının diğer meslek gruplarından daha çok dinlenmeye ihtiyacı olduğu belirtildikten sonra matbuat çalışanlarının da haftada bir gün istirahat edebilmesinin temenni edildiği kaydedilmiştir (*Yeni Gazete*, 1 Nisan 1326). *Yeni Gazete*'ye destek *Tanin*'den gelmiştir (*Tanin*, 2 Nisan 1326). *Yeni Gazete*'nin önerisi ve *Tanin*'in buna destek vermesi Mürettibîn Cemiyeti'ni oldukça memnun etmiş ve iki gazeteye teşekkür edilmiştir (*Tanin*, 6 Nisan 1326, Gazel 2016: 36-39). Ancak *Yeni Gazete* ve *Tanin*'in desteğine rağmen gazetelerin haftada bir gün tatili meselesi gerçekleşmemiştir.

Cemiyet 1912 yılında tüzük değişikliğine gitmiştir. Tüzük değişikliğinden iki yıl sonra başlayan Birinci Dünya Savaşı Cemiyetin hayatını olumsuz etkilemiş ve Cemiyet savaş süresince, birkaç kez kapanıp açılmıştır. *İdrak* gazetesine göre Cemiyetin dağılması ve bir daha tam olarak toparlanamaması iyi idare edilememesi yüzündendir (*İdrak*, 9 Mayıs 1335).

Osmanlı Mürettepler Cemiyeti'nin Mütareke Dönemi'nde Yeniden Faaliyete Geçmesi

Birinci Dünya Savaşı süresince bir kaç defa açılıp kapanan Cemiyet, Mütareke sonrası dördüncü defa (*İdrak*, 9 Mayıs 1335) yeniden faaliyete geçmiştir. 9 Mayıs 1919'da yeni idare heyeti seçilmiştir (*Vakit*, 10 Mayıs 1335). Ancak seçilen bu heyet uzun süre görev yapamamıştır. Zira 1919 Mayıs'ında seçilen idare heyeti *hasbel-icap* fesh olunmuş ve 1919 Eylül ayında yeni seçimler yapılmıştır. Yeni heyet yaptığı seçimde Cemiyet başkanlığına *Tercüman-ı Hakikat* gazetesi sermürettibi İbrahim Abbas Efendi'yi intihap etmiştir (*Vakit*, 13 Eylül 1335).

1919'da yeniden faaliyete geçen Mürettepler Cemiyeti ile gazete sahipleri arasında 1920 Şubat'ında ciddi bir kriz yaşanmıştır. 1920 Şubat ayında gazetelerin iki sayfaya inmesi dolayısıyla her gazeteden bir kaç mürettibin işten çıkarılması gündeme gelmiştir. Ancak bu durum karşısında mürettepler haklarını korumak için ortak hareket etmeye karar vermişler ve kimsenin işten çıkarılmamasını istemişlerdir. Taleplerinin kabul edilmemesi durumunda müretteplerin greve gidebileceklerini düşünen gazete sahipleri, müşterek olarak bir gazete çıkarmak için hazırlığa başlamıştır. Ancak gazete sahipleriyle Mürettepler Cemiyeti arasında yapılan görüşmeler olumlu sonuçlandığı için belirtilen gazetenin neşri gerçekleşmemiştir (Gazel 2016: 57-58).

Yine 1920 yılında, müretteplerin askerlikleri konusu gündeme gelmiştir. BMM Başkanlığı'nın 5 Ağustos 1920 tarihli Mecliste çalışan müretteplerin askerlikten muaf veya asker oldukları takdirde askerlik görevlerini matbaada yapmalarına dair tezkeresi Heyet-i Vekile tarafından görüşülmüş ve 19 Ağustos 1920'de sadece Meclis matbaasında çalışan müretteplerin askerlik hizmetini matbaada ifa etmelerine karar verilmiştir (*BCA*, 030-0-018-001-001-1-10-5). Diğer müretteplerin de askerlikten muaf tutulmasıyla ilgili olarak ise ancak 1923'te kısmi bir netice elde edilebilmiştir. Belirtilen yılda 1316-17-18 doğumlu müretteplerin askerlik hizmetlerini matbaalarda çalışmak suretiyle ifa etmelerine karar verilmiştir (*Vakit*, 14 Teşrinisani 1339).

Gazete sahipleriyle Mürettepler Cemiyeti arasında ikinci büyük kriz 1921'de çıkmıştır. Anlaşmazlık yüzünden 15 Kasım 1921'de İstanbul'da Türkçe yayınlanan sabah gazeteleri neşredilememiştir. Anlaşmazlığın sebebi mesai saatleriyle ilgilidir. Cemiyet, belirtilen tarihte akşam saat sekize kadar çalışan müretteplerin artık saat yediye kadar sekiz saat çalışacaklarına dair gazetelere

bir tezkere göndermiştir. Ancak gazete sahipleri Avrupa postalarının geç gelmesi nedeniyle, bunu kabul etmemiştir. Bunun üzerine mürettepler iş bırakmışlar ve 15 Kasım 1921’de sabah gazeteleri yayımlanamamıştır. Ancak aynı gün iki taraf anlaşmaya varmış ve ertesi gün gazeteler tekrar neşredilmeye başlamıştır (*Vakit*, 16 Teşrinisani 1337, Gazel 2016: 60-61).¹

Cemiyetin Adının Türk Mürettibîn Cemiyeti Olarak Değiştirilmesi

8 Aralık 1922 tarihinde Osmanlı Mürettepler Cemiyeti’nin yıllık kongresinde idare meclisi üyeleri seçilmiştir.² Seçilen idare meclisi üyeleri yaptıkları ilk toplantıda başkanlığa Hayrullah Hayri Bey’i seçmiştir. İkinci başkanlığa *Tercüman-ı Hakikat* sermürettibi İbrahim Abbas, kitabete de *İkdam*’dan Feyzi Efendi seçilmiştir (*Vakit*, 27 Kânunuevvel 1338). Yeni idare heyetinin seçilmesinden bir kaç gün sonra toplanan kongre kararıyla Cemiyet, isim değişikliğine gitmiştir. 28 Aralık 1922’de toplanan kongre kararıyla Cemiyetin adı *Türk Mürettibîn Cemiyeti* (Türk Mürettepler Cemiyeti) olarak değiştirilmiştir (TMCN 1339: 3).

Türk Mürettibîn Cemiyeti 1923 yılı kongresi, 6 Temmuz Cuma günü yapılmıştır. Neticede başkanlığa eski başkan Hayrullah Hayri Bey, ikinci başkanlığa *Vakit* sermürettibi Hayri Muhtar Bey, kâtipliğe *Vakit* gazetesi müretteplerinden Selim Efendi seçilmiştir (*Vakit*, 14 Temmuz 1339).

Hayrullah Hayri Bey’in başkanlığı döneminde Cemiyet, tarihinin en önemli ve çok ses getiren grevine imza atmıştır. Gazetelerde çalışan müretteplerin çalışma saatlerinden ve aldığı ücretlerden memnun olmayan Türk Mürettibîn Cemiyeti, 2 Eylül 1923’te mesai saatlerinin yeniden düzenlenmesi için gazete sahiplerine yaptığı başvurudan sonuç alamayınca, İstanbul gazetelerinde çalışan mürettepler 6 Eylül 1923 Perşembe günü saat dörtte greve gitmiştir. Müretteplerin greve gitmesi üzerine İstanbul’da bulunan sekiz gazete sahibi bir araya gelerek grevin ertesi günü yani 7 Eylül 1923’te *Müşterek Gazete* adı altında ortaklaşa bir gazete çıkarmışlardır. Bu sekiz gazete *İkdam*, *Akşam*, *İleri*, *Tercüman-ı Hakikat*, *Tevhid-i Efkar*, *Tanin*, *Vatan ve Vakit*’ti. Dizgi işinden en iyi anlayan Ebüzziya Velid’in idaresinde tertip edilen *Müşterek Gazete*, *Tanin* Matbaası’nda basılmıştır.

Gazetecilerin ortaklaşa bir gazete çıkararak müretteplere karşı dayanışma içine girmeleri üzerine, Türk Mürettepler Cemiyeti de mürettepleri savunmak için harekete geçmiş ve bunun için 1908’de yarı Arapça yarı Türkçe neşredil-

miş olan *El-Adl* gazetesini kullanmışlardır. Ancak bu gazeteyi sadece bir gün kullanmışlar ve *El-Adl* yerine, yayın organı haline getirdikleri *Haber* gazetesini yayımlamayı tercih etmişlerdir. 8 Eylül 1923 tarihinden itibaren Türk Mürettebîn Cemiyeti *Haber* gazetesini yayın organı haline getirmiş ve grev süresince hatta grev sonrası bu gazeteyi neşretmiştir (Gazel 2016: 67-100).

Müretteplerin 6 Eylül 1923'te iş bırakması sonrası sekiz gazete sahibinin çıkardığı *Müşterek Gazete* ile Cemiyetin neşrettiği *Haber* gazetesi arasında grev süresinde oldukça yoğun bir tartışma yaşanmıştır. Her iki taraf da ellerindeki yayın organlarını kullanarak kamuoyuna haklılıklarını ispat etmeye çalışmışlardır.

Yapılan görüşmeler sonrası 20 Eylül 1923'te anlaşma sağlanmıştır. *Müşterek Gazete*'de duyurulan açıklamada, meselenin iyi niyet ve fedakârlıklarla çözüldüğü, 21 Eylül'de akşam gazetelerinin, 22 Eylül'den itibaren de sabah gazetelerinin neşredilmeye başlayacağı ifade edilmiştir (*Müşterek Gazete*, 21 Eylül 1339, Gazel 2016: 253). Üzerinde anlaşılan maddeler şöyledir:

- Saat-ı mesai dörtten dokuz kadardır.
- Gece nöbetçilerine dokuzdan saat bire kadar nihayet iki sütun yazı dizmeleri şartıyla 150'şer kuruş yevmiye verilecektir.
- Müretteplere üç yevmiye miktarı teberru ve üç yevmiye miktarı avans ita edilecektir.
- Hastaların hastalıkları müddetince nısf-ı yevmiye verilecektir.
- Nöbetçilerin esbab-ı istirahatleri temin edilecektir.
- Gazetelerin ahval-i maliyesinde salah hâsıl olduğu takdirde vaat edildiği vecihle umuma zam icra olunacaktır.
- Her gazete heyet-i tahririyasını aynen istihdam edecektir (*Haber*, 23 Eylül 1339, Gazel 2016: 259).

16 Kasım 1923'te yapılan kongrede çoğunluk sağlanamayınca toplantı 23 Kasım'a ertelenmiştir (*Tevhid-i Efkar*, 19 Teşrinisani 1339). Belirtilen tarihte yapılan kongrede idare meclisi üyeleri belirlenmiştir.³ 30 Kasım 1923 tarihinde ise meclis üyeleri yaptığı toplantıda başkanlığa Hayrullah Hayri Bey'i, ikinci başkanlığa Bahriye Matbaası sermürettibi Esad Efendi'yi intihap etmiştir (*Vakit*, 1 Kânunuevvel 1339).

Türk Mürettebîn Cemiyeti'nin 1924 yılı kongresinin 19 Aralık 1924'te saat 13.00'te yapılmasına karar verilmiştir. Gündemde idare heyeti raporu, bilançonun tetkiki ve yeni idare heyeti seçiminin yer aldığı duyurulmuştur

(*Vakit*, 17 Kânunuevvel 1340). Belirtilen tarihte toplanan mürettepler, eski idare heyetinin verdiği bir senelik mesai raporunun tetkik ve münakaşasının uzun müddet devam etmesinden ve vaktin geç olmasından dolayı kongrenin bir sonraki Cuma günü saat 13.00'e ertelenmesine karar vermişlerdir (*Vakit*, 20 Kânunuevvel 1340). 26 Aralık 1924'te yapılan toplantıda yeni idare heyeti seçilmiştir.⁴ Ancak bu yönetim fazla görev yapamamıştır. Zira aralarındaki anlaşmazlıktan dolayı on bir üyenin dokuzu istifa etmiştir. İki kişi istifa etmemiş olmasına rağmen nizamname gereğince idare heyeti *mef-suh* addedilmiştir. Sonuçta müşavere heyetince 9 Ocak 1925 tarihinde seçimlerin yenilenmesine karar verilmiştir (*Vakit*, 5 Kânunusani 1341).⁵ Yeni seçilen idare heyeti 16 Ocak 1925 tarihindeki ilk toplantısında başkanlığa Hayrullah Hayri Bey'i, ikinci başkanlığa Yeni Matbaa sermürettibi Esat Efendi'yi intihap etmiştir (*Vakit*, 17 Kânunusani 1341).

Ancak 9 Ocak 1925'te seçilen idare heyetinden bir kısmının müstaifi addedilmesi üzerine seçimlerin tekrar yenilenmesine karar verilmiş ve 26 Ekim 1925'te Cemiyet merkezinde yeni idare heyeti belirlenmiştir.⁶ Yeni seçilen idare heyeti üyeleri 28 Ekim 1925'te yaptığı ilk toplantıda, Cemiyet başkanlığına *Son Saat* sermürettibi Selim, ikinci başkanlığa Amedi Matbaası sermürettibi Ahmet, kâtipliğe *Son Saat* müretteplerinden Kâmil ve kasadarlığa da *Son Saat* müretteplerinden Süleyman Efendileri seçmişlerdir (*Vakit*, 29 Teşrinievvel 1341).

1926 yılı kongresinin ise 10 Aralık Cuma günü saat 13.30'da Cemiyet merkezinde yapılmasına karar verilmiştir (*İleri*, 5 Kânunuevvel 1926). Belirtilen tarihte yapılan kongrede idare heyeti intihabına başlanılmış ise de hava muhalefeti dolayısıyla çoğunluk kalmadığından seçimin tamamlanması mecburen Salı gününe ertelenmiştir (*Vakit*, 11 Kânunuevvel 1926). Neticede 14 Aralık'ta yeni idare heyeti üyeleri seçilmiştir.⁷ Yeni seçilen idare heyeti üyeleri 16 Aralık 1926'da başkanlığa *Son Saat* sermürettibi Selim, ikinci başkanlığa Cemiyet kurucularından Hayrullah Hayri, kâtipliğe *Son Saat* müretteplerinden Kâmil, kasadarlığa *Yeni Ses* ikinci sermürettibi Süleyman Efendileri intihap etmişlerdir (*Vakit*, 17 Kânunuevvel 1926).

1926 yılında seçilen idare heyeti üyelerinden bir kısmının istifa etmesi üzerine yeni idare heyeti üyelerini seçmek üzere 19 Ağustos 1927 Cuma günü saat 13.30'da Tramvay Caddesi'nde bulunan eski Park Gazinosu'nda bir ictima-ı umumi yapılmasına karar verilmiştir. Ancak ekseriyet sağlanamadığı

için toplantı 26 Ağustos'a ertelenmiştir. Belirtilen tarihte yeni idare heyeti üyeleri seçilmiştir. Yeni üyeler ve aldıkları oylar şöyledir: *Son Saat*'ten Kâmil Efendi-(120), *Cumhuriyet*'ten Süleyman Efendi-(113), *Vakit*'ten Kâzım Efendi-(107), Reis-i sabık Hayri Bey-(98), *Cumhuriyet*'ten Latif Efendi-(84), *Son Saat*'ten Ahmet Efendi-(81), *Vakit*'ten Nasuhi Efendi-(73), *Milliyet*'ten Mahmut Celaleddin Efendi-(69), *Son Saat*'ten Saim Efendi-(68), *Cumhuriyet*'ten Sabri Efendi-(56), Devlet Matbaası'ndan Tevfik Efendi-(56) (*Vakit*, 27 Ağustos 1927). Yeni seçilen idare heyeti 2 Eylül 1927'de yaptığı toplantıda riyasete eski başkan Hayrullah Hayri, ikinci başkanlığa da *Son Saat* müretteplerinden Saim Efendi'yi intihap etmişlerdir. (*Vakit*, 3 Eylül 1927).

Hayrullah Hayri Bey yönetimindeki Cemiyet, harf devrimi yapılmadan önce Latin harfleriyle ilgili hazırlıklar yapmaya başlamıştır. Türk Mürettepler Cemiyeti, harf devrimi için tetkik komisyonu kurulduğu sırada üyelerine Latin harflerini öğretmek için kurslar açmıştır. (*Cumhuriyet*, 16 Haziran 1967).

1928 yılı kongresi 14 Eylül 1928'de yapılmıştır.⁸ 1931 yılı kongresinin 23 Ocak 1931 Cuma günü (*Cumhuriyet*, 20 Kânunusani 1931), 1932 yılı sene başı seçimlerinin ise 30 Aralık 1932'de Cemiyet merkezinde yapılmasına karar verilmiştir (*Cumhuriyet*, 29 Aralık 1932).

Türk Mürettepler ve Matbaa İşçiler Birliği'nin Kurulması

İstanbul Türk Mürettepler Cemiyeti'nin 1933 yılı kongresinde yapılan seçimde başkanlığa Cemal Bey, ikinci başkanlığa Hamit Bey, kâtipliğe Faik Bey ve kasadarlığa ise Mustafa Bey intihap edilmiştir. Ayrıca bu kongrede çok önemli bir karar alınarak Cemiyetin, Türk Mürettepler Cemiyeti şeklindeki unvanının *Türk Mürettepler ve Matbaa İşçiler Birliği* olarak değiştirilmesine ve nizamnamenin de buna uygun olarak tashihine karar verilmiştir (*Cumhuriyet*, 5 Kânunusani 1933).

1934 senesi yıllık kongresi ise 12 Ocak 1934'te Vilayet karşısındaki Cemiyet merkezinde yapılmıştır. Kongrede Cemiyetin bir senelik faaliyet raporu okunmuş ve daha sonra yeni idare heyeti seçimi yapılmıştır (*Cumhuriyet*, 13 Kânunusani 1934). 21 Ocak 1934'te yapılan toplantıda ise başkanlığa Cemal (Dönmez) Bey, ikinci başkanlığa Nasuhi Bey, kâtipliğe Necdet Bey ve kasadarlığa da Saim Bey seçilmiştir (*Cumhuriyet*, 22 Kânunusani 1934).

25 Nisan 1937'de Eminönü Halkevi'nde saat 13.00'te olağanüstü toplantı yapılmasına karar verilmiştir. Müzakere olunacak meseleler şunlardır: Heyet-i idarenin tebliği, Cemiyet nizamnamesinin ıslahı veyahut yeni bir nizamname yapılması için idare heyetine müşavirler tayini, lüzum görülürse yeni idare heyeti seçimi (*Cumhuriyet*, 22 Nisan 1937).

Matbaa İşçileri Birliği'nin Kurulması

1938 yılında yaklaşık 30 senedir aralıklarla faaliyette olan Mürettepler Cemiyeti lağvedilmiştir. Cemiyet tarafından 14 Nisan 1938'de gazetelere verilen ilanda, kongrede bütün matbaa işçilerini ilgilendiren önemli meselelerin konuşulacağı belirtildikten sonra, bütün matbaa işçilerinin hukukunu müdafaa edecek yeni nizamname projesinin müzakere edileceği, bu nedenle bütün matbaa işçilerinin 17 Nisan 1938 Pazar günü saat 13.00'te Eminönü Halkevi salonunda hazır bulunmaları istenmiştir (*Cumhuriyet*, 14 Nisan 1938, Gazel 2016: 47). Ancak Paskalya nedeniyle gayrimüslim işçilerin katılamayacağını bildirmeleri üzerine kongrenin 15 Mayıs 1938 Pazar günü saat 14.00'te yapılmasına karar verilmiştir. Ayrıca toplantıda mürettip, makinist, mücellit, çinkongraf ve bilumum matbaa işçilerinin hazır bulunmaları istenmiştir (*Cumhuriyet*, 13 Mayıs 1938). 15 Mayıs'ta yapılan kongrenin başkanlığını Etem Bey yapmıştır. Gündemin müzakeresine geçilerek yeni nizamname okunmuş ve uzun münakaşalardan sonra kabul edilmiştir. Yeni nizamnameye göre o ana kadar yalnız müretteplerden oluşan Mürettepler Cemiyeti lağvedilecek ve yerine bütün basın çalışanlarının da yer alacağı bir *Matbaa İşçileri Birliği* teşkil olunacaktır. İntihap neticesinde idare heyeti şu şekilde belirlenmiştir: A. Münir Dizer, Etem Onan, Selim Tanyeli, Boğos, A. Mehmet, Ali, Sırrı Demirkan, Şeref, Nihat, Mehmet Dizman, Saim Pakar (mürettip), Aziz, Vedat (makinist), Halit, Hikmet (mücellit) (*Cumhuriyet*, 16 Mayıs 1938, Gazel 2016: 48).

Böylece 1908'de kurulan ve Birinci Dünya Savaşı sırasında kısa süreliğine kapanan Mürettepler Cemiyeti 30 yıl sonra lağvedilerek bütün matbaa işçilerinin dâhil olduğu bir örgüte dönüşmüştür.

Türk Mürettepler Cemiyeti yerine kurulan Matbaa İşçileri Birliği çok uzun devam etmemiş ve 14 Mayıs 1939 tarihinde yapılan ilk kongrede Matbaa İşçileri Birliği ismi *Türk Matbuat Teknisyenleri Birliği* olarak değiştirilmiştir. 1947 yılında Türk Matbuat Teknisyenleri Birliği ismi de değiştirilmiştir.

5018 sayılı Sendikalar Kanunu'na intibak ederek *Türk Matbuat Teknisyenleri Birliği*, 7 Ağustos 1947 tarihinde *İstanbul Basın Teknisyenleri Sendikası* adını almıştır. Sendikanın adı 2 Kasım 1963'te ise *Basın-İş* (Türkiye Basın Yayın Matbaa Çalışanları Sendikası) olarak değiştirilmiştir (Gazel 2016: 48-49). Hâlen de bu isimle faaliyetlerine devam etmektedir.

Cemiyetin Yayın Organları

Mürettepler Cemiyeti'nin tespit edilebildiği kadarıyla 1922 yılına kadar bir yayın organı olmamıştır. İlk yayın organı *Bugün* gazetesidir. *Mürettibîn-i Osmaniye Cemiyeti'nin Naşir-i Efkarıdır* ibaresinin yer aldığı gazetenin ilk sayısı 18 Temmuz 1922'de yayımlanmıştır. Gazetenin idaresinin Bâb-ı Âli karşısında Mürettibîn-i Osmaniye Cemiyeti İdarehanesi olduğu belirtilmiştir. *İşçilik ve amele hayatına dair asara sahifelerimiz açıktır* denilerek gazetenin bütün işçilere açık olduğu ifade edilmiştir.

Bugün'ün ilk sayısında *Şimdilik ayda bir neşrolunur fennî, ictimai, iktisadî musavver gazetedir* denilerek gazetenin ayda bir çıkacağı açıklanmıştır. Ancak 2. sayı iki ay sonra 6 Eylül 1922'de neşredilmiştir. Yapılan taramalarda gazetenin başka nüshasına rastlanamamıştır.

Müretteplerin 1923 grevi sonrası gazete sahipleri *Müşterek Gazete*'yi çıkarınca, Cemiyet de 1908'de neşre başlayan ve Arapça-Türkçe yayın yapan *El-Adl* gazetesini kullanmıştır. Ancak Cemiyetin bu gazeteyi sadece bir sayı için kullandığı anlaşılmaktadır. Zira Cemiyet 8 Eylül 1923 tarihinden itibaren *Haber* gazetesini resmi yayın organı haline getirmiştir.

Grev gazetesi olarak ilk sayısı 8 Eylül 1923'te neşredilen *Haber*'in, önce normal bir gazeteye dönüştürülmesine, 17 Eylül 1923 tarihinde ise sürekli olarak çıkarılmasına karar verilmiştir. Gazetede, *Türk Mürettibîn Cemiyeti'nin naşir-i efkârı ve bütün işçi kardeşlerimizin müdafî-i hukuku* ibaresi yer almaktadır. Gazete grevden sonra da çıkmaya devam etmiştir. Tespit edilebilen son sayısı 29 Eylül 1923 tarihlidir (Gazel 2016: 50-52).

Türk Mürettepler Cemiyeti'nin Nizamnamesi

1908 yılında kurulan Mürettepler Cemiyeti'nin hazırlanan nizamnamesi tasdik için Dâhiliye Nezareti'ne sunulmuştur. Dâhiliye Nezareti de 22 Ekim 1908'de konuyu Şûra-yı Devlet'e havale etmiştir (*BOA, DH.MKT*: 2637-73). Ancak Şûra-yı Devlet, Dâhiliye Nezareti'ne verdiği 15 Kasım

1908 tarihli cevapta, kanun olmadıkça nizamnamenin tasdik edilemeyeceğini bildirmiştir (*BOA, BEO: 3435/257552*). Dolayısıyla nizamnamenin tasdiki için cemiyetler kanununun çıkması beklenmiştir. Nitekim Cemiyetler Kanunu'nun 16 Ağustos 1909 tarihinde yasalaşması sonrası Osmanlı Mürettepler Cemiyeti'nin nizamnamesi 30 Ocak 1910'da tasdik edilmiştir (TMCN 1927: 2).

1910 yılında tasdik edilen nizamname 21 Temmuz 1912 tarihine kadar yürürlükte kalmıştır. Bu tarihten sonra yeni bir nizamname kabul edilmiş ve 1912 yılında yayımlanmıştır (TMCN 1339: 1). Ancak şu an için bu nizamname mevcut değildir. 1922 yılında Cemiyetin adı Türk Mürettebîn Cemiyeti olarak değiştirilince 1912'de kabul edilen nizamname de buna göre tashih edilmiştir. Şu an için elimizde 1922 yılı değişikliği sonrası tashih edilen Türk Mürettebîn Cemiyeti Nizamnamesinin 1923 ve 1927 yıllarında yayımlanan nüshaları bulunmaktadır. 1923 tarihli nizamname 111 madde-den oluşmaktadır. Nizamname şöyledir:

Türk Mürettebîn Cemiyeti Nizamnamesi

Cemiyetin Vech-i Tesmîyesi

1.Madde: Dersaadet'te lisan-ı Türkî üzere icra-yı sanat eden bil-umum müretteplerin ittifak ve ittihadıyla ve Cemiyetler Kanunu mucibince hükümet-i seniyyenin 84 numaralı ve 17 Kânunusani sene 325 tarihli tasdiki tahtında olarak teşekkül eden (Mürettebîn-i Osmaniye) cemiyetin unvanı 28 Kânunuevvel sene 1338 tarihinde inikad eden kongre kararıyla Türk Mürettebîn Cemiyeti tesmiye olunmuştur.

Birinci Fasl

Cemiyetin Maksad-ı Teşekkül ve Mesleği

2.Madde: Türk Mürettebîn Cemiyeti'nin maksadı; sanat-ı tıbâatin ruhu ve bir cüz-i mühimmi mesabesinde bulunan bil-cümle müretteplerin bir halet-i mükemmele-i ittihadıyede amilleri bulundukları sanatın müteaddileriyle ictihadat-ı iktisadiyede bulunarak efradının kâffesinin hukukunu mütesaviyen muhafaza ve menafi-i maddiye ve maneviyesini vikaye etmek ve sanatın dahi terakki ve tealisi hususunda ibraz-ı faaliyet eylemekle beraber cemiyet efradının işbu nizamnameye tayin ve şimdilik tahdid edilen ihtiyacatının teshil-i istihsaline çalışmaktır.

İş bu maksadın husulünü temin için; Cemiyet efradı yekdiğeri hukukuna riayet etmekle mükellef olmak şartıyla vezaifi ber-vech-i âtî mevaddan ibaret olarak tayin olunur.

3.Madde: Her bir ferdin ücret-i yevmiyesi iktidarı nisbetinde takdir ve tayin edilecek ve bu da cemiyetin kararı vechile her sınıf efradın usta başları veya cemiyetin vekilleri olan zevat derece-i iktidarını, ona verilmesi lazım gelen ücreti ve matbaa dâhilinde riayeti icap eden her türlü usul ve şeraiti tebliğ edecektir.

4.Madde: Cemiyet, müretteplerin yevmiyelerini şerait-i hayatiyenin tahavvülü nisbetinde tezyid ve tenkisi suretiyle tayinini daima nazar-ı dikkatte bulunduracaktır.

5.Madde: Müddet-i iştigal: Kitap ve gündüz gazeteleri için teneffüs ve taam tatili olan bir saat dâhil olduğu halde gündüz dokuz saat olup gece çalışmak icap ettiği takdirde beş saati bir yevmiye itibar olunacak ve gece beş saatten fazla çalışıldığı surette ikinci gece yevmiyesi üç buçuk saat hesabıyla ücret alınacaktır.

Gece çalışan gazete matbaaları ise üç saat yazı dağıtmak ve ezani akşam saat dokuzda müsvedde tertibine mübaşeret edip beş saat ve evvelce mukarrer olan miktarda tertip etmek kaideden olup yoksa ahval-i fevkalade-i siyasiye-i hariciye ve dâhiliye veya Meclis-i Mebusan'ın gece ictimaları müstesna olmak üzere la-aletta'yın bir gazetelik yazıdan fazla tertip etmek veya müsveddesizlik sebebi ile bir iki saat -iş arası- beyhude boş oturup gecenin geç vakitlerine ve hatta sabahlara kadar matbaalarda çalışmak gibi gazete müretteplerinin fevkalade mağduriyetlerini ve sıhhatlerinin ihlali mucip olan hallerin men'ine cemiyet var kuvvetiyle sarf-ı mesai edecektir.

6.Madde: Mürettibinin istihkakı olan haftalığın hafta nihayetinde tamamen ve muntazaman ahzı temin edilecektir.

7.Madde: Mevcut yevmi gazeteler (şimdilik) müstesna olmak üzere haftada behemehâl bir gün (Cuma) ve eyyam-ı mübarekede ve milliye-de yevmi gazeteler dâhil olduğu halde bil-umum gazete ve matbaaların tatili adet-i müstahsenesi ikame olunacaktır.

8.Madde: İş başına götürü iş alıp çalışmak usulünden şimdilik mümkün merteye hazer edilip atide katiyen ref edilecektir.

9.Madde: Bir matbaada işçilik ederken başka bir iş alıp arkadaşlarını ehven fiyatla işgal ederek o işten avaid çıkarmak veyahut hariçte işsiz

efrad bulunduğu halde diğer bir matbaada ayrıca üzerine iş almak gibi ahvale müdahale ile katiyen men'i cihetine gidilecektir.

10.Madde: İşsiz kalan efrada iş bulmaya gayret edilecektir ancak işsiz bulunan efrad evvelce cemiyetin defter-i mahsusasında mukayyed bulunduğu gibi ahkâmını da kabul etmiş bulunmak şarttır.

11.Madde: İş bulunması mümkün olmadığı takdirde veya bila-sebep matbaacı tarafından terhis edilmesi veyahut matbaa kapanması vesaire gibi halat zuhurunda işsiz kalanlara servet-i mevcudesi nisbetinde muavenet-i nakdiyede bulunacaktır.

12.Madde: Lüzum-ı takdirde (yani gadri mucip ahval ve cemiyetin nizamname-i esasiyesi ve mukarreratı hilafında bir hal zuhurunda) Tatil-i Eşgal Kanunu'nda umuma müteallik hizmet ifa eden müessesattan mağdud olmadığımızdan doğrudan doğruya tatil-i eşgal etmek ve tatil-i eşgal edenlere muavenet-i nakdiyede bulunmak hususları taht-ı temine alınacaktır.

13.Madde: Bir matbaaya mürettep ve keza mürettebe iş lazım olduğu takdirde veya matbaa sahib-i imtiyazı işçi talep eylediği ve keza mürettep de herhangi matbaada olursa olsun iş bulunduğu zaman cemiyete müracaatla ihbar etmesi usul-ı ittihaz kılınacaktır.

14.Madde: Matbaa sahibi veya işbaşı müretteplerinden birini terhis etmek isterse sebep-i terhisini bir hafta evvel haber verecek ve mürettep dahi aynı usule riayet ve bu usule riayet etmeyen taraf bir haftalık ücreti diğer tarafa tediye eyleyecektir.

15.Madde: Gadrini mucip hallere maruz kalan efrada ve cemiyetin mukarreratı haricinde olarak mağdur olanlara icap eden muavenet ifa olunacağı gibi bu hususta kanunen iktiza eden esbaba tevessül olunarak ait olduğu makamata müracaat ve vaki olan haksızlığın ref'i çaresine tevessül olunacaktır.

16.Madde: Efrad beyinde zuhur edecek ihtilafat-ı hukukiye-i cüziyeyi cemiyet azaları arkadaşlık namına hakem suretiyle hal ü fasl edecek ve bunu kabul etmeyen efradın sair ihtilafatı nazar-ı itibara alınmayacak; şu kadar var ki müstelzim-i mücazat olan ihtilafat ait olduğu muhake-me raci' olup mahkemece yalnız efrada lazım olan vesait ve muavenet-i hukukiye diriğ edilmeyecektir.

17.Madde: Matbaa sahib-i imtiyazları ile mürettepler beyninde vuku bulacak her nevi ihtilafat tarafeynin müntahibi zevat tarafından sulhen tesviye olunacaktır.

18.Madde: Matbaa ve gazete sahib-i imtiyazları işçilere karşı etvar ve vaziyet-i tahakkümanede bulunamayacağı gibi mürettepler de sahib-i imtiyazlara karşı etvar-ı serkeşanede bulunmayıp tarafeyn adab-ı muşerete layık etvarda ve yekdiğere hürmet ve itaatte bulunmasına itina eyleyecektir.

19.Madde: Matbaanın ve çalışılan mahallin kavaid-i sıhhiyeye muhtakata ve işçilerinin sıhhatinin muhafazasına dikkat ederek matbaacılar bu hususta ihtaratta bulunacak *mesela, rutubetli ve karanlık mahzen ve tavan arası gibi mahallerde çalıştırılmaması ve matbaanın temiz ve aydınlık ve yazın hararetinden ve kışın bürudetinden masun ve mutedil bir halde bulunması gibi* ve iş bu ihtarat sahib-i imtiyazlarca mesmu olmadığı takdirde ait olduğu makamat-ı resmîye-i sıhhiyeye müracaat ve bundan da bir semere hâsıl olmadığı takdirde o matbaada çalışmaktan imtina olunacaktır.

20.Madde: Müretteplerin sanatları icabı çalışırken elleriyle kurşun ve antimuvan gibi semum-ı mühlike mahlutandan ibaret olan hurufat ile daima temasta bulunmalarından veyahut hurufatın mürur-ı zamanla aşınarak kasalar derununda kalan gubar rakikalarını teneffüs etmeleriyle tesemmüm-i müzmine ve bunun neticesi zafiyet-i bünyeye duçar olmalarından ve hatta bir çoklarının hayatlarını tehlikeye maruz bulunmasından dolayı bu hususta ittihazı lazım gelen tedabir-i fenniye-i sıhhiye hakkında mütehassisinden ahz-ı malumat ile ol-vecihle hareket olunması için vesayada bulunulacaktır.

21.Madde: Sinn-i dun olanların hıfzıssıhha nokta-i nazarınca işçiliği kabul edilmeyecek ve çırakların müddet-i iştigalleri dahi tahfif olunacaktır.

22.Madde: Efraddan birine emr-i hakk vaki olur ise masarîf-i techiziye ve tedfiniyesine medar olmak üzere mukannen olarak üç yüz kuruş cemiyet sandığından ianeten ita ve terk eylemiş olduğu yetimlerinin terbiye ve tahsili için mâh-be-mâh otuz kuruş sandıktan tediye olunacaktır.

23.Madde: Hizmet-i askeriyede olup muhtac-ı muavenet olduğu tahakkuk eden cemiyet efradına -sermayenin müsaadesine ve kendisinin

cemiyete derece-i sadakat ve merbutiyetine göre- muavenet-i nakdi- yede bulunulacaktır.

24.Madde: Müretteplerin ve işçilerin hukukunu muhafaza eden nizamnameler tanzim ve neşrettirmek üzere merci-i resmiyesine vesait-i münasibe ile müracaat ve bu hususta sarf-ı makderet edilecektir.

25.Madde: Türk Mürettibîn Cemiyeti efradına tarh olunan vergilerin usulü dairesinde merci-i aidine müracaat etmek suretiyle kesblerine nazaran nisbi ve müterakki usulü üzere müsaveten tarhına sarf-ı gayret olunacaktır.

26.Madde: Efradın tenvir-i efkârına hizmet maksadıyla kıraathane açmak ve konferanslar, gece dersleri, tiyatro, konser ve yazın kır ictimaları tertip etmek gibi teşebbüsatta bulunmakla beraber cemiyetin serveti nispetinde bunlardan bir veya birkaçı icra edilecek ve fakat cemiyet efradının işsizlik veyahut müsaadeli zamanlarında daima müctemi ve birbiriyle hal-i temasta bulunmalarını teshil için matbaaların ekseriyeti teşkil eylediği Bâb-ı Âli civarında behemehâl bir kıraathane küşad ve bunun üzerine veyahut yakınında cemiyetin idarehanesi bulundurulmak üzere bir münasip oda veya salon isticar kılınacaktır.

27.Madde: Türk Mürettibîn Cemiyeti ittihadiyesinin hukukunu siyaset ve menafiini temin ve tervic ve neşr-i efkârına hadim olmak üzere Türkçe ceraid-i resail ve ketb ü mütenevvia tab ve neşr edilecektir.

28.Madde: Cemiyetin sermayesinin fuzuli derecesine (mesela iki bin lira) vusulünde arzu-yı umumi üzere evvelce heyet-i umumiye tarafından kabul edildikten sonra mevki-i tatbiki vaz edilecek bir nizamname mucibince cemiyet namına sermayenin rub'i derecesinde bir masrafla (kooperatif) usulünde bir matbaa ihdas ve küşad olunacaktır.

29.Madde: Keza cemiyetin sermayesinin fuzuli derecesine vusulünde efradın havayic-i zaruriyelerini sühuletle tesviye ve ehven fiyatla tedarik ve mübayaa etmek için (kooperatif) usulünde ve sermayenin derece-i kudretinde cemiyet namına bir bakkaliye tesis ve küşad edilecektir.

30.Madde: Efradın muhtell olan sıhhatlerini ve hatta ibtidai maraz halinde iken tesri-i tedavisine sühulet ve medar olmak üzere abone suretiyle bir tabib ve eczahane ile cemiyet namına mukavele akdolunacak ve iktiza-yı halde hastahanelere sühuletle kabul ve tedavisi için her türlü muavenette bulunulacaktır.

31.Madde: Cemiyet maksad-ı siyasiye ile iştigal etmeyecek ve kaide-i bi-tarafıyı muhafaza edecek ise de yalnız Meclis-i Mebusan'da işçiler ve alelhusus matbuat hadimlerinin menafi-i hukukiyelerini muhafaza edecek nizamnameler istihsaline muvafakat edecek olan fırak-ı siyasiyeye yalnız intihabatta rey vermek suretiyle efradını irşad eyleyecek ve bu hususta fırak-ı siyasiye ile müzakeratta bulunarak bir ictima-i umumide efradına serd-i efkâr ile ilkaatda bulunacaktır.

32.Madde: Bil-cümle memalik-i mütemeddine ve mezahib-i muhtelefece mekruh add ve fesad-ı ahlak ile fuzuli ifna-yı vücud ve nükuda ve bunun neticesi olarak iş başına devamsızlığa bâdî olan meskurat istimalinden ve her daim sâriye-i muhribeye maruz bulunmak tehlikesine mebni alem-i fuşşiyatla münasebetten cemiyet efradının tevakki ve mücanebet eylemeleri esbabına tevessül ederek bu babdaki icab eden vesaya ve ihtarattan hâli kalmayacaktır.

33.Madde: Cemiyet 24. maddedeki maksadına sühuletle vusul için sair işçi cemiyetleriyle lüzum veya talep veyahut davet vukuunda muhaberat ve müzakeratta bulunarak icabatında yekdiğerine muavenet-i nakdiye ve maneviyede bulunacaktır.

34.Madde: Lüzumu halinde vilayatta Türk Mürettebîn Cemiyeti Şubesi namıyla şubeler teşkil edilecektir.

35.Madde: Türk Mürettebîn Cemiyeti İstanbul'da veya vilayatta sair lisanlar tertip eden meslekdaş cemiyetleri ile her daim muhaberat ve lüzumunda müzakeratta bulunarak yeknesak takib-i meslek edecektir.

36.Madde: Cemiyet şimdilik yalnız sanat-ı tıbaatın bir şubesi olan müretteplerin mümkün mertebe kâffesini bir halet-i ittihadîyede takviyeye cehd ü gayret ederek diğerk taraftan tıbaatın şubât-ı sairesinin ecirleri olan muharrir, musahhih, muhabirler, makineciler ve mücellitlerin dahi müretteplere imtisalen ittihad etmelerini teşvik ve irşadattan geri durmayıp bilahare bütün şubeleri zir-i cenahında tutan diğerk matbuat sanatkârânı namıyla cemiyet-i ittihadîye haline münkalib olmasını şidetle temenni ve bütün mevcudiyetiyle bu arzu ve emeli perverde eyler.

İkinci Fasl

Cemiyete Şerait-i Duhul ile Efradının Hukuk ve Vezaiifi

37.Madde: Matbaalarda çalışan bil-umum müretteplerin din, millet, cins ve herhangi siyasi fırkaya mensubiyeti nazar-ı itibara alınmaksızın Türk Mürettebîn Cemiyeti'ne dehalet etmek hakkını haizdir. Fakat

duhulünden itibaren iş bu nizamnamede münderic bilcümle mevaddı kabul etmesi şart-ı mutlaktır.

İhtar: Matbaacı ve şeriki veya müdürü veya matbaanın idare memuru cemiyete aza olamazlar.

38.Madde: Her ferd cemiyete dâhil olacağı zaman kaydiye namıyla ve bir defaya mahsus olmak üzere on ve çıraklar beş kuruş ita eylemesi muktezi bulunduğu gibi cemiyet nizamnamesinden de bir adet almaya mecburdur.

39.Madde: Her mürettip aidat olarak haftada yüz para ve çıraklar ise elli para cemiyet sandığına tediye edecektir.

40.Madde: Mazeret-i meşruası olmaksızın hisse-i avaidini her hafta muntazaman tediye etmeyenler cemiyetten ihrac olunacak, bilahare yeniden dehalet etmek arzu ederse evvelce tesviye etmemiş olduğu borçlarını ita etmesi zaruridir. Adem-i tediyesi veya dehaleti kasti olduğu tahakkuk ederse ayrıca haline münasip 20-40 kuruş kadar bir miktar nakit tediye ettirilecektir.

41.Madde: Dört haftadan ziyade devam edebilecek işsizlik veya hastalık dolayısıyla veya hizmet-i askeriyelerini ifa ettikleri zaman cemiyete taahhüt ettiği aidatı tediye edemeyen efrad muafıdır. Fakat hakikat-ı hâli vaktinde heyet-i idareye bildirerek defter-i mahsusasına kaydet-tirmek meşruttur.

Tenbih: Efradın taksitten muaf tutuldukları haftalar muavenet-i nakdiye görmek hakkı müddetine idhal edilmez.

42.Madde: Cemiyetten muavenet-i nakdiyeye kesb-i istihkak edebilmek için bir sene müddet cemiyette mukayyed bulunup bu bir sene zarfında aidatını muntazam surette tediye etmiş bulunmak lazımdır.

43.Madde: Muavenet-i nakdiyeye nail olan efrad ancak bir sene müru-rundan sonra tekrar muavenet-i nakdiyeye mazhar olabilir.

44.Madde: Cemiyet mahzâ müretteplerin ve cemiyetin menafiine hizmet eyleseninden dolayı matbaa sahipleri tarafından işten el çektilenlere heyet-i idarenin muvafakat ve kararıyla muntazam tediyyatta bulunsun bulunmasın muavenet-i nakdiyeyi dirig eylemeyecektir.

45.Madde: İşsiz kalan efrad cemiyetin kendilerine ihzar ve teklif eylediği işi kabul etmeye mecburdur. Aksi takdirde muavenet-i nakdiyeden mahrum kalır.

Tenbih: Fakat cemiyetin bulacağı iş efradın evvelce işlediği işe muvafık veya hiç olmazsa ona karib bulunması lazımdır.

46.Madde: Efraddan birisi sanatını ve işini terk edip başka bir işe süluk eder ise hüsn-i rızasıyla cemiyetten kat-ı rabıta eylemiş addedilir.

47.Madde: Cemiyete karşı maddi ve manevi bir su-i hali görülenler veya cemiyetin nükud ve emvalini su-i istimal veya nizamnamenin mevaddını ihlal veya işçiler menafine muzır harekatta bulunanlar hakkında üçü heyet-i idare azasından ve üçü efraddan olmak üzere arkadaşlık hakem heyeti marifetiyle rüyet ve tedkik-i keyfiyet edildikten sonra verilecek karar heyet-i umumiye tebliğ ve meclis-i umuminin karar-ı katisi neticesinde irtikab ettiği cürmün derecesine göre (ihraç ve ibka gibi) muamele edilir. İcabı takdirinde ait olduğu muhakemeye teslim olunur.

48.Madde: Gerek kendi hüsn-i rızasıyla ve gerek heyet-i umumiyenin kararıyla cemiyetten ihrac olunan kimseler iş bu nizamnamedeki kâffe-i hukukunu kaybetmekle beraber evvelce vermiş olduğu haftalık aidatı olan akçenin iadesini 55. madde mucibince talep etmeye hakkı olmayacaktır.

49.Madde: Her ferd ictima-ı umumiye yalnız bir reye maliktir.

50.Madde: Her ferd bila-tefrik ve müsaveten iş bu nizamnamedeki mevadda muharrer ve münderic kaffe-i hukuk ve menafiinden 59. maddede muharrer şerait dâhilinde tamamıyla istifade edecektir.

51.Madde: Her ne suretle olursa ise olsun bir kaç defa cemiyet aleyhinde tefevvühat-ı lisaniyeye cüret veya diğerlerinin ictisârına sebebiyet verenler tahakkuk ettiği surette cemiyetin naşir-i efkârı olan gazetede ve ictima-ı umumide teşhir olunmakla beraber iş bu fiilinden dolayı cemiyete manen ve maddeten zararları olmuş ise 47. madde mucibince ifa-yı muamele olunacaktır.

52.Madde: Cemiyete fevkalade yararlığı olan (mesela muavenet-i maneviye ve fiiliye ve nakdiyede bulunanlar) hakeza naşir-i efkârı olan gazete ve ictima-ı umumide teşhir olunarak ayrıca heyet-i idarenin tensib ettiği bir hediye ile taltif olunacaktır.

53.Madde: Her ferd heyet-i idarenin verdiği kararların noktası noktasına icrasına muti olarak yalnız bu babdaki itirazatını tahriren meclis-i idareye veya heyet-i umumiye beyan edebilir. Heyet-i idarenin mu-

karreratına inkıyad etmeyenlere 47. madde mucibince ifa-yı muamele olunur.

54.Madde: Cemiyet efradından ifa-yı sanat edemeyecek derecede maluliyetleri tebeyyün edenlerine cemiyet sandığından la-akall mâhiye iki yüz kuruş tediye edilecektir.

55.Madde: Cemiyete dehalet eden efradın iş bu nizamname-i esasiyede muharrer birinci ve ikinci fasıldaki mevad mucibince istifadelerinin temini ancak yekdiğerine merbutiyet ve ittihad-ı tam sayesinde olacağından iş bu ittihada lüzumu olan kuvve-i maddiye ise verilen yüz ve elli para haftalık aidattan ibaret olup o da lüzumunda bu uğurda sarf ve istihlak olunacağı cihetle verdikleri aidat akçesinin iadesini talep etmeye asla hakları olmayacaktır.

İhtar: Cemiyetler Kanunu -yalnız zaman-ı tesviyesi hulul eden ve sal-ı hâle ait bulunan hisse-i nakdiyeyi ifa ettikten sonra cemiyetten ayrılacaktır- madde-i münifince Türk Mürettibîn Cemiyeti'nden infikak eden ve ettirilenlerden mezkûr nizamname mucibince lüzumunda mahkeme marifetiyle hisse-i nakdiye tahsil olunabilecektir.

56.Madde: Cemiyetin ictihadat-ı iktisadiyesine ait mukarreratını heyet-i idarenin izni olmaksızın vaktinden evvel harice veya leh ve aleyhinde taalluku olan tarafa haber verenler hakkında 47. madde mucibince ifa-yı muamele olunur.

57.Madde: Cemiyetin tatbik etmekte olduğu tatil-i eşgale muhalif hareket edenler hakkında, cemiyete karşı büyük bir hıyanet etmiş gibi telakki olunacağından 47. madde mucibince ifa-yı muamele olunur.

58.Madde: Efraddan bazıları veya bazı matbaalardan hod be hod cemiyetin kararı hilafına veya 12. maddeye mugayir olarak cemiyetin malumatı olmaksızın tatil-i eşgal edenlerin uğradıkları zarar ve ziyandan cemiyet mesul olmayıp böyle bir harekette bulunanlara da muavenet olunmayacaktır. Müsebbiplerine dahi heyet-i idarenin tayin edeceği müddete göre iş gösterilmeyecektir ve cemiyetten iş talebine hakları olmayacaktır.

59.Madde: Efrad-ı cemiyet her ne kadar bil-cümle maddelerde tasrih ve teşmil olunan kâffe-i hukuktan istifade edecekler ise de cemiyet kuvve-i maddiye ve maneviyesi hadd-i gayeye vasil oluncaya kadar tatbikine muktedir olduğu mevaddı zaman zaman efradına ilan ede-

cek ve bunun haricinde efradın cemiyetten nizamnamedeki mevaddın tatbiki ve icraatına dair metalibatta bulunmaya hakları olmayacaktır.

60.Madde: Haricden her kim olursa olsun Türk Mürettibîn Cemiyeti'ne karşı hüsn-i meveddet sevkiyle nakden muavenette bulunmak arzu eylediği takdirde verecekleri akçe maal-memnuniyye kabul olunur ve fakat bunlardan sahib-i imtiyazlar ve müdürler müstesna olmak üzere yalnız diğerlerinin ictima-ı umumiyelerde bulunmalarına müsaade olunur. Şu kadar ki hakk-ı reye malik olamazlar.

61.Madde: Cemiyete dâhil olmayan ve bu hususta musırr olan müretteplerle cemiyet efradının bulunduğu matbaalarda birlikte çalışmaktan imtina olunarak bilahare dehalet etmek isterlerse 40. madde mucibince hareket olunacaktır.

62.Madde: İleride istikraz sandığı namıyla bir sandık tesisinde mazret-i meşruasına mebnî fevkalade ihtiyacı olanlara bil-kefale sandıktan bütçesinin müsaadesi nispetinde istikraz suretiyle akçe verilecektir.

63.Madde: Mürettepliğe çırak olarak girecekler behemehâl cemiyetin malumatı ve reyî ile kabul olunacaktır.

Üçüncü Fasl Cemiyetin Umur-ı İdaresi

64.Madde: Cemiyetin umur ve muamelatı ber-vech-i âti idare olunacaktır.

1-Efradın ictima-ı umumisi 2-Muhtelif matbaalarda müstahdem efraddan müteşekkil meclis-i müşavere 3-Meclis-i İdare

İctima-ı Umumi

65.Madde: İctima-ı umumi ber-vech-i âti iki suretle akdedilebilir:

Birincisi, ictima-ı umumi-i âdi ki üç ayda bir olmak üzere senede dört defa akdedilip cemiyetin hesabının rüyetiyle verilecek raporların kıraati ve bilançonun ilanı ve meclis-i müşavere ve meclis-i idarenin mütalanameleri tetkik ve ittihad ve ittifakın takviyesi vasıtalarını istihzar ve lüzum-ı takdirde yeni heyet-i idare namzetleri intihab eder ve daha sair lüzumlu işlerle meşgul olur.

İkincisi; İctima-ı umumi-i fevkaladeki bir lüzum-ı mübrem zuhurunda yahut efraddan sülüsünün talebiyle veyahut efrad beyninde adem-i

ittifak ve ittihat gibi uygunsuzluk görüldükde meclis-i müşavere ve meclis-i idarenin reyile inikad eder.

İhtar: İctima-i umumi-i fevkalade için böyle bir hal vukuunda İctima Kanunu mucibince hareket olunarak meclis-i idare behemehâl iki hafta zarfında fevkalade olarak meclis-i umumiyi davet ve akdetmeye mecburdur.

66.Madde: Nizamnamenin tadil veya ıslahı ve lüzumunda umumi tatil-i eşgal ilan ve efraddan birinin cemiyete kayd veya terkinini ve diğer cemiyat-ı sınaıyye ile ittihad ve ittifak akdi gibi meseleleri yalnız meclis-i umumi halledebilir.

67.Madde: İctima-ı umuminin inikadından la-akall bir hafta evvel ne gibi mesail hakkında müzakere edileceğini ve ne vakit ve nerede akd-ı ictima olunacağını meclis-i idare gazetede davetnameler ile musirrhan ilan edecektir.

68.Madde: İctima-ı umumi meclis-i idarenin reis veya reis-i sanisi tarafından küşat olunur. Yalnız o günkü meclis-i umumiyi idare etmek için muvakkat bir reis ile bir kâtip intihap olunur ve bu intihap olunanlar diğer meclis-i idare heyetinden olmaması meşruttur.

69.Madde: İctima-ı umumi şehir dâhilinde mevcut efradın nisfından ziyadesi hazır olduğu halde muteber addolunur. Aksi halde bir hafta sonra ikinci ictima-ı umumi akdolunarak bu sefer hadd-i nizamisine bakılmayarak mevcut efrad ile iktifa olunur. Fakat ikinci ictima-ı umuminin inikadını ba-tekrar gazetelerde davetnameler ile ilan eyleyerek efrada bildirmek lazımdır.

70.Madde: Meclis-i idare azalarının ve alel-umum memurinin intihabı rey-i hafî iledir.

71.Madde: Mesail-i adiye meclis-i umumide ekseriyet-i ara ile kararlaştırılır ise de cemiyetin kapatılması veya hesabatin ve nizamnamenin tadili ve cemiyete ait emlak ve emvalin satılması ve alınması veya terhin edilmesi gibi mesail-i mühimmede mevcut efradın sülûsan rey-i lazımdır.

Meclis-i Müşavere

72.Madde: Her bir matbaa mürettepleri kendi aralarından birini vekil intihap ve tayin eylemeleriyle teşekkül eden heyete meclis-i müşavere denir.

73.Madde: Meclis-i müşaverenin vazifesi: La-akall iki haftada bir defa olmak üzere inikad ederek işçiler beynindeki mesail-i hususiyeyi ve lüzumunda (12.madde mucibince) matbaaların bazılarına karşı hususi tatil-i eşgal ve mürettipler ile matbaa sahibi arasındaki ihtilafı ve işçilerin şikâyetlerini ve matbaacıların işçilerden olan şikâyetini ve meclis-i idarenin hareketını tetkik eder.

74.Madde: Bir vekil kendini intihap edenlerin işlerini meclis-i müşavereye bildirmeye mecbur ve memurdur. İhtilafı yanlış olarak haber verenler müekkillerine karşı mesuldür.

75.Madde: Meclis-i müşavere ictimayı bütün azaların nısfı derecesinde olursa makul addolunur.

İhtar: Meclis-i müşavereye meclis-i idare azaları iştirak edebilir ise de reyleri muteber değildir.

76.Madde: Meclis-i müşavere ile meclis-i idare arasındaki ihtilaf ictima-ı umumide rüyet olunur. Ancak heyet-i umumiyenin inikadına kadar elde bulunan mevadd-ı nizamiyeye tevfikane amel olunur.

77.Madde: Meclis-i müşavere, efradın tenvir-i efkârına ve tevs-i malumatlarına yardım etmek üzere kendi aralarından veyahut hariçten cihet-i iktisadiyece mütefennin ve muktedir birinin himmetiyle işçilerin anlayabileceği bir lisan ile konferanslar ita ve gece dersleri tertip edebilir.

Meclis-i İdare

78.Madde: Heyet-i umumiyece bir sene müddetle doğrudan doğruya ve rey-i hafi usulüyle on bir aza ve altı namzetten ibaret olmak üzere meclis-i idare azası tayin olunur.

79.Madde: Meclis-i idare azaları içlerinden rey-i hafi ile bir reis ile bir reis-i sani ve bir de kâtip ve sandık emini intihab eder.

80.Madde: Meclis-i idarenin vazifesi; cemiyetin heyet-i icraiyesi olmakla beraber efradın esamisini mübeyyin defter tutmak, umur-ı hesabiyesine nezaret ve sandığı idare ve haftalık bedellerini cibayet, heyet-i umumiyenin kararına iktiran eden masarifi, mukarreratı mahallerine sarf ve icra etmek vazifeleriyle mükelleftir.

81.Madde: Meclis-i idare cemiyetin kitabet ve hesabatını ve tahsilatını suret-i muntazamada ifa ve rüyet edebilmek için sermayenin müsaadesi nisbetinde muayyen maaşla ve usul-ı defteriye aşına- fakat mürettib

efradından olmasını tercih etmek üzere- muvazzaf bir kâtip istihdam edebilir.

82.*Madde:* Meclis-i idare cemiyetin idarehanesinde haftada bir defa azalarının üçte ikisi mecliste hazır bulunmak şartıyla inikad eder ve ashab-ı mesalih olan efradın müracaatı için tayin edilmiş olan müddetlerde her gün meclis-i idare azasından birinin münavebeten idarehanede mukarrer ve muayyen saatlerde bulunması lazımdır.

83.*Madde:* Meclis-i idare her üç ay için bir bilanço tertip ve tanzim edip meclis-i müşaverenin tasdikinden sonra cemiyetin gazetesinde veya ayrıca ihtarnamelerle neşr ve ilan eder.

84.*Madde:* Meclis-i idare azaları istifanmelerini meclis-i müşavereye verirler.

85.*Madde:* Hakeza gerek meclis-i müşavere gerek meclis-i idare azalarının devamsızlığından dolayı istifa ettirilmelerini (mütebaki aza) meclis-i umumiden talep edebilirler.

Dördüncü Fasl Cemiyetin Varidatı

86.*Madde:* Bir defaya mahsus alınan kaydiyelerden, her hafta alınacak yüz ve elli para efradın haftalık aidatından, cemiyetin sermayesi faizinden, cemiyet menfaatine verilecek tiyatro veya konser hasılatından, her türlü ianelerden ve kiraathane ıslahatından teraküm edecektir.

87.*Madde:* Cemiyetin sermayesi üç kısma ayrılır: 1-Tatil-i eşgal sermayesi 2-Teavün Karşılığı 3-Cemiyetin umur-ı hususiyesine lazım olan mesarifat.

88.*Madde:* Varidat-ı umumiyenin yüzde yirmi beşi mutlaka hıfz edilerek hususi ve umumi tatil-i eşgale karşılık tutulacaktır. Bu meblağ tatil-i eşgal zamanında intihap olunacak hususi bir heyet vasıtasıyla tatil-i eşgale iştirak edenlere ita olunur.

Varidatın yüzde yirmi beşi efraddan işsiz ve hasta olanlara ve fakirlerin tedfinine ve bu misüllü masarifata karşılık tutulacaktır.

Baki kalan yüzde yirmi beşi dahi cemiyetin idaresine lazım olan mesarife karşılık kalır. Mesela idarehane kirası masarif-i neşriye ve tab'iyye vesaire gibi mesarif bu cümleye dâhildir.

Yüzde yirmi beşi de 54.madde mucibince behemehâl tevkif olunacaktır.

89.*Madde:* Eğer cemiyetin hali müsait ise diğer bir amele cemiyetinin tatil-i eşgal vesaire masarifatına ve mühim zamanlarda onlara maddi ve manevi muavenette bulunabilir.

90.*Madde:* Meclis-i idarenin sandık emini cemiyetin varidatından meclis-i idare azalarının verecekleri karar miktarındaki akçeyi nezdinde alıkoyup mütebakisi emniyetli bir bankaya tevdi edilecektir.

91.*Madde:* Sandık emini kendi başına hiç bir masarifi ihtiyar edemeyecektir.

İhtar- Hangi bankaya ve hangi şartla akçe verileceğini meclis-i idare tayin eder.

Teftiş Heyeti

92.*Madde:* Sermayeyi ve cemiyete mahsus olarak ve her türlü hesabı teftiş ve muayene için meclis-i umumide üç kişiden ve iki namzetten mürekkep ve bir sene müddetle bir teftiş heyeti intihap olunur.

İhtar- Teftiş heyeti azalarının ve namzetlerinin meclis-i idarede vesair resmi bir hizmette bulunmaları lazımdır.

93.*Madde:* Bir hesabın teftişinden la-akall iki teftiş azasının veyahut namzetlerinin vücudu zaruridir.

94.*Madde:* Teftiş heyeti kendi arzuları veya meclis-i umuminin veyahut efraddan la-akall elli kişinin teklif ve talebi üzerine istediğı hesabı teftiş edebilir. Teftiştten hâsıl olan neticeyi umum efradın kesb-i ittıla eylemesi için neşr ve ilan edilecektir.

Beşinci Fasl

Cemiyetin Umur-ı Tahsiliyesi

95.*Madde:* Cemiyetin efradından 100 ve çıraklardan 50 para haftalık aidatını şimdilik cemiyetin mühür-i resmisi ve muvazzaf kâtip ve tahsildarın mühür-i zatisi ile memhur ve Türk Mürettibîn Cemiyeti efradına mahsus 100 paralık ibaresini havi matbu kırmızı ve çırakların dahi Türk Mürettibîn Cemiyeti çıraklarına mahsus 50 paralık ibaresini havi matbu sarı veya sair bir renkten ve üzerinde cilt ve sahife numarası ile tediyedenin isim ve defter numarası ve tarih-i tediyesi ile hangi haftalığa mahsup olunduğı el yazısı ile muharrer makbuzlar mukabilinde tahsil olunacaktır.

96.*Madde:* Cemiyet efraddan haftalık aidatını muntazam ve sühuletle tahsil için cemiyetin muvazzaf kâtip ve tahsildarı her matbaanın kendine mahsus hafta başlarında matbaalara gidip bizzat tahsil edecektir.

97.*Madde:* Aidatını tediyyede teenni ve tereddüt edenler için sermürettepler veya aynı matbaada çalışan diğer rüfekası daire-i intizamda tediye olunması için arkadaşına delalet edip kâtip ve tahsildara irae-i sühulet edeceklerdir.

98.*Madde:* Tahsilatta müşkülât iras ve hesabata sarrafiye gibi muğlak bir mesarif-i zaide ihtiyar edilmemesi için behemehâl mağşûşe para verilmesi şarttır.

99.*Madde:* Cemiyetin kâtip ve tahsildarından karzen para istemek veya almak katiyen memnudur.

Cemiyetin Mühr-i Resmisi

100.*Madde:* Cemiyetin Türk Mürettibîn Cemiyeti ibaresini havi müdevver ve Türkçe muharrer dört parçadan mürekkep bir mühr-i resmi vardır. Her parçadan biri reis, reis-i sani, kâtib-i umumi ve aza-yı daimiden bir zat nezdinde bulunacaktır.

101.*Madde:* Cemiyetin iş bu mührüyle cemiyetten çıkan her nevi evrak mühürlendiği gibi efraddan tahsil edilen paraya mukabil makbuz ve ilmühaberi de bu mühürle tahtım edilir ve bu mühürle temhir olunmayan evrak cemiyetce makbul ve muteber değildir.

102.*Madde:* Cemiyetin resmi tahrirâtı reis ile kâtip veya reis bulunmadığı takdirde reis-i sani ile kâtip tarafından resmi veya zat mühürleriyle temhir olunması lazımdır.

103.*Madde:* Türk Mürettibîn Cemiyeti efradı için numara sırasıyla bir hüviyet cüzdanı ile beraber bir ehliyetname ihdas olunacaktır.

Cemiyetin Nizamname-i Esasisi

105.*Madde:* Cemiyetin nizamname-i esasisi 111 maddeyi muhtevi olarak iş bu defterden ibaret ve hükümetce musaddak olup fi 17 Kânunusani sene 325 ve 84 numaralı hükümetin tasdikini haizdir. Bundan evvel Mürettibîn-i Osmaniye ve Matbaalar Sanatkararı Cemiyeti Kararnamesi ve hükümetin tasdikini haiz olmayan fi 15 Kânunuevvel sene 324 senesi Osmanlı Matbaalar Sanatkararı Cemiyet-i İttihadiyesi Nizamnamesi ile fi 1 Mart sene 325 tarihli Mürettibîn-i Osmaniye ve Matbaalar Sanatkararı Cemiyeti Nizamnamesi ile fi 1 Ağustos sene 324 Mürettibîn-i Osmaniye Cemiyeti Kararnamesi namlarındaki dört muhtelif nizamnameler hükümden sakıttır.

106.*Madde:* İş bu nizamnamenin 2, 11, 12, 13, 14, 15, 31, 37, 49, 50, 55, 57, 63, 66, 70, 91, 107, 109, 110 maddeleri la-yetegayyerdir.

Mevadd-ı sairesi ise 66, 109. maddeler mucibince meclis-i umumi tarafından tebdil ve tadil olunabilir.

108.Madde: Cemiyetler Kanunu'nun 9. maddesi mucibince Türk Mürettebin Cemiyeti namına memurin ve mehakim ve mecalis-i resmiye gibi hükümet nezdinde vukua gelecek umur ve muamelata reis ve onun gaybubetinde reis-i sani memurdur.

Cemiyetin Kapatılması

109.Madde: Cemiyetin kapatılması veya diğer bir suretle tebdili nizamnamesinin tadil ve tahvili lazım geldiği takdirde iş bu mesele iki defa heyet-i umumiyenin vereceği karar neticesinde hall ü fasl olunur ve birbirini müteakip ictima edecek iki meclis bir ay müddet fasla ile akdolunacak ve mesailin halli hususunda sülûsan efradın ârâ ve rızaları istihsal edilecektir.

110.Madde: Cemiyet, efradının adedi elliden aşağı inmedikçe idame-i hayat eyleyecektir.

111.Madde: Cemiyetin her türlü emval ve emlakinin ve parasının cemiyet kapatıldıktan sonra ne yapılması lazım geleceği heyet-i umumiyece kararlaştırılacaktır.

1927 yılında yayımlanan nizamnamede, 1923'teki bazı maddeler çıkarılmıştır. 1923 nizamnamesinde yer alan 14-18-21-33-35-36-61-63-89. maddeler 1927'deki nizamnamede yer almamıştır. Bunun yanında, para değeriindeki değişmeye bağlı olarak alınacak aidat ve yapılacak ödemelerdeki para oranlarında da tashihler yapılmıştır. Örnekler verilecek olursa, 1923 nizamnamesinde haftalık aidat yüz para iken (39.madde), 1927 nizamnamesinde 15 kuruştur (33.madde). 1923'te ilk kayıt parası on kuruş, çıkarlar için beş kuruş iken (38.madde), 1927'de bir liradır. Ayrıca çıraklardan aidat parası alınmayacaktır (32.madde). Sanatını icra edemeyenlere sandıktan en az 200 kuruş verileceği belirtilirken (54.madde), 1927'de bu 300 kuruşa çıkarılmıştır (48.madde).

Bunlar dışında 1923'te Cemiyetin işlerini idare edecek üç kuruldan biri olan *Efradın İctima-ı Umumisi*, 1927'de yer almamıştır (56.madde). Cemiyeti olağanüstü toplantıya çağırma için üçte iki çoğunluk gerekli iken (65.madde), 1927'de bu sayı beşte bir olarak belirlenmiştir (57.madde). 1923'te grev için bir ödenek ayrılmışken (87.madde), 1927'de bu ödenek kaldırılmıştır (79.madde). Cemiyetten yardım almak için bir senelik aidatın düzenli ola-

rak ödenmesi gerekirken, (42.madde), 1927’de süre altı aya düşürülmüştür (36.madde).

1923’te 2- 11-12-13-14-15-31-37-49-50-55-57-63-66-70-91-107-109 ve 110. maddelerin değiştirilmesi mümkün değilken (106.madde), 1927’de bütün maddelerin heyet-i umumiye kararıyla değiştirilebileceği kabul edilmiştir (95.madde).

Sonuç

23 Temmuz 1908’de İkinci Meşrutiyet’in ilanı sonrası Osmanlı Devleti’nde birçok cemiyet ve kulüp kurulmuştur. Bunlardan biri de İstanbul’da Türkçe yayınlanan gazete ve matbaalarda çalışan müretteplerin kurduğu Mürettibîn-i Osmaniye Cemiyeti’dir. Cemiyet, Meşrutiyetin ilanından hemen sonra 5 kişi tarafından kurulmuştur. Nizamnamesi ise Cemiyetler Kanunu’nun kabul edilmesinden sonra 30 Ocak 1910 tarihinde onaylanmıştır. 1912 yılında nizamname değişikliğine giden Cemiyet Birinci Dünya Savaşı yıllarında birkaç defa kapanıp yeniden açılmıştır. Mütareke döneminde ise tekrar faaliyete geçmiştir. 1922 yılında ismi Türk Mürettibîn Cemiyeti olarak değiştirilmiştir. 1938 yılında ise Türk Mürettepler Cemiyeti lağvedilerek yerine bütün basın işçilerinin de yer alacağı Matbaa İşçileri Birliği teşkil olunmuştur.

1908’de kurulup 1938’de lağvedilen Cemiyet, basın işçileri özellikle de mürettepler için önemli kazanımlar elde etmiştir. 1908’de aldığı kararla dini bayramlarda gazetelerin tatil edilmesini sağlamıştır. Bunun yanında zaman zaman gazete sahipleriyle pazarlığa oturup üyeleri için yeni haklar elde etmişlerdir. 1920, 1921 ve 1923 yıllarında yaptıkları görüşmeler sonrası mesai ve çalışma şartları ile ilgili olarak elde ettikleri haklar bunlara en iyi misallerdir. Bu kazanımlar sadece basın çalışanları için değil, diğer çalışanlar için de önemli birikim ve örnek teşkil etmiştir.

Diğer taraftan Osmanlı Mürettepler Cemiyeti’nin, Meşrutiyetin ilanından hemen sonra kurulan cemiyetler arasında yer alması, müretteplerin ve basın çalışanlarının örgütlenmenin önemini ilk kavrayan kesimlerden olduğunu da göstermektedir. Bunun yanında 1908 yılında kurulan Osmanlı Mürettepler Cemiyeti, hâlen Basın-İş’le devam eden çalışma hayatıyla Osmanlı’dan Cumhuriyet’e sürekliliği gösteren önemli örneklerden biridir.

Açıklamalar

1. Mürettepler Cemiyeti'yle gazeteciler arasında anlaşma sağlanan maddeler için bkz. (Gazel 2016: 61-62).
2. İdare heyetine seçilenler ve aldıkları oylar şöyledir: Hayri Bey-(102) (Reis-i sabık), Feyzi Efendi-(98) (*İkdam*), Salim Efendi-(89) (*Vakit*), İbrahim Abbas Efendi-(81) (*Tercüman-ı Hakikat*), Hoca Ahmet Efendi-(80) (*Yeni Şark*), Mehmet Efendi-(80) (*Vakit*), Mithat Efendi-(78) (*Akşam*), İhsan Efendi-(72) (*İkdam*), Edhem Efendi-(71) (*Vakit*), Latif Efendi-(62) (*Tevhid-i Efkâr*), Muttalib Efendi-(60) (*İleri*) (*Vakit*, 9 Kânunuevvel 1338).
3. İdare Meclisine eski reis Hayrullah Hayri, Matbaa-i Bahriye mürettebi Esad, *Tevhid-i Efkâr* sermürettibi Hamdi, Matbaa-i Amire sermürettibi İsmail, *Vatan*'dan Murat, *Akşam*'dan Mithat, *Tevhid-i Efkâr*'dan Süleyman, Duyun-ı Umumiye'den İsmet, *İkdam*'dan Latif, *İleri*'den İhsan ve *İkdam*'dan Mahmut Feyzi Efendiler seçilmiştir (*Vakit*, 24 Teşrinisani 1339).
4. İdare heyetine seçilenler ve aldıkları oylar şöyledir: Hamit Efendi, *Tevhid-i Efkâr* sermürettibi-(108), Süleyman Efendi, *Tevhid-i Efkâr* müretteplerinden-(146), Feyzi Efendi, *İkdam* müretteplerinden-(143), Edhem Efendi, *Vatan* sermürettibi-(118), Selim Efendi, *Son Telgraf* sermürettibi-(110), Hayri Muhtar Efendi, *Vakit* sermürettibi-(97), Murat Efendi, *Vatan* müretteplerinden-(89), Hayrullah Hayri Efendi, reis-i sabık-(85), Esad Efendi, Yeni Matbaa sermürettibi-(83), Mehmet Nazmi Efendi, *Vakit* müretteplerinden-(73), İsmail Efendi, Matbaa-i Amire sermürettibi-(64) (*Vakit*, 27 Kânunuevvel 1340).
5. 9 Ocak 1925'te seçilen idare heyeti üyeleri ve aldıkları oylar şöyledir: Hayri Muhtar Efendi-(145), Süleyman Efendi-(144), Selim Efendi-(135), Hamit Efendi-(133), Edhem Efendi-(129), Ahmet Efendi-(129), Esat Efendi-(120), İsmail Efendi-(119), Hayrullah Hayri Efendi-(105), Murat Efendi-(89), Kâmil Efendi-(77) (*Vakit*, 10 Kânunusani 1341).
6. Yeni seçilen idare heyeti üyeleri ve aldıkları oylar şöyledir: Sabık *Tevhid-i Efkâr* sermürettibi Hamdi Efendi-(209), *Son Saat* müretteplerinden Süleyman Efendi-(198), *Son Saat* müretteplerinden Kâmil Efendi-(197), Amedi matbaası sermürettibi Ahmet Efendi-(172), Yeni Matbaa sermürettibi Esad Efendi-(156), *Akşam* sermürettip muavini Osman Efendi-(151), *İkdam* sermürettibi Abdi Efendi-(145), *Son Saat* sermürettibi Selim Efendi-(142), Reis-i sabık Hayrullah Hayri Bey-(125), *Son Saat* müretteplerinden Zaim Efendi-(104), *Cumhuriyet* müretteplerinden Ahmet Efendi-(103) (*Vakit*, 27 Teşrinievvel 1341).
7. 1926 yılında idare heyeti üyeliğine şu isimler seçilmiştir: Kâmil, *Son Saat* müretteplerinden, Selim, *Son Saat* sermürettibi, Osman, *Akşam* sermürettip muavini, Kâzım, *Milliyet* müretteplerinden, Saim, *Son Saat* müretteplerinden, Süleyman, *Yeni Ses* ikinci mürettibi, Esad, *Akşam* kitap kısmı sermürettibi, Ahmet, *Son Saat* müretteplerinden, Abdi, *İkdam* sermürettibi, Hoca Ahmet Efendiler Amedi Matbaası sermürettibi, Hayrullah Hayri Bey, Cemiyet müessislerinden (*Vakit*, 15 Kânunuevvel 1926).

8. 1928 yılında idare heyetine şu kişiler seçilmiştir: Emin Efendi-Devlet Matbaası'ndan, Mithat Efendi-*Cumhuriyet*'ten, Kayserili Mehmet Efendi, Kazım Efendi-*Vakit*'ten, Hasan Efendi-*Vakit* sermürettibi, Mahmut Efendi-Şehremaneti sermürettibi, Ali Efendi-Devlet Matbaası'ndan, Halil Efendi-*Servet-i Fünun* sermürettibi, Saim Efendi-Şehremaneti, Niyazi Efendi-*Milliyet*'ten (*Vakit*, 3 Teşrinievvel 1928).

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

-BCA, 030-0-018-001-001-1-10-5

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

-*Bâb-ı Âli Evrak Odası (BEO)*. 3435/257552

-*Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemî (DH.MKT)*. 2637-73

Kitap ve Makaleler

Gazel, Ahmet Ali (2016). *1923 Mürettepler Grevi*. İdeal Kültür Yayıncılık.

(TMCN) *Türk Mürettibin Cemiyeti Nizamnamesi* (1339). İstanbul.

(TMCN) *Türk Mürettibin Cemiyeti Nizamnamesi* (1927). İstanbul.

Sürelî Yayınlar

Cumhuriyet. (13 Kânunusani 1934, 13 Mayıs 1938, 14 Nisan 1938, 16 Haziran 1967, 16 Mayıs 1938, 20 Kânunusani 1931, 22 Kânunusani 1934, 22 Nisan 1937, 29 Aralık 1932, 5 Kânunusani 1933)

İdrak. (9 Mayıs 1335)

İleri. (5 Kânunuevvel 1926)

Müşterek Gazete. (21 Eylül 1339)

Şûra-yı Ümmet. (15 Teşrinievvel 1324)

Tanin. (2 Nisan 1326, 6 Nisan 1326)

Tevhid-i Efkâr. (19 Teşrinisani 1339)

Vakit. (1 Kânunuevvel 1339, 10 Mayıs 1335, 11 Kânunuevvel 1926, 13 Eylül 1335, 14 Temmuz 1339, 14 Teşrinisani 1339, 16 Teşrinisani 1337, 17 Kânunuevvel 1340, 17 Kânunuevvel 1926, 17 Kânunusani 1341, 20 Kânunuevvel 1340, 27 Ağustos 1927, 27 Kânunuevvel 1338, 29 Teşrinievvel 1341, 3 Eylül 1927, 5 Kânunusani 1341)

Yeni Gazete. (1 Nisan 1326)

The Society of Ottoman Typographers*

Ahmet Ali Gazel**

Abstract

Along with the socialization process, which started on July 23, 1908 when the Second Constitution Period began, several clubs and societies were established. One of these was the Society of Ottoman Typographers formed by the typographers of newspapers and printing presses. It was founded by five people shortly after the Declaration of the Second Constitution, and its regulations became official on January 30, 1910 after the Societies Act had been enacted. The Society, which made changes to its regulations in 1912, was cancelled and re-founded several times during the World War I. In the Truce Period, the Society came into action again for the fourth time. On December 28, 1922, it was renamed as the Society of Turkish Typographers. In 1933, the Society of Turkish Typographers was again renamed as the Association of Turkish Typographers and Printing Press Workers. In 1938, the Society of Ottoman Typographers, which had been active at intervals for nearly 30 years, was cancelled. Instead, the Association of Printing Press Workers, which would include all press workers, was established.

Keywords

Typographer, Müşterek Newspaper, the Society of Ottoman Typographers, Printing Workers Union, Haber Newspaper, printing press

* Date of Arrival: 04 April 2015 – Date of Acceptance: 04 August 2015

You can refertothisarticle as follows

In-text: (Gazel 2018: Page)

References: Gazel, Ahmet Ali.(2018). Osmanlı Mürettipler Cemiyeti. *bilig, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* Sayı 85: 83-112.

** Prof. Dr. Afyon Kocatepe University, Faculty of Education, Department of Turkish and Social Sciences Education, Afyonkarahisar/Turkey
agazel@aku.edu.tr

Общество османских наборщиков*

Ахмет Али Газель**

Абстракт

С провозглашением 23 июля 1908 года Второй Конституции было основано много обществ и клубов. Одно из них – Общество османских типографов (Mürettibîn-i Osmaniye Cemiyeti), созданное наборщиками, работающими в газетах и типографиях Стамбула. Общество было создано пятью учредителями сразу после объявления Конституции, и его документы были зарегистрированы 30 января 1910 года, вскоре после принятия Закона об обществах. В 1912 году в устав Общества были внесены изменения, а во время Первой мировой войны оно несколько раз закрывалось. В период перемирия деятельность Общества возобновилась в четвертый раз. 28 декабря 1922 года Общество стало называться Турецким обществом типографов. В 1933 году оно было преобразовано в Турецкий Союз типографов и работников печати. В 1938 году Общество типографов, которое функционировало с некоторыми перерывами около 30 лет, было упразднено и заменено Союзом работников печати, в который могли вступить все работники прессы.

Ключевые слова

Наборщик, газета «Муштерек», Общество османских типографов, Союз работников печати, Газета «Хабер», печатная пресса

* Поступила в редакцию: 4 апреля 2015 г. – Принята в номер: 4 августа 2015 г.

Выможетесослатьсянаданнуюстатью следующимобразом:

В тексте: (Gazel 2018: страница)

Литература:Gazel, Ahmet Ali.(2018). Osmanlı Mürettipler Cemiyeti. *bilig, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* Sayı 85: 83-112.

** Проф., д-р, университет Афьон Коджатеппе, педагогический факультет, кафедра преподавания турецкого языка и общественных наук, Афьонкарахисар / Турция
agazel@aku.edu.tr

Kazak ve Türkiye Türkçesindeki Anlamca Kaynaşmış ve Deyimleşmiş Fiillerin Anlamsal Yapısı*

Amirzhan Rysbayev**
Gulzada Temenova***

Öz

Deyimler, çeşitli kavram ve durumları özel bir yapı veya söz dizimi içinde belirtmeye yarayan, çoğunlukla kalıplaşınca gerçek anlamlarını yitiren kelimelerden oluşmuş ve kalıplaşmış sözcük topluluğu ya da cümlelerdir. Bu yazıda, Türk lehçelerinde, özellikle Kazak ve Türkiye Türkçesinde deyimleşmiş birleşik fiillerin dış ve iç yapısındaki ortak nitelikler karşılaştırmalı şekilde incelenmeye çalışılmıştır. Karşılaştırılırken bu iki lehçedeki deyimler deyimleşmiş fiillerin oluşmasına ve kalıplaşmasına temel olan arkaik unsurlar ve kökü bir olan iki lehçedeki deyim birimlerin benzeşen yönleri olmakla birlikte tamamen kendilerine has özellikleri de olduğu ortaya konulmuştur. Ayrıca çalışmada, isim+fiil unsurlu deyimleşmiş fiillerin yapı özellikleri ve onların oluşumunda yer alan ve değişik anlamlara gelen sözcüklerin deyimmin manasını oluşturmadaki rolü üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler

Deyim, deyimleşmiş fiil, unsur/öge, frazeolojik bütünlük, iç ve dış yapı

* Geliş Tarihi: 18 Mayıs 2016 – 26 Temmuz 2016

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:

Metin içi: (Rysbayev ve Temenova 2018: Sayfa No)

Kaynakça: Rysbayev, Amirzhan – Temenova, Gulzada. (2018). Kazak ve Türkiye Türkçesindeki Anlamca Kaynaşmış ve Deyimleşmiş Fiillerin Anlamsal Yapısı. *bilig, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* Sayı 85: 113-128.

** Öğretim üyesi, El-Farabi Kazak Millî Üniversitesi, Şarkiyat Fakültesi, Almatı/Kazakistan
esabatyrbek@gmail.com

*** Öğretim üyesi, El-Farabi Kazak Millî Üniversitesi, Şarkiyat Fakültesi, Almatı/Kazakistan
gulzadakanat@hotmail.com

Giriş

Türk lehçelerinde oluş ve kılış belirten deyimler, başka deyim türleriyle kıyaslandığında sayı bakımından daha fazladır. Oluş ve kılış belirten deyimler, başka bir ifadeyle deyimleşmiş fiiller, yapısı ve deyimli oluşturan kelime türleri bakımından çok çeşitlidir. İki lehçede de deyimler, genel olarak isimle fiilin birleşmesiyle oluşmuşlardır. Fiil öbeğinin Türkçede birkaç türü vardır. Kazak Türkçesinde işbu fiil öbeği türünün tüm çeşidiyle kalıplaşmış deyimler mevcuttur. Kazak Türkçesinde bu duruma uyan ve anlam açısından Türkiye Türkçesindeki doğrudan karşılıklarına örnek olarak aşağıdaki deyimler gösterilebilir. Örneğin, *ayaq baspaw/ayak basmamak*, *ayağı awırlaw/ayağı ağırlaşmak*, *ayaqqa jarmasuw/ayağa el atmak*, *ayağına minuw/ayağına binmek*, *ayağı-ayağına juqpaw/ayağı ayağına ilişmemek*, *ayağın quşuw/ayağını kucaklamak*, *ayaqtan qaşuw/ayaktan vurmak*, *ayaqsız qaluw/ayaksız kalmak*, *qapıda qaluw/gaflette kalmak*, *betimen ketuw/yüzüyle gitmek* v.b. Bu deyimlerin isim ve fiil unsurları birbirleriyle çeşitli durum ekleriyle bağlanmıştır, daha doğrusu burada bütün durum eklerini görebiliriz. Türkiye Türkçesinde de durum aynıdır, örneğin: *ayak atmak*, *ayağa düşmek*, *ayağına dolanmak*, *ayağını bağlamak*, *ayakta kalmak*, *ağızdan kapmak*, *ateşle oynamak*, v.b. Bunun yanı sıra deyimleşmiş fiillerin çekiminde de dikkate değer özellikler bulunmaktadır. Çoğunlukla onlar sıradan bir fiil gibi değil, sadece olumlu şekilde kullanılır. Bazıları ise sadece olumsuz şekilde kullanılmaktadır. Hem olumlu, hem de olumsuz şekilde kullanılan deyimleşmiş fiil türleri, sayı bakımından çok fazla değildir. Yapısı (unsurları) aynı olmasına rağmen olumlu ve olumsuz şekilleri anlam açısından farklı olan deyimleşmiş fiiller de vardır. Örneğin, Türkiye Türkçesinde *ağzını açmak* deyimini “konuşmaya başlamak; ağır sözler söylemeye başlamak; alık alık bakmak” (*Türkçe Sözlük* 1988: 26) gibi üç türlü manada kullanılır. Şekil bakımından bu deyim olumsuz olan *ağzını açmamak* deyimini ise, sadece “hiçbir söz söylememek, ses çıkarmamak” (*Türkçe Sözlük* 1988: 26) anlamında kullanılır. Bunun gibi örnekler iki lehçede de çoğaltılabilir.

İki lehçedeki deyimleşmiş fiiller, unsur sayısı bakımından da çok çeşitlidir. *Özeği taluw* (içi bayılmak, çok acıkmak), *ökpesi öşuw* (nefes nefese kalmak), *öti jarıluw* (küplere binmek), *el atmak*, *dili uzamak*, *dar gelmek*, *çorba etmek* gibi iki ögeli olanlardan başlayarak üç ögeli olanlar (*közinin eti ösuw* (böbürlenmek, kibirlenmek, gururlanmak), *tamırına balta şabuw* (kökünün kurutmak), *kirerge tesik tappaw* (girecek delik bulamamak), *ateşi başına vurmak*, *dalgasına taş atmak*, *deveyi düze çıkarmak*), dört ögeli olanlar (*it terisin basına qaptaw*

(*yerden yere vurmak*), *işken asın jerge qoyuw* (bir şeyi çok sevmek, çok istemek, gönlünü ortaya koymak), *töbe şaşı tik turuw* (tüyleri diken diken olmak, çok korkmak, korkuya kapılmak), *eki közi dört boluw* (dört gözle beklemek, gözü yollarda kalmak), *delinin eline değnek vermek*, *dilinin altındaki baklayı çıkarmak*, *dört duvar arasında kalmak*, *dört yanı deniz kesilmek*), beş ve daha fazla öğeden oluşanlar (*eki eziwi eki qulağına jetuw* (çok mutlu olmak), *awzına aq it kirip qara it şığıuw* (ağır küfürler etmek), *barar jer basar taw qalmaw* (gidecek yeri kalmamak, çaresiz kalmak), *butın but qolın qol qıluw* (cezasını vermek, parçalamak), *deve kuşu gibi başını kuma sokmak*, *dokuz ayın çarşambası bir araya gelmek*, *dünyanın kaç buçak olduğunu anlamak*, *elini sıcak sudan soğuk suya sokmamak*) vardır. Ama bunlardan en çoğu isim+fiil yapıları iki öğeli deyimlerdir, çok öğeli deyim sayısı daha azdır.

Tabii iki lehçedeki son unsuru fiil olan bütün deyimler fiille görevdeş olmaz. İsim+fiil yapıları deyimlerin arasında belli bir şekilde kalıplaşmış ve ancak o şekilde kullanılan deyimler de vardır. Bunlar, genelde sıfat-fiil ve zarf-fiil şeklinde kalıplaşmış deyimlerdir. Örneğin, Kazakçadaki *jürek jutqan/yürek yutan* (korkusuz), *awız aşar/ağız açar* (iftar), *bas keser/baş keser* (cellat, acımasız), *könül aşar/gönül açar* (gönlüne ferahlık veren, rahatlatan), *aldın ala/önceden*, *artın ala/sonra* veya Türkiye Türkçesindeki *akıl almaz*, *karınca ezmez*, *gün görmüş*, *çok bilmiş*, *kendini bilen*, *akla gelmedik*, *dişe dokunur*, *gözünü kırpmadan*, *dünya durdukça*, *göz göre göre* gibi deyimlerin birinci unsuru isim soylu kelime, ikincisi fiil, fakat bunların fiil unsurları haber kipinde kalıplaşmamış ve bundan dolayı onlar cümlede fiil görevinde kullanılmaz. Cümledeki görevi sıfat veya zarfa uygun gelir.

İsim+Fiil Yapılı Deyimler ve Özellikleri

Kökü bir olan Kazak ve Türkiye Türkçesinde deyimleşmiş fiillerin sözcüksel anlam bakımından ve gramer yapısında fark yok diyebiliriz. Yapı iki lehçede de aynıdır; fiil öbeği grubu özelliğini taşır. Fiil öbeğinin kalıplaşma yolu da biri isim, diğeri fiil olan tamlama donmasıdır. İki sözcükten oluşan deyimlerde sık rastlanan sözcük türleri de genel olarak her iki lehçede birbirine benzemektedir. Bu, durum tabii olarak Kazak Türkçesi ile Türkiye Türkçesinin aynı kökten olmasından kaynaklanmaktadır. Öyle ki iki lehçedeki deyimleşmiş fiillerin dış yapısı, bünyesindeki sözcüklerin türleri, onların birbiriyle ilişkisi ve öbekleşme yolları, başka bir deyişle deyim anlamının kalıplaşmasına esas olan kavramın birleşerek dilin parçalanmaz ve özel bir birimi halinde ortaya çıkışı hemen hemen aynıdır. Fakat bu özellikler, sa-

dece dış yapı özellikleridir, yani şeklidir. Tabii ki, iç anlam ile şekil birliği, bütünlüğü olmazsa deyim, sözcükle görevdeş bir dil birimi olarak kabul edilemez ve dildeki kendi görevini yerine getiremezdi. Bu bakımdan deyimleri dildeki kelime birimleriyle aynı seviyeye koymak doğrudur. Onların genel manaları ve görevleri buna uygundur. Ama yine de deyim bünyesindeki sözcüğün ayrı ayrı anlamlar taşımadığını ileri süren bilim adamı Kenesbayev, “...bazı araştırmacılar deyimlerin ortaya koyduğu manayı frazeolojik anlam, kelimelerinkini ise leksikolojik anlam olarak adlandırmayı uygun görür.” (1977: 597) gibi görüş bildirmiştir.

Her hangi bir deyim incelendiğinde onu oluşturan sözcükler ayrı ayrı dil birimleri olarak ele alınmaz, belli bir kavramı bildiren, bütün bir anlamı ortaya çıkaran parçalar olarak algılanır ve bu açıdan ele alınır. Deyimleri oluşturan kelimelerin her birinin tek başına bir kavram ya da nesneye karşılık gelmesi beklenmez. Bu durumda mühim olan deyim kendi içinde bir mana içermesidir.

İsim+fiil yapıları deyimlerin genel (sözcüksel) anlamları ve bununla ilgili olarak cümledeki görevi fiille aynıdır. Bu yüzden, tanınmış Kazak dilbilimcisi A.Isqaqov bu tür deyimleri bileşik fiilin bir çeşidi sayar ve onları sabit fiiller olarak adlandırır (Isqaqov 1991: 238-240). Fiille görevdeş deyimlerin sıradan bir fiil gibi belli bir oluş ve kılış belirten kavramın adı olduğu ortadadır. “Kavram, çevredeki var olan gerçeklerin duygu ve bilince etki göstermesi sonucunda ortaya çıkar. Onsuz, yani hakiki gerçekler olmadan hiçbir kavram olmazdı” (Kenesbayev vd. 1962: 597). Duygu ve bilinçle algılanarak insan düşüncesinde biçimlenen kavram her zaman basit olmaz. Çeşitli olay ve durumlarla ilgili ortaya çıkan bir sürü karma/bileşik kavramlar mevcuttur. İki lehçedeki deyimleşmiş fiiller, sadece yalın oluş ve kılışı belirtmiyor, bununla birlikte eylemin herhangi bir özelliğini veya nesnesini ya da failin herhangi bir özelliğini gösteren manayı da kavrar. Bunu fiilin semantik bakımından gösterdiği bir gelişme olarak değerlendirebiliriz. Bu gibi örneklerde anlama esas olarak nesneyle ilgili duygusal bir durumu ya da failin olaya bakışını belirleyici bir mana eklenir ve anlam katmerlenir. Deyimlerin dış yapısının da, iç yapısının da karma/bileşik olmasının sebebi işte bu özelliğe dayanmaktadır.

Bunun gibi katmerli kavramların oluşumu ve parçalanmaz bütün bir kelime gibi kalıplaşması, insan düşüncesinin gelişimine ve toplumsal hayatın değişmesine bağlıdır.

Deyimler, somut şekilde düşünmenin bir göstergesi olan dil birimleridir. Tanınmış Başkurt dilbilimcisi Z. Uraksin şöyle diyor: “Deyim birimler, insan zihninin somuttan soyuta, gerçekten mecaza geçerek gelişmeye başladığı çok eski dönemlerde ortaya çıkmaya başlamıştır” (Uraksin 1975: 153). Ama bütün soyut kavramların hep deyimlerle adlandırıldığını sanmak da doğru olmaz. Dilde düşünce yoluyla algılanan bir sürü soyut isim vardır. Fakat bütün bu kelimelerde mecazi anlam aramak mümkün değil. Deyimler ise, genel olarak mecaz anlamlarıyla ortaya çıkar. Burada deymi oluşturan sözcükler çok büyük önem taşır. Onlar, halkın iyi bildiği, eski dönemlerden beri kullanılagelen ve günlük yaşamda sık kullanılan kelime türleridir. Ama yine de deyimlerin anlamı, her zaman onu oluşturan sözcüklerin ne gerçek, ne de mecaz anlamlarından çıkarılır. Deyim yapısındaki sözcüklerin deyim anlamını oluşturmadaki rolü de aynı değildir. Onların oluşma yolları değişebilir. Bazı deyimlerin manasının onu oluşturan sözcüklerin anlamıyla hiçbir ilişkisi yokken bazılarının manasına ise herhangi bir öğesinin katkısı açıkça görünmektedir. Bu durum, bazı dilbilimcilerin dikkatini çekmiş ve bu konuda birçok eser yazılmıştır.

Deyimleşmiş fiillerin anlamsal bakımdan sabit oluşu ve bütün bir dil birimi niteliği taşıması, onu oluşturan sözcüklere bağlı bir durumdur. Deyimleşmiş fiili oluşturan sözcükler, çoğunlukla dilde aktif kullanılan birimler olmalarına rağmen, deyim bünyesine kendi sözcüksel anlamlarını koruyamamaktadır. Bazılarında deymi oluşturan kelimelerin sözcüksel anlamı belli bir derecede korunmuş olabilir ama bu anlam o kelimenin ayrı ve tek başına kullanışındaki anlamıyla aynı değildir.

Örneğin, Kazakçadaki *jürek jalğaw*/yürek eklemek (bir şeyler atıştırmak), *bas köteruw*/baş kaldırmak (isyan etmek, karşı gelmek, iyileşmek), *köz ji-beruw*/göz göndermek (göz gezdirmek) veya Türkiye Türkçesindeki *yüreği bayılmak*, *baş eğmek*, *göz atmak* gibi deyimleşmiş fiilleri karşılaştırarak onların kalıplaşma/oluşma yollarının aynı olmadığını fark etmek mümkündür. Bu örnekteki deyimlerin her biri insan organ adlarının (onlar dilin deyim yapımında en aktif kullanılan sözcük türleri) katkısıyla oluşan deyimler olmasına rağmen, onların semantik yapısı ve unsurları arasındaki bağ, dilin bugünkü durumu açısından aynı değildir. İlk ikisinin (*jürek jalğaw*, *yüreği bayılmak*) anlamıyla onları oluşturan unsurların/kelimelerin arasında hiç bir bağlantı yok gibidir. Tarihi bakımdan böyle bir ilişki var olsa bile, bugün bu kelimeleri esas alarak tayin etmek çok zor veya mümkün değildir. Bu

iki deyim, Kazak Türkçesinde (*jürek jalğaw*) “az bir şey yemek; küçük bir şeyle beslenmek” anlamını, Türkiye Türkçesinde ise (*yüreği bayılmak*) tam tersine “çok acıkmak, içi bayılmak” (*Türkçe Sözlük* 1988: 1652) anlamını taşır. Acıkmakla veya yemek yemekle bu iki deyim bünyesindeki sözcüklerin (yürek, eklemek ve bayılmak) herhangi bir sözcüksel anlamının doğrudan ilişkisi hiç yok gibidir. İki lehçedeki ortak kelime isim unsurunun (jürek-yürek) esas anlamı “kalp” şeklindedir (*Türkçe Sözlük* 1988: 1652). Bunun yanısıra iki lehçede de “gönül, duygu” gibi mecaz anlamları mevcuttur. Bu ikisinin ve fiil unsurlarının “iki şeyi birbirine bağlamak, eklemek” ya da “kendini kaybetmek” anlamlarının mide/karın-acıkmak/yemek kavramlarıyla ilgisi yoktur. Hatta buradaki kelimelerin/unsurların birleşme değeri de bulunmamaktadır. Örneğin, *yüreği* başka bir şeyle veya kendi kendine bağlamak, eklemek mümkün değil ve bunun gibi bayılmak da her hangi organa değil, insanın kendisine has bir durumdur. Başka bir deyişle, *jürek jalğaw* ile *yüreği bayılmak* idiomlaşmış, yani tam anlamıyla kaynaşmış mecazi deyimler, onların “kelime tamlamalarının esasında kalıplaştığı şüphesiz” (Kenesbayev 1977: 605) olmasına rağmen, günümüzde bu tamlamanın izi tamamen kaybolmuştur. Bunun gibi deyimlerin semantik yapısını *kaynaşmış sözcüklerin karışımından oluşan birim* olarak değerlendirebiliriz. Bu durumdaki deyimleri başka bir dile aslında olduğu gibi çevirmek olanaksızdır. Hatta kökü bir olan Kazak ve Türkiye Türkçesinde bile buna benzer deyimlerin aynısını – yapısal ve anlamsal bakımdan birbirini tekrarlayan benzerini bulmak her zaman mümkün olmamaktadır. Verilen örneklerin (*jürek jalğaw*, *yüreği bayılmak*) isim unsurları iki lehçede aynı ve onların oluşturduğu deyimlerin manalarında da ortak nitelik vardır (acıkmak ve yemek yemek) fakat yine de bu ikisinin fiil unsurlarını tam çevirerek deyim aynısını yapamayız. Kazakçada Türkiye Türkçesindeki gibi acıkmayı belirten ve *jürek* kelimesinin katılımıyla yapılan *jüreği sazuw* ve *jüreği taluw* deyimleri var. Fakat Türkiye Türkçesinde bu kelime (yürek) yemek yemekle ilgili deyim oluşturmuyor. İki lehçede de acıkmak, vücudumuzdaki en önemli organın biri olan *yüreğin* halsizleşmesiyle açıklanır. Burada acıkma halinin zihinde algılanması, betimlenmesi aynı olmakla beraber, acıkma halini gidermede, yani “az bir şey yemede” ise böyle bir ortaklık yoktur.

Bas köteruw ile *başkaldırmak* deyimleri, yukarıda incelenen deyimlerden semantik yapı bakımından farklılık göstermektedir. Evvelki iki örnekte (*jürek jalğaw*, *yüreği bayılmak*) deyim manasına esas olan içerik, yani iç şekil hiç bilinmemektedir, son iki örnekte ise bu açıkça görülmektedir. Çünkü bunların

tümünde isim unsurları organ adları olmasına rağmen, son ikisinde öncekiler gibi iç organ değil, göze görünen dış organ ve bundan dolayı bu organla (baş) yapılan hareket de açıktır. Belli bir durumda başı kaldırmak da, eğmek de mümkündür. İşte bu hareketlerin ne gibi durumda yapıldığına bağlı olarak insan zihninde onun anlamına uygun mecaz kavram oluşmaya başlar. Örneğin, *bas köteruw* (başkaldırmak) deyiminin “kalkmak, uyanmak; iyileşmek, ayıkmak; karşı gelmek, ayaklanmak” gibi üç manasının da oluşumunda gerçek hareketin izi hemen fark edilir. Uyanırken de, iyileşirken de, isyan ederken de baş kaldırılır, eskiden de öyleydi, şimdi de öyle. Deyimin mecazi anlamının oluşumuna kaynak olan iç şeklin açık olması da ondandır. Türkiye Türkçesindeki örnek (*baş eğmek*) hakkında da bunu söyleyebiliriz. Bu deyim “saygı göstermek için baş eğerek selamlamak; direnmekten vazgeçip buyruk altına girmek, inkiyat etmek, yani boyun eğmek” (*Türkçe Sözlük* 1988: 148) gibi iki türlü manası vardır. Bu iki mananın da iç şekli, yani deyim anlamının esası çok açıktır. Dikkat çekilecek bir nokta, bu iki deyim karşılaştırılan iki lehçede de mevcuttur. Böyle olmasının sebebi, söz konusu durumlarda iki halkın da aynı hareketi yapmasından kaynaklanmaktadır. Mecazi anlamın deyim manası olarak kalıplaşmasına temel olan hareketin içeriği ortaktır.

Deyim manasına temel olan hareketin açıkça görüldüğü bu gibi deyimlerin anlamına deyim bünyesindeki kelimelerin sözcüksel manası doğrudan etki göstermez. Deyim manası, çok evvelki serbest söz takımının tamamen istiare etmesi sonucunda yapılmıştır. Önceki örneklerde olduğu gibi burada da deymi oluşturan sözcükler, bir bütün olan deyim manasına aynı derecede katkıda bulunur. Deyim bünyesindeki herhangi bir sözcüğü ana ya da yardımcı unsur saymak yerinde olmaz. Söz takımı bütün hâlinde yeni bir anlam kazanır, onu oluşturan kelimeler sözcüksel niteliğini kaybeder. Başka bir deyişle deymi oluşturan kelimeler, sıradan bir sözcük değil, anlam açısından sadece kendine has özel bir yolla yenileşen, yeni bir renge bürünen bambaşka bir dil birimidir.

Köz jiberuw/göz göndermek ile *göz atmak*, *göz gezdirmek* deyimlerinin de kendilerine has özellikleri vardır. İsim unsurları birinci örnekteki gibi iç organ değil, ikinci örnekteki gibi dış organdır. Fakat aynı biçimde serbest söz takımı olamaz ve *bas köteruw* veya *başkaldırmak* gibi gerçek bir hareket de yoktur. Çünkü buradaki unsurlar/sözcükler (göz, göndermek, atmak, gezdirmek), ayrı ayrı kelimeler olarak birbirleriyle birleşme değeri bulunmayan sözcüklerdir. Görme organı gözü göndermek ya da atmak olanaksızdır. Ama

iki lehçedeki deyimın anlamı görme, bakma organı gözle ilgili bir hareket- tir. Türkiye Türkçesinde (*göz atmak*) “kısa bir süre, fazla dikkat etmeden bakıvermek” (*Türkçe Sözlük* 1988: 568) şeklinde açıklanmaktadır. Kazak Türkçesinde ise, bakmak, daha doğrusu “bakışı bir şey üzerine çevirmek” anlamındadır. Bunların deyim olarak kalıplaşmalarına isim unsurlarının (*göz*) mecaz anlamda kullanışı temel teşkil eder. Yani göz kelimesi organ adı olmakla beraber bu organ (*göz*) hizmetinin de adıdır. Demek ki, *köz jibe- ruu* ve *göz atmak* deyimleri bir organ olan gözü değil, bakışı bir şey üzerine atmak veya göndermektir. Soyut kavramın adı olan isim unsurları mecaz da olsa, sözcüksel nitelikteki bir birimdir. Bunun içindir ki, bu deyimlerin se- mantik temeli isim unsurları sayılır. Buna benzer nitelik, iki lehçedeki isim unsuru soyut kavramların adı olan birçok deyimleşmiş fiilde bulunur. Örne- ğin, *oyğa batuw* (düşünceye dalmak), *aqılğa keluw* (akla gelmek, hatırlamak, düşünceli davranmak, akılla hareket etmek), *aqılı jetpew* (anlayamamak, akılı ermemek) veya *fikir vermek*, *fikrini almak*, *akılda kalmak*, *aklı çıkmak* gibi deyimlerin anlamları isim unsurlarına bağlı olarak kalıplaşmıştır.

İki lehçedeki deyimleşmiş fiillerin semantik bakımdan bir bütün, parçalara ayrılması mümkün olmayan bir dil birimi olarak kalıplaşmalarının birkaç yolu vardır. Kimilerinin semantik anlamı her iki unsurunun da sözcüksel niteliğinden çok uzak düşmekte, kimilerinde bir unsur bütün birimin se- mantik temeli görevini üstlenmektedir. Kimilerinde ise bütün takım mecazi anlama geçtiği için, deyim anlamının kalıplaşmasında iki unsur da aynı de- recede katkıda bulunmaktadır. Dildeki mecazi söz takımları, bir bütün olan deyim manası ile onu oluşturan unsurların sözcüksel anlamları arasındaki ilişki açısından belli gruplara ayrılır. Kazak Türkçesi ile Türkiye Türkçesi- deki isim+fiil biçiminde olan iki unsurlu deyimleşmiş fiiller de bunun gibi özellikleri göz önünde bulundurularak kendi arasında bölümlere ayrılabilir. Tanınmış Kazak dilbilimcisi K. Ahanov deyimleri üçe ayırır: 1) frazeolojik bütünlük, 2) frazeolojik birlik, 3) frazeolojik takım (1993: 171). Deyimleşmiş fiilleri de semantik yapısına göre üçe ayırmak mümkündür. Bunun ilkine prof. K.Ahanov’un frazeolojik bütünlük olarak gösterdiği deyimleri dâhil et- mek mümkündür. Bunlar “semantik bakımdan bölüklere ayrılması müm- kün olmayan, bir bütün manasının onu oluşturan sözcüklerin anlamıyla hiç ilişkisi olmayan...” (Ahanov 1993: 171) deyimleşmiş fiillerdir. Deyim-leşmiş fiilin frazeolojik bütünlük olarak tanınması için onun anlam olarak bünyesindeki kelimelerin hiç biriyle ilgisi olmamalıdır. Deyimin anlamının hangi sebeplerle ilgisiz kelimelerden oluştuğunu açıklamının dilin bugünkü

durumu açısından çok zor olduğunu vurgulayan Prof. K.Ahanov, “anlama ilk başta esas olan belirti zamanla kaybolmaya yüz tutar ve sonra tamamen unutulur” (1993: 173) demektedir. Bunlar, yukarıda örnek olarak verilen *jürek jalğaw*, *jüregi taluw*, *yüreği bayılmak* gibi deyimleşmiş fiillerdir. İlk bakışta deyimleşmiş fiillerin semantik temeli isim unsuru gibi görünür. Mecazi deyimlerde, özellikle frazeolojik bütünlüklerde durum öyle değildir. Örnek verdiğimiz deyimlerin manalarını, herhangi bir unsurunu esas alarak açıklamak olanaksızdır ve onların kalıplaşmalarına temel olan mecazi hareket biçimi de bulunmamaktadır. Üstelik bu deyimlerin isim unsurları başka bir kelimeden olan değişik şekilleri de mevcuttur. Örneğin, *jürek jalğaw* deyiminin *özek jalğaw*, bunun gibi *jüregi taluw* deyiminin *özegi taluw* veya *özegi üziluw* gibi eşanlamlıları da bulunmaktadır. Bu deyimler de acıkmayı ve yemek yemeyi belirtirler. Türkiye Türkçesinde *içi bayılmak* ile *yüreği bayılmak* deyimlerinin anlamlarında hiçbir fark yoktur. Anlam bakımından bu ikisine yakın olan *içi ezilmek* deyimini vardır. Bu deyim zikredilen deyimlerden biraz farklı olarak çok acıkmak değil, “biraz acıkmak, acıkmış gibi olmak” anlamlarına gelir. (Türkçe Sözlük 1988: 674). Kazak Türkçesinde yüreğin yerine *özek* yani “boğazdan mideye kadar yemek geçen boru, yemek borusu”, Türkiye Türkçesinde ise *iç* kelimesi kullanılmıştır. *Yürek* kelimesiyle kurulan deyimlerin başlıca özelliği, acıkmak ve yemek yemek tir “yemek borusu” ve “mide, bağırsak bulunan yer, kursak” üzerinden veriliyor olmasıdır. Bu bakımdan son verilen örneklerin anlamları *yürek*’le yapılan varyantlarıyla karşılaştırıldığında daha açıktır. Çünkü bunların isim unsurları yürekle ilgili değil, yemekle ilgili kavram adlarıdır. Bu yüzden frazeolojik bütünlük olmaz. Fiil unsurları iki lehçede de fazla değişiklikliğe uğramamıştır. Bu olay, fiil unsurlarının deyim manasını oluşturmadaki bir başka görevi olduğunu göstergesi olmalıdır.

İki lehçedeki deyimleşmiş fiiller arasında frazeolojik bütünlük olarak değerlendirmeye imkanı bulunan örnekler mevcut mecazi takımları karşılaştırırken onların da bir takım özelliklere sahip olduklarını fark etmek mümkündür. Dış yapısı da, iç yapısı da benzemeyen frazeolojik bütünlükler bulunmaktadır. Onların ilk göze çarpan isim unsurları bile ayrılık gösterir. Örnek olarak Türkiye Türkçesindeki *abayı yakmak*, *dolap çevirmek*, *pabuç bırakmamak*, *bağrı yanmak*, *bağrını delmek*, *ciğeri yanmak*, *ciğerini delmek*, *ciğerini okumak*, *ciğerini sökmek*, *ciğerini yakmak*, *iple çekmek*; Kazak Türkçesindeki *şiy şığuw*/kamuş çıkmak (araları bozulmak, kırılmak), *qıyması qısuw*/bağırsağı kaşınmak (içi ısınmak, acıkmak), *özegi örtenuw*/yemek borusu yanmak (bağ-

rı yanmak, içi yanmak, üzülmek), *büyregi buruw/böbreği çekmek* (acımak, içi ısınmak, yardım etmek), *iyegi qısuw/çenesi kaşınmak* (ümit etmek) gibi deyimleri göstermek mümkündür. Bunun gibi deyimler ancak unsurları bakımından değil, anlamları bakımından da birbirine uymamakta, yani bir lehçedeki diğerine hiç benzememektedir.

Bazı deyimleşmiş fiil unsurlarının iki lehçede tekrarlandığı da görülmektedir; ama dikkat edilecek nokta, iki lehçedeki yapı bakımından benzer frazeolojik bütünlüklerin her iki unsurunun da aynen tekrarlanamaz oluşudur. İsim unsurları aynı kelime olup bütün birimin anlamı birbirine uydukları, yani benzedikleri halde fiil unsurları anlamdaş ama başka bir kelime olabilir. Ya da iki unsuru da aynen tekrarlanmasına rağmen deyimın anlamı hiç benzerlik göstermeye bilir. En önemlisi hangi lehçede olursa olsun onların (deyimleşmiş fiillerin) manalarının bileşik kelimeyi meydana getiren herhangi bir unsurunun sözcüksel anlamına bağlı olmaksızın, kendine has özel anlam belirtmeleri göz önünde bulundurulmuştur.

İki lehçedeki frazeolojik bütünlükler arasında hem dış hem de içyapısı hemen hemen aynı olan birimler de bulunur. Bunlardan biri *jüregi jarıluw-yüreği yarılmak* deyimidir. Deyimi oluşturan sözcüklerin türü, şekli ve ayrıca sözcüksel anlamlarının aynı olmasının yanında deyimse manalarında da ortaklık var. Deyim, iki lehçede de “çok korkmak” anlamını taşır. Ancak bu deyim, Kazak Türkçesinde sadece bir manayla sınırlı kalmamakta, yukarıdaki anlamla birlikte “çok sevinmek, neşelenmek” anlamlarına da gelmektedir. Türkiye Türkçesinde ise öyle bir anlam taşımaz, tek bir mana bildirir. Aynı kökten gelen akraba diller olmasına rağmen iç ve dış yapısı birbirini tekrarlayan deyimler bile küçük de olsa bu tarz farklı özellikler gösterebilmektedirler. İki lehçedeki frazeolojik bütünlük sayabildiğimiz birimler arasında en benzeri bu ikisidir. Başka bütünlüklerden yukarıdakine yakın benzerlikler tespit edilememiştir. Yapısal unsurları bakımından birbirine uygun gelen bir başka frazeolojik bütünlük *jüregi januw-yüreği yanmak*, bu deyim, Kazak Türkçesinde “sevgiden içi yanmak, birine aşk olmak”, Türkiye Türkçesinde “çok susamak; büyük bir acı duyarak çok üzülmek” (*Türkçe Sözlük* 1988: 1653) anlamını taşır. Bu deyim iki lehçede farklı anlamlara gelmektedir. Bununla birlikte bu deyim, iki lehçede de gönülle ilgili anlamlar taşıması bakımından benzerdir. Anlamları ayrı ama dış görünüşü aynı olan frazeolojik bütünlüklerden biri de *jüregi qarayuw-yüreği kararmak* deyimidir. Bu deyimın Türkiye Türkçesindeki anlamı “sıklamak, bunalmak”tır (*Türkçe Sözlük* 1988:

1653), Kazak Türkçesindeki bir manası “içi bayılmak, acıkmak”, ikinci bir manası da “kötülük yapmayı düşünmek, niyeti bozulmaktır”. Bunlardan her biri *yürek* kelimesinin özel fonksiyonuyla kalıplaşan deyimleşmiş fiiller ve hiçbiri bünyesindeki kelimelerin bugünkü sözcüksel anlamıyla ilgili kavramları belirtmez. Yapıları bakımından aynı, fakat anlamları ayrı olan frazeolojik bütünlükler çok azdır. Bunlardan biri – *qanı qaynaw-kanı kaynamak*, bunun Kazakçası “çok kızmak, öfkelenmek, sinirlenmek” anlamını taşıırken, Türkiye Türkçesinde iki türlü anlamı var: 1) “birdenbire samimi olmak, pek sevmek”, 2) “gücü taşmak, yerinde duramamak” (*Türkçe Sözlük* 1988: 776).

İki lehçedeki frazeolojik bütünlük sayabileceğimiz benzer deyimleşmiş fiillerin bazılarının isim unsurları aynı kelime iken, fiil unsurları başka bir kelimedir. Bu durumu örnekleyen deyimlerin önemli bir bölümü *yürek* kelimesiyle oluşturulanlardır. İsim unsurları aynı olmakla beraber, onların anlamlarında da benzerlikler bulunmakta ve hatta bazen anlamları da aynı olmaktadır. Anlamları bakımından benzerlikleri olmasında fiil unsurlarının da kendilerine özgü katkılarının var olduğu fark edilmektedir. Onlar, hem kelime olarak hem semantik bakımdan aynı olmamakla birlikte anlamları yakın olan fiillerdir. Örneğin, *jüregi köteriluw (aynuw)-yüregi kabarmak*. Fiil unsurları aynı kelime değildir fakat manalarında benzerlik vardır. Türkiye Türkçesinde bu fiil (kabarmak) birçok anlamda kullanılır: 1) *ağırlığı artmadan hacmi büyümek*, 2) *(sıvılar için) yağışlardan veya kaynamaktan taşımaya yüz tutmak*, 3) *niceliği artmak, büyümek*, 4) *şişmek, genişlemek*, 5) *(hayvanlar için) tüyleri dikilmek*, 6) *(kumaş için) üzerinde tüyler oluşmak, havlanmak* 7) *ıslanıp veya ısınıp yerinden kurtulmak*, 8) *(deniz) dalgalanmak, büyük dalgalar oluşmak*, 9) *bulanmak*, 10) *(öfke, sevgi gibi bazı duygular için) gittikçe güçlenmek*, 11) *kafa tutmak, öfkelenip üzerine yürüyecek gibi olmak*, 12) *böbürlenmek, gururlanmak* (*Türkçe Sözlük* 1988: 751). Kazakçadaki deyim yapımında kullanılan iki fiilin de anlamı burada vardır. Ama ne kadar benzese de onlar aynı kelime değildir. Hem de Türkiye Türkçesinde (*yüregi kabarmak*) sadece “midesi bulanmak” değil, kullanım yerine göre “içi sıkıntı ile dolup derin soluk alma gereğini duymak” (*Türkçe Sözlük* 1988: 1653) anlamına da gelir. Fakat yine de bunların (*jüregi köteriluw, jüregi aynuw, yüregi kabarmak*) fiil unsurları dikkatle incelendiğinde, bütün birimin belirttiği anlamda onların, yani fiil unsurlarının sözcüksel anlamını görmek mümkündür. Mide bulanmak, mide hizmetinin bozulmasıyla ilgili bir durum ve bununla birlikte mide bulandığında insan içinin kabardığı da bir gerçektir. Buna ek olarak, *jürek jalğaw, jüregi sazuw, jüregi taluw, jüregi*

köteriluw, jüregi aynuw, yüreği bayılmak, yüreği kabarmak deyimlerinin isim unsurları aynı olmakla beraber bütün birim olarak semantik açıdan da ortak nitelikleri vardır. Bütün bu deyimler yemek ve mideye ilgili kavramları belirtir. Buna göre *yürek* kelimesinin tarihi bakımdan çok eski bir dönemde iç organla, belki mideyle ilgili genel adlandırma olduğuna dair tahmin yapılabilir. Böyle bir yorum yapmaya Türkiye Türkçesinde *yürek* yerine *iç* kelimesinin kullanılması da sebep olmaktadır. *Yüreği bayılmak=içi bayılmak* olarak ve *yüreği kabarmak* da *içi kalkmak* olarak kullanılabilir. İki lehçede de örnekler çoğaltılabilir. Örneğin, *jüregine tiyuw* “yağ veya yağlı yemek dokunmak” anlamını vererek yukarıdaki deyimler gibi yemek ile yemek yeme ile ilgili kavramı belirtir. Eğer bu örnek verilen deyimleşmiş fiillerin isim unsurları (yürek) tarihi bakımdan iç organı belirten genel bir isim olmuşsa, bu deyimlerin temelini de serbest söz takımı olduğu bir gerçektir. Fakat günümüzde onların söz takımı nitelikleri kaybolmuş durumdadır. Şimdi *jürek-yürek* kelimesi iki lehçede de genel ad değil, tek bir organ ismidir.

Ayrı ayrı kavramları karşılayan sözcük sayısı arttıkça, genel ad olan anlam kaybolmaya yüz tutar ve sözcüğün deyimsele bağlı manası oluşmaya başlar. Sözcüğün deyimsele manası, kelimenin tek başına bağlı olmaksızın o kelimenin belli bir sözcüklerle kurduğu takımlarda ortaya çıkan özel bir manadır. Onun özelliği şudur ki, bir kelime çeşitli anlamlarda kullanıldığı zaman ortaya çıkan bazı söz takımları, anlamsal özelliğini yitirmez, bir kavram seviyesine ulaşır ve tamamen kalıplaşmış anlama dönüşür. Bunun gibi takımların ayrı ayrı sözcüklere parçalanamayacağı bu yüzdendir. Takımı oluşturan kelimeler, anlamsal açısından yenilenir ve deyim bütünü manası hiç bir unsuruyla doğrudan bir ilgi göstermez. Hatta frazeolojik bütünlük oluşturmakta olan kelimelerin günümüzdeki sözcüksel niteliği bakımından birleşme/öbekleşme değeri de olmayabilir. Nitekim iki lehçedeki yakın anlamlı ve yapıları benzer kimi deyimleşmiş fiilleri onları oluşturan sözcükleri karşılaştırmak üzere dilin bugünkü durumu açısından ele alındığında bilinmeyen, fakat anlamın kalıplaşmasına temel olan vasfı tespit etmek mümkün gibi görünüyor. Deyim manasının kalıplaşmasına temel olan sıfatın izi silindikçe o söz takımının mecazileşmesi artar.

Bu deyimleşmiş fiillerden biri *öti jarıluw*, Türkiye Türkçesinde *ödü kopmak/patlamak*, iki lehçedeki deyim oluşturan sözcük türleri aynıdır ve fiil unsurları da benzerdir. Daha önce verilen örneklerdeki gibi dış yapıları bakımından aynı olmakla beraber deyim manası iki lehçede farklı farklıdır.

Kazakça, “aşırı derecede sinirlenmek, küplere binmek” manalarına gelirken, Türkiye Türkçesinde “çok korkmak” manasına gelir. Bu iki mananın hangi vasıf üzerinde ortaya çıktığını tayin etmek mümkün değildir.

İki lehçedeki *yürek* kelimesiyle yapılan ve anlamsal bakımdan birbirine benzeyen deyimleşmiş fiillerden birkaç örnek daha vermek gerekirse: *jüre-gi uşuw-yüreği ürpermek* “çok korkmak” anlamında ve *jürek toqtatuw-yürek vermek* “cesaretlenmek/cesaretlendirmek”. Örnek verilen bu deyimlerdeki ortak anlam, korkmak ve yüreklenmek manalarıyla ilgilidir. Ortak vasıf manevi güçle ilgili olduğundan, burada da *yürek* genel olarak iç dünyamıza bağlıdır. Daha önce verilen örneklerde olduğu gibi bunlar iki toplumun ortak anlayışından haber vermekle birlikte bu tarz benzerliklerin her zaman görüldüğü söylenemez.

Kazak Türkçesindeki *jüreği eljürew* deyiminin de manası iç dünyamızla ilgili “acımak” anlamında kullanılır. Türkiye Türkçesindeki *yüreği parçalanmak*, *yüreği burkulmak*, *yüreği sıkılmak* deyimlerinin de manalarında iç dünyamızla ilgili bir ortaklık olduğu kolayca göze çarpan bir özelliktir. *Yüreği soğumak*, *yüreği şişmek*, *yüreği tükenmek*, *yüreğinden geçmek*, *yüreğinden gelmek*, *yüreğine inmek*, *yüreğini tüketmek* gibi deyimleşmiş fiillerin Kazak Türkçesinde karşılaştırılabilecek benzer özellikleri yoktur ve bunların deyim olarak kalıplaşmalarına esas olan özelliği belirlemek zordur. Mecazi deyimlerin, özellikle frazeolojik bütünlüklerin temel başlangıcını tam olarak belirlemek her zaman mümkün olmamaktadır. Çünkü aradan geçen uzun zaman, deyim bünyesindeki kelimelerin eski sözcüksel niteliklerini unutturmaktadır. Diğer taraftan da deyimler ilk ortaya çıktığı zamanlarda bile mecazi anlam esasında yapılmış ve mecaz anlam taşımışlardır. Eski zamanlardaki mecazi anlam zamanla niteliğini kaybetmiş ve onların ortaya çıkmasını sağlayan temel anlam tamamen unutulmuştur.

Sonuç

İnsan toplulukları gelişerek değiştiği için insan düşüncesine tesir eden ve belirli bir kavramın oluşmasına temel teşkil eden toplumsal olgular da aynı şekilde kalmayarak değişir. İnsan topluluklarının iletişimini sürdürebilmesi için farklı kelimelerin belirli görevleri olduğu gibi deyimlerin de bu bağlamda önemi büyüktür. Her toplum, kendi dilini geliştirme aşamasında kelime hazinesiy-le birlikte deyim hazinesini de zenginleştirmiştir. Deyim, düşünmenin, daha doğrusu soyut bir şekilde düşünmenin ürünüdür. Dil, toplumsal bir araç olduğundan toplumla birlikte soyut biçimde düşünmenin ve düşünce ürünü

olan kavramların da şekli değişmektedir. Eskilerin yerine yenileri gelir. Yeni çabuk tanınır ve kolayca ayırt edilir. Çok eski zamanlardan beri halkın dilinde yaşamakta olan eski dil birimleri, kuşaktan kuşağa biçimlerini pek değiştirmeden miras olarak kalmıştır. Sözcükler, halkın genel mirası olarak milli varlık vasfını taşıdığından, ne kadar eski olursa olsun, onların manası o dilde konuşan insanlar topluluğuna yabancı gelmez. Kimi deyimleşmiş fiillerin isim unsurları, günümüzde ayrı bir sözcük olarak kullanılmayan, sadece belli bir deyim içerisinde bulunan kelime de olabilir ama deyim anlam açısından bir kayba uğramamaktadır. Kazak ve Türkiye Türkçesindeki deyimleşmiş fiiller sıradan fiillerle karşılaştırıldığında fiillerin çok anlamlılığa sahip olabildiği, deyimleşmiş fiillerin ise sınırlı anlamı veya kavramı ifade ettiği de görülebilmektedir. Deyimleşmiş fiiller aracılığıyla ifade edilen kavramın karmaşık olmasının sebebi, olaylarla hareketlerin açık ve yalın halleriyle değil, fiillerin semantik açıdan ele alınmasından kaynaklanmaktadır.

Kaynaklar

- Ahanov, Kaken (1993). *Til biliminin negizderi/Dil Biliminin Esasları*. Almatı: Sanat Basım Evi.
- Aksoy, Ömer Asım (1978). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*. Ankara: TDK Yay.
- Bilgin, Muhittin (2002). *Anlamdan Anlatıma Türkçemiz*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- Bolğanbayulı, Aset ve Ğubaydulla Qalyulı (1997). *Qazirgi Qazaq tilinin leksikologiyası men frazeologiyası*. Almatı: Sanat Yay.
- Hasenova, Akkal (1971). *Etistiktin leksika-grammatikalıq sipatı*. Vlmadı: Ğılım Yay.
- Hertek, Yakov Şanmakoviç (1978). *Frazeologiya sovremennogo tuvinskogo yazıkıa*. Kızı: Tuvinskoye Knijnoye İzdatelstvo.
- Isqarov, Ahmedi (1991). *Qazirgi qazaq tili/Çağdaş Qazaq Dili*. Almatı: Ana Tili Basım Evi.
- Kenesbayev, İsmet 1977. *Qazaq tilinin frazeologiyalıq sözdigi/Kazak Dilinin Deyimler Sözlüğü*. Almatı: Ğılım Basım Evi.
- Kenesbayev, İsmet ve Ğaynettin Musabayev (1988). *Qazirgi qazaq tili/Çağdaş Qazaq Dili*. Almatı: Ğılım Basım Evi.
- Öztürk, Deniz (2008). *Anlamca Kaynaşmış-Deyimleşmiş Birleşik Filler*. Ankara: TDK Yay.
- Sağındıqulı, Berikbay (1994). *Qazaq tili leksikası damının etimologiyalıq negizderi*. Almatı: Sanat Yay.
- Smağulova, Guldarhan (1996). *Frazeologizmderdin variyanttılığı*. Almatı: Sanat Yay.
- Uraksin, Zinnur Gazizoviç (1975). *Frazeologiya başkirkogo yazıkıa/Başkurt Dilinin Deyimleri*. Moskova: Nauka Basım Evi.
- Türkçe Sözlük* (1988). Ankara: TDK Yay.

The semantic structure of verbal phraseological units in Kazakh and Turkish languages*

Amirzhan Rysbayev**

Gulzada Temenova***

Abstract

Idioms - are a set phrases or sentences that expresses different concepts, mainly characterized by the direct value, and having a special structure and syntax. This article attempts to analyze and compare the internal and external forms of verbal phraseological units in Turkic languages, namely in Kazakh and Turkish. We consider sustainable verb combinations with the total native Turkic origin, as well as some verbs that are specific to each language separately. Special attention is paid to the study of the structure of phraseological units name + verb, and analyzes the semantics of phraseological components.

Keywords

idiom, verbal idiom, the verb element, phraseological unity, internal and external form

* Date of Arrival: 18 Mayıs 2016 – 26 July 2016

You can refer to this article as follows

In-text: (Rysbayev ve Temenova 2018: Page)

References: Rysbayev, Amirzhan – Temenova, Gulzada. (2018). Kazak ve Türkiye Türkçesindeki Anlamca Kaynaşmış ve Deyimleşmiş Fiillerin Anlamsal Yapısı. *bilig, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* Sayı 85: 113-128.

** Senior Lecturer, Al-Farabi Kazakh National University, Faculty of Oriental Studies. Almaty/ Kazakhstan
esabatyrbek@gmail.com

** Senior Lecturer, Al-Farabi Kazakh National University, Faculty of Oriental Studies. Almaty/ Kazakhstan
gulzadakanat@hotmail.com

Семантическая структура глагольных фразеологизмов в казахском и турецком языках*

Амиржан Рысбаев**

Гульзада Теменова***

Абстракт

Фразеологизмы – это устойчивые словосочетания или предложения, выражающие различные понятия, в основном отличающиеся от прямого значения и имеющие особую структуру и синтаксис. В данной статье предпринята попытка проанализировать и сравнить внутреннюю и внешнюю форму глагольных фразеологизмов в тюркских языках, а именно в казахском и турецком. В работе рассматриваются устойчивые глагольные сочетания, имеющие общее исконно тюркское происхождение, а также отдельные глаголы, специфичные для каждого языка в отдельности. Особое внимание в исследовании уделяется структуре фразеологизмов имя + глагол, анализируется семантика компонентов фразеологизма.

Ключевые слова

Фразеологизм, глагольный фразеологизм, глагол, элемент, фразеологическое единство, внутренняя и внешняя форма.

* Поступила в редакцию: 18 мая 2016 г. – Принята в номер: 26 июля 2016 г.

Вы можете сослаться на данную статью следующим образом:

В тексте: (Rysbayev ve Temenova 2018: страница)

Литература: Rysbayev, Amirzhan – Temenova, Gulzada. (2018). Kazak ve Türkiye Türkçesindeki Anlamca Kaynaşmış ve Deyimleşmiş Fiillerin Anlamsal Yapısı. *bilig, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* Sayı 85: 113-128.

** Ст. преп., Казахский Национальный университет имени Аль-Фараби, Факультет востоковедения, Алматы/Казахстан
esabatyrbek@gmail.com

*** Ст. преп., Казахский Национальный университет имени Аль-Фараби, Факультет востоковедения, Алматы/Казахстан
gulzadakanat@hotmail.com

Mehmed Murad Nakşibendî ve Nakşî Gözüyle Yazılmış Tek, Tam Mesnevî Şerhi*

Hatice Özdil**

Öz

19. yüzyıl mutasavvıflarından Mehmed Murad Nakşibendî, yaşadığı dönemde İstanbul'daki en önemli Mesnevihân'dır. Osmanlıda Nakşîlik ve Mevlevîlik arasındaki yakınlaşmaya büyük ölçüde katkı sağlamış bir şahsiyettir. Kendi zamanında, hem devlet adamları yanında hem de şeyh ve dervişler arasında saygın bir yere sahiptir. Sultan Abdülmecid'in katılımıyla bir Dârü'l-Mesnevî kurmuş, burada birçok ünlü Mesnevihân'a icâzet vermiştir. Aynı zamanda Murad Molla Tekkesi'nin şeyhi, Murad Molla Kütüphanesi'nin baş hafız-ı kütübüdür.

Müderresliğinin yanı sıra, birçok telif eseri bulunan Mehmed Murad Nakşibendî'nin başyapıtı Hülâsatü's-Şürûh ismiyle Mesnevî'nin tamamına yazdığı şerhtir. Türk edebiyatında Mesnevî'nin tamamına sadece yedi kişi tarafından şerh yazılmıştır. Şârihlerden sadece Mehmed Murad, Nakşî'dir. 6 cilt, 1420 varaklık bu kapsamlı eser, Mesnevî'nin bir Nakşî mutasavvıf gözüyle yorumu açısından diğer Mesnevî şerhleri arasında ayrıcalıklı bir yere sahiptir.

Mehmed Murad Nakşibendî'nin, eserinin satır aralarında Nakşîlik ve Mevlevîliğe ait birçok unsuru karşılaştırdığı görülmektedir. Özellikle Mevlevîlikteki semâ âyinleri ile ilgili çarpıcı eleştiri ve yorumlarda bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler

Mehmed Murad Nakşibendî, Murad Molla, Mesnevî, Şerh, Dârü'l-Mesnevî, Nakşîlik, Mevlevîlik, Hülâsatü's-Şürûh

* Geliş Tarihi: 30 Ocak 2016 – Kabul Tarihi: 08 Kasım 2016

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:

Metin içi: (Özdil 2018: Sayfa No)

Kaynakça:Özdil, Hatice. (2018). Mehmed Murad Nakşibendî ve Nakşî Gözüyle Yazılmış Tek, Tam Mesnevî Şerhi. *bilig, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* Sayı 85: 129-145.

Bu çalışma 22-24 Mayıs 2013 tarihlerinde Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi'nde düzenlenen II. Uluslararası Mesnevî Sempozyumu'nda sunulan bildirinin genişletilmiş halidir. "Tasavvuf Edebiyatı Terminolojisi Açısından Mehmed Murad Nakşibendî'nin Şerhleri" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Bitlis Eren Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Bitlis/Türkiye

hozdil@beu.edu.tr

Giriş

19. yüzyılda İstanbul'daki mümtaz zatlardan biri olan Mehmed Murad Nakşibendî, gerek telif ettiği eserleri gerekse yetiştirdiği öğrencileri bakımından dikkat çekmektedir.

Mehmed Murad Nakşibendî, Fatih Çarşamba'da bulunan Murad Molla Tekkesi'nde Nakşibendî tarikatı şeyhi olarak müritlerine dersler vermiştir. Ayrıca tekke civarında, kendi girişimleri ve padişahın da desteği ile bir Dârü'l-Mesnevî kurmuştur. Dârü'l-Mesnevîler özellikle Mevlevî olmayanlara Mesnevî'yi ve tasavvufu öğretmek için açılan halka açık eğitim kurumlarıdır (Küçük 2003: 357). Mehmed Murad Nakşibendî, burada Mevlana'nın Mesnevî'sini öğrencilerine okutmuş, başta Ahmed Cevdet Paşa gibi önemli devlet adamlarına Mesnevîhânlık icazeti vermiştir. Nakşî şeyhi olarak verdiği Mesnevî dersleri, Nakşibendilik ile Mevlevîliğin yakınlaşmasında önemli rol oynamıştır. Mehmed Murad Nakşibendî, Mesnevî dersleri sırasında öğrencilerine anlatıklarını kaleme almış ve altı ciltlik bir Mesnevî şerhi ortaya çıkmıştır.

Mesnevî okutan şeyhlerin hepsinin Mevlevî olmadığı tarihî vesikalardan anlaşılmaktadır. Mesnevî'yi şerh eden tasavvuf erbabı arasında da diğer tarikata mensup olanlar oldukça fazladır (Gölpınarlı 1953: 406-408). Türk edebiyatında Mesnevî'nin bir kısmına veya tamamına çok sayıda şerh yazılmıştır. Bunlardan Şem'i, Ankaravî, Şifâî, Mehmed Murad Nakşibendî, Ahmed Avni Konuk, Tahirü'l-Mevlevî ve Abdulkaki Gölpınarlı'nın kaleme aldıkları eserler, Mesnevî'nin tamamına yazılan şerhlerdir. İsmi geçen müelliflerden Mehmed Murad Nakşibendî dışındakiler Mevlevî tarikatına mensuptur (Güleç 2008: 157). Mehmed Murad Nakşibendî'ye ait *Hülâsatü's-Şürûh* adlı eser, Nakşî bir mutasavvıfın Mesnevî'nin tamamına yazdığı tek, tam Mesnevî şerhidir. Bu yönüyle diğerlerinden farklı bir içeriğe de sahiptir. Bir Nakşî şeyhi olarak bazı Mevlevî âdetlerine karşı çıkmış, bazı beyitleri diğer şârihlerden farklı bir bakış açısı ile yorumlamıştır. Nakşibendilik ile Mevlevîliği karşılaştırmış, özellikle zikir konusunda farklı yaklaşımlarda bulunmuş, Mevlevîlik tarikatındaki mevcut durumu cesaretle eleştirmiştir.

Makalede, Mehmed Murad Nakşibendî'nin hayatına değinildikten sonra, asıl konumuz olan *Hülâsatü's-şürûh* adlı eseri tanıtmaya ve diğer Mevlevî şârihlerden farklı olarak bir Nakşî şeyhinin, şerhinde dile getirdiği Mevlevîlik ile ilgili bazı mühim noktalara temas edilmeye çalışılacaktır.

Mehmed Murad Nakşibendî

Mehmed Murad Nakşibendî'nin ismi ile ilgili çok çeşitli hatalar yapılmıştır. En çok Murad-ı Buhârî ve Kazasker Murad Molla ile karıştırıldığı görül-

mektedir (Özdil 2013a: 1011). Ahmed Cevdet Paşa, Mehmed Murad Nakşibendî'yi "Murad Molla Şeyhi" ismiyle tanıtmıştır (Fatma Aliye 1994: 42, Ahmed Cevdet 1991: 15-16, Ahmed Lütfi 1999: 1267). Postnişini olduğu Murad Molla Tekkesi sebebiyle "Murad Molla" diye anılmaya başlanmıştır. Aslında "Murad Molla" lakabı tekkeyi inşa ettiren ve kendisinden yaklaşık yüz yıl önce yaşamış olan Kazasker Mehmed Murad'a aittir (Tanman 1994: 516). Mehmed Murad Nakşibendî, Murad Molla Kütüphanesi'nin baş hafız-ı kütübüdür (Özdil 2014: 631).

Mehmed Murad Nakşibendî, *Hülâsatü's-Şürûh* adlı eserinin mukaddimesinde kendisini "Es-Seyyidü'l-Hâcc Hâfız Muhammed Murâdu'n-Nakşibendî İbnü's-Şeyhi'l-Hacc Abdü'l-Halimi'n-Nakşibendî" (*Hülâsatü's-Şürûh*-I: 1b) şeklinde künyelendirmektedir.

23 Muharrem 1203 / 23 Ekim 1788'de İstanbul, Fatih Çarşamba semtinde doğan Mehmed Murad Nakşibendî, babası Abdulhalim Efendi'nin vefatının ardından Murad Molla Tekkesi'ne postnişin olmuştur. Pek çok önemli hocadan ilmî, dinî, edebî dersler alarak kendini yetiştirmiş, ömrünü tekkesinde ilim öğretmekle geçirmiştir. Sultan Ahmed Camii'nde Cuma vâzlığı de yapmış olan Mehmed Murad Nakşibendî, merasimlerde emsalsiz duahânlığıyla bilinmektedir. Cömertliği ve hayırseverliğiyle tanınan Mehmed Murad, bir Dârü'l-Mesnevî yaptırmış, orada talebelerine Mesnevî okutmuştur (Özdil 2013b: 1297). 26 Eylül 1848'de vefat etmiş, kabri Dârü'l-Mesnevî'nin bahçesinde. On esere imza atan Mehmed Murad Nakşibendî'nin Mesnevî'ye, Pend-nâme'ye, Şevket-i Buhârî ve Sâib-i Tebrizî'nin şiirlerine yazdığı şerhler büyük önem taşımaktadır.

Resim 1. *Mehmed Murad Nakşibendî'nin Dârü'l-Mesnevî Avlusundaki Türbesi*

İstanbul'un âlim ve ediplerinin yanı sıra taşradan, hatta uzak ülkelerden tahsil ve istifade için Murad Molla Tekkesine gelenler olmuş Mehmed Murad Nakşibendî'nin namı ve şöhreti bütün cihana yayılmıştır (Fatma Aliye 1994: 41). Murad Molla Tekkesinin en önemli müdavimlerinden biri Ahmed Cevdet Paşa'dır. Ahmed Cevdet Paşa, kendi zamanında Murad Molla Tekkesi'nin ve Mehmed Murad Nakşibendî'den aldığı Mesnevîhânlık icazetinin büyük itibarı olduğunu şu sözlerle ifade eder: "Murad Molla Dergâhına tereddütüm münasebetiyle kangı tekyeye varsam ri'ayet bulurdum. Ale'l-husus Mesnevîhân olduğum cihetle Mevlevî dergâhlarında muhterem olurdum." (Ahmed Cevdet 1994: 17).

Hülâsatü'ş-Şürûh

Hülâsatü'ş-Şürûh, Mehmed Murad Nakşibendî'nin, Mevlânâ'nın Mesnevî'sinin tamamına yazdığı altı ciltlik eseridir. Mehmed Murad, Mesnevî'nin yedinci cildini kabul etmemektedir. Bu hem Mehmed Murad'ın Mesnevî'nin sadece altı cildine şerh yazmasından hem de talebesi olan Ahmed Cevdet Paşa'nın ondan aldığı icazetle ilgili açıklamalarından anlaşılmaktadır: "Bizim aldığımız icâzet şeş-cihet-i ma'nevî olan defâtir-i sitte-i Mesnevî'ye münhasır idi. Zira Şeyh Murad Efendi, cild-i sâbî'i münkir idi. Hüsam Efendi ise 'Mesnevî yedi cildir diyenleri, altı cildir diyene kadar dövmelidir.' der idi." (Ahmed Cevdet 1991: 230).

Mehmed Murad Nakşibendî, *Hülâsatü'ş-Şürûh*'un dibâcesinde, esere verdiği isimden, telif tarihi ve telif sebebinden şöyle bahseder:

Haddimiz ve liyâkatimiz olmayarak hân-kâhımızda dâyimâ neşr-i ilm ile meşgul olur idik. Binâberin elhamdü'lîllâhi te'alâ üç defa Ma'nevî-yi Şerîf hatmi mukadder oldu ve ahyânen hâtır-ı fâtıra hutûr eder idi ki muhtasarca bir şerh yazayım. Bazı telâmîzimiz dahi bu esnâda tâlib olmakla efkâr-ı dîrîneyi kuvveden fi'ile çıkarmak murâd olunup hicret-i nebeviyyenin bin iki yüz elli beşinci senesi Receb-i şerîfinin on yedinci çehârşenbe günü işbu şerh-i şerîf yazılmağa ibtidâ olundu, bi-'avni'llâhi te'alâ ve ismine *Hülâsatü'ş-Şürûh* tesmiye olundu. (*Hülâsatü'ş-Şürûh*-I: 1b)

Mehmed Murad Nakşibendî, "Mesnevî-i Şerîf'i bazı tâlibine tadrîs tarîkiyle nakl u beyan" ettiğini ve "kabiliyetli ve zeki hayli kimselerle" (*Hülâsatü'ş-Şürûh*-III, 1b) Mesnevî dersleri yaptığını kaydetmektedir. Ayrıca eserinde, uzun zamandır Mesnevî'ye hizmet ettiğini "bazı yârânın iltimasıyla"

(*Hülâsatü’ş-Şürûh*-II: 1b) teberrüken bir şerh yazmayı münasip gördüğünden bahsetmektedir (*Hülâsatü’ş-Şürûh*-V: 1b).

Mehmed Murad Nakşibendî, “Şerh vadisinde ebyât-ı şerîfesini dahi hâsıl ma’nâ ile iktifâ ederek lisân-ı Türkî’ye tercüme ederdim.” diyerek şerhe nasıl başladığını ve şerh metodunu ortaya koymaktadır (*Hülâsatü’ş-Şürûh*-VI: 1b).

Eserin, müellif nüshası bulunamamıştır. Ancak müellifin, eseri görüp kontrol ettiği ve düzeltmeler yaptığı sahh kayıtlarından anlaşılmaktadır. Birinci ve beşinci ciltlerin sonunda iki farklı müstensih ismi bulunmaktadır. İlk cildin sonundaki istinsah kaydında yer alan “Asrın en büyük âlimi Şeyh Mehmed Murad’ın Mesnevî şerhinin birinci cildi, Kırımlı Abdu’l-cemîl oğlu Hasan’ın elinden tamamlandı. Allah ikisini, her iki dünyada da bağışlasın.” (*Hülâsatü’ş-Şürûh*-I: 213b) ifadelerinden anlaşıldığı gibi müstensih Kırımlı Abdulcemil oğlu Hasan’dır. Beşinci cildin sonunda ise Ömer bin Feyzullah ismi yer almaktadır.

Eserin İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi’nde ve Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi’nde olmak üzere iki nüshası tespit edilmiştir. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi’ndeki nüsha TY 6309-6310-6311-6312-6313-6314 kayıt numaralarıyla, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi’ndeki nüsha ise Mehmed Arif-Mehmed Murad Koleksiyonu’nda 35, 89, 112, 113, 240, 259; Dârü’l-Mesnevî Koleksiyonu’nda 208 kayıt numaralarıyla mevcuttur.

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi’nde bulunan altı ciltten; 1.cilt:213, 2.cilt:202, 3.cilt:257, 4.cilt:250, 5.cilt:311, 6.cilt:187 varak olup; her varak 29’ar satırdan meydana gelmektedir. Yazı çeşidi taliktir.

Eser, kırmızı meşin ciltli olup, bazı ciltler ebrulu kâğıt kap içindedir. Kırmızı deri, miklepledir ve miklebi süslenmiştir. Cildi zencirekli ve kâğıdı âharlıdır. Sayfaların kenarları çift kırmızı cetvelle çevrilidir. Farsça beyitlerin üzeri kırmızı renkle çizilmiş, Farsça başlıklar kırmızı renkle yazılmıştır.

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi’nde bulunan 1. cilt nüshasının kırmızı deri cildinde altın yaldızlı hilal şeklinde bir süsleme ve hilalin içinde ‘Kütübhâne-i Hümayûn Cenâb-ı Mülûkâne’ yazısı yer almaktadır. Hilalin üstünde II. Abdülhamid’in tuğrası ve mührü bulunmaktadır. Eserin II. Abdülhamid’in şahsî kütüphanesine ait olduğu görülmektedir. Birinci ve beşinci varakları tezhiplenmiştir.

Resim 2. *Hülâsatü’ş-Şürûh-I, İstanbul Üniv. Ktp., TY 6309 Nolu Nüshanın Dış Kapağı*

Müellif tarafından dokuz ayda tamamlanan ilk cildin şerhi, yaklaşık üç buçuk ayda müstensih tarafından yazılmıştır. Müellif, ilk cildin yazımına, 17 Recep 1255 / 25 Eylül 1839 Çarşamba günü başlamış, 25 Rabiü’l-âhir 1256 / 26 Haziran 1840 tarihinde tamamlamıştır. Müstensih kaydında ise 12 Şaban 1256 / 9 Ekim 1840 tarihi yer almaktadır (*Hülâsatü’ş-Şürûh-I*: 1b, 213b).

Mesnevî’nin 2. cildinin şerhine 26 Rabiü’l-âhir 1256 / 27 Haziran 1840 Cuma günü başladığını belirten Mehmed Murad Nakşibendî, 25 Safer 1257 / 18 Nisan 1841’de öğle ezanıyla şerhi bitirdiğini kaydetmektedir (*Hülâsatü’ş-Şürûh-II*: 203a). İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi’ndeki ikinci cilt nüshasının dış kabı ilk ciltle aynı özelliklerdedir. İlk varak tezhipte süslenmiştir.

Mehmed Murad Nakşibendî, Mesnevî’nin 3. cildinin şerhine 1257 senesinin Rabiü’l-evvel ayında (Nisan 1841) bir Cuma günü başladığını belirtmektedir. Eserin sonunda 5 Muharrem 1258 / 16 Şubat 1842’de ikinci namazı sonrası yazımı bitirdiğini ifade etmektedir (*Hülâsatü’ş-Şürûh-III*: 1b, 257a). İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi’nde 3. cilt nüshasının dış kabı kırmızı meşin ciltli olup, yoğun bir şekilde altın kabartmalarla süslüdür. İlk varak da tezhiplenmiştir.

Mehmed Murad Nakşibendî, *Hülâsatü’ş-Şürûh*’un 4. cildine, 12 Muharrem 1258 / 23 Şubat 1842’de başlamış, Zilhicce 1258 / Ocak 1843’de tamamlamıştır (*Hülâsatü’ş-Şürûh-IV*: 1b, 251a). Mehmed Murad’ın aktardığına göre: “1258 senesi Zilhicce’nin dokuzuncu yevmi’l-selâsenin gecesı ki yevm-i arefenin gecesidir; cild-i rabi’in şerhi tamam oldu ve ferdası yevm-i

arefede işbu cild-i hamsin şerhine şürû' ve ibtidâ olundu." 5. cilt, 18 Rabi-yü'l-âhir 1261 / 26 Nisan 1845 Cuma gecesi saat ikide tamamlanmıştır (*Hülâsatü's-Şürûh-V*: 1b, 311a).

Resim 3. *Hülâsatü's-Şürûh-V, İstanbul Üniv. Ktp., TY 6314, vr.1b-2a*

Mesnevî şerhinin son cildine 20 Rabi-yü'l-âhir 1261 / 28 Nisan 1845 Pazar günü başlayan şârih, eserini ne zaman bitirdiği konusunda bir tarih vermemiştir (*Hülâsatü's-Şürûh-VI*: 1b, 314a).

Mehmed Murad Nakşibendî, Mesnevî'yi kısa ve öz bir şekilde şerh etmiştir. *Hülâsatü's-Şürûh*, incelendiğinde şârihin şerh metodu şöyle tarif edilebilir:

Mesnevî'nin Farsça beyitlerinden açıklanmaya gerek duyulmayanların sadece Türkçe karşılıkları verilerek yetinilmiştir. Bazı beyitlerde ise Farsça dil hususiyetleri gösterilmiş, adeta okuyanlara Farsça öğretmek amaçlanmıştır. Şârih, bazı örnek Farsça kelimelerin üzerinde, zaman çekimlerini göstererek, okuyucuya Farsça dilbilgisi kurallarını öğretmektedir. Mehmed Murad Nakşibendî, bir kelimenin veya bir ifadenin lafız, anlam ve kullanım doğruluğunu kanıtlamak amacıyla nazım ve nesir örnekleri vermektedir. Kelimelerin açıklanmasında ayet, hadis, şiir ve lûgatlerden yararlanılmıştır. Şârihin en çok yararlandığı Farsça lûgat, şerhini de yazdığı Tuhfe-i Şâhidî'dir. Mehmed Murad Nakşibendî, şerhinde bazı kelimeleri okuyucuya açıklamak için ayırtıya girmektedir. Kelimelerin anlamı ve etimolojisi hakkında okuyucuya aydınlatıcı bilgiler verirken kullandığı kaynak isimlerini de sıralamaktadır.

Şârih, yazım benzerliğinden dolayı kelimelerin farklı okunma ihtimallerine ve vezin ve kâfiye zaruretiyle seslerdeki uzama ve kısalmayı da göz önünde bulundurmak gerektiğine örneklerle temas etmiştir. Arapça kelimelerin bâb ve harekelerinde görülen, vezne uyma çabasından kaynaklanan farklı ihtimaller şârih tarafından dile getirilmektedir. Mehmed Murad Nakşibendî'nin şair kimliği burada devreye girmiştir.

Şârih, beyitlerde geçen bazı Farsça kelimeleri açıklarken kimi zaman da onların Arapça karşılıklarını vererek dilbilgisi kurallarını hatırlatmaktadır. Aynı şekilde bazı Arapça kelimelerin de Farsça ve Türkçe karşılıklarını göstererek okuyucunun kelime hazinesini zenginleştirmeyi hedef almıştır.

Şârih, anlatımını kuvvetlendirmek ve okuyucunun daha kolay ikna olabilmesi için ayet ve hadislerden, tasavvufî, felsefî kaynaklardan alıntılar yapmıştır. Açıklanmaya muhtaç gördüğü beyitleri genellikle ayet ve hadisler ışığında şerh etmiştir. Diğer Mesnevî şârihlerine göre Mehmed Murad Nakşibendî'nin, hadislere daha fazla başvurduğu söylenebilir. Öyle ki bazen sahih hadisler yanında zayıf ve uydurma hadis denilebilecek rivayetlerden de yararlanmıştır.

Mehmed Murad Nakşibendî, şerhinde başta Hz. Muhammed'in hayatı olmak üzere diğer büyük peygamberlerin kıssalarına ve İslam tarihine büyük yer ayırmıştır. Birçok evliyanın menkıbelerinden de bahsetmiştir. Bir Nakşibendî şeyhi olarak, Mesnevî şerhinde kendi tarikatına uygun açıklamalar yapmaktan da kendini alamamıştır.

Kaynağı belli veya belli olmayan muhtelif şiiirlerden örnekler vermiştir. Bu şiiirlerin bazen şairini zikretmiş, bazen hangi eserde olduğunu yazmış, bazen de sadece şiiiri vermekle yetinmiştir. Bu alıntı şiiirler karşımıza Türkçe, Arapça ve Farsça olarak çıkmaktadır.

Mehmed Murad Nakşibendî, beyitleri şerh ederken örnekleri çoğaltmak ve şerhini genişletmek amacıyla birçok farklı edebî, tasavvufî, dinî eserden alıntılar yapmıştır. Anlattıklarını ispat ederek okuyucuyu etkilemek ve bazen de ders vermek için veya o kitaba işaret etmek amacıyla şerhine dâhil ettiği alıntılar vardır.

Mehmed Murad Nakşibendî'nin şerhleri yazıldıkları dönemin sosyal yaşamı, gelenek ve görenekleri, mekânları, inanışları, deyim ve atasözleri, dil özellikleri konusunda zengin birer kaynaktır. Şârih, beyitlerin daha kolay

şekilde anlaşılmasını sağlamak için toplumsal belleğin zengin kaynağından da yararlanmıştı. Bazen kendi anılarına bazen de tanıdığı kişilerin anılarına yer vermiştir.

Mesnevî'nin bütün Türkçe şerhleri arasında karşılaştırmalı bir çalışma ihtiyacı görülmektedir. Şerhlerin tamamı olmasa da, bütün Türkçe şerhlerdeki ilk 18 beyti sunarak okuyucuya karşılaştırma imkânı veren yayınlanmış bir çalışma mevcuttur (Demirel 2009: 127-525).

Mehmed Murad Nakşibendî, bir Nakşî şeyhi olarak, şerhinde tasavvuf, tarikat, şeyh, mürit konularını çokça işlemiştir. Şârih, Mesnevî'nin daha ilk beytini şerh ederken mürşit - mürit ilişkisinin önemine şöyle değinmiştir: "Tâlib-i 'ilm üstâdını dinleyerek üstâd olduğu gibi mürid dahi mürşidini dileyerek şeyh-i kâmil olur." (*Hülâsatü's-Şürûh*-I: 5b). "Mürîd olacak kimesne; kâmil ve mükemmel şeyhlere mürid olmak lâzımdır. Yoksa müzevvir şeyhlere mürid olursa; zâhiren ve bâtinen onu harâb ederler." (*Hülâsatü's-Şürûh*-I: 134b).

Nakşî tarikatının da diğer tarikatlar gibi olmazsa olmazı, müridin bir şeyhe tam teslim olmasıdır. Bu fikirler aynı zamanda Mesnevî'nin beyitleri ile de örtüşmektedir.

Bu vâdi-i aşka delilsiz gitme, belki bir mürşid-i kâmil delâletiyle git. Zîrâ 'Şeyhi olmayanın şeyhi şeytandır.' buyurulmuştur. Ve böyle sâlik oldukda cümle mâsivâdan el çekip Hazret-i İbrahim aleyhisselâm gibi 'Ben, dâim ve sâbit olmayanları sevmem' diyesin." (*Hülâsatü's-Şürûh*-I: 37b). "Hâneyi, virân ve alt üst eder. Ba'de bir saatte evvelkinden ziyâde ma'mûr eyler. Üstâd dülgerin hâli budur. Böyle olunca, 'niçin hâneyi yıktın!' denmez. Mürşid-i kâmil dahi müridin bedenini yıkar, lîkin ba'de yapar. Bu cihetten müride, teslîm lâzım gelir. (*Hülâsatü's-Şürûh*-I: 207b)

Mehmed Murad Nakşibendî'nin Nakşîlik ve Mevlevîlik Hakkındaki Düşünceleri

Nakşibendî tarikatına bağlı bir tekkenin şeyhi olan Mehmed Murad Nakşibendî, kurduğu Dârü'l-Mesnevî ve okuttuğu Mesnevî dersleri ile Mevlevîliğe yakın durmuştur. Kendi zamanında çok ünlü bir Mesnevîhân olan Mehmed Murad, 19. yüzyıl Nakşî-Mevlevî yakınlaşmasında önemli bir rol oynamıştır. Mehmed Murad Nakşibendî, telif ettiği eserlerde sık sık Nakşîlik ve Mevlevîlik hakkındaki görüşlerini bildirmiştir.

Mehmed Murad Nakşibendî, şerh yazdığı Mesnevî'yi "Magz-ı Kur'an, Hülâsa-i Furkân" (*Hülâsatü's-Sürûh*-VI: 1b) diye nitelemiştir. Mesnevî'yi inkâr etmenin Kur'an'ı inkâr etmek olduğunu, Mesnevî'ye düşmanlık edenin de cehennemde başı aşağı asılı kalacağını ifade etmiştir (*Hülâsatü's-Sürûh*-IV: 6a). Mesnevî ile ilgili bu yüceltmelerle beraber Mehmed Murad Nakşibendî'nin *Hülâsatü's-Sürûh* adlı Mesnevî şerhinde, Nakşîlik ve Mevlevîlikle ilgili çarpıcı ifadelere ve eleştirilere de rastlanmaktadır.

Mehmed Murad Nakşibendî, Mevlânâ'nın bir beytinde Nakşîliğin kurucusu Bahaeddin Nakşibend daha dünyaya gelmeden, Hâcegân tarikatına Nakşibendiyye isminin verileceğini işaret ettiğini düşünmektedir. Ayrıca Mevlânâ'nın bunları, Nakşibendî ricâlini övmek amacıyla söylediğini ekler. Hatta başka Mesnevî şârihlerinin bu konuya hiç temas etmediğini, ancak kendisinin onlardan farklı düşündüğünü kaydeder:

O kimyâ-sâz ve minâ-girân olan zâtlar feleğin boşluğunun içinde yâni havada nakş u sûret bağlayıcılardır. Ve dahi benim için ve senin için iş düzücülerdir. Havaya nakş yapmak emr-i müşkil olmakla güç işleri görmeğe kâdirdir demekden ibâretidir. Bu beytde Tarîk-i Hâcegân'ın adının Nakş-bend olacağına ve zamân-ı âtîde Şâh-ı Nakşibend kuddise sirruhunun geleceğine telmih ve işâret vardır dense ba'îd olmaz. Eğerçi Şârih-i Mevlevî kuddise sirruhu buna işârete tasaddî etmemişlerdir, velâkin böyle olduğunu kalbim ihsâs eder ve yine Nakşibendiyye ricâlini senâ dahi murâd-ı şerîfleridir. Allahu a'lemu bî-murâdih. (*Hülâsatü's-Sürûh*-IV: 196a)

Mehmed Murad Nakşibendî, gizli zikir ve sesli zikir münasebetiyle Mevlevîlik ve Nakşibendîlik hakkında yorumlar yapmıştır. Dârü'l-Mesnevî'nin açılış merâsiminde hatm-i hâcegân yaptırmıştır. Arkasından sesli zikir ile kelime-i tevhid ve ism-i Celâl okutmuştur. (*Vekâyinâme*: 2a-4b). Yani Mehmed Murad Nakşibendî, hem sesli hem de gizli zikri kabul etmektedir. Mehmed Murad Nakşibendî eserinde, Nakşîlerin zikir anlayışına şu şekilde değinmektedir:

Önceden tasavvufun önde gelenleri hem dilleriyle açıktan, hem de kalpleriyle gizli zikir çekmişlerdir. Ancak daha sonra Bahaeddin Nakşibend'in ruhaniyetlerinden istifade ederek icazet aldıklarında açıktan zikir çekmeyi bırakıp gizli zikir çekmeyi uygun görmüşlerdir. Bazıları, gösterişten koruduğu için gizli zikir çekmenin, açıktan zikir çekmekten daha faziletli olduğunu düşünmüşlerdir. Bu yüzden, Bahaeddin Nak-

şibend'den önce gelen tasavvuf büyüklerine 'alâniyye-gûyân' (açıktan söyleyen) demişlerdir. Hatta Hâce Ali Râmetenî'ye neye dayanarak açıktan zikir çektiğini sorduklarında, delil olarak Hz. Peygamber buyurdu: 'Ölüm olduğunu göre herkesi *Lâ ilâhe illallâh* demeye teşvik et. Çünkü dervişe her nefes sondur.' hadisini göstermiştir. Bazılarına göre de açıktan zikir çekmek, gâfilleri teşvik edip uyuyanları uyandırmak ve şeytani kovmak bakımından daha faziletlidir. Topluluk halindeyken de yapılabildiği için zikir yapılırken bir yandan da dinlenilmiş olur. (*Mâ Hazar*: 14a-14b)

Mehmed Murad Nakşibendî'ye göre açıktan zikir çekilmesinde herhangi bir şüphe ve ihtilaf yoktur. Ancak asıl şüphe ve ihtilaf hangisinin daha faziletli olduğu noktasındadır. Mehmed Murad Nakşibendî, kendi zamanında bazı art niyetli ve tutucu insanların açıktan zikir çekmeyi ve toplanmayı reddettiğini ifade etmektedir. Onların sözlerine kulak vermemek gerektiğini söyleyen şârih "Onların bir kısmı Ebu Cehil gibi inadından, bir kısmı da cahilliğinden sesli zikri inkâr eder" diye eklemektedir (*Mâ Hazar*: 14a-14b). Açıktan zikir çekmenin faziletlerini beyan eden çok sayıda hadis olduğunu ifade ettikten sonra bu hadislerle örnekler göstermektedir: "Allah'ı zikreden bir kavim buldukları zaman...", "Allah'ı çok zikrediniz, tâ ki size deli desinler." "Hatta bu hadisin şerhi Câmîü's-Sagîr şerhi olan Münâvî'de şöyle anlatılmıştır: 'Hadisle meşgul olanlar bir fetva verdiler: 'Sufilerin sesli zikir yapmasında herhangi bir mahzur yoktur.'" (*Mâ Hazar*: 14a-14b).

Bu delillerle açıktan zikri inkâr edenler art niyetli âlimlerle, Hz. Muhammed'in sünnetini arpalık ve geçim kaynağı gören '*kim fazlasını verirse satarım.*' diyen insanlardır. Bu insanlar açıktan zikir çekmenin ihtilâfı ve yanlışlıklarıyla ilgili hüküm vereceklerine ve zikir ehlini suçlayacaklarına, 'Bismillâh' diyerek, helal ve ta'yib vadisinde gece gündüz rüşvet ve harama bulaşmış kazançlarını temizlesinler. 'Nedir bizim bu halimiz?' diyerek kendilerine çeki düzen versinler.

Açıktan zikir gibi bu da iyi bilinsin ki, gizli zikir çekmeyi Hz. Peygamber, Hicret gecesi Hira Dağı'ndaki mağarada Hz. Ebubekir'e telkin etmiştir. Kötü niyetli kâfirler bu esnada bu mağaranın etrafında dolaşp Hz. Muhammed'i arıyorlardı. Bu sırada Hz. Peygamber 'Korkma, Allah bizimledir' dese de Hz. Ebûbekir bir beşer olarak korktu ve üzüldü. Bu yüzden Hz. Peygamber, ona gizli zikir çekmeyi ve kalbine yönelmeyi telkin etti. Bunun üzerine Hz. Ebûbekir kendinden geçti ve manevi âlemlere yükseldi. Çok sonraları Hz. Ebûbekir bu hadiseyi Hz.

Selmân-ı Fârisî hazretlerine naklettiler. O da Muhammed b. Ebûbekir'e nakletti. Bugün bu silsileye Tarikat-i Nakşibendiyye denmektedir. Diğer tarikatların silsilesi ise Hz. Ali'ye uzanır. (*Mâ Hazar*: 14a-14b)

Mehmed Murad Nakşibendî, Mesnevî'de bir beyitte geçen “nefesi tutarak zikir suyuna dalmak” ifadelerini zikr-i hafîye delil göstererek aslında Mevlevîlerin de hafî zikir yapmaları gerektiğini savunmaktadır. Mevlânâ'nın kendisi bunu söylediği halde Mevlevîlerin buna uymamalarını garip karşılamaktadır. Mehmed Murad Nakşibendî, iddiasını güçlendirmek için Mevlânâ'nın Hz. Ebubekir'in on ikinci kuşaktan torunu olmasını ve kendi oğlunu terbiye için cehrî değil de hafî zikir yapan Molla İlâhî'ye göndermesini delil olarak göstermektedir. Mehmed Murad Nakşibendî, Mevlânâ'nın sesli zikir yaptığına dair eski bir kitapta bilgi veya itibar edilecek birinden bir söz mevcut olmadığını belirtir. Beşiktaş Mevlevîhânesi Şeyhi Yusuf Efendi'nin, Mevlevîlerin mukabele gününe “şaklabanlık günü” âyinlerine de “şaklabanlık” dediğini ifade etmektedir. Öyle ki Mevlevîler, Yusuf Efendi'nin, semâ âyinlerinde postun önünden geçerken rükû, kalkarken ise secde hareketlerini yapmamasını eleştirmişlerdir. Mehmed Murad Nakşibendî burada Yusuf Efendi'ye hak vermektedir. “Allah onlara akıl versin” dediği bu Mevlevîlerin, âyin yapacağınız diye tarikatı oyuncak ettiklerini söylemektedir:

Mesnevî 4. cilt, 437. beyit: Eski düşünce ve vesveselerden kurtulmak için zikir ve sabır suyunda nefesini tut (Karaismailoğlu 2011: 458).

Ey sâlik âb-ı zikirde habs-i nefes eyle ve sabr ile hattâ fikirden ve köhne kalbindeki vesveselerden rehâ bulasın. Bu beytte habs-i nefes ile zikrullah etmeye emr buyururlar. Ve habs-i nefes ile zikr dahi hafî olur. Ve zikr-i cehrîde habs-i nefes mümkün olmaz ve habs-i nefes ile zikrullâh gönülden efkârı ve havâtır-ı şeytâniyyeyi izâle edeceğini mısra-i sâni ile beyân buyururlar.

Ma'lûm ola ki bu beytte habs-i nefes ile zikr ism-i Celâl'e ve kelime-i tevhîde şâmilidir. Velikin meşâyıh-ı Nakşibendiyye habs-i nefesi kelime-i tevhîde tahsîs etmişlerdir. Ve ism-i Celâl ile habs-i nefes dahi gâhice ederler. Velikin def'-i havâtıra kelime-i tevhîd ile habs-i nefes elyâktır. Zîrâ lâilâhe ile havâtır ki kişiye ilâh gibi olmuştur mündefî olur. İlâllah ile maksûd-ı hakîkî sâbit olur. Binâberîn kelime-i tevhîd ile habs-i nefes ensebdir.

Ve işbu beyt-i şeriften gün gibi âşikâre vâzıh oldu ki: Hazret-i Mevlânâ kuddise sırruhu hazretlerinin tarikat-ı aliiyeleri tarîk-i hafîdir ve tarîk-i cehrî değildir. Zîrâ sâliklerini bu vech ile terbiye buyurmuşlar

ve kendileri dahi bu vech ile zikrullâh etmişler. Bu müddeâmıza dahi kendilerinin Sıddık-ı Ekber radiyallahu anı hazretlerinin cedd-i emcedleri olması ve kendilerinin dahi Hazret-i Sıddık-ı Ekber'in on ikinci oğlu olduğu delâlet eder. Ve evlâdından Âbid Çelebi kuddise sırruhu hazretlerine rüyâsında 'Şeyh Abdullah-ı İlâhi kuddise sırruhuya git ve ondan ahz-ı tarikat eyle' diye emir buyurmaları ve Abdullah-ı İlâhi'ye dahi 'Âbid Çelebi'yi sana gönderdim, terbiye edesin ve himmetini bezl edesin' diye emir buyurmaları dahi bu da'vâya şâhid-i âdildir. Zîrâ o zamân tarîk-i cehrîye ricâlinden nice büyük zâtlar var idi, onlara emretmeyip Abdullah-ı İlâhi'ye gitmeye emîr, kendi tarikati olduğuna delâlet eder.

Zamânemizde meşâyıh-ı Mevleviyye şeklinde olanlar, 'tarîk-i Mevleviyye'nin zikri ism-i Celâl'dir ve bizim tarîkimizde lâilâheillallah yoktur.' diye hezeyân ve türrehâtlarının butlânı şu beyt-i şerîften ezher-i mine's-şemsdir. Zîrâ habs-i nefes kelime-i tevhid ile olur kemâ beyyineh.

İşte kutbu'l-evliyâ Hazreti Mevlânâ kuddise sırruhunun tarikatı ve erkânı budur ki emîr buyurdular. Aklım ermez ve bilmem ve anlamam, her tekyede eyyâm-ı mahsûsada icrâ' ettikleri âyîn neden için? Hazret-i Mevlânâ kuddise sırruh mensûbdur ve kendileri bu âyîni aceb icrâ' ettikleri ve dervîşleri ile cem' olup böyle ettikleri var mıdır? Kütüb-i mu'teberede görmedik ve bir sözüne i'timâd olunur zâtdan işitmedik.

Hattâ karîb-i asırda Beşiktaş Mevlevihânesi'nde şeyh olan Şeyh Yûsuf Efendi hazretleri ki -Mesnevî-i Şerîf'e Nehcü'l-Kavim nâmında Arabîü'l-ibâre şerh yazmış idi. Ve fûnûn-ı şettâda mâhir bir zât-ı şerîf idi. Ve elli sene o makamda post nişîn olmuş idi, kendileri Trablusî olmakla- mukâbele gününe 'yevmü's-şaklabân' ve icrâ' olunan âyîne 'şaklabânlık' ta'bîr ederler imiş. Egerçi ben ağzından işitmedim velâkin bazı mukâbelesinde bulunduğumuz olur idi. Ve kendinin hâli böyle dediğine şehâdet eder idi. Ezcümle kalkar iken cümle ile beraber secde eder gibi yere yatıp elini urmaz idi. Ve postun önünden geçer iken rûkû' ederek geçmez idi. Belki âdetâ yürür gibi geçer idi. Ve bunun emsâli çok şeyler mukâbele esnâsında kendinden sudûr eder idi.

Hattâ Mevlevîler kendini sevmeyip: 'Hâlâ sühtedir, elli yıldır post-ı Mevlânâda oturur dervîş olamadı' diye zebân-dırâzlıktan ve ta'ndan hâli olmazlar idi. Çünkü indlerinde Mevlevîlik bu ettiği işlerdir. O zât-ı şerîf de bunları kabul görmeyince dervîşliğini ve Mevlevîliğini

nefyyederler idi. Eğer bu ahvâli merhum, bir kütüb-i mu'teberde görmüş olaydı elbette kabûl eder idi. İşte böyle tarikat-i Mevleviyyeyi ki habs-i nefesle zikrullâh ve terbiye ve tasfiye-i kalbten ibârettir. Onu zâyî' ettirler ve böyle mel'abeyi tarîk-i Mevleviyye i'tikâd eylediler. Allah onlara akıl versin. (*Hülâsatü's-Şürûh*-IV: 31a-32a)

Mehmed Murad Nakşibendî, zikir yapılırken dikkat edilecek hususlara değinmiş ve Mevlevihanelerde semâ âyininin herkese açık olarak yapılmasını eleştirmiştir. İlgili bölüm, sadeleştirilerek verilmiştir:

Saygı olmadan zikir yapmak biattır, İslam dışıdır. Çünkü Allah'ın zikrine ve isimlerine karşı saygılı olmak üzerimize farzdır. Allah'ın zikrinin bir şartı da hüremettir: Mesela zikir esnasında abdestli olmak; ıtır ve buhur gibi şeyler yakmak; zikir mekânını temizlemek; zikredeninin elbisesini ve kalbini kirlerden temizlemek; yalnızken kıbleye yönelmek ve zikir esnasında diğer zikir erbabını seyretmemek gibi. Ayrıca mutasavvıfların önde gelenleri zikir meclisine ehli olmayana sokmazlardı. Hâlbuki şimdilerde semâ meclislerinin kapıları açıktır ve ehil olmayanlar için de özel bölmeler hazırlanmıştır, Mevlevihanelerde ve Halvetî tekkelerinde olduğu gibi. Bundan daha garibi ise bu insanların ziyaretçi sayısı arttığı zaman sevinmeleridir. Hatta bazı şeyhler çok sayıda insanın, özellikle de layık olmayanların, tekkelerine gelmesiyle övünürler, tekkelerine ziyaretçi gelmeyenler ise onları kıskanırlar. *Nerede eskiler ve nerede yeniler!* (*Mâ Hazar: 4b*)

Sonuç ve Değerlendirme

Mehmed Murad, hem bir Mesnevîhân hem de bir Nakşî şeyhi olarak Dârü'l-Mesnevîsinde okuttuğu Mesnevî'nin tamamına bir şerh yazmıştır. Günümüze kadar, *Hülâsatü's-Şürûh* adlı bu şerhin adına bakılarak muhtasar olduğu düşünülmüş ve pek incelenmeye değer bulunmamıştır. 19. yüzyılda Mevlevî-Nakşî yakınlaşmasından sürekli bahsedilirken, bu ilişkiyi gözler önüne sermek için, Nakşî gözüyle yazılan bu tek, tam Mesnevî şerhinin tetkik edilmesi son derece önem taşımaktadır.

Hülâsatü's-Şürûh, incelendiğinde görülmektedir ki, Mehmed Murad Nakşibendî Mesnevî'ye son derece saygı duymakta, onu "Kur'an'ın özü" olarak nitelendirmektedir. Bununla beraber Mevlevîlerin birçok âdetini eleştirmektedir. Özellikle semâ âyinlerinin herkese açık olmasını garip karşılamış, Mevlevîlerin de Nakşîler gibi hafî yani gizli zikir yapmaları gerektiğini savunmuştur. Buna delil olarak da yine Mevlânâ'nın Mesnevî'deki bir beytini göstermektedir. Bunlara ek olarak Beşiktaş Mevlevihânesi Şeyhi Yusuf Efen-

di'nin benzer yaklaşımlarını da ortaya koymuş, iddialarını güçlendirmiştir. Bu orijinal yaklaşımlara daha önce başka şerhlerde rastlanmamıştır.

Cesareti ve açık sözlülüğüyle tanınan Mehmed Murad Nakşibendî, eserinde hiç kimseden çekinmeden bütün samimiyetiyle tasavvufî hayat görüşünü ortaya koymuştur. *Hülâsatü's-Şürûh*, başta yazıldığı 19. yüzyıldaki dinî-tasavvufî hayatı anlamak için her yönden incelenmesi gereken bir eserdir.

Kaynaklar

- Ahmed Cevdet Paşa (1991). *Tezâkir (Tetimme, 40)*. Haz. Cavid Baysun. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Ahmed Lûtfî Efendi (1999). *Vak'ânüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi VI-VII-VIII*. Haz. Yücel Demirel. İstanbul: YKY.
- Demirel, Şener (2009). *Dinle Neyden – Mesnevî'nin İlk 18 Beytinin Türkçe Şerhleri*. Elazığ: Manas Yay.
- Fatma Aliye Hanım (1994). *Ahmet Cevdet Paşa ve Zamani*. Haz. Metin Hasırcı. İstanbul: Pınar Yay.
- Gölpınarlı, Abdülbaki (1953). *Mevlana'dan Sonra Mevlevilik*. İstanbul.
- Güleç, İsmail (2008). *Türk Edebiyatında Mesnevî Tercüme ve Şerhleri*. İstanbul: Pan Yay.
- Karaismailoğlu, Adnan (2011). *Mesnevî-Mevlânâ-Tam Metin*. Ankara: Akçağ Yay.
- Küçük, Sezai (2003). *Mevlevîliğin Son Yüzyılı*. İstanbul: Simurg Yay.
- Mehmed Murad Nakşibendî. *Hülâsatü's-Şürûh-I*. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. No. TY 6309.
- _____. *Hülâsatü's-Şürûh-II*. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. No. TY 6310.
- _____. *Hülâsatü's-Şürûh-III*. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. No. TY 6311.
- _____. *Hülâsatü's-Şürûh-IV*. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. No. TY 6312.
- _____. *Hülâsatü's-Şürûh-V*. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. No. TY 6313.
- _____. *Hülâsatü's-Şürûh-VI*. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. No. TY 6314.
- _____. *Mâ Hazar*. Süleymaniye Yazma Eser Ktp. Mehmed Arif Koleksiyonu. No.260.
- _____. *Vekâyiname*. Millet Ktp. Ali Emiri Koleksiyonu. No.103.
- Özdil, Hatice (2013a). “Başka İsimlerle Karıştırılan Bir Mesnevî Şârihi: Mehmed Murad Nakşibendî”. *Turkish Studies Dergisi* 8/12: 1009-1016.
- _____. (2013b). “İstanbul’da Yapılan Son Dârü'l-Mesnevî”. *Turkish Studies Dergisi* 8/13: 1293-1302.
- _____. (2014). “19. Yüzyıl İstanbulunun İlim Merkezlerinden Murad Molla Tekkesi ve Kütüphanesi”. *Osmanlı İstanbulu II*. Ed. Feridun M. Emecen vd. İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Yay. 609-636.
- Tanman, Baha (1994). “Murad Molla Tekkesi ve Kütüphanesi”. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. C. V. Kültür Bakanlığı-Tarih Vakfı Yay. 516-517.

Only and Completed Masnavi Commentary Written in Nakshi Point of View and Mehmed Murad Nakşibendî*

Hatice Özdil**

Abstract

Mehmed Murad Nakşibendî is the most powerful Masnaviyan in 19th century. In their own time, he had a respectable place among the dignitaries and dervishes. Mehmed Murad is a figure who significantly contributed to the rapprochement between Nakshi and Mawlawi in his time. The Daral-Masnavi (Masnavi Reading House) was established thanks to the support of Sultan Abdülmecid. In this house, many famous Masnaviyan got hot Masneviyan's diploma. Mehmed Murad wrote numerous copyrighted works. His masterpiece is the Hülâsatü's-Şürûh named, six volumes and 1420 sheets Masnavi commentary. This comprehensive work, through the eyes of the Nakşî sufi interpretation of the terms of Masnavi has a distinguished place among the other Masnavi commentaries. However, there is not a serious study on Hülâsatü's-Şürûh. This work is not known by scholars. The written complete commentary of Masnavi in Turkish is only seven. These seven commentators are Mawlawi, but only Mehmed Murad is Nakshi.

Keywords

Mehmed Murad Nakşibendî, Murad Molla, Masnavi, Commentary, Daral-Masnavi, Nakshi, Mawlawi, Hülâsatü's-Şürûh

* Date of Arrival: 30 January 2016 – Date of Acceptance: 08 November 2016

You can refer to this article as follows

In-text: (Özdil 2018: Page)

References: Özdil, Hatice. (2018). Mehmed Murad Nakşibendî ve Nakşî Gözüyle Yazılmış Tek, Tam Mesnevî Şerhi. *bilig, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* Sayı 85: 129-145.

This study was carried out on May 22-24, 2013 at Van Yüzüncü Yıl University. It is the extended version of the presentation at the International Mesnevi Symposium II. It was produced from a doctoral dissertation titled "Commentaries of Mehmed Murad Naqshbandi in the context of Terminology of Sufi Literature".

** Asst. Prof., Bitlis Eren University, Faculty of Science and Letters, Department of Turkish Language and Literature, Bitlis/Turkey.

hozdil@beu.edu.tr

Мехмед Мурад Накшибенд и единственный и полный комментарий Маснави, написанный с позиции последователя накшбанди*

Хатидже Оздиль**

Абстракт

Мехмед Мурад Накшибенд, один из суфиев 19 века, является самым сильным Маснавиханом (чтецом маснави) Стамбулского времени. Мехмед Мурад - личность, которая в свое время способствовала сближению между Накшбандийа и Мевлеви. Благодаря поддержке Султана Абдульмеджида он открыл в Стамбуле Даруль-Маснави (дом для чтения поэмы «Маснави» Джалаладдина Руми), в котором многие знаменитые чтецы «Маснави» получили диплом Маснавихана. Одновременно он являлся шейхом тейке Мурад Молла, и главным хранителем библиотеки Мурад Молла. В дополнение к преподаванию он оставил множество собственных сочинений, среди них и его главное сочинение – комментарий к «Маснави» под названием «Хюласатуль-Шурух». В турецкой литературе существует всего семь комментариев, созданных к полному собранию «Маснави». Из них только Мехмед Мурад является последователем Накшбанди. Объемный труд Мехмеда Мурада состоит из шести томов, 1420-ти листов и занимает особое место как комментарий к «Маснави», сделанный с точки зрения суфия Накшбандийа. Можно уловить элементы сравнения между мевлеви и накшбандийа, которое делает Мехмед Мурад Накшибенд в своем комментарии. В частности, в нём присутствует критика и интерпретации мевлевийского ритуала «сема»

Ключевые слова

Мехмед Мурад Накшибенди, Мурад Молла, «Маснави», комментарии, Даруль-Маснави, Накшбандийа, Мевлеви, Хюласатуль-Шурух.

* Поступила в редакцию: 30 января 2016 г. – Принято в номер: 8 ноября 2016 г.
Вы можете сослаться на данную статью следующим образом:
В тексте: (Özdil 2018: страница)

Литература: Özdil, Hatice. (2018). Mehmed Murad Nakşibendî ve Nakşî Gözüyle Yazılmış Tek, Tam Mesnevî Şerhi. *bilig, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* Sayı 85: 129-145.
Данное исследование представляет собой переработанную версию доклада, представленного на Международном Симпозиуме Месневи, который состоялся 22-24 мая 2013 года в Университете Юзюнджу Йыл в Ване (Турция). Использован материал докторской диссертации «Комментарии Мехмеда Мурада Накшбанди в контексте терминологии суфийской литературы».

** д-р, преп., Университет Битлис Эрен, Факультет естественных наук и литературы, кафедра турецкого языка и литературы, Битлис / Турция
hozdil@beu.edu.tr

Dalkavuk, Kalem, Davul, Kartal, Cem ve Kara Sinan Dergilerindeki Reklam ve İlanlarda Modernleşme ve Değişen Tüketim Kültürü*

Ebru Davulcu**

Öz

Bu makalede, Osmanlı Devleti'ndeki modernleşme çabaları ve bu çabalarla birlikte tüketim kültüründe yaşanan değişimler, Batılı mizah dergilerindeki reklam ve ilanlar üzerinden incelenmiştir. Dalkavuk, Kalem, Davul, Kartal, Cem ve Kara Sinan dergilerinde yapılan incelemede; ilanların önemli bir kısmının konser, tiyatro, balo, konferans, sergi gibi etkinliklere; reklamların ise genellikle neşriyata, giyim mağazalarına, makyaj malzemelerine, ev eşyalarına, Fransızca ve resim derslerine ayrıldığı görülmüştür. Bu bakımdan çalışma, klasik devrin kanaatkâr Osmanlı insanının, dağılma devrinde gösteriş için tükettiğini; devletin dağılmamak için başlattığı modernleşme hareketlerinin yüzeysel kaldığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler

Osmanlı modernleşmesi, Osmanlı tüketim kültürü, mizah dergileri, reklamlar, ilanlar

* Geliş Tarihi: 27 Şubat 2014 – Kabul Tarihi: 15 Ağustos 2014

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:

Metin içi: (Davulcu 2018: Sayfa No)

Kaynakça: Davulcu, Ebru. (2018). Dalkavuk, Kalem, Davul, Kartal, Cem ve Kara Sinan Dergilerindeki Reklam ve İlanlarda Modernleşme ve Değişen Tüketim Kültürü. *bilig, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* Sayı 85: 147-173.

Bu makalede Dalkavuk, Davul, Kartal, Karasınan dergileri üzerine yapılan inceleme, bu çalışmaya özgüdür. Kalem ve Cem dergileri üzerine yapılan incelemede ise, yazar tarafından 2013 yılında tamamlanan II. Meşrutiyet Dönemi Mizah Basınında Osmanlı Modernleşmesi ve Eleştirel Kodlar (Kalem ve Cem Dergileri Üzerinden) adlı doktora tezinden faydalanılmıştır.

** Dr. Öğr. Üyesi, Erciyes Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü, Kayseri/ Türkiye

eakbaba@erciyes.edu.tr

Giriş

Osmanlı Devleti'nde modernleşme için Lale Devri'nden itibaren uygulanan bir dizi politika, toplum hayatının geleneksel yapısından uzaklaşmasına neden olmuştur. Toplumun seçkin kesiminde Batı hayranlığı başlamış, bu hayranlık Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine damgasını vurmuştur. Batılı gibi tüketmenin öncüsü olan bu kesim; tiyatroya, baloya, konserlere, resim sergilerine gitmiş; paten kaymış, Fransızca, piyano ve resim dersleri almış, İngiltere başta olmak üzere yabancı ülkelerden gelen ürünleri kullanmayı yerli malına tercih etmiştir. Sonuçta devletin bekası için başlatılan modernleşme hareketleri, dağılma döneminin karakteristiği olan israfı ve üretmeden, gösteriş için yapılan tüketimi ortaya çıkarmıştır.

Modernleşme sürecinden, tüketim biçiminin yanı sıra mizah da içerik ve biçimsel olarak etkilenmiştir. Mizah, modernleşme ile birlikte değişen değerlerin eleştirilmesinde kullanılmıştır. Ayrıca, argo ifadeler barındırması nedeniyle, aydınlarca kaba olarak nitelenen geleneksel mizah ürünleri, batı tipi tiyatroya dönüştürülmek istenmiştir.

Modernleşme ile mizah, 1870'lerden itibaren basın alanında da kendisini göstermiştir. Böylece geniş ölçekli okuyuculara ulaşmış, denetlenmesi zor bir hal almıştır. Yayımlanan yazı ve karikatürlerin siyasi hiciv içermesi ise, mizah gazete ve dergilerinin baskı altına alınmasını kaçınılmaz hale getirmiştir. II. Abdülhamit Dönemi'nde yaşanan sıkıyönetimden mizah basını da nasibini almıştır.

II. Meşrutiyet ilan edilince, mizah basını da yaşanan kısa süreli özgürlük havasından etkilenmiştir. Birçok mizah gazete ve dergisi yayımlanmış, bu gazete ve dergiler özellikle aydın kesim tarafından takip edilmiştir. Dergilerde modernleşme, ele alınan başlıca konular arasındadır. Meşrutiyet mizahçısı için modernleşme, Batı'ya karşı güven duyulmaması nedeniyle şüphe ile yaklaşılması gereken bir konudur. Ayrıca, Osmanlı toplumunun modernleşmeyi şeklen gerçekleştirebileceğini sanması da mizah dergi ve gazetelerinde eleştirilmiştir.

Bu çalışma, Osmanlı toplumunda modernleşme çabaları ile tüketim kültüründe yaşanan değişimi, 1908-1912 yılları arasında yayımlanan *Dalkavuk*, *Kalem*, *Davul*, *Kartal*, *Cem* ve *Kara Sinan* dergilerindeki reklam ve ilanlar üzerinden incelemiştir. Bu dergiler, II. Meşrutiyet Dönemi'nde yayımla-

nan Batılı mizah dergileridir. Dergilerin biçimsel özelliklerinden yazar ve karikatüristlerinin bir kısmının batıda eğitim almış ya da batılı olmasına; içeriğinde modernleşme teşebbüslerine ilişkin birçok karikatür ve yazının yayımlanmasına kadar bir takım temel nitelikleri, Batılı mizah dergileri olarak anılmalarında etkilidir. Bu nedenle dergiler, modernleşme çabaları ve tüketim kültüründe yaşanan değişimi incelemek için ilgi çekicidir.

Dergilerdeki inceleme, reklam ve ilanlar üzerinden yapılacaktır. Reklam ve ilanlar, yaşanan değişimi aktarmanın yanı sıra, tüketimi teşvik etmeleri bakımından da önemlidir. Böylece modernleşme konusuna tereddütle bakan mizah basınının, bu tereddüdünü verdiği reklam ve ilanlara ne derece yansıtıldığı da çalışma ile görülmüş olacaktır.

Çalışmada, aynı dönemde yayımlanan ve Batılı mizah dergileri arasında yer alan *Hayâl* ile *Laklak* dergilerine yer verilmemiştir. Buna sebep, *Hayâl* Dergisi'nin sadece 2. cildinin 4 nüshasına, *Laklak* Dergisinin ise 2, 3, 7, 11. nüshalarına ulaşılması ve temin edilen sayılarda da bu makalede kullanılabilecek reklam ve ilana rastlanmamasıdır.

Çalışmada üzerinden inceleme yapılan dergilerden *Dalkavuk*'ün 25 sayısına, *Davul*'ün 24 sayısına, *Kartal*'ın 4 sayısına ve *Kara Sinan*'ın 11 sayısına Milli Kütüphane'den ulaşılmıştır. *Kalem*'in 130 sayısı ile *Cem*'in 42 sayısı İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı'ndan; *Cem* Dergisi'nin bu kütüphanedeki eksik bir sayısı –22. sayı– da İstanbul Üniversitesi Beyazıt Kütüphanesi'nden temin edilmiştir.

Osmanlı Devleti'nde Modernleşme Süreci ve Tüketim Kültüründe Yaşanan Değişmeler

Osmanlı Devleti'nde modernleşme hareketleri, 17. yüzyılın sonlarında başlar. Bundan önce Batı ile olan ilişkiler, devletin kendini üstün gördüğü bir boyutta seyretmiştir. Devletin Batı ile temaslarında dönüm noktası, 1699 yılında imzalanan Karlofça ve 1718 yılında imzalanan Pasarofça anlaşmalarıdır. Bu anlaşmalar, hem gerileme dönemine hem de modernleşme teşebbüslerine bir işarettir.

Lale Devri, Osmanlı Devleti'nde 20. yüzyılın başlarına kadar gerçekleştirilecek ıslahatların yönünün ve kapsamının anlaşılması bakımından önemlidir. Ayrıca bu dönem, modernleşme hareketleri ile değişen tüketim kültürünü, bu kültürün sosyal, siyasî, ekonomik boyutlarını ve yeni kültürün öncüle-

rinin kimler olduğunu da gözler önüne serer. Lale Devri'nin ardından gerçekleştirdikleri ıslahatlarla, III. Selim ve II. Mahmut da dikkat çeker. Her ne kadar direnç ile karşılaşsalar da askerî, eğitsel, diplomatik, idarî alanlarda ıslahatlar yapmışlardır. Tanzimat Dönemi ise, bu döneme kadar gerçekleştirilen ıslahatların temelinde, modern bürokratik bir yapının oluşması, merkezileşmenin sağlanması, eşitlik esasını temel alan dönüşümlerin gerçekleştirilmesi bakımından değerlidir.

Modernleşme sürecinde, II. Abdülhamit Dönemi'nde de önemli adımlar atılmıştır. Eğitim alanı başta olmak üzere, hukukta, ulaşımda, haberleşmede yapılan ıslahatlar bu döneme damgasını vurur. Sosyokültürel alanda yaşanan değişimlerin izlerine de rastlanan bu dönemde, özellikle yabancılar ve yerli gayrimüslimler, yaşam biçimleri ile batı hayatının canlı bir örneğini vermişlerdir.

Bu dönemde, Batıdaki moda anlayışı da önem taşımaya başlar. Özellikle kadın kıyafetlerinde hızlı bir değişim baş göstermiştir. Eskiden baba veya eşleri nedeniyle ya da mücevheratlarıyla bir statü edinen kadınlar, statünün kaynağının kendi bedenleri ve zihinleri ile ilgili olduğunu düşünmüşlerdir. Güzellik anlayışı da buna uygun değişmiş ve güzellik, Batıdan yansıyan bir ışık olarak kabul edilmiştir (Barbarosoğlu 1995: 113-114).

II. Abdülhamit Dönemi'nde kadın, sosyal hayatta da daha belirgin olarak görülmeye başlanmıştır. Memur olma hakkını elde etmiş, ayrıca yüksek tahsil yapma olanağına kavuşmuştur. Ayrıca aile yapısı da dönemde değişime uğramış, çekirdek aile tipi (Batı tipi aile yapısı) İstanbul'da üst tabakada kendini göstermeye başlamıştır. Çocuk yetiştirmede de eski usul yerine "Mürebbiye" tutma anlayışı, yine bu dönemde yerleşmiştir (Özer 2006: 46-50).

II. Meşrutiyet Dönemi'nde de kadının değişimi devam eder. Kadınların memuriyet hayatında etkinleştiği bu dönemde, harplerde askere giden erkeklerin yerlerini almaları önemli bir gelişmedir. Memur olan kadınların peçeleri de kalkmış; çarşafı elbiseye yakın bir hal almıştır (Turhan 1997: 188). Üniversite derslerine erkeklerle birlikte devam etmişler, öğrenim düzeylerini yükseltmişlerdir (Tunaya 2004: 44).

Kadının yanı sıra II. Meşrutiyet Dönemi'nde batılılaşmanın bir devlet politikası haline geldiği ve milliyetçilik ve laikleşme ile aynı anlamda kullanıldığı (Tunaya 2004: 42-44); ekonomide, eğitimde hukukta önemli adımlar atıldığı belirtilmelidir.

Lale Devri'nden II. Meşrutiyet Dönemi'ne kadar Osmanlı Devleti'nde yaşanan bu modernleşme hareketleri, tüketim kültürünün değişmesine neden olmuştur. Modernleşme teşebbüslerinden evvel, Osmanlı toplumu kanaatkâr bir tüketim anlayışına sahiptir. Gelenekler ve din anlayışı, toplumsal değerlerin maddeleşmesini önlemiş, toplum alıcı olmaktan çok paylaşımcı ve verici karakteri ile gösterişten uzak bir tüketim bilinci içinde yaşamıştır (Ülgener 1981: 34, 46, 53-61). Devletin klasik ekonomik düzeni de tüketim kültürünü etkilemiştir. İlaş, fiskalizm ve gelenekçilik ilkeleri ile tanımlanan bu düzen; toplumun ihtiyaçlarının karşılanmasını, kaliteli ve bol ürün ve hizmet vermeyi; sosyal ve iktisadî ilişkilerde yavaş yavaş oluşan dengeleri ve eğilimleri mümkün olduğunca muhafaza etmeyi; sadece hazineye ait gelirleri mümkün olduğu kadar yüksek düzeye çıkarmayı ve parasal ilişkilerin genişlemesini sınırlandırmayı gerekli görmüştür (Genç 2000: 45-51).

Osmanlı Devleti'nde tüketim kültürü, modernleşme için teşebbüslerin nüvelendiği Lale Devri ile değişim göstermeye başlamış, tüketimdeki anlayış değişimi, gündelik yaşamda gerekli olan mutfak ve mobilya eşyalarından saray, köşk tipine, eğlence biçimine, spor yarışmalarına kadar uzanmıştır (Orçan 2008: 54). Bu dönemde, Avrupa'dan önemli miktarda ürün ülkeye girmeye başlamış; İngiltere, Fransa, Hollanda gibi ülkelerden yünlü kumaşlar ithal edilmiştir (Mantran 1990: 207). Bu kumaşlar, özellikle giyim kuşam malzemesi olarak kullanılmıştır. Bu konuda dikkat çeken husus, kadınların giyim biçiminde gelenekselliğin yavaş yavaş dışına çıkılmaya başlanması; kıyafetlerin renginin, inceliğinin, deseninin, boyunun değişmesidir (Orçan 2008: 59). Bu nitelikleri ile Lale Devri, modernleşme teşebbüslerinde olduğu gibi, tüketim kültürünün değişiminin gelecekteki çizgisini anlamakta da önemlidir.

Tüketimde asıl hareketlenme, III. Selim ile birlikte başlar. Artık tüketim, saray ve çevresinde yoğunlaşmanın yanı sıra çoğunlukla ordu ve diğer kamu kurumlarını yenilemek amacıyla yapılmıştır. Orduda kullanılan arabaların, askerlerin giyim kuşamının Batıdakine benzemesi için başlatılan yenilenme, Osmanlı üst sınıfının, fırsat buldukça lüks ve yabancı eşya tüketimini de bu dönemde artırır olmuştur (Orçan 2008: 61-63, 67).

Bu ilgi ve artış, II. Mahmut Dönemi'nde de devam eder. Modernleşme gibi tüketimin de devlet desteği ile gerçekleştirildiğinin önemli bir göstergesidir bu. 1826 yılında askerî üniformaların, 1829 yılında ise halkın giyim

biçiminin değişmesini gerektiren yönetmelikle tüketim batılılaştırılmıştır. II. Mahmut Dönemi'nde, dikkat çeken bir nokta ise askerler için kumaş üretecek fabrikaların tesisine çalışılmasıdır. Böylece, Osmanlı tüccarlarının Avrupa ile ticaretlerinde bir artış söz konusu olur (Bulaç 1990: 65-66).

II. Mahmut Dönemi'nde, modernleşme çabalarının tüketim kültürünü değiştirmesinde iki unsurun etkisinden bahsedilmelidir. Bunlardan biri ilk Türkçe gazete *Takvim-i Vekayi*'nin yayın hayatına başlamasıdır. *Takvim-i Vekayi*'nin modernleşme çabalarının topluma aktarılması ve tüketim kültürünün değişmesindeki rolü, verdiği reklamdan kaynaklanmaktadır. 24 Temmuz 1836 yılında verilen bir fes reklamı, bu konuda örnektir. Reklamda yerli ve yabancı fesler hakkında bilgi verilmiş, fes satışı konusunda tüketici uyarılmıştır (Çakır 1997: 61-64).

İkinci unsur ise 1838 yılında imzalanan Osmanlı-İngiliz Ticaret Anlaşması'dır. Bu anlaşmanın İngilizler açısından temelde iki amacı vardır: Osmanlı Devletinin geleneksel sanayiini çökertmek ve Mısır'da hızlı bir sanayileşme-kalkınma hamlesi yapan Mehmet Ali Paşa'nın önünü kesmek (Başkaya 2010: 212). Osmanlı Devleti bu anlaşmayı, Mısır ile yaşanan olumsuz gelişmeler nedeniyle Batı'dan diplomatik destek sağlamak umuduyla imzalamıştır (Berkes 1975: 31). Anlaşma sonucu Osmanlı Devleti, sanayileşmiş İngiliz mamul maddeleri ile aynı pazarda karşılaşınca sarsılmıştır. Bu durum halkın tüketim kalıplarının da değişimine neden olmuştur. Elde edilen gümrük muafiyetleri ve yeni geliştirilen pazarlama teknikleri sayesinde kısa zamanda İngiliz malları tercih edilmeğe başlanmış ve artık halk arasında, Avrupaî mallara üstün kaliteli; yerli olan her şeye sahte, kalitesiz, dayanıksız ve çürük gözüyle bakılmıştır (Bulaç 1990: 84, 92).

İngiltere'ye tanınan imtiyazların zamanla diğer Batı ülkelerine ve Rusya'ya da verilmesi (Küçükömer 1969: 67) ile Osmanlı elit kesiminde tüketim hızı artmış, sürekli ve birbirini izleyen moda değişiklikleri doğmuştur (Bulaç 1990: 103-109). Bundan sonra artık Osmanlı Devleti'nde yalnızca kültürel dönüşüm değil; kültürel emperyalizm de kendini bariz biçimde hissettirir olmuştur.

Tüketim kültüründe yaşanan değişmeler, Tanzimat Dönemi'nde de devam etmiştir. Bu dönem, Osmanlı Devleti'nde Türkçe yazılı basının kurumsallaşmaya, tüketimi teşvik eden reklam ve ilanların da gazete sayfalarında daha

fazla yer almaya başladığı bir dönemdir. Bunun bir örneği, *Ceride-i Havadis*'te görülür. Reklam, Fransa'dan ithal bir duvar kâğıdına aittir. Bu reklamı; kumaş, kürk, tuhafiyeye, ayakkabı, bijuteri, Avrupa'dan getirilen çamaşır makinesi ile çalışan bir kuru temizleme dükkânı, saç boyası, temizlik malzemeleri, gıda ürünleri, lokantalar, içki, sağlık ve ilaç, kitap-kırtasiye, tiyatro ve opera, fotoğrafçılık, ressamlık gibi kültür sanat faaliyetleri, ulaşım araç gereçleri, seyahat, ev eşyaları, inşaat malzemeleri, ziraat ve ziraat için kullanılan aletler, piyango, sigorta, faizle para işletme ya da alma hakkında yayımlanan reklam ve ilanlar takip eder (Çakır 1997: 84-137). Bu reklam ve ilanların ortak özelliği, Osmanlı toplumsal hayatının hemen hemen her alanında Batı kültürüne ait ürün ve hizmetlerden faydalandığını göstermesidir.

*Ceride-i Havadis*in ardından *Tercüman-ı Ahval*, *Tasvir-i Efkar*, *Muhbir*, *İbret*, *Basiret* gibi Yeni Osmanlılar tarafından çıkarılmış başka gazeteler de yayımlanmıştır. Bu gazetelerde yer alan reklam ve ilanlar da aynı niteliği taşır. Bunun yanı sıra Namık Kemal, Ziya Paşa, Ali Suavi, Şinasi, Münif Paşa gibi yazarların bu gazetelerde yazdığı yazılar da, Osmanlı toplumunun sosyokültürel dönüşümünde etkili olmuştur.

Yaşanan dönüşüm ile birlikte saraylılar, paşalar, diplomatlar, bürokratlar, üst düzey memurlar, azınlıklar, tüccarlar, öğrenciler, aydınlar ve mirasyedilerden oluşan bir kesim (Orçan 2008: 82-90); özellikle II. Abdülhamit Dönemi'nde Avrupa'dan memlekete akan mamul ürünlerin satıldığı mağazalara, terzilere, kahve ve lokantalara, otellere, eğlence yerlerine, cambazhanelere, ziyaretçi tiyatro gruplarına gitmeyi bir statü göstergesi haline getirmiştir (Turhan 1997: 175). Hatta padişah da Klasik Türk Müziği yerine Batı müziğini dinlemiş (Barbarosoğlu 1995: 115), Yıldız Sarayı'na yaptırılan tiyatro binasında, Batı gösteri sanatının örneklerini izlemiştir (And 1983: 2508). Kısacası toplumun seçkin kesiminin gündelik hayatında artık, modernleşme çabalarının ve değişen tüketim kalıplarının izlerini görmek mümkündür.

Modernleşme Sürecinde Mizah Alanında Yaşanan Değişmeler

Osmanlı Devleti'nde yaşanan modernleşme hareketlerinden mizah da etkilenmiştir. Modernleşmeden evvel birtakım lonca örgütlenmeleri içinde gelişen, sözlü olan ve irticalen yapılan mizah (Öngören 1998: 50-56); modernleşme sürecinde içeriksel ve biçimsel değişime uğramıştır. Mizah, halk

kültüründe, modernleşme ile birlikte ithal edilmeye çalışılan batılı değerlerin yozlaşmaya neden olduğu düşünülerek verilen ahlakçı tepkinin bir aracı olmuştur (Cantek 2001: 16-17). Aydınlar ise geleneksel mizah ürünlerini argo ifadelerin çok fazla kullanılmasını sebep göstererek batı tipi tiyatroya dönüştürmek istemişlerdir.

Modernleşmenin, mizaha yaptığı önemli bir başka etki ise, mizahı yazılı ve basılı hale getirmesidir. Mizah, 1870'lerden itibaren basın alanında kendisini göstermiştir. Artık mizah, bir meddahın etrafında ya da Karagöz perdesinin önünde toplanan seyircilerin katıldığı bir ortamla sınırlı kalmamış, çok daha geniş ölçekli okuyucular arasında görünmez, denetim dışı ve tehlikeli bir hal almıştır. Ayrıca mizah basını ile gülmenin biçimi de değişmiş, bu dönemde meddahların ya da Karagöz'ün komik hikâyelerinin yol açtığı halk gülmesi değil belli bir kültür düzeyi olan okurların gülmesi söz konusu olmuştur. Bu gülme eleştireldir, hatta özeleştireldir (Georgeon 2000: 91-93). Özellikle karikatürler, sivri dilleri ile yönetimi eleştirmiş, alaycı bir üslupla siyasî hicvi bünyesinde barındırmıştır (Özdiş 2010: 64). Bu nedenle yıkıcı ve devlet için tehlikeli görülmüştür. Nitekim Osmanlı meclisinde mizah, önemli tartışmalara ve "Mizah İstemezuk!" naralarının atılmasına neden olmuştur (Çapanoğlu 1970: 5). Bu nedenle de II. Abdülhamit Dönemi'nde yaşanan sıkıyönetimden etkilenmiştir.

II. Meşrutiyet'in ilan edilmesi ile birlikte ise mizah basını, yaşanan kısa süreli özgürlük havasından nasibini almış, birçok mizah gazete ve dergisi yayın hayatına atılmıştır. Meşrutiyet Dönemi mizah basını, modern eğlenceye geçiş niteliğinde olan direkler arası eğlenceler, komedi ve kantolar yanında önemli bir yere sahiptir. Öyle ki, ilkin bir aydın mizahı olarak başlayan Karagöz, meddah ve ortaoyunu, bu dönemde bir halk eğlencesi haline gelmiş; aydın kesim ise direkler arası eğlencelerin yanı sıra batılı anlamda çıkan mizah dergi ve gazeteleri ile ilgilenmeye başlamıştır (Öngören 1998: 60).

Bu dönemde mizah dergilerinde modernleşme, ele alınan başlıca konulardandır. Genellikle batılılaşmanın yüzeysel algılanması, mizahçıların eleştirisini almıştır. Ayrıca, Batı toplum ve kültürüne de şüpheli bakılmıştır. Osmanlı mizahçısına göre Batı, hem güvenilmezdir hem de toplum yapısı, Osmanlı toplum yapısı ile uyumlu değildir (Özdiş 2010: 146). Brummet, açgözlü olarak gösterilen tüketicilerin, Osmanlı namusuna şehvetle göz diken askerlerin, son modanın uçarı teşhircilerinin, fiziksel ve ahlakî hasta-

lıkların taşıyıcılarının mizah basınında kullanılan batı imgeleri olduğunu belirtir (2000: 140-141).

Dalkavuk, Kalem, Davul, Kartal, Cem ve Kara Sinan dergileri, II. Meşrutiyet Dönemi'nde yayınlanan, Çeviker'in söylemi ile Batılı modern mizah dergileridir (Çeviker 1988: 17-22). Osmanlı toplumunun tüketim alışkanlıkları hakkında ipucu verecek olan bu çalışmada, mizahçıların batılılaşmaya karşı tereddütlü bakışlarının mizah dergilerinin, reklam ve ilanlarına ne derece yansıdığı da görülecektir.

Dalkavuk, Kalem, Davul, Kartal, Cem ve Kara Sinan Dergileri Hakkında

Aşağıda, *Dalkavuk, Kalem, Davul, Kartal, Cem ve Kara Sinan* dergileri hakkında kısaca bilgi verilecektir.

Dalkavuk Dergisi: *Dalkavuk* Dergisi, miladî olarak 30 Ağustos 1908 tarihinde yayımlanmaya başlar. 21 Şubat 1909 tarihinde ise 25. sayısı çıktıktan sonra yayın hayatına son verilir. Müdürü, Mahmut Kenan'dır. İdarehanesi, Bâb-ı Âli karşısında Kâinat Kütüphanesi'dir. Dergi Hilâl, Ahmet İhsan ve Selânik matbaalarında basılmıştır. Osmanlıca yayımlanan dergi, ilk 13 sayı her hafta Cumartesi, 14. sayısından 25. sayısına kadar Perşembe günleri yayımlanırken, derginin 25. sayısı yine Cumartesi günü neşrolunmuştur. Nüshası, 20 paradır.

Dalkavuk Dergisi, II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinin ardından ortaya çıkan hürriyet havası içinde yayımlanmıştır. Dergi serlevlasında, karin-i kiram hazretlerini tacizden çekindiği için şimdilik haftada bir kez yayımlanacağını duyurmuştur. Bu ifade, derginin sayılarının hiciv yüklü olacağı hakkında ipucu vermektedir. İlk sayısında yayımladığı "Alem-i matbuata suret-i kabul" adlı yazı da derginin yayın politikası hakkında bilgi vermektedir. Yazıda, *Dalkavuk* matbuat dünyasına girişi hakkında diğer gazetelerin fikirlerini sorgulamıştır. Gazetelerden *Mizan* (iskemlesinde büzülerek), ağzından çıkan her söze dikkat etmesini, çünkü bu sözlerin tetkik edileceğini belirtmiştir. *Metin* Gazetesi, dergiye her şeyi metanetle karşılaması gerektiğini bildirir (*Dalkavuk*, 30 Ağustos 1908: 2). Gazetelerin bu tepkisi, *Dalkavuk*'un yayımlayacağı yazıların ve karikatürlerin eleştiri yüklü olacağını düşünmelerine ve sıkıyönetimden yeni çıkmış olmasına rağmen gazetelerin ceza alma korkusu yaşadığına delildir.

Gazetenin ser-levhasında mizaha ait olmak ancak şahsiyyâtı muhteva etmemek kaydıyla okuyuculardan da evrak kabul edilebileceği belirtilir. Bu çağrı da gazetenin bir mizah gazetesi olduğunu; ancak şahısları rencide etmenin politikalarına aykırılığını anlamak bakımından önemlidir.

Dergide, kapanışına ilişkin bir bilgi yer almamıştır.

Kalem Dergisi: *Kalem* Dergisi, miladî olarak, 3 Eylül 1908 tarihinde yayımlanmaya başlamış, 29 Haziran 1911 tarihinde 130. sayısını çıkardıktan sonra ise yayın hayatına son vermiştir. Yayımcıları, Salah Cimcoz ve Celal Esat Arseven'dir. Derginin ilk dört sayısından sonra ise yalnızca Salah Cimcoz, yayımcı olarak gösterilmiştir. Unvanı, "sâhib-i imtiyaz müdürü" şeklindedir. 88. sayı ile birlikte Salah Cimcoz'un unvanı "sâhib-i imtiyaz" olarak değişirken, mesul müdür Reşid bin Ayad olmuştur. Ünlü çizeri, Cemil Cem'dir. İdarehanesi, Beyoğlu'nda –eski adı ile Pera'da– Timoni Sokak numara 13'te yer almaktadır. 52. sayı ile birlikte idarehane, Bâb-ı Âli Caddesi numara 38'e taşınmıştır. Dergi, 74. sayısına kadar Ahmet İhsan Matbaası'nda basılmıştır. 74. sayıdan 88. sayıya kadar Matbaat-ı Hayriye ve Şürekâsında, 88. sayısından sonra kapanıncaya kadar da İstanbul Tanin Matbaası'nda basılmıştır. Her hafta Perşembe günleri yayımlanan derginin dili, Osmanlıca ve Fransızcadır.

İlk yayına başladığı 3 Eylül 1908 tarihinde derginin fiyatı 1 kuruş olarak belirlenmiştir. Haftası geçen nüshaların 3 kuruştan satılacağı bildirilmiştir. 7. sayısında derginin nüshasının 50 para olduğu ifade edilmiştir. 1 kuruşun, 40 para olduğu göz önünde bulundurulursa derginin fiyatının arttığı belirtilebilir. Derginin 46. sayısında nüsha fiyatında, vilayet ve İstanbul olmak üzere bir ayrıma gidilmiştir. Buna göre dergi, İstanbul'da 50 paraya, vilayetlerde ise 60 paraya satılmıştır. 70. sayıda ise derginin fiyatı 30 paraya düşürülmüş ve 17 sayı bu fiyattan satılmıştır. Bu fiyat düşüklüğünde, derginin sayfa sayısının yarı oranında azalıp 8'e düşmesinin etkisi olduğu düşünülmektedir. 88. sayıda derginin sayfa sayısı 16'ya yükselirken fiyat da yeniden 50 paraya çıkarılmıştır. Bu sayıdan itibaren derginin nüsha fiyatında bir değişim olmamıştır.

Kalem Dergisi'nin yayın hayatına başlaması ile ilgili olarak, ilk sayının ikinci sayfasında "İfâde-i Mahsûsa" adlı isimsiz bir yazı yayımlanmıştır. Her ne kadar isimsiz yayımlanmış olsa da derginin çıkarılması için girdiği çabayı

anlatması bakımından yazının, Salah Cimcoz tarafından hazırlandığı tahmin edilmektedir. Yazıda derginin, Kanûn-i Esâsî'nin ilan edilmesi ardından ortaya çıkan serbestiyet, hürriyet ile birlikte yayımlandığı bildirilir. Yayımcının bu hür ortamda *Kalem*'i çıkarmak istemesinin sebebi ise hürriyetin ilanından evvel çıkan gazetelerin –*Sabah* ve *İkdam* gazeteleri üzerinden– yaptıkları sıkıcı yayınlar ve hürriyet fikrinin Osmanlı'da yeterince anlaşılıp uygulanmayacağından duyduğu endişedir (Kalem 3 Eylül 1908: 2).

Kalem Dergisi, iktidarın dergi ve gazeteler üzerindeki baskısından etkilenmiş ve 1911 yılında kapanmıştır. Çeviker bu konuda, iktidarın baskısına uzun bir süre dayanmasına rağmen derginin kaçınılmaz sondan kurtulamadığını belirtmiştir (Çeviker 1988: 145).

Davul Dergisi: 14 Teşrin-i Evvel 1908-14 Mayıs 1909 tarihleri arasında yayımlanan, 24 sayılık mizah gazetesidir. İmtiyaz Sahibi ve müdürü Hasan Vasıf'tır. Sermuharriri ise Hamdullah Suphi'dir. İdarehanesi, Dersaadet'te Bahçekapısı'nda Kasabyan Hanı Numara 6'dır. 13. sayıda idarehane adresi değişmiş ve Bâb-ı Âli Civarında Çağaloğlu Yokuşu'nda Numara 19 olmuştur. 24. sayısında ise, dergi idarehanesini Hilal Matbaası'nda daire-i mahsusaya taşımıştır. Derginin tüm sayıları Hilal Matbaası'nda basılmıştır. Haftalık yayımlanan dergi, Osmanlıcadır. Yalnızca 13. sayısından 20. sayısına kadar olan nüshalarına Fransızca bir arka kapak eklenmiştir. Nüshası, 1 kuruştur.

Dergi, ilk sayısında kapakta yayımlanan bir yazı ile çıkışı hakkında bilgi vermiştir. Yazıda, yıllardır vatanlarından uzak olan muharrirlerin davullarıyla toplumun karşısına çıktıkları belirtilmiştir. Davulun sesinin kimilerini kızdırabileceği de yazıda açıklanırken, derginin niyetinin temiz, necip olduğu da dile getirilmiştir (*Davul*, 14 Teşrin-i Evvel 1908). Bu açıklamadan, derginin çıkmasında II. Meşrutiyet'in getirdiği kısa süreli serbestliğin etkisi olduğu belirtilebilir.

Derginin yine ilk sayısında, 2. sayfada ise “Biraz İzahat” başlığı ile bir yazı yayımlanmış, bu yazıda da zarif bir fikri mizah yapılacağı açıklanmıştır. Fransa'da yayımlanan *Fantazi* Dergisi'ndeki kimi yazıların ve hükümetin bazı garip icraatlarının dergide yayımlanacağı da dile getirilirken, tekmlil Avrupa'yı öven ve Osmanlı nezahatine muhaliflik eden yazıların içerikte yer almayacağı bildirilmiştir (*Davul*, 14 Teşrin-i Evvel 1908: 2).

Derginin kapanışına ilişkin bilgi mevcut değildir. Ancak, dergi kapanmadan kısa bir süre önce 31 Mart Olayı yaşanmış ve idare-i örfi tarafından basın alanında da baskı uygulanmıştır. Bu konuda gazetenin son sayısında “Biraz Konuşalım” köşesinde, eskiden jurnalcılık yapanlardan ne kadar nefret edildiğinden söz edilirken, idare-i örfinin verdiği ağır cezalara da gönderme yapılmıştır (*Davul*, 14 Mayıs 1909: 3).

Kartal Dergisi: *Kartal* Dergisi, 1 Ağustos 1909-3 Eylül 1909 tarihleri arasında 4 sayı yayımlanmıştır. İmtiyaz sahibi Celil Safvet, me’sul müdürü Mazhar’dır. İlk iki sayıdan sonra bir hafta yayına ara verilerek bir tensikat yapılmış, bu tensikatlâ 3. sayıda Celil Safvet me’sul müdür olarak da gösterilmiştir. İdarehane bilgisi verilmezken, derginin 3. sayıda Amedi, 4. sayıda Bekir Matbaası’nda basıldığı belirtilmiştir. Haftalık yayımlanan dergi, ilk iki sayı Osmanlıca ve Fransızca, 3. ve 4. sayı yalnızca Osmanlıca neşrolunmuştur. Derginin nüsha fiyatı 20 paradır.

Dergide, çıkış amacına ve kapanışına ilişkin bir yazı yer almamıştır.

Cem Dergisi: *Cem* Dergisi miladî olarak, 10 Kasım 1910 tarihinde yayın hayatına başlamış, 43 sayı yayımlandıktan sonra da 19 Ekim 1912 tarihinde kapanmıştır. Dergi, 15 yıl aradan sonra 10 Aralık 1927’de yeniden yayımlanmaya başlamış, bu ikinci yayın hayatı da 49. sayısından sonra 2 Mayıs 1929’da sona ermiştir. Derginin yayımcısı ve sahibi Cemil Cem’dir. Ünlü çizeri de Cemil Cem’dir. Sermuharriri ise Refik Halit Karay’dır. İdarehane, Beyoğlu Doğruyol’daki Kayserliyan Apartmanı’dır. 33. sayıdan sonra idarehane adresi değişmiş ve Bâb-ı Âli Caddesi Numara 52 olmuştur. Derginin basıldığı matbaa “Ahmet İhsan ve Şürekâsı” olarak gösterilmiştir. Matbaa ile ilgili ilk bilgi, 2. sayıda kapakta verilmiştir. 15. sayıda derginin basıldığı matbaa, “Levant Herald” olarak gösterilirken 16. sayıdan 26. sayıya kadar “Galata Şanti Matbaası” şeklinde ifade edilmiştir. 26. sayıda ise derginin matbaahanesi yeniden “Ahmet İhsan ve Şürekâsı” olmuştur ve derginin ilk dönem yayın hayatı sona erene kadar aynı kalmıştır. Osmanlıca ve Fransızca yayımlanan dergi, her hafta Perşembe günleri neşrolunmuştur. Derginin nüsha fiyatı, 2. sayısında dış kapakta 50 para olarak gösterilmiştir. Bu fiyat, dergi kapanana kadar aynı kalmıştır.

Cem Dergisi’nin yayın hayatına başlaması ve çıkış amacı, ilk sayıda Cemil Cem’in kaleme aldığı “Bir İki Söz” başlıklı yazıda ele alınmıştır (*Cem*, 10

Kasım 1910: 2-3). Bu yazıda Cem, derginin yayın hayatına başlamasının kendi hayatında güzel bir sayfa açacağını belirtmiştir. Cem'i dergiyi yayımlamaya cesaretlendiren ise daha evvel çizdiği neşeli, şen; ancak hünersizlikleriyle hazin olan resim ve karikatürlerinin gördüğü ilgidir. Mizahın hüner, edep ve nezahet çerçevesinde yapılmasının çok güç olduğunu bildiğini belirten Cem, okuyucudan gördüğü teşvik ile bir mizah dergisi çıkarmaya karar vermiş ve bu teşviki suiistimal etmemenin kendisinin en büyük emeli olduğunu ifade etmiştir.

Derginin çıkış amacı ile ilgili olarak Cem, karikatürün tarih sayfalarında vesika yerini tuttuğundan bahsederek önemini dile getirmiştir. Medeni milletlerde mizah gazetelerine geçmemiş bir şöretin olmadığını belirten Cem, bu söylemiyle bir bakıma mizah gazetelerinin medeni milletler için olan değerini de ortaya koymuştur. Cem ayrıca; hünerin, edebin emrettiği bir mizah gazetesi çıkarmanın güçlüğüne de değinmiş, kendisinin okuyucudan gördüğü teşvik ile bu işe cüret ettiğini vurgulamıştır.

Cem Dergisi, 19 Ekim 1912 tarihinde 43. sayısını yayımladıktan sonra I. Balkan Savaşı nedeniyle kapanmıştır.

Kara Sinan Dergisi: *Kara Sinan Dergisi*, 26 Mayıs 1911 tarihinde yayımlanmaya başlar, 1 Eylül 1911'de ise 11. sayısından sonra yayın hayatı sona erer. Derginin imtiyaz sahibi ve sorumlu müdürü Mustafa Halil'dir. Sermuharriri 1-2, 2-3, 3-4 şeklinde numaralandırılan ilk sayılarında Fuat Talat, 4 numaralı sayıda R.F. 5. sayıda ise Da'vâ Vekili Nazif'tir. Ünlü çizeri de Münir Osman'dır. İdarehanesi ve matbaası 1-2, 2-3, 3-4 şeklinde numaralandırılan sayılarında Dersaadet'te Bâb-ı Âli Caddesi'nde 25 numaralı Türk Matbaası'dır. Dergi, 4. sayısında idarehanesini Dersaadet'te Bâb-ı Âli Caddesi karşısında 77 numaralı Meziyet-i İktisadiye Kütüphanesi'ne, matbaasını Manzume-i Efkâr Matbaası'na taşımıştır. 7. sayısında idarehane adresini de Manzume-i Efkâr Matbaası şeklinde değiştirmiştir. Her hafta Pazartesi ve Perşembe günleri yayımlanan dergi, Osmanlıcadır. Nüsha fiyatı belirtilmeyen derginin 1-2, 2-3, 3-4 şeklinde numaralandırılan sayılarında seneliği 50, altı aylığı 25 kuruş olarak belirlenmiştir. 4. sayıda bu fiyat seneliği 50, altı aylığı 30 kuruş şeklinde değiştirilmiştir. Bu sayıda memalik-i ecnebiye için fiyatın senelik 15 frank olduğu da açıklanmıştır. Derginin son nüshası olan 11. sayısında bir senelik aboneliğin 30 kuruş olduğu, altı aylık aboneliğin kabul edilmediği bildirilmiştir. Bu sayıda memalik-i ecnebiye için fiyatın 10 frank olduğu da kaydedilmiştir.

Dergi çıkış amacını ilk sayısında, “İfâde-i Mahsûsa” adlı yazıda açıklamıştır. Yazıda derginin, *Şaka Gazetesi*’nin 14 Mayıs 1911 yılında Divan-ı Harb-i Örfî tarafından kapatılmasından sonra yeniden yayımlanıncaya kadar koleksiyonu bozmamak için aynı hacimde ve şekilde çıkarılacağı açıklanmıştır (*Kara Sinan*, 26 Mayıs 1911: 10). Gazetenin biçiminin yanı sıra içeriğinin de *Şaka Gazetesi*’nin devamı olduğu, *Şaka Gazetesi*’nin ilk sayısında yayımlanan “İstanbul’dan ahirete bir selam” başlıklı yazısının devamının *Kara Sinan* da görülmesinden de anlaşılmaktadır (*Şaka*, 12 Mayıs 1911: 2, *Kara Sinan*, 26 Mayıs 1911: 10-11).

Derginin kapanışına ilişkin son sayısında bir bilgi bulunmamaktadır. Aksine son sayıda, “Kariin-i Kirâma” adı altında verdiği bir yazıda okuyuculardan gelen rağbet nedeniyle bir hizmet sunmak için bu sayıdan itibaren 10 para fiyatla satılacağı duyurulmuştur (*Kara Sinan*, 1 Eylül 1911: 82).

Dalkavuk, Kalem, Davul, Kartal, Cem ve Kara Sinan Dergilerindeki Reklam ve İlanlarda Osmanlı Modernleşmesi ve Tüketim Kültüründe Yaşanan Değişmeler

Dergilerde yer alan reklam ve ilanlarda ilk göze çarpan, ilk sayılardan itibaren dönemde neşredilen diğer gazete, dergi ve edebî eserlerin tanıtımının yapılmasıdır.

Dalkavuk Dergisi’nde *Davul*, *Musahabe-i Sıhhiye*, *Küçük İlim Heyeti*;

Kalem Dergisi’nde ise *Mehasin*, *Resimli Kitap*, *Ceride*, *Şebbâl*, *Bağçe*, *Tuna Gazetesi*, *Demet*, *Davul*, *Jön Türk*, *İstişare*, *Musavver Muhit*, *Ulum-ı İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası*, *İktisad Mecmuası*, *Kadıköy Gazetesi*, *Mısır Sınayi-i Nefise Mecmuası*, *Ceride-i Resmiye*, *Aşçıyan*, *Lehce-i Hakayık*, *Kadın*, *Mizan-ı Hukuk*, *Cem Albümü* gibi dergi ve mecmualar ile Hüseyin Cahit’in *Hayat-ı Muhayyel* ve Halide Edip’in *Seviye Talip* romanları tanıtılmıştır.

Davul Dergisi’nde *Resimli Kitap*, *Musavver Muhit*, *Resimli Bağçe*, *Aşçıyan*, *İstişare*, *Kadın*, *Ulum-ı İktisadiye ve İctimaiye*, *Karikatür*, *Mizan*, *Şebbâl*, *Resimli Roman* isimli dergilerin; Tüccarzâde İbrahim Hilmi Bey tarafından kaleme alınmış *Panorama* ve Osman Nuri Bey tarafından yazılmış *Abdülhamit-i Sani ve Devri Saltanatı* adlı kitapların;

Kartal Dergisi’nde *Laklak* Dergisi’nin;

Kara Sinan Dergisi’nde de *Kahraman Kız*, *Melahat*, *Samiyenin Yedi Gece* adlı neşriyatların reklamı yapılmıştır.

II. Meşrutiyet'in ilan edilmesi ile birlikte yayın sayısının, eğitim alanındaki ıslahatlarla birlikte ise okuma oranının artması, bu reklamların verilmesinde etkilidir. Bu dönemde kadın, genç, çocuk farkı gözetilmeksizin yayın yapılmıştır.

Bununla birlikte dergilerde yer alan bu reklam ve ilanlar, modernleşme-tüketim kültürü ilişkisini anlamak bakımından da değerlidir. Örneğin *Kara Sinan* Dergisi'nde, Fransız Michel Zevako tarafından yazılmış tarihi cinayet romanı *Kahraman Kız*, okuyuculara önemle tavsiye edilmiştir. Reklamda, romanın Fransa'da tekrar tekrar basıldığı, bu nedenle de mühim olduğu belirtilmiştir (*Kara Sinan*, 26 Mayıs 1911: 15). Avrupa'da yoğun ilgi gören ve tercüme edilen bu romanın, Osmanlı okuyucusu tarafından da okunmasının gerekliliği üzerinde durulması, okuyucu tercihlerine yapılan etkiyi anlamak bakımından ilgi çekicidir.

Dergilerde kütüphane reklamları da yer almaktadır. Örneğin *Cem* Dergisi'nde, "Muhtar Halid Kütüphanesi" adı ile verilen bir reklamda, kitap ve en zarif kırtasiye malzemelerinin –yazı takımları, mektup kâğıtları, kartpostal-lar, mürekkepli ve kurşun kalemler vs.– bu işyerinde satıldığı belirtilmiştir (*Cem*, 14 Eylül 1912).

"Muhtar Halid Kütüphanesi" ne dair verilen başka bir reklamda ise muharriri Ali Kemal olan edebî, fennî, malî, tarihî *Fetret* adlı romanın tanıtımı yapılmıştır. Aynı reklamda yazarlığını Marsel Prevo'nun, çevirmenliğini ise Ali Kemal'in yaptığı *Yeni Kadın Mektupları* adlı kitabın, yazarlığını Ali Kemal'in yazdığı *Hayatım* adlı makalenin, yazarlığını Mehmet Rauf'un yaptığı *Genç Kız Kalbi* adlı romanın, *Don Juan* adlı eserin de kütüphanede bulunduğu ve bu eserlerin bazılarının son formalarının ne zaman yayımlanacağı okuyuculara duyurulmuştur (*Cem*, 28 Eylül 1912). "İttihat ve Terakki Cemmatine Açık Mektuplar" adı ile verilen diğer bir reklamda da Sabahattin Bey'in (Prens Sabahattin), mektuplarından mürekkep bu kitabın üçüncü ve son bir izah olmak üzere bu defa Satvet Lütfi Bey'in vasıtasıyla neşredildiği belirtilmiştir. Mündericatı efkâr-ı umumiyei derinden işgal eden bu eserin fiyatı beş kuruştan kitapçılarda satıldığı ifade edilmiştir (*Cem*, 15 Nisan 1911: 10).

Kitap, gazete, mecmua ve kütüphanelerin yanında dergilerde yer alan tiyatro ilanları da dikkat çekicidir. Tanzimat ile başlayan tiyatrodaki modernleşme

teşebbüsleri, batılılaşmanın önemli bir göstergesidir. Sultan Abdülmecit, Abdülaziz ve II. Abdülhamit tiyatro sanatına ilgi duymuş, saraylarına yaptırdıkları tiyatro binalarında yabancı toplulukların oyunlarını, müzik dinletilerini, operalarını takip etmişlerdir (And 1985: 1608; And 1983: 2508). Sadece padişahlar değil, özellikle yurtdışında görevleri icabı bulunan Ahmet Vefik Paşa, Ziya Paşa, Ali Bey gibi diğer devlet görevlileri de gerek kendi oyunları, gerekse Moliere, Hugo, Voltaire, Lesage'den yaptıkları çevirileri ile tiyatroya hizmet vermişlerdir (And 1983: 2508-2510).

II. Meşrutiyet Dönemi'nde toplumun tiyatroya duyduğu ilgiyi gazete ve dergilerde yer alan reklam ve ilanlardan takip etmek mümkündür. Bu konuda bir örnek *Kara Sinan* Dergisi'nde yer alır. Derginin 11. sayısında “Zonguldak Namzetleri” adlı üç perdelik bir tiyatro oyununun tanıtımı yapılmıştır. Oyun, tiyatroseverler için Beyoğlu'nda sergilenecektir (*Kara Sinan*, 1 Eylül 1911: 84). *Kalem* Dergisi'nin 12. sayısında ise Tepebaşı kışlık tiyatrosunda Burhaneddin Bey'in (Burhaneddin Tepsi) üçüncü oyununun sergileneceği belirtilmiştir (*Kalem*, 19 Kasım 1908: 2). Aynı dergi, 17, 27, 67 ve 68. sayılarında da tiyatro meraklılarını, oyunlarla ilgili bilgilendirmiştir. 67. ve 68. sayılarda verilen tiyatro ile ilgili ilan, Türkçe yazılmış ilk vodvili duyurması bakımından önemlidir (*Kalem*, 23 Aralık 1909: 15, *Kalem*, 30 Aralık 1909: 15). İlanda “Kirli Çamaşırlar” adı ile hazırlanmış oyuna, tiyatroseverler davet edilmiştir. Bir tiyatro oyunu olmasının yanı sıra bu ilanı batılılaşma ile ilgili önemli yapan, *Kirli Çamaşırlar*'ın konu itibarı ile de batılılaşma ile olan alakasıdır.

Tiyatro ile ilgili bir reklam da *Davul* Dergisi'nde yayımlanmıştır. “Tiyatro meraklıları” adı altında derginin 17. sayısında verilen reklamda, Jön Türk Tiyatro Kumpanyası tarafından Ferah Tiyatrosu'nda “Selahattin Eyyubi” adı ile tarihî bir oyun oynanacağı duyurulmuştur. Ardından da Doktor İbrahim Temo ve Doktor Ali Bey vatanın salahiyyeti için birer konferans vereceklerdir (*Davul*, 2 Mart 1909: 3).

Tiyatronun yanı sıra konserlere, balolara, gece kulüplerine ait reklamlar da toplumun eğlence kültüründe yaşanan değişimi gözler önüne serer. *Kalem* Dergisi'nde yer alan bir konser ilanı bu konuda önemlidir. Derginin 16. sayısında yayımlanan ilanda, hasılatı Bahriye-i Osmaniye'ye bırakılmak üzere Bahriye Nazırı Paşa Hazretleri himayesinde bir konser düzenleneceği, konserin Fransız konservatuarından eğitim almış isimlerin çaldığı viyolonsel ve

keman eşliğinde, Matmazel Lubin tarafından verileceği bildirilmiştir (*Kalem*, 17 Aralık 1908: 2). Konserin Fransızlar tarafından verilmesi ve keman, viyolonsel gibi batılı müzik aletlerinin kullanılması, İstanbul'da alafranga hayat yaşayan bir kesimin varlığının önemli bir göstergesidir. Yine derginin 29. sayısında, viyolonsel eşliğinde Fransızlar tarafından verilecek bir konserin daha ilanı bulunmaktadır (*Kalem*, 18 Mart 1909: 2).

Kalem Dergisi'nin 28. sayısında verilen bir balo ilanı da dikkat çekicidir. İlanda, dans muallimi Mösyö Pisalti tarafından maskeli, maskesiz bir balo verileceği duyurulmuştur (11 Mart 1909: 2). *Kalem* Dergisi'nde verilen baloya ilişkin bu ilan, II. Mahmut Dönemi'nden II. Meşrutiyet Dönemi'ne, batılılaşmaya karşı alınan tavrın ne kadar değiştiğinin anlaşılması bakımından önemlidir. Çünkü II. Mahmut Dönemi'nde balolar; sefirler aracılığı ile düzenlenirken, devlet adamları katılım için dahi padişah'tan izin alırken ve halk bu durumdan rahatsızken (Çelik 2005: 461-462); II. Meşrutiyet Dönemi'nde İstanbul'da dans muallimliği yapan bir Fransız dahi balo düzenleyebilmekte, katılım için tüm halkı davet edebilmekte ve bu baloya katılmak, halkın tercihinin bırakılabilmektedir.

Batılılaşma ile toplumun eğlenme biçiminde yaşanan değişim, *Cem* Dergisi'nde yayımlanan bir reklamda da kendisini göstermiştir. Bu reklam, "Parisiana" adında bir gece kulübüne aittir. Reklamda bu gece kulübünde bir Fransız restoranın da olduğu belirtilmektedir (22 Aralık 1910: 10).

Bu dönemde paten de toplumun eğlenmek için gerçekleştirdiği aktivitelerden biridir. *Kalem* Dergisi'nde 53. sayıda Beyoğlu'nda yeni inşa edilmiş bir paten salonunun duyurumu yapılmıştır. Salonun adı, "Skating Palace"dır ve patenle ilgilenenler davet edilmiştir (*Kalem*, 16 Eylül 1909: 15).

Dergilerde batılılaşma ile ilgili resim sergilerine ilişkin de reklam ve ilanlar yer almaktadır. *Kalem* Dergisi'nin 76. sayısında, Osmanlı Ressamlar Cemiyeti tarafından, hasılatı Memalik-i Osmaniye'de halkı resim sanatına teşvik etmek için her sene düzenlenecek resim sergisinde kullanılmak üzere bir piyango düzenleneceği bildirilmiştir. Piyangonun hediyeleri, yine tablolardır (*Kalem*, 2 Mart 1910: 8). II. Meşrutiyet ile birlikte dernek kurma özgürlüğünün kazanılması üzerine kurulan Osmanlı Ressamlar Cemiyeti, Osmanlı Devleti'ndeki ressamların sorunlarına çözüm bulmak ve halkı, resim sanatına teşvik etmek amaçlarını gütmüştür. Üyeleri genellikle Fransa'da eğitim

almış, empresyonizm akımından etkilenmiş ve Osmanlı'da bu akımın temsilcisi olmuşlardır. *Kalem* Dergisi de cemiyetin faaliyetlerini yayımladığı reklam ve ilanlar üzerinden topluma duyurmuştur.

Dergilerde, resme yeni başlayanlara özel yayımlanmış kitap ve dergilerin tanıtımı da yapılmıştır. Osmanlı'da dünyevi varlıkların temsiline engel olan ve bunu günah sayan zihniyetin batılılaşma ile birlikte dönüşüme uğraması ve özellikle Tanzimat'tan sonra yurt dışına –Daha çok Fransa'ya– gönderilen ressam adaylarının aldıkları eğitim ile birlikte Batılı formda çizdikleri figür ve manzara resimleri toplumun bu sanat dalına olan ilgisini artırmıştır. Öyle ki resim sergilerini gezmek ya da resim dersleri almak, Osmanlı'da modernleşme sürecinde toplumun seçkin kesiminin değer verdiği bir uğraşı olmuştur. Bununla ilgili *Kalem* Dergisi'nde yer alan bir reklam, 58. sayıda verilmiştir. “Resim Dersleri” adı ile verilen reklamda, resme başlayanlara gerekli olacak ilk bilgilerin ve yirmi fotoğraflık bir albümün içinde yer aldığı, fiyatı 12 kuruş olan bir eserin tanıtımı yapılmıştır (*Kalem*, 21 Ekim 1909: 15). Yine aynı sayıda ve sayfada “Ressamlara Rehber” adı ile resimde henüz bir fikir hâsıl etmiş ressam adaylarına icap eden vasıtalara, talim suretleri ve tahsil bilgisi hakkında rehber olabilecek, fiyatı 12 kuruş olan bir eserin tanıtımı yapılmıştır. Aynı sayıda ve sayfada “Renkler ve Renkli Resimler” adı ile verilen diğer bir reklamda ise yağlı boya, sulu boya, pastel, guvaj gibi tüm renkli usulleri anlatan ve fiyatı 12 kuruş olan bir kitabın tanıtımı yapılmıştır (*Kalem*, 21 Ekim 1909: 15).

Sadece resim dersleri değil II. Meşrutiyet Dönemi'nde toplumun seçkin tabakası için Fransızca bilmek de önemlidir. *Kalem* Dergisi'nde 14. sayıda verilen bir reklamda, diplomalı bir Fransızca mualliminin, İstanbul'da, aileler nezdinde Fransızca ve piyano öğrenmek isteyenlere ders verilebileceği duyurulmuştur (*Kalem*, 3 Aralık 1908: 2). Yine aynı sayıda ve aynı sayfada Mekteb-i Harbiye-i Osmaniye'nin muallimlerinden bir Fransız'ın, Fransızca öğrenmek isteyenlere ders verebileceği ve müracaatların *Kalem* Dergisi'ne yapılması konusunda bir reklam yer almaktadır (*Kalem*, 3 Aralık 1908: 2).

Osmanlı Devleti'nde modernleşme çabaları ve tüketim kültüründe yaşanan değişim, giyim kuşam biçiminin değişmesinde bariz bir biçimde görülür. Dergilerde de Batılı formdaki kıyafetlerin, ayakkabıların ve aksesuarların satıldığı mağaza reklamlarına sıkça rastlanır. Örneğin *Kara Sinan* Dergisi'nde yer alan bir reklamda; erkeklere, kadınlara, çocuklara mahsus elbiselerin,

gömleklerin, kunduraların, ıtriya'nın, seyahat levazımının, boyun bağlarının, bastonların, eldivenlerin satıldığı; Galata'da hizmet veren bir mağazanın reklamı yapılmıştır (*Kara Sinan*, 1 Eylül 1911: 84).

Cem Dergisi'nde Grand Magasins Carlmann (*Cem*, 14 Eylül 1912); *Kalem* Dergisi'nde "Psalty", "Alatual", "Tring Galata", "Jmmense" adlı mağazaların reklamı da benzer niteliktedir (*Kalem*, 25 Eylül 1908: 7, *Kalem*, 22 Eylül 1910: 16, *Kalem*, 22 Eylül 1910: 16, *Kalem*, 6 Ekim 1910: 5).

Kalem Dergisi'nde verilen bir reklam, tüketim kültüründe yaşanan dönüşümü anlamak için dikkat çekicidir. "Baker'in Hazır Elbise Mağazası" adı ile verilen reklamda, sattığı malların zarafetiyle meşhur Baker Mağazaları'nda, kadın ve erkeklere mahsus halis İngiliz kumaşlarından hazırlanmış elbiselerin satıldığı duyurulmuştur (*Kalem*, 4 Şubat 1909: 2). Bu reklam, İngiliz kumaşlarının, yerli kumaşlara tercih edilebileceğini göstermektedir.

Cem Dergisi'nde verilen bir reklamda da benzerlik vardır. Meşhur Emerson markalı Amerikan ayakkabılarının, Osmanlı Devleti'nde şirketin şubesi olan mağazalarda satışa sunulduğu belirtilmiş, ayakkabının Amerika'nın soylulara ait meşhur malzemeler kullanılarak üretildiği ifade edilmiştir. Ayakkabı, kadınlar arasında tercih edilmekte ve aristokratlar tarafından kullanılmaktadır (*Cem*, 21 Eylül 1912). Osmanlı seçkin tabakası, yerli malı kullanmak yerine, statüsü gereği ithal ürün kullanmaya teşvik edilmektedir. Sadece ayakkabı ve elbisede değil, dergide aksesuarda da batılı ürünlerin reklamı yapılmıştır. Zenith saatlerine ait reklam, bu konuda örnektir (*Cem*, 3 Haziran 1911). Reklamda saatin, 1900 Paris büyük ödüllü olduğu vurgulanmış, toplumun batılaşmaya özentili seçkin tabakası, etkilenmek istenmiştir.

Yerli üretici ise bu durumdan rahatsızdır. *Dalkavuk* Dergisi'nde 25. sayıda verilen bir reklamda, yerli malı almanın paramızı kendi kesemizde muhafaza etmekle aynı olduğu ifade edilmiş, bu nedenle de ünü şehri taşımış olan Hereke Fabrikası'nın kumaşlarından elbise yaptırılması ve Bahçekapısındaki terzihaneye müracaat edilmesi istenmiştir (*Dalkavuk*, 8 Kanun-i Sani 1908: 4). Aynı dergi, diğer sayılarında da şık ve zarif elbise yaptırmak isteyenler için yegâne yolun, Hereke Fabrikası'nın Bahçekapısındaki terzihane olduğunu belirtmiştir. Buna bir örnek, 23. sayıdır (*Dalkavuk*, 7 Şubat 1908: 6).

Dalkavuk Dergisi'nde yer alan her reklam ve ilan, yerli malını korumaz. Derginin 24. sayısında Beyazıt'ta bulunan, Amerikan ve İngiliz dikiş maki-

nelerinin satıldığı bir mağazanın reklamı yapılmıştır (*Dalkavuk*, 14 Şubat 1908: 4). Bu reklam, dergilerde kullanılan ev eşyalarında, alet ve edevatta da ithal ürünlerin kullanıldığının bir göstergesidir. *Kalem* Dergisi’nde yayımlanan bir reklamda da, evlerin ısınması için kullanılan “Salamandre” sobaları tanıtılmıştır. Derginin 10. sayısında verilen reklamda, sobanın Osmanlı Devleti’nin ileri gelenlerince kullanıldığından söz edilmiş –Besim Ömer Paşa, Zambako Paşa, Kanburoğlu Paşa, Süleyman Nuri Paşa– ve avantajlarından bahsedilmiştir. Reklamda batılılaşma noktasında ilgi çeken ise sobanın resmi gösterilen modelinin, “15 Louis” olarak ifade edilmesidir (*Kalem*, 5 Kasım 1908: 2).

Modernleşme çabaları ve tüketim kültüründe yaşanan değişimler, yalnızca önceden kullanılan yerli ürünlerin ithal olanlarla yer değiştirmesi sonucunu doğurmaz. Toplumun yaşama biçimini de değiştirir. Tiyatro, balo, paten gibi aktivitelerin yanında yaşama biçiminin değiştiğine gösterilebilecek bir örnek, “Assicurazioni Generali Trieste” adlı sigorta şirketine ait reklamdır. Reklamda metin olarak, hayatın insanın en kıymetli, aynı zamanda en ziyade tehlikeye maruz olan sermayesi olduğu belirtilmiştir. Bunu muhafaza için Generali müdüriyetinden malumat istenmesi konusunda bilgilendirme yapılmıştır (*Cem*, 12 Ocak 1911: 4). Osmanlı Devleti’nde sigortacılık faaliyetinin ortaya çıkışı, batılı hayat biçiminin benimsenmeye başlanması ile batı toplumlarını düzenleyen uygulamaların da kullanılması sonucu doğar. Ergin, her ne kadar kesin bir tarih verilemese de Osmanlı’da sigortacılık faaliyetinin, Tanzimat’ın ilanından ve Kırım Savaşı’ndan sonra kabul gördüğünü belirtir (Ergin 1995: 1150). Sigortacılık faaliyetinin yaygınlaşması ve yangın, hayat ve benzeri diğer branşlarda faaliyet göstermesi ise Beyoğlu’nda çıkan 1870 yılındaki yangınla birlikte olmuştur. Bu yangın sonrasında batılılar, gayrimüslimler ve toplumun seçkin tabakası, sigorta şirketlerine talepte bulunmuşlardır (Baskıcı 2002: 13-23). Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’na ait olan ve 1831 yılında kurulan “Assicurazioni Generali Trieste”nin reklam metni de toplumun hayat sigortasına gösterdiği talebi gözler önüne sermesi bakımından önemlidir.

Dergilerdeki reklam ve ilanlar, Osmanlı toplumunda Avrupaî yaşamı benimsemiş bir kesiminin varlığına işaret etmektedir. İlanların önemli bir kısmı konser, tiyatro, balo, konferans, sergi gibi etkinliklere ayrılmıştır. Reklamlarda ise daha çok başta kadın dergileri olmak üzere neşriyate, gi-

yim mağazalarına, makyaj malzemelerine, ev eşyalarına, Fransızca ve resim derslerine yer verilmiştir. Bu reklam ve ilanlar, devletin dağılmamak için başlattığı modernleşme çabalarının yüzeyselliğinin anlaşılması bakımından da değerlidir.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nde, devletin bekası için başlatılan modernleşme hareketleri geleneksel yaşam biçimini derinden etkilemiştir. Toplumun seçkin kesiminde, Batı Medeniyetinin üstün olduğu fikri yaygınlık kazanmış, Batılı gibi yaşamaya özentî duyulmuştur. Moda ve tüketim kültüründe yaşanan değişim, özentî duyulan bu yeni yaşam biçiminin temel unsurlarıdır. Bu unsurlar çerçevesinde yerli malına sahip çıkmayan ve üretmeden tüketen seçkin kesim, Batı kapitalizminin kendini yeniden üretmesine izin verirken, Osmanlı Devleti'nin ekonomisinin daha da yıpranmasına neden olmuştur.

Osmanlı Devleti'nde; Batıdan gelen değer ve ürünlerin el üstünde tutulduğu, şeklen gerçekleştirilen modernleşmenin hâkim olduğu bu dönem, gazete ve dergilerdeki ilan ve reklamlara yansımıştır. Reklam ve ilanlar, toplumdaki tüketim anlayışını resmetmenin yanında tüketimi teşvik etmenin bir aracı olarak da önemlidir.

Çalışmada incelenen *Dalkavuk, Kalem, Davul, Kartal, Cem ve Kara Sinan* adlı Batılı mizah dergilerinde yer alan reklam ve ilanlar, modernleşme ve tüketim kültüründe yaşanan değişimi gözler önüne sermiştir. Dergilerde ilk dikkat çeken kitap, dergi ve gazeteler hakkında yayımlanan reklamlardır. Okuma oranının artışı; kadın, genç, çocuk farkı gözetmeden toplumun her kesimi için yayın yapıldığını gösteren bu reklamlardan bazılarında, Batılı ülkelerde yayımlanan ve pek çok defa baskısı yapılan kimi romanların Osmanlı okuyucusuna önemle tavsiye edilmesi, tüketim kültürü ve okuma alışkanlıkları ilişkisini ortaya koymak bakımından ilginçtir.

Neşriyat dışında dergilerde, kültür sanat faaliyetlerine ilişkin de ilan ve reklamlar yer almıştır. Bu reklam ve ilanlarla Osmanlı insanı; tiyatro oyunlarına, konserlere, balolara, eğlence kulüplerine davet; paten ve resim yapmaya, Fransızca ve piyano öğrenmeye teşvik edilmiştir. Bunun yanında dikkate değer bir husus, bu etkinliklerin düzenlendiği mekanların genellikle Beyoğlu'nda –Pera'da– yer almasıdır.

Beyoğlu'nun adı sıkça, giyim kuşam mağazalarının adresleri verilirken de geçmektedir. Dergilerde kıyafet, korse, ayakkabı, ıtırıyat gibi giyim ürünlerinin; baston, şemsiye, eldiven gibi aksesuarların satıldığı mağazaların reklamı yapılmıştır. Bu reklamlar, batılı giyim biçiminin toplumun bir kesiminde hâkim olduğunun göstergesidir. Bunun yanında kimi mağazaların halis İngiliz kumaşlarından yapılmış elbise ya da meşhur Amerikan markalı ayakkabı sattığını duyurması da toplumun yerli malı yerine ithal ürün kullanmayı tercih ettiğini ortaya koymaktadır.

İthal ürünlerin sadece giyim kuşamda değil; ev eşyalarında, kullanılan alet edevatta da reklamı yapılmıştır. Üstelik kimi reklamlar, bu ithal ev eşyalarının aynısının Osmanlı Devleti'nin ileri gelenlerince de kullanıldığını isim vererek açıklamışlardır.

Klasik devrin kanaatkâr Osmanlı insanının, dağılma devrinde gösteriş için tükettiğini gösteren bu çalışmada, Osmanlı mizahçısının, batılılaşmaya karşı gösterdiği şüpheli tavrın; mizah dergilerindeki reklam ve ilanlara yansımaları da dikkat çekicidir.

Açıklamalar

1. Bkz. Davulcu, Ebru (2013). II. Meşrutiyet Dönemi Mizah Basınında Osmanlı Modernleşmesi ve Eleştirel Kodlar (Kalem ve Cem Dergileri Üzerinden). Doktora Tezi. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
2. Örneğin Osmanlı mizahına damgasını vuran Karagöz ve Hacivat oyunlarının loncası İstanbul'da Kasımpaşa'dadır ve bu gösteriler başından itibaren Nakşibendi tarikatının güdümü altındadır (Öngören 1998: 50).
3. Bu konuda, Namık Kemal'in İbret'te çıkan yazısı örnek gösterilebilir. Namık Kemal yazısında, orta oyununu tiyatro ile karşılaştırmış ve aşağılamıştır. Ona göre orta oyunu, en budalaca davranışları, edepsizce ve kaba sözleri gösterir. Toplum, bayağılığı kullanarak sadece güldürmek işlevini yürütür (İbret, 31 Mart 1873: 1).
4. II. Abdülhamit basınla ilgili düzenlemelere giderken mizah gazeteleri ile ilgili durumu bir kanun ile meclise hallettirmek istemiştir. Bu konuda proje daha mecliste müzakere edilmeden Sadrazam Ethem Paşa'ya 1877'de mizah gazeteleri ile ilgili bir tebliğ yayınlatmış, tebliğde mizah gazetelerinin vazifelerini suistimal ettikleri, her yolda ve herkes aleyhinde yayın yaparak, kanunen ceza gerektirecek şeyleri dahi rumuz ve bir takım müstehcen resim ve şekiller vasıtası ile yaptıkları belirtilmiştir. Ayrıca tebliğde Kanun-i Esası'nın temin ettiği hukukun, mizah gazetelerinin yaptığı bu yayınları cezalandırmaya yetkin olduğu da ifade edilmiş ve bundan böyle gazetelerin kimsenin hürriyetine dokunma-

yacak surette yazmaları istenerek bunun tersi bir durumda cezalandırılacakları konusunda ihtar yapılmıştır. Ardından Hayal gazetesinin sahibi Teodor Kasap kısıkvrak bağlı bir adam karikatürü yaparak altına “Matbuat kanun dairesinde serbesttir.” cümlesini yazmış ve bunun üzerine Babıâli’de matbuat suçları için teşekkül eden Meclis-i Ahkâm-ı Adliye’de yargılanarak bu senenin üç yıl hapse mahkum edilmiştir (İskit 1939: 45-46). Matbuat Kanunu ise, mecliste tartışılmış, mizah gazetelerinin yayınlanmasının yasaklanması noktasındaki madde çıkarılarak 2 Mayıs 1877’de kabul edilmiş ve padişahın onayına sunulmuştur. Ancak II. Abdülhamit, tasarıyı beğenmemiş ve onaylamamıştır. Daha sonra da sıkıyönetim ilan edilmiş hiçbir mizah gazetesine imtiyaz verilmemiştir (İskit 1939: 46).

5. Koloğlu, bu dönemde yaşanan basın patlamasını 1907 yılı sonu ile 1909 Mayıs’ına ait yayınlanan gazete sayıları arasında bir karşılaştırma yaparak ortaya koymuştur. Rakamların Matbuat dairesinde görevli Miralay İsmail Hakkı Bey tarafından hazırlandığı belgede, İstanbul’daki 377 yayına karşılık, İzmir-Aydın bölgesinde 110, Selânik’te 57, Suriye ve Lübnan’da 85 gazetenin yayınlandığı ifade edilmiştir. Trabzon, Kudüs, Bağdat ve hemen hemen tüm şehirlerde gazete çıkmıştır (Koloğlu 2005: 20-21).
6. Derginin ilk 7 sayısı Hilâl, 8. sayısı Ahmet İhsan, 9. sayısından 11. sayısına kadar olan nüshaları Selânik, 12. sayısından 20. sayısına kadar olan nüshaları yine Ahmet İhsan, 20. sayısından sonra Selânik Matbaası’nda basılmıştır.
7. Derginin 1-2, 2-3, 3-4 şeklinde numaralandırılan ilk sayılarında imtiyaz müdürü ve sahibi kısmında yalnızca Mustafa ismi geçmekte iken, yalnızca 4 numara olarak gösterilen sayısından itibaren Mustafa Halil şeklinde görülmektedir.
8. Şaka Gazetesi, 12 Mayıs 1911 tarihinde yalnızca 1 sayı yayınlanmış ve bu sayı nedeniyle de Divan-ı Harb-i Örfi tarafından kapatılmış bir mizah gazetesidir. Şaka Gazetesi’nin ilk sayısında, “Divan-ı Harb tarafından matbuata beyannâme” başlığı altında yayınlanan bir yazı, kapatılmanın sinyallerini vermektedir. Yazıda, Divan-ı Harb, gazetelerin bir müddetten beri şahsiyyât hakkında yazdıklarından ve bu durumun vatan selâmeti, dahiliye ve hariciye siyaseti için olumsuz bir durum teşkil etmesinden duyduğu rahatsızlığı dile getirmiş; bu gazetelerin bu tür neşriyattan sakınmalarını istemiştir (Şaka, 12 Mayıs 1911: 7). Ancak gazete, hem dâhiliye hem de maliye nezaretini hicveden yazılar yayınlamaktan geri kalmamıştır (Şaka, 12 Mayıs 1911: 6, 7).
9. Musahabe-i Sıhhiye, Doktor Halil İsmail Paşa tarafından yazılmış, 10 kuruştan satılan ve on beş başlıca konu içeren, sıhhiye eseridir.
10. Melahat, Ahmet Reşat tarafından yazılmış bir eserdir. Bu eserde, gerçek ve gerçek olmayan aşk arasındaki farkların mukayesesinin yapılması ve anlaşılması amaçlanmıştır. Samiyenin Yedi Gecesi ise, bu dönemde çıkarılmış, iki kuruşa satılan bir romandır.
11. Fetret, Ali Kemal’in kendi deyimiyle bir hikaye değil tarihtir; tarihçedir. Toplumsal hayatın bir döneminin anlatıldığı bu eser, Osmanlı Devleti’nin gelece-

- gini anlatan bir biyografidir. [Bkz. Ali Kemal (2003). Fetret. Haz. M. Kayahan Özgül. Ankara: Hece Yayınları.]
12. Kadın Mektupları adlı eserde Marcel Prevost, geleneklerine bağlı kadınların sıra dışı aşk ilişkilerini, bu kadınların yazdığı mektuplar üzerinden anlatmaktadır. Kadınlar mektuplarda genellikle pişmanlıklarını dile getirmektedir (Prevost 1992).
 13. Mehmet Rauf tarafından yazılan Genç Kız Kalbi adlı eserde, senelerce kendisini çekip büyüleyen İstanbul'a gelen Pervin'in uğradığı hayal kırıklığı anlatılmaktadır [Bkz. Mehmet Rauf (2011). Genç Kız Kalbi. Ankara: Elips Yayınları.]
 14. Lord Byron tarafından kaleme alınan bu eser, yaşanmış gerçekleri anlatır. Don Juan, Byron'ın kendisidir [Bkz. Lord Byron (1992). Don Juan. Çev. Halil Köksal. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.]
 15. İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne Açık Mektuplar adı ile kaleme aldığı eserde Prens Sabahattin, Avrupa'dan Osmanlı Devleti'ne gönderdiği mektuplarla kendisine yönlendirilen suçlamalara karşılık vermiş; devletin içinde bulunduğu toplumsal, siyasi, ekonomik, askerî, eğitsel sorunlara değinmiş ve çözüm önerileri geliştirmiştir (Prens Sabahattin 2013).
 16. Kirli Çamaşırlar, Hüseyin Suat'ın şeklen batılılaşma karşısındaki olumsuz tavırını ortaya koyduğu bir eserdir.

Kaynaklar

- And, Metin (1983). "Cumhuriyetten Önce Türkiye'de Tiyatro". *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*. C. 9. 2504-2511.
- And, Metin (1985). "Tanzimat ve Meşrutiyet Tiyatrosu". *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*. C. 6. 1608-1622.
- Barbarosoglu, Fatma Karabıyık (1995). *Modernleşme Sürecinde Moda ve Zihniyet*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Baskıcı, Murat (2002). "Osmanlı Anadolu'su'nda Sigorta Piyasası 1860-1918". *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*: 1-33.
- Başkaya, Fikret (2010). *Yediyüz*. Ankara: Maki Basın Yayın.
- Berkes, Niyazi (1975). *Türk Düşününde Batı Sorunu*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Brummett, Palmira (2003). *İmge ve Emperyalizm 1908-1911/İkinci Meşrutiyet Başımında*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bulaç, Ali (1990). *İslam Dünyasında Toplumsal Değişme*. İstanbul: Endülüs Yayınları.
- Cantek, Levent (2001). "Çöküş Sürecinde Osmanlı Mizahının Kritiği". *Güldiken*: 14-23.
- Cem (10 Kasım 1910-19 Ekim 1912). İstanbul: Ahmet İhsan ve Şürekâsı (Sayı: 1-15, 26-43), Levant Herald Matbaası (Sayı: 16-26).
- Çakır, Hamza (1997). *Osmanlı Basınında Reklam*. Ankara: Elit Reklamcılık.
- Çapanoğlu, Münir Süleyman (1970). *Basın Tarihimizde Mizah Dergileri*. İstanbul: Gazeteciler Cemiyeti Yayınları.
- Çelik, Yüksel (2005). *Hüsrev Mehmet Paşa Siyasi Hayatı ve Askeri Faaliyetleri*. Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi. 461-462.

- Çeviker, Turgut (1988). *Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü/2*. İstanbul: Adam Yayınları.
- Dalkavuk* (30 Ağustos 1908-21 Şubat 1908). İstanbul: Hilâl Matbaası (Sayı: 1-7), Ahmet İhsan (Sayı: 8, 12-20), Selânik Matbaası (9-11, 20-25).
- Davul* (14 Teşrin-i Evvel 1908-14 Mayıs 1909). İstanbul: Hilâl Matbaası (Sayı: 1-24).
- Ergin, O. Nuri (1995). *Mecelle-i Umûr-ı Belediye*. (C.3). İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları.
- Genç, Mehmet (2000). *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Georgeon, François (2000). “Osmanlı İmparatorluğu’nda Gülmek mi?”. *Doğu’da Mizah*: 79-103.
- Namık Kemal (31 Mart 1873). “Tiyatro”. *İbret*: 1.
- İskit, Server (1939). *Türkiye’de Matbuat Rejimleri*. İstanbul: Matbuat Umum Müdürlüğü Neşriyatından.
- Kalem* (3 Eylül 1908-29 Haziran 1911). İstanbul: Ahmet İhsan Matbaası (Sayı: 1-74), Matbaat-ı Hayriye ve Şürekâsı (Sayı: 74-88), Tanin Matbaası (Sayı: 88-130).
- Kara Sinan* (26 Mayıs 1911-1 Eylül 1911). İstanbul: Türk Matbaası (Sayı: 1-4), Manzume-i Efkâr Matbaası (Sayı: 4-11).
- Kartal* (1 Ağustos 1909-3 Eylül 1909). İstanbul: Amedi Matbaası (Sayı: 1-2), Bekir Matbaası (Sayı: 3-4).
- Koloğlu, Orhan (2002). *1908 Basın Patlaması*. İstanbul: BAS-HAŞ Yayınları.
- Küçükömer, İdris (1969). *Düzenin Yabancılaşması*. İstanbul: Ant Yayınları.
- Mantran, Robert (1990). *17. Yüzyılın İkinci yarısında İstanbul Kurumsal, İktisadi, Toplumsal Tarih Denemesi II. Cilt*. Çev. Mehmet Ali Kılıçbay ve Enver Özcan. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Orçan, Mustafa (2008). *Osmanlı’dan Günümüze Modern Türk Tüketim Kültürü*. Ankara: Harf Eğitim Yayıncılığı.
- Öngören, Ferit (1998). *Türk Mizahı ve Hicvi*. Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Özdiş, Hamdi (2010). *Osmanlı Mizah Basınında Batılılaşma ve Siyaset*. İstanbul: Libra Kitap.
- Özer, İlbeyi (2006). *Osmanlı’dan Cumhuriyete Yaşam ve Moda*. İstanbul: Truva Yayınları.
- Prens Sabahattin (2013). *İttihat ve Terakki’ye Açık Mektuplar Türkiye Nasıl Kurtarılabılır? Ve İzahlar*. Haz. Ahmet Zeki İzgöer. İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları.
- Prevost, Marcel (1992). *Kadın Mektupları*. Çev. Ferid Namık Hansoy. İstanbul: Broy Yayınları.
- Şaka* (12 Mayıs 1911). İstanbul: Türk Matbaası (Sayı: 1).
- Tunaya, Tarık Zafer (2004). *Türkiye’nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Turhan, Mümtaz (1997). *Kültür Değişmeleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Ülgener, Sabri F. (1981). *İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası*. İstanbul: Der Yayınları.

Modernization and Changing Consumption Culture in Advertisement and Announcements in Dalkavuk, Kalem, Davul, Kartal, Cem And Kara Sinan Magazines*

Ebru Davulcu**

Abstract

In this article, modernization efforts and changes witnessed in consumption culture together with these efforts in Ottoman Empire were reviewed over advertisement and announcements published in Western humor magazines. In the review made in Dalkavuk, Kalem, Kartal, Cem and Kara Sinan magazines; an important part of announcements was allocated to activities such as concert, theatre, ball, conference, exhibition; advertisements were generally allocated to publication, clothing stores, cosmetics, household goods, French and painting lessons. From this aspect, this study shows that Ottoman abstinent people of classical era consumed for show off in dissolution period; modernization movements started by state in order not dissolve remained superficial.

Keywords

Ottoman modernization, Ottoman consumption culture, humor magazines, advertisements, announcement

* Date of Arrival : 27 February 2014 – Date of Acceptance: 15 August 2014

You can refertothisarticle as follows

In-text: (Davulcu 2018: Page)

References: Davulcu, Ebru.(2018). Dalkavuk, Kalem, Davul, Kartal, Cem ve Kara Sinan Dergilerindeki Reklam ve İlanlarda Modernleşme ve Değişen Tüketim Kültürü.*bilig, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* Sayı 85: 147-173.

In this article, the study on Dalkavuk, Davul, Kartal, Karasinan is unique to this study. The study on Kalem and Cem magazines, it was benefitted from the thesis called “ II. Constitutional Period Ottoman Modernization and Critical Codes in Period of Humor Pres “(via Kalem and Cem Magazines) that was completed by the author in 2013.

** Asst. Prof. Dr., Erciyes University Faculty of Communication-Department of Journalism, Kayseri/Türkiye
eakbaba@erciyes.edu.tr

Модернизация и изменение культуры потребления на примере рекламы и объявлений в журналах «Далкавук», «Калем», «Давул», «Картал», «Джем» и «Карасинан»*

Эбру Давулджу**

Абстракт

В статье показаны попытки модернизации Османской Империи, и связанные с ними изменения в сфере потребительской культуры, изученные на материале рекламы и объявлений, помещенных в прозападных юмористических журналах. Изучение журналов «Далкавук», «Калем», «Давул», «Картал», «Джем» и «Карасинан» показало, что значительная часть объявлений посвящена таким мероприятиям, как концерты, театр, балы, конференции, выставки; а предметом рекламы в основном была косметика, домашняя утварь, уроки французского и рисования. В этой связи, исследование показывает, что на смену непритязательности народа классической османской эпохи пришло потребительство времен распада Османской империи; движение модернизации, начатое государством с целью предотвратить этот распад, остались только на поверхностном уровне.

Ключевые слова

Модернизация Османской империи, потребительская культура Османской империи, юмористические журналы, реклама, объявление

* Поступила в редакцию: 27 февраля 2014 г. – Принята в номер: 15 августа 2014 г.
Вы можете сослаться на данную статью следующим образом:

В тексте: (Davulcu 2018: страница)

Литература: Davulcu, Ebru. (2018). Dalkavuk, Kalem, Davul, Kartal, Cem ve Kara Sinan Dergilerindeki Reklam ve İlanlarda Modernleşme ve Değişen Tüketim Kültürü. *bilig, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* Sayı 85: 147-173.

Исследование журналов «Далкавук», «Давул», «Картал» и «Карасинан» сделано специально для данной статьи. Материалы по журналам «Калем» и «Джем» взяты из диссертации автора «Османская модернизация и критические коды в юмористических журналах периода второй Конституции (на материале журналов «Калем» и «Джем)», завершённой в 2013 году.

** д-р, преп., университет Эрджиес, кафедра журналистики, Кайсери / Турция
eakbaba@erciyes.edu.tr

Edvâr Kitaplarında Usûl-i Cedîd: İç İçe Daireli Usûller*

Gökhan Yalçın*

Öz

Bu makalede, Türk musikisi yazılı kaynaklarında ilk olarak 18. yüzyılda kaydedilmiş olduğu tespit edilen iç içe daireli usûllerin incelenmesi, ne amaçla ve nasıl geliştirildiğinin belirlenmesi amaçlanmaktadır. Türk musikisinin en önemli unsurlarından olduğu kabul edilen usûl konusunda birçok bilimsel çalışma yapılmıştır. Bunun yanısıra iç içe daireli usûller konusuna bazı çalışmalarda değinilmişse de detaylı olarak hiçbir çalışmada ele alınmamıştır. Bu amaçla, iç içe daireli usûllere yer verilen üç eser (Kevserî Mecmuası, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesinde yer alan T 1856 numaralı yazma eser ve Hâşim Bey Mecmuası) incelenmiştir. Elde edilen bulgular, iç içe daireli usûllerin “usûl velveleleri” ile ilişkisi olduğunu göstermesinin yanı sıra Türk musikisinde usûl konusunun geldiği düzeyi de göstermektedir. Araştırma sonuçlarından hareketle “Hafif” ile “Fer” usûllerinden oluşan bir “iç içe daireli usûl” geliştirilmiş ve örnek olarak sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler

Usûl, iç içe daireli usûl, Türk musikisi, Edvâr, Kevserî Mecmuası, Hâşim Bey Mecmuası

* Geliş Tarihi: 10 Aralık 2014 – Kabul Tarihi 07 Aralık 2015

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:

Metin içi: (Yalçın 2018: Sayfa No)

Kaynakça: Yalçın, Gökhan. (2018). Edvâr Kitaplarında Usûl-i Cedîd: İç İçe Daireli Usûller. *bilig, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* Sayı 85: 175-208

** Dr. Öğr. Üyesi, Harran Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü, Müzik Eğitimi Anabilim Dalı, Şanlıurfa/Türkiye
gyalcin@harran.edu.tr

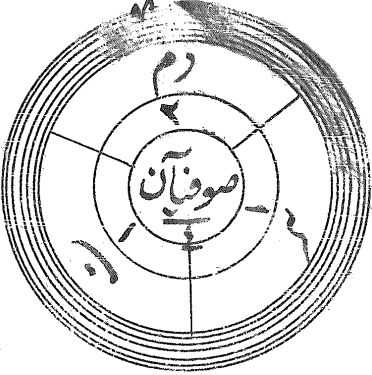
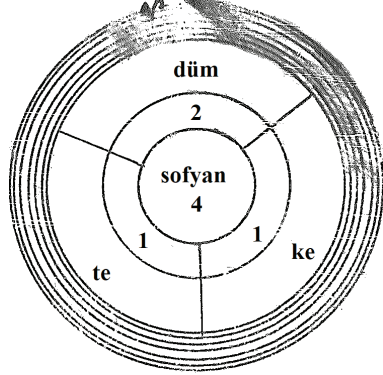
Giriş

Günümüz Türk musikisi nazariyat kitaplarında usûl terimi, “ritim” (Öztuna 2000: 538) olarak ya da daha geniş bir tanımla “Vuruşların kıymetlerini birbirine eşit veya eşit olmayan, kuvvetli, yarı kuvvetli ve zayıf zamanların belli bir şekilde sıralanmasından meydana gelen belirli kalıplar halindeki sayı veya vuruş grupları” (Özkan 2014: 606) olarak tanımlanmaktadır. Eski edvâr kitaplarında ise farklı isimlerle olsa da (darb, devir gibi) benzer şekillerde tanımlandığı görülür. Safiyyüddin Urmevi’ye göre usûl; “muayyen düzümlerden yapılarak kalıp halinde tespit edilmiş ölçülerdir” (Uygun 1999: 226), Abdülkadir Meragi’ye göre ise; “aralarında kalıplaşmış çeşitli zaman dilimleri bulunan vuruşlar topluluğudur” (Kolukırık 2012: 222). On sekizinci yüzyıl, besteci ve kuramcı Abdülbâki Nasır Dede’ye göre usûl; “düzgün nağmelerin ölçüsü olan vuruşların belirli bir sayıyla özel bir gurup oluşturmamasından ibarettir” (Başer 2013: 225). Ayrıca, edvâr kitaplarında usûl konusuna öncelikli olarak ve önemle yer verildiği görülür. Kantemiroğlu’na göre usûl, her şeyden önce gelmektedir; “Musiki ilminde her şeyden önce ve daha önemli olan usûl ilmidir. Vezinsiz beyit’in şiir ilminden sayılmayacağı gibi, usûlü olmayan nağme de musiki nağmesi olarak kabul edilemez. Usûl, musikinin terazisi, endazesidir” (Tura 2001: 159). Hâşim Bey 1852 tarihli, ilk olarak yayınladığı mecmuasında da usûl konusuna öncelik vermekte ve “...mübtediye [yeni başlayanlara] lazım olan nağamattan [nağmelerden] evvel, usûlü tahsil itmek [öğrenmek] lazım ve ehem [önemli] olduğundan kâffe-i usûlat [usûllerin tümü] bervech-i tafsîl [açıklandığı gibi] sabit ve beyan olundu...” şeklinde eğitimdeki sırasını ve önemini vurgulamaktadır (Haşim 1852: 3).

Usûller, kelime anlamı “devirler, daireler” anlamına gelen eski edvâr kitaplarında daireler ile gösterilmektedir. Her vuruş (darp), yazı ile dairenin dış yüzeyine doğru ve saat yönünün tersi yönünde (Arap alfabesi okunuş yönünde) her biri bir daire dilimine gelecek şekilde yerleştirilmişlerdir. Dairenin orta bölümüne ise usûl’ün ismine ve kaç adet vuruştan oluştuğu bilgilerine yer verilir. Daireler ile gösterilen usûller, günümüzdeki nota müzik yazısında bir ölçü gibidir (fakat her ölçü bir usûl olmayabilir). Tek farkı ise daire ile gösterildiğinden ve her seferinde başa döndüğünden usûl, sonsuz bir döngü içerisinde devam eder.

Aşağıda örnek olarak verilen usûl, daire içerisinde gösterilmiş dört zamanlı “sofyan” usûlüdür. Görüldüğü gibi usûl üç vuruştan (darptan) oluşmaktadır. Bu üç vuruş “düm te ke” şeklinde ve aynı dilim içerisinde belirtildiği değer süresince okunur ya da icra edilir (Tablo 1).

Tablo 1. *Sofyan usûlü*

Edvâr kitaplarında “sofyan” usûlünün gösterilmesi		
		
<u>düm</u>	<u>te</u>	<u>ke</u>
2	1	1
toplam dört zamanlı		

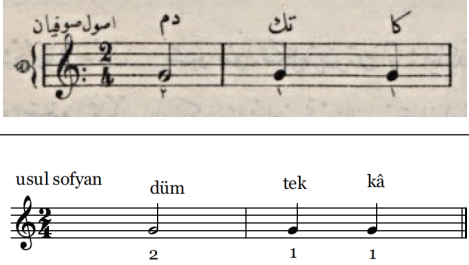
Usûller, on sekizinci yüzyıl ve sonrası için bazı kitaplarda daireler bazı kitaplarda ise yan yana yazılan sözcükler ve her sözcük altında yazılan rakamlar ile gösterilmektedir. Sözcükler (düm, tek gibi) vuruşu, rakamlar da değerini, süresini göstermektedir (Tablo 2).

Tablo 2. *Tedkik ü Tahkik’de sofyan usûlü (EH 2069)*

“sofyan, hafî-i sâni ile dört darptır”. Şekli budur:		
<u>düm</u>	<u>tekkâ</u>	
2	2	

On dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinden itibaren ise usûl gösterimi Batı notasından yararlanılarak yazılmaya ve musiki nazariyatı kitaplarında kullanılmaya başlanmıştır. Bu gösterimde hem yazı ve rakamların yanı sıra nota ve değerleri de kullanılmıştır. Tablo 3’te Notacı Hacı Emin Bey’e ait “Nota Muallimi” adlı kitabında yer verilen düyek usûlü görülmektedir. Hacı Emin Bey düyek usûlünün öğretilmesinde ve gösterilmesinde Batı notasından yararlanmaktadır.

Tablo 3. “Nota Muallimi”nde sofyan usûlü

“Nota Muallimi”nde sofyan usulü gösterimi (Emin 1884: 60)	
--	---

Görüleceği üzere, Türk müziğinin tarihi sürecinde usûl, yazılı ya da basılı kaynaklarda farklı isimlerle kullanılıp, farklı şekillerde ifade edilse de her zaman önem arz etmektedir. Ayrıca, on sekizinci yüzyılın ikinci yarısından sonra ise usûl gösteriminde ve icrasında bazı farklılıklar dikkat çekmektedir. Bu farklılıklardan en önemlisi iç içe daireler ile gösterilen “iç içe daireli (polyrhythmic)” olarak tanımlayabileceğimiz usûllerdir (Judetz 1998: 16). İç içe daireli usûller ilk bakışta, aynı zamanlı olmayan fakat birbirleri ile oranları olan usûllerin aynı anda yazılması ya da icra edilmesi anlamına geldiği söylenilebilir. Aynı anda yazılan ya da icra edilen bu iki usûl arasında da bir ahenk olması, başka bir ifade ile gelişi güzel üst üste getirilmiş usûller olmaması beklenir. Bu usûllere dair Türk müziği yazılı ya da basılı kaynaklarında teorik birkaç örnek görülmesinin yanı sıra uygulamada genellikle bilinmediği söylenebilir. Türk müziğinde bu aynı anda icra edilebilen iç içe daireli usûller, usûl konusunda geline noktanın belirlenmesi, icrada geline noktayı göstermesi açısından önemli olarak görünmektedir. Ayrıca iç içe daireli usûllerin, usûl eğitiminde bir yöntem olarak da kullanılmış olabileceği düşünülmektedir (Yalçın 2016: 81-82).

Türk müziği yazılı ya da basılı kaynakları incelendiğinde “Usûl-i Cedîd (Yeni usûl)” olarak kaydedilmiş iç içe daireli usûllere ilişkin ilk örneklerin Kevserî Mecmuası’nda bulunduğu görülür. İç içe daireli usûllere ilişkin örnekler iki edvâr kitabında daha mevcuttur. Bu eserler, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesinde yer alan T 1856 numaralı Edvâr-ı İlmi Musiki adlı yazma eser (Kevserî Mecmuasından istinsah) ve Hâşim Bey Mecmuasıdır. Kevserî Mecmuası’nda “Usûl-i Cedîd” ve “Mucidi Nayi Kevserî Mustafa Efendi” yazılıdır (Ekinci 2012: 204). Anlaşılabacağı üzere iç içe yazılı usûller, adı geçen edvâr kitaplarının en eski tarihli olan Kevserî Mecmuasının müellifi olarak kabul edilen Nayi Kevserî Mustafa Efendi’ye aittir.

Çalışmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı, edvâr kitaplarında yer verilen “usûl-i cedîd (yeni usûl)” başka bir ifade ile “iç içe daireli” usûlleri incelemek olarak belirlenmiştir. Bu çalışmada ayrıca, incelenen edvâr kitaplarında iç içe daireli usûllerin neler olduğu, nasıl kullanıldığı ve yazıldığı, yazımdan, basımdan kaynaklanan hataların ya da zamanla silinen kısımlarının belirlenerek doğrusunun tespit edilmesi de amaçlanmaktadır.

Yöntem

Bu çalışmada ilk olarak nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Nitel araştırma yöntemi gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma olarak tanımlanmaktadır (Yıldırım vd. 2008: 39). Bu çalışmada doküman analizi olan nitel sürecin ardından “Karşılaştırma Yöntemi” kullanılmıştır. Bilindiği gibi karşılaştırma yöntemi, aynı yüzyıl içinde veya yakın yüzyıllardaki müzik teorisi bilgilerinin karşılaştırıldığı bir yöntem olarak tanımlanmaktadır (Uslu 2009: 52). Burada ele alınan ve karşılaştırılan bilgiler, edvâr kitaplarının tamamı olmayıp sadece bir konusu olan iç içe daireli usûllerdir.

Araştırmanın ilk aşamasında usûller, üç edvâr (nazariyat) kitabında (Kevserî Mecmuası, T 1856 ve Hâşim Bey Mecmuası) yer verildiği şekli ile ele alınıp karşılaştırılmıştır. Bu karşılaştırma ile usûlün, hangi edvâr kitaplarında mevcut olduğu, nasıl kullanıldığı, okuma güçlüğü çekilen yerlerin daha iyi anlaşılması ve varsa yazımdan ya da basımdan kaynaklanan hataların ortaya konulması sağlanmıştır. İç içe daireli usûllerin bir kısmı üç, bir kısmı ise iki edvâr kitabında ortak olarak yer verildiği tespit edilmiştir. Bu nedenle, çalışmanın bulgular bölümü iki kısımdan oluşturulmuştur. Birinci kısımda, üç edvâr kitabında ortak olarak yer verilen iç içe daireli usûller, diğer kısımda ise iki edvâr kitabında ortak olarak yer verilen iç içe daireli usûller karşılaştırılarak tablolar halinde incelenmiştir. İncelenen usûller, günümüzde yaygın olarak kullanılan şekle çevrilmiş ve nota müzik yazısı kullanılarak üst üste getirilmiş, usûlün daha rahat görülmesi sağlanmıştır. Bu şekli ile de çalışmanın konu üzerinde çalışma yapacak icracı ya da araştırmacılara rahatlık ve anlaşılabilirlik sağlayacağı düşünülmektedir.

Bulgular ve Yorumlar

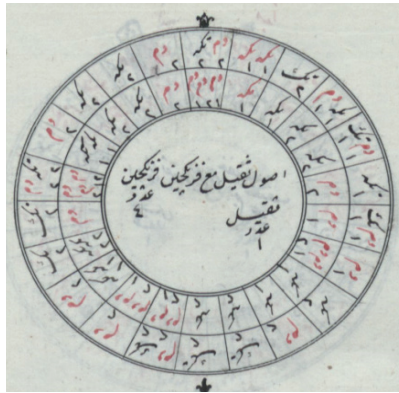
Kevserî Mecmuası, T 1856 ve Hâşim Bey Mecmuasında ortak olarak yer verilen dokuz adet iç içe daireli usûl bulunmaktadır. Bu usûller şunlardır; Usûl-i sakil ile frenkçin (4 adet frenkçin, 1 adet sakil), Usûl-i sakil ile çenber (4 adet çenber, 1 adet sakil), Usûl-i sakil ile nim hafif (2 adet Hafif, 1 adet sakil), Usûl-i havi ile fer' (8 adet Fer', 1 adet havi), Usûl-i hafif ile berefşan (2 adet Berefşan, 1 adet hafif), Usûl-i hafif ile muhammes (2 adet Muhammes, 1 adet hafif), Usûl-i remel ile devr-i kebir (2 adet Devr-i kebir, 1 adet remel), Usûl-i remel ile frenki fer' (2 adet Frenki fer', 1 adet remel). Hâşim Bey mecmuasında bir Usûl-i remel ile frenki fer' (2 adet Frenki fer', 1 adet remel) usûlü daha vardır ki, görüldüğü üzere aynı isimlidir. Fakat şekil itibariyle birbirinden farklıdır ve yazılı kaynaklarda ise bu usûl şekline rastlanılamamıştır. Bu usûl, karşılaştırma yapılamadan bu kısımda, tek başına incelenecektir.

Kevserî, T 1856 ve Hâşim Bey Mecmuasında yer verilen iç içe daireli usûller

Sakil usûlü ile oluşturulan iç içe daireli usûller

Tablo 4. Üç edvâr kitabında iç içe daireli Sakil ile Frenkçin usûlü

Kevserî/T 1856/Hâşim Bey

Usûl-i Sakil ile frenkçin
4 adet Frenkçin/1 adet Sakil

Sakil ⁵ (48/4)

düm teke/düm/teke/teke/düm/teke düm/tek/tek/düm/düm/teke düm
2 2 2 2 2 2 2 2 2 2 2 2 2 2
/tek/tek/düm/teke/düm/düm tek/teke/düm tek/teke düm/tek/teke teke
2 2 2 2 1 1 1 1 1 1 1 1 2 1 1

Frenkçin ⁶ (12/4)

düm düm düm/düm/teke/teke/teke teke/düm düm düm/düm/
1 2 1 2 2 2 1 1 1 2 1 2
teke/teke/teke teke/düm düm düm/düm/teke/teke/
2 2 1 1 1 2 1 2 2 2
teke teke/düm/düm/düm/düm /teke/teke/teke teke
1 1 1 2 1 2 2 2 1 1

Tablo 4’de verilen resimde görüldüğü gibi “iç içe daireli usûller” iç içe yazılmaktadır. Sakil usûlü dairenin dış kısmında, frenkçin usûlü ise dairenin iç kısmında verilmiştir (Tüm iç içe daireli usûllerde, dairenin dış kısmında bulunan usûl için ana usûl, iç kısmında bulunan usûl için ise yardımcı usûl tanımlaması yapılacaktır). İki usûl vuruşları açısından farklı olması nedeniyle frenkçin usûlü dört adet kullanılmıştır. Bu iç içe daireli usûl üç eserde de kullanılmıştır. Eserlerde şekil, zaman ve vuruş açısından birbirinin aynısı olmasına karşın yardımcı usûller karşılaştırıldığında T 1856 nüshasının ikinci Frenkçin usûlünün yedinci vuruşunda diğer iki nüshadan ayrı olarak farklılık olduğu görülmüştür. Tablo 4’de sadece T 1856 örnek olarak verilmiş ve çeviri, nota yazımı Kevserî ve Hâşim Bey Mecmuası dikkate alınarak şekil 1 hazırlanmıştır.

Şekil 1. Sakil ve Frenkçin usûlü

Şekil 1’de daire içerisinde verilen iç içe usûller nota yazısına dönüştürülmüştür. Aynı şekilde 4 adet Frenkçin ve 1 adet Sakil usûlü kullanılmıştır. 48

zamanlı sakil usûlü de zaten Frenkçin usûlünün dört katıdır. Her iki usûl üst üste yazıldığında ya da icra edildiğinde aynı zamanda bittiği ve ortaya iç içe daireli bir usûl çıktığı görülmektedir.

Tablo 5. Üç edvâr kitabında iç içe daireli Sakil ve Çenber usûlü

Kevserî/T 1856/Haşim Bey	
Usûl-i sakil ile çenber 4 aded Çenber /1 aded Sakil	
Sakil (48/4)	
düm/teke/düm teke/teke/düm/teke/düm/tek tek/düm/düm/tek/düm/ 2 2 2 2 2 2 2 2 2 2 2 2 2 2	
tek tek/düm/teke/düm/düm/tek/teke/düm/tek/teke/düm/tek/teke teke 2 2 2 2 1 1 1 1 1 1 1 1 2 1 1	
Çenber (12/4)	
düm teke/düm/tek düm/tek/teke teke/ 1 1 2 3 1 2 1 1	
düm teke/ düm/tek düm/tek/teke teke/düm teke/düm/tek düm/tek/ 1 1 2 3 1 2 1 1 1 1 3 2 2	
teke teke/düm/teke/düm/düm düm /tek/tek/tek/düm/tek/teke teke 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 2 1 1	

Sakil ile Çenber usûlünden oluşan iç içe daireli usûller karşılaştırıldığında yine T1856 nüshasında farklılık olduğu tespit edilmiştir (Tablo 5). Ana usûl 48 zamanlı Sakil'in birinci zamanında ve yardımcı usûl 12 zamanlı Çenber usûlünün beşinci zamanında yazım olarak farklılık vardır. Şekil 2 Kevserî mecmuası dikkate alınarak hazırlanmıştır.

Usul-i Sakil maa Çenber

Sakil/ düm te ke düm te ke te ke düm te ke düm tek tek düm düm
Çenber/ düm te ke düm tek düm tek te ke te ke düm te ke düm tek düm tek te ke te ke

te ke düm tek tek düm te ke düm düm tek te ke düm tek tek düm tek te ke te ke
düm te ke düm tek düm tek te ke te ke düm te ke düm düm düm tek tek düm tek te ke te ke

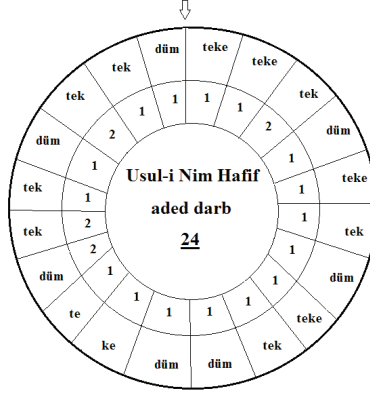
Şekil 2. Sakil ve Çenber usûlü

Şekil 2'de görüldüğü gibi dört adet çenber usûlü 1 adet sakil usûlü ile kullanılarak iç içe daireli usûl elde edilmiştir.

Tablo 6. *Üç edvâr kitabında iç içe daireli Sakil ve Nim Hafif usûlü*

Kevserî/T 1856/Hâşim Bey															
Usûl-i sakil ile nim hafif 2 aded Nim Hafif /1 aded Sakil															
Sakil (48/4)															
düm/teke/düm/teke/teke/düm/teke/düm/tek/tek/düm/düm/tek/düm/															
2 2 2 2 2 2 2 2 2 2 2 2 2 2 2															
tek/tek/düm/teke/düm/düm/tek/düm/tek/düm/düm/tek/teke teke															
2 2 2 2 1 1 2 1 1 1 1 2 1 1															
Nim Hafif (24/4)															
düm tek/tek/düm tek/tek/düm/teke/düm düm/tek/düm tek/ düm düm/tek/teke/															
1 1 2 1 1 2 2 2 1 1 2 1 1 1 2 2															
düm tek/tek/düm tek/tek/düm/teke/düm/düm/tek/düm/tek/düm/ düm/tek/teke teke															
1 1 2 1 1 2 2 2 1 1 2 1 1 1 2 1															

Tablo 6'da Sakil ile Nim hafif usûlleri ile oluşturulan iç içe daireli usûl görülmektedir. Bu iç içe daireli usûle yer verilen nüshalar incelenmiş T1856 nüshasında hem zaman hem de vuruş açısından farklılıklar olduğu görülmüştür. Örneğin, Nim hafif usûlünde altıncı vuruştan itibaren önemli farklılıklar vardır. Bu yazım hatalarının dışında daha da önemlisi, günümüzde 16 zamanlı olarak bilinen Nim Hafif usûlü yirmi dört zamanlı olarak kullanılmıştır. Kevserî Mecmuasında derkenarda ve Hâşim Bey Mecmuasında ise başlık olarak belirtilen “Usûl-i Cedîd” notundan hareketle farklı bir usûl olarak da geliştirilmiş olabileceği düşünülmektedir. Usûllerin sadece tek bir daire içerisinde anlatıldığı, ilk bölümler incelendiğinde de Kevserî ve T 1856'da hafif usûlü 32 zamanlı (T 1856'da hatalı olarak 33 yazılıdır), Nim Hafif usûlü ise 24 zamanlı olduğu görülür. Örneğin, Kevserî Mecmuasında ve T 1856'da Nim hafif usûlü aşağıdaki daire resminde verildiği gibi kullanılmıştır.

Şekil 3. Kevserî mecmuasında Nim Hafif Usûlü

Şekil 4'de Kevserî Mecmuası'na göre Sakil ile Nim Hafif'ten oluşan iç içe daireli usûl, iki adet nim hafif ile bir adet sakil usûlüne göre hazırlanmıştır.

Usul-i Sakil maa Nim Hafif

Sakil/ düm te ke düm te ke te ke düm te ke düm tek tek düm düm

Nim Hafif/ düm tek tek düm tek tek düm te ke düm düm tek düm tek düm düm tek te ke

te ke düm tek tek düm te ke düm düm tek te ke düm tek tek düm tek te ke te ke

düm tek tek düm tek tek düm te ke düm düm tek düm tek düm düm tek te ke te ke

Şekil 4. Sakil ve Nim Hafif usûlü

Tablo 4, 5 ve 6'da görüldüğü üzere, ana usûl olarak sakil üç yardımcı usûl ile (Frenkçin, Çenber ve Nim Hafif) iç içe daireli usûl olarak kullanılmaktadır. 48 zamanlı sakil usûlü 4 adet Frenkçin, 4 adet Çenber ve 2 adet Nim Hafif usûlü ile kullanılmıştır. Ana usûl sakil; Frenkçin usûlü ile 22, Çenber usûlü ile 25 ve Nim hafif usûlü ile 27 vuruş olarak (daire dilimi içerisinde) kullanılmıştır. Kevserî ya da Hâşim Bey Mecmuasında sadece sakil usûlü ise, 48 zamanlı ve 28 vuruş olarak resmedilmiştir.

Havi usûlü ile oluşturulan iç içe daireli usûller

Tablo 7. Üç *edvâr* kitabında iç içe daireli Havi ve Fer' usûlü

Kevserî/T 1856/Hasım Bey

Usûl-i havi ile fer'
8 aded Fer'/1 aded Havi

Havi (64/4)

düm/teke/düm/tek/düm/teke/teke/düm/teke/teke/düm/tek/düm/düm/
2 2 2 2 2 2 2 2 2 2 2 2 2 2
teke/teke/düm/teke/düm/düm/tek/düm/tek/düm/düm/tek/teke/teke/düm/tek/tek/
2 2 2 2 1 1 2 1 1 1 2 1 1 1 2
düm/tek/tek/düm/tek/teke/düm/tek/teke teke
1 1 2 1 1 1 1 2 1 1

Fer' (8/4)

düm teke/düm tek/düm tek düm düm/tek teke/
1 1 1 1 1 1 1 1
Düm teke/düm tek/düm tek düm düm/tek teke/
1 1 1 1 1 1 1 1
Düm teke/düm tek/düm tek düm düm/tek teke/
1 1 1 1 1 1 1 1
Düm teke/düm tek/düm tek düm düm/tek teke/
1 1 1 1 1 1 1 1
Düm teke/düm tek/düm tek düm düm/tek teke/
1 1 1 1 1 1 1 1
Düm/teke/düm/tek/düm tek düm düm/tek/teke/
1 1 1 1 1 1 1 1
Düm/teke/düm tek/düm tek/düm düm/tek teke/
1 1 1 1 1 1 1 1
Düm/teke/düm/tek/düm tek düm düm/tek teke/
1 1 1 1 1 1 1 1

Havi/ düm te ke düm tek düm te ke te ke düm

Fer'/ düm te ke düm tek düm tek düm düm tek te ke düm te ke düm tek düm tek düm düm tek te ke

te ke te ke düm tek düm düm te ke te ke

düm te ke düm tek düm tek düm düm tek te ke düm te ke düm tek düm tek düm düm tek te ke

düm tek tek düm tek tek düm tek te ke düm tek te ke te ke

düm te ke düm tek düm tek düm düm tek te ke düm te ke düm tek düm tek düm tek te ke

Şekil 5. Havi ve Fer' usûlü

Tablo 7'de bir adet havi usûlü (64 zamanlı) ile sekiz adet fer' usûlü (8 zamanlı) kullanılarak oluşturulan iç içe daireli usûl görülmektedir. Havi usûlü ile havi ve berefşan usûllerinin kullanılarak oluşturulduğu iç içe daireli usûller de var ki, iki nüshada kullanıldığından daha sonra incelenecektir.

Hafif usûlü ile oluşturulan iç içe daireli usûller

Tablo 8. Üç Edvâr Kitabında İç içe daireli Hafif ve Berefşan Usûlü

Kevserî/T 1856/Haşim Bey

Usûl-i Hafif ile Berefşan
2 adet Berefşan / 1 adet Hafif

Hafif (32/4)

düm tek/tek düm/tek/tek/düm/teke/düm tek/tek/düm/teke düm/
1 1 2 1 1 2 2 2 1 1 2 2 2 1
düm/tek/düm/tek/düm/düm/tek/teke teke
1 2 1 1 1 1 2 1 1

Berefşan (16/4)

düm/tek düm/tek/düm/düm tek/düm düm/tek/teke teke
2 1 2 1 2 1 1 1 1 2 1 1
düm/tek düm/tek/düm/düm/tek/düm/düm/tek/teke teke
2 1 2 1 2 1 1 1 1 2 1 1

Şekil 6. Hafif ve Berefşan Usûlü

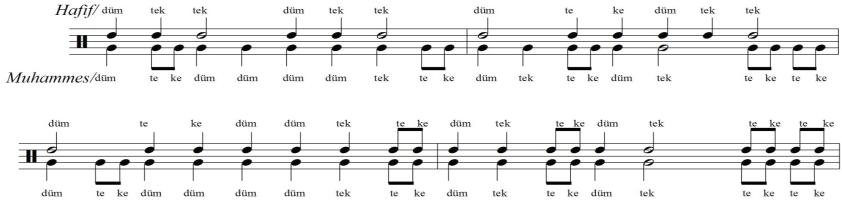
Tablo 8 ve Şekil 6'da görüldüğü gibi bir adet hafif usûlü iki adet berefşan usûlü ile kullanılmaktadır. Üç nüsha arasında ise herhangi bir farklılık yoktur.

Tablo 9. Üç *Edvâr Kitabında İç içe daireli Hafif ve Muhammes Usûlü*

Kevserî/T 1856/Haşim Bey	
Usûl-i hafif ile muhammes 2 adet Muhammes /1aded Hafif	
Hafif (32/4)	
düm/tek/tek/düm/tek/tek/düm/teke/düm tek/tek/düm/teke/düm/	
1 1 2 1 1 2 2 2 1 1 2 2 2 1	
düm/tek/teke/düm/tek/teke/düm/tek/teke teke	
1 1 1 1 1 1 1 2 1 1	
Muhammes (16/4)	
düm/teke/düm tek/düm/düm/tek/düm tek/düm düm/tek/teke teke/	
1 1 1 1 1 1 2 1 1 1 1 2 1 1	
düm teke/düm teke/düm/düm/tek/düm/tek/düm/düm/tek/teke/teke	
1 1 1 1 1 1 2 1 1 1 1 2 1 1	

Bir adet hafif usûlü ile iki adet muhammes usûlünden oluşturulan iç içe daireli usûlde, nüshalar açısından yardımcı usûl olan muhammes usûlünde farklılık olduğu görülmüştür. Tablo 9 ve Şekil 7 Kevserî Mecmuasına göre hazırlanmıştır.

Usul-i Hafif maa Muhammes

Şekil 7. Hafif ve Muhammes Usûlü

Remel usûlü ile oluşturulan iç içe daireli usûller

Tablo 10. *Üç Edvâr Kitabında İç içe daireli Remel ve Devr-i Kebir Usûlü*

Kevserî/T 1856/Haşım Bey

Usûl-i remel ile Devr-i Kebir
2 aded Devr-i Kebir / 1 aded Remel

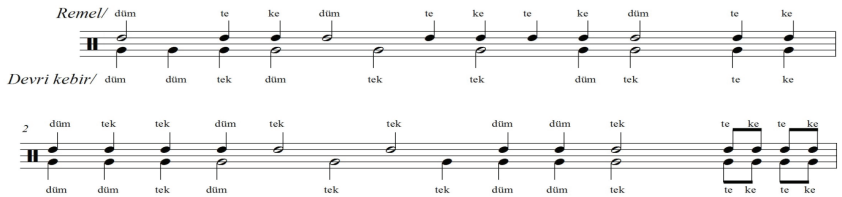
Remel (28/4)

düm/teke düm/teke teke/düm/teke/düm/tek tek düm/tek/
2 2 2 2 2 2 2 2 2 2 1 1
düm/düm/tek/teke teke
1 1 2 1 1

Devr-i Kebir (14/4)

düm düm/tek düm tek tek düm/tek/teke/
1 1 1 2 2 2 1 2 2
düm düm/tek düm tek/tek/düm/düm/tek/teke teke
1 1 1 2 2 1 1 1 2 1 1

Usul-i Remel maa Devri Kebir

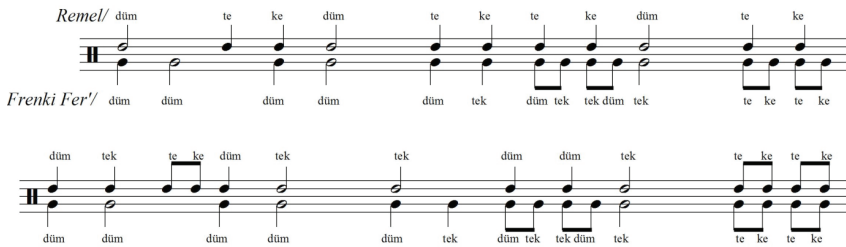
Şekil 8. Remel ve Devr-i Kebir Usûlü

Tablo 10 ve Şekil 8’de görüldüğü gibi bir adet remel usûlü iki adet devr-i kebir usûlü ile iç içe daireli usûl oluşturmaktadır. Devr-i kebir usûlünün ikinci tekrarında ikilik notaların dörtlüklere bölündüğü ve özellikle de son darbların sekizlik sürelerle bölündüğü görülmektedir. Bu türden değişiklikler bazı usullerde de zaman zaman karşımıza çıkmaktadır. İç içe daireli usul açısından üç nüsha arasında herhangi bir farklılık görülmemiştir.

Tablo 11. Üç *Edvâr Kitabında İç içe daireli Remel ve Frenki Fer’ Usûlü*

Kevserî/T 1856/Haşim Bey	
Usûl-i Remel ile Frenki fer’ 2 aded Frenki Fer’ / 1 aded Remel	
Remel (28/4)	
düm teke/düm/teke/teke/düm/teke/düm tek/tek/düm/tek/ düm/düm/tek/teke teke	
2 2 2 2 2 2 2 2 2 2 1 1 1 1 2 1 1	
Frenki Fer’ (14/4)	
düm düm düm/düm/düm tek/düm tek teke düm/tek/teke teke	
1 2 1 2 1 1 1 1 2 1 1	
düm düm düm/düm/düm/tek/düm tek/teke düm/tek/teke teke	
1 2 1 2 1 1 1 1 2 1 1	

Tablo 11’de bir adet remel usûlü ile iki adet fer’ usûlünden meydana gelen iç içe daireli usûl görülmektedir. Bu üç nüsha arasında da herhangi bir farklılık görülmemiştir.

Şekil 9. Remel ve Frenki Fer’ Usûlü

Haşim Bey Mecmuası usûl-i remel ve frenki fer' ile oluşturulan iç içe daireli usûl

Sadece Hâşim Bey mecmuasında yer verilen bir “iç içe daireli usûl” vardır ki diğer nüshalarda örneği görülmemiştir. Bu usûl şekil 10’da görülmektedir.

Şekil 10. Usûl-i Remel ile Frenki Fer'

Tablo 12. İç içe daireli Remel ve Frenki Fer' Usûlü

Remel (28/4)															
düm	teke	düm	teke	teke	düm	teke	düm	tek	tek	düm	tek	düm	düm	tek	teke
2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	1	1	1	1	2

Frenki Fer' (14/4)													
düm	düm	düm	düm	düm	tek	düm	tek	teke	düm	tek	teke	teke	teke
1	2	1	2	1	1	1	-	1	-	2	1	1	1

Remel/ düm te ke düm te ke te ke düm te ke

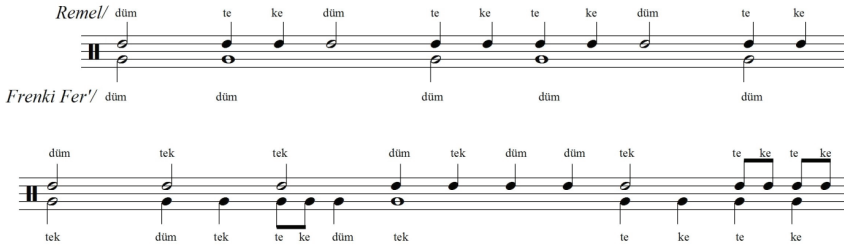
Frenki Fer'/ düm düm düm düm düm tek düm tek düm tek tek düm tek tek

düm tek te ke düm tek düm düm tek düm tek te ke te ke

Şekil 11. Hâşim Bey Mecmuasında Remel ile Frenki Fer' usûlü

Şekil 10 ve 11’de Hâşim Bey’in 28 zamanlı remel usûlü ile 14 zamanlı frenki fer’ usûlünden meydana getirdiği iç içe daireli usûl görülmektedir. Bu iç içe daireli usûlde remel usûlü devam ederken frenki fer’ usûlünün zamanını tamamladığı görülmektedir. İç içe daireli usûlün vuruşları tam olmasına

rağmen zamanları birbiri ile oranlı olmadığı için bu yeni usûlün iç içe daireli olarak değerlendirilemeyeceği söylenebilir. Burada Kevserî mecmuasında yer verildiği ve Tablo 11’de görüldüğü gibi frenki fer’ usûlü iki defa kullanılmalı ya da frenki fer’ usûlünün zaman değerleri iki kat artırılarak kullanılmalıydı. Bu nedenle şekil 12’de görüleceği üzere iki usûl ancak frenki fer’ usûlünün zaman değerlerini iki kat arttırmak kaydı ile aynı zamanda tamamlanması sağlanabilir. İç içe daireli usûl meydana getirebilmenin önemli iki unsuru olan zamanlar ve vuruşlar açısından denkliği sağlanmayan usûllerin iç içe daireli usûl olmayacağı anlaşılmaktadır.

Şekil 12. Remel ile Frenki Fer’ usûlü

Kevserî ve T 1856 nüshalarında yer verilen iç içe daireli usûller

Kevserî Mecmuası ve T 1856 el yazmalarında yer verilen Hâşim Bey Mecmuasında yer verilmeyen iç içe daireli usûller ise şunlardır; Usûl-i darb-ı Fetih ile Hezec (1 adet darb-ı Fetih, 4 adet Hezec), usûl-i darb-ı Fetih ile Fer’ (1 adet Fetih, 11 adet Fer’), usûl-i Havi ile Muhammes (1 adet Havi, 4 adet Muhammes), usûl-i Havi ile Hafif (1 adet Havi, 2 adet Hafif), usûl-i Havi ile Berefşan (1 adet Havi, 4 Berefşan), usûl-i sakil ile nim sakil (1 adet Sakil, 2 adet Nim Sakil), usûl-i Zencir ile Darbeyn (1 adet Zencir, 2 adet Darbeyn), usûl-i Zencir ile Fahte (1 adet zencir, 6 adet fahte).

Darb-ı fetih usûlü ile oluşturulan iç içe daireli usûller

Tablo 13. İki *Edvâr Kitabında İç içe daireli darb-ı Fetih ve Hezec Usûlü*

Kevserî/T 1856

Usûl-i darb-ı Fetih ile Hezec
1 aded darb-ı Fetih, 4 aded Hezec

Darb-1 Fetih (88/4)

düm/tek/tek/düm/tek/teke/düm/tek tek/düm tek/düm/tek/ düm/
 2 1 1 2 1 1 2 2 1 1 2 2 2 2 2
 /te/ke/düm/teke/düm/te/ke/te ke/düm te/ke/te ke/düm/teke/ düm/
 1 1 2 2 2 1 1 1 2 1 1 1 1 2 2
 düm/düm/düm/te ke/te/ke/düm/te/ke/düm/tek/düm/tek/düm düm/teke teke/
 2 2 1 1 1 2 1 1 1 2 1 1 1 2 2
 düm/tek/tek/düm /tek/tek/düm/tek/düm/teke/teke
 1 1 2 1 1 2 1 1 2 2 1 1

Hezec (22/4)

düm/düm/düm/tek/düm/düm/teke/düm/tek düm tek/düm/tek/
2 1 1 2 1 1 2 2 2 2 1 2 1 2 2
düm/düm/düm/tek/düm/düm/tek/teke/düm/tek düm/tek/düm/teke/düm/
2 1 1 2 1 2 1 1 2 1 2 1 2 2 2
düm düm/tek/düm düm/tek/teke/teke/düm/tek/düm/tek/düm/teke/teke/düm/
1 1 2 1 1 2 1 1 2 1 2 1 2 1 2
düm düm/tek/düm/düm/tek/teke/düm/tek/düm/tek/düm/teke/teke
1 1 2 1 1 2 1 1 2 1 2 1 2 1 1

Usul-i darb-ı Fetih maa Hezec

darb-1 Feth/düm tek tek düm tek teke teke düm tek tek düm tek düm tek düm tek ke düm te ke düm teke düm te ke te ke düm te ke te ke düm

Hezeç/ düm düm düm tek dündümtek teke düm tek düm tek tek düm tek düm düm düm tek dündümtek teke tekedüm tek düm tek düm teke

teke düm düm düm te ke te ke düm te ke düm düm tek düm tek düm dümteke tek dümtek tek düm tek tek düm tek düm teke teke

düm düm düm tek dündümtek teke teke düm tek düm tek düm teke teke düm düm düm tek dündümtek teke teke düm tek düm tek düm teke teke

Şekil 13. Darb-ı Fetih ile Hezec usûlü

Tablo 13 ve Şekil 13’de görüldüğü gibi bir adet darb-ı fetih usûlü dört adet hezec usûlü ile iç içe daireli usûl oluşturmaktadır. Darb-ı fetih ve havi usûllerinin ana usûl olarak kullanıldığı iç içe daireli usûllerde tam bir daire şekillerinden yararlanılmayıp, üst ve yan yüzeylerinin kullanıldığı silindir şekli kullanılmıştır.

Tablo 14. İki *Edvâr Kitabında İç içe daireli darb-ı Fetih ve Fer' Usûlü*

Kevserî/T 1856

Usûl-i darb-ı Fetih ile Fer'
1 aded darb-ı Fetih, 11 aded Fer'

Darb-ı Fetih (88/4)

düm/tek/tek/düm/tek/tek/teke/düm/tek tek/düm/tek/ düm/
2 1 1 2 1 1 2 2 1 1 2 2 2 2 2
/te/ke/düm/teke/düm/te/ke/te ke/düm te/ke/te ke/düm/teke/
1 1 2 2 2 1 1 1 1 2 1 1 1 2 2
düm/düm/düm/te ke/te/ke/düm/te/ke düm/
2 2 2 1 1 1 1 2 1 1 1
düm/tek/düm/tek/düm düm/teke teke/düm/tek/tek/
1 2 1 1 1 1 2 2 1 1 2
düm/tek/tek/düm/tek/düm/tek/teke/teke
1 1 2 1 1 2 2 1 1

Fer' (8/4)

düm teke/düm/tek/düm tek düm düm/tek/teke/
1 1 1 1 1 1 1 1
Düm teke/düm tek/düm tek/düm düm/tek teke/
1 1 1 1 1 1 1 1
Düm teke/düm tek/düm tek düm düm/tek teke/
1 1 1 1 1 1 1 1
Düm teke/düm tek/düm tek düm düm/tek teke/
1 1 1 1 1 1 1 1
Düm teke/düm tek/düm tek düm düm/tek teke/
1 1 1 1 1 1 1 1
Düm teke/düm tek/düm tek düm düm/tek teke/
1 1 1 1 1 1 1 1
Düm teke/düm tek/düm tek düm düm/tek teke/
1 1 1 1 1 1 1 1
Düm teke/düm tek/düm tek düm düm/tek teke/
1 1 1 1 1 1 1 1
Düm teke/düm tek/düm tek düm düm/tek teke/
1 1 1 1 1 1 1 1
Düm teke/düm tek/düm tek düm düm/tek teke/
1 1 1 1 1 1 1 1
Düm teke/düm tek/düm tek düm düm/tek teke/
1 1 1 1 1 1 1 1

[illegible]

Şekil 14. Darb-ı Fetih ile Fer usûlü

Tablo 14 ve Şekil 14’de görüldüğü üzere bir adet darb-ı fetih usûlü onbir adet fer’ usûlü ile kullanılmıştır.

Havi usûlü ile oluşturulan iç içe daireli usûller

Tablo 15. İki *Edvâr Kitabında İç içe daireli Havi ve Muhammes Usûlü*

Kevseri/T 1856
Usûl-i Havi ile Muhammes
1 aded Havi, 4 aded Muhammes
Havi (64/4)
düm/teke/düm/tek/düm/teke/teke/düm/teke/teke/düm/tek/düm/düm/ 2 2 2 2 2 2 2 2 2 2 2 2 2 2 teke/teke/düm/teke/düm/düm/tek/düm/tek/düm/düm/tek/teke/teke/düm/tek/tek/ 2 2 2 2 1 1 2 1 1 1 1 2 1 1 1 2 düm/tek/tek/düm/tek/teke/düm/tek/teke teke 1 1 2 1 1 1 1 2 1 1
Muhammes (16/4)
düm teke/düm tek/düm düm/tek teke/düm tek/ teke teke/ 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 2 1 1 düm teke/düm tek/düm düm/tek/düm tek/düm düm/tek/teke/düm teke/ 1 1 1 1 1 1 2 1 1 1 1 2 2 1 1 düm tek/düm/düm/tek/düm/tek/düm/düm/tek/teke/teke/düm/teke/düm tek/düm/düm/ 1 1 1 1 2 1 1 1 1 2 1 1 1 1 1 1 tek/düm/tek/düm/düm/tek/teke teke 2 1 1 1 1 2 1 1

Usul-i Havi maa Muhammes

Şekil 15. Usûl-i Havi ile Muhammes usûlü

Tablo 15 ve Şekil 15’de görüldüğü gibi bir adet havi usûlü dört adet muhammes usûlü kullanılarak iç içe daireli usûl oluşturulmuştur.

Tablo 16. İki *Edvâr Kitabında İç içe daireli Havi ve Hafif Usûlü*

Kevserî/T 1856

Usûl-i Havi ile Hafif
1 adet Havi, 2 adet Hafif

Havi (64/4)

düm/teke/düm/tek/düm/teke/teke/düm/teke/teke/düm/tek/düm/düm/
2 2 2 2 2 2 2 2 2 2 2 2 2 2
teke/teke/düm/teke/düm/düm/tek teke/düm tek/teke/düm/tek/teke/
2 2 2 2 1 1 1 1 1 1 1 1 2 2
düm tek/tek/düm/tek/tek/düm/tek/teke/düm/tek/teke teke
1 1 2 1 1 2 1 1 1 1 2 1 1

Hafif (32/4)

düm tek/tek/düm tek/tek/düm/teke/düm tek/tek/düm/teke/düm düm/
1 1 2 1 1 2 2 2 1 1 2 2 2 1 1
tek teke/düm tek/teke düm/tek/teke teke/
1 1 1 1 1 1 2 1 1
düm tek/tek/düm/tek/tek/düm/te/ke/düm tek
1 1 2 1 1 2 2 1 1 1 1
tek/düm/teke/düm/düm/tek/düm/tek/düm/düm/tek/teke teke
2 2 2 1 1 2 1 1 1 1 2 1 1

Usul-i Havi maa Hafif

Şekil 16. Usûl-i Havi ile Hafif usûlü

Tablo 16 ve Şekil 16'da görüldüğü gibi bir adet havi usûlü iki adet hafif usûlü kullanılarak iç içe daireli usûl oluşturulmuştur.

Tablo 17. İki *Edvâr Kitabında İç içe daireli Havi ve Berefşan Usûlü*

Kevserî/T 1856

Usûl-i Havi ile Berefşan
1 adet Havi, 4 adet Berefşan

Havi (64/4)

düm/teke düm/tek/düm/teke/teke/düm/teke/teke düm/tek/düm/düm/
2 2 2 2 2 2 2 2 2 2 2 2 2 2
teke/teke/düm/teke düm/düm/tek/düm/tek/düm/düm/tek/teke/teke/düm tek/
2 2 2 2 1 1 2 1 1 1 1 2 1 1 1
tek düm/tek/tek/düm/tek/teke/düm/tek/teke teke
2 1 1 2 1 1 1 1 2 1 1

Berefşan (16/4)

düm/tek düm tek/düm/düm tek/düm düm/tek/teke teke
2 1 2 1 2 1 1 1 1 2 1 1
düm/tek düm tek/düm/düm tek/düm düm/tek/teke teke
2 1 2 1 2 1 1 1 1 2 1 1
düm/tek düm/tek/düm/düm/tek/düm/düm/tek/teke/teke
2 1 2 1 2 1 1 1 1 2 1 1
düm/tek düm/tek/düm/düm/tek/düm/düm/tek/teke teke
2 1 2 1 2 1 1 1 1 2 1 1

Usul-i Havi maa Berefşan

Şekil 17. Usûl-i Havi ile Berefşan usûlü

Tablo 17 ve Şekil 17’de görüldüğü gibi bir adet havi usûlü dört adet berefşan usûlü kullanılarak iç içe daireli usûl oluşturulmuştur.

Sakil usûlü ile oluşturulan iç içe daireli usûller

Tablo 18. İki *Edvâr Kitabında İç içe daireli Sakil ve Nim Sakil Usûlü*

Kevserî/T 1856

Usûl-i Sakil ile Nim Sakil
1 adet Sakil, 2 adet Nim Sakil

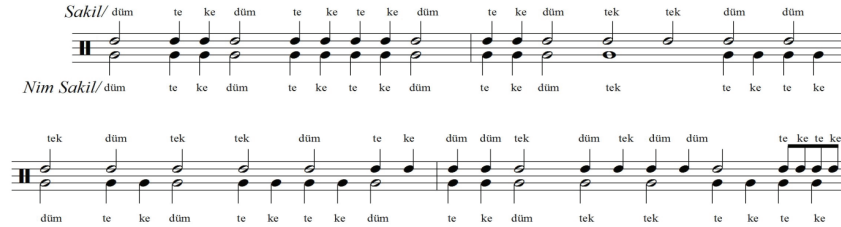
Sakil (48/4)

düm/teke/düm/teke/teke/düm/teke/düm/tek tek/düm/düm/tek/düm/
2 2 2 2 2 2 2 2 2 2 2 2 2 2 2
/tek /tek/düm/teke/düm/düm/tek/düm tek/düm düm/tek/teke teke
2 2 2 2 1 1 2 1 1 1 1 2 1 1

Nim Sakil (24/4)

düm/teke/düm/teke/teke/düm/teke/düm/tek/teke/teke/düm/teke/düm/
2 2 2 2 2 2 2 2 4 2 2 2 2 2
/teke/teke/düm/te/ke/düm/tek/tek/teke/teke
2 2 2 1 1 2 2 2 2 2

Usul-i Sakil maa Nim Sakil

Şekil 18. Usûl-i Sakil ile Nim Sakil usûlü

Zencir usûlü ile oluşturulan iç içe daireli usûller

Tablo 19. İki Edvâr Kitabında İç içe daireli Zencir ve Darbeyn Usûlü

Kevserî/T 1856	
Usûl-i Zencir ile Darbeyn 1 aded Zencir, 2 aded Darbeyn	
Zencir (60/4)	
düm/tek/tek düm/düm tek/teke/düm/düm/tek/düm/teke/teke/düm/teke	
1 2 1 1 1 1 1 1 1 1 3 1 2 1 1 1 1	
/düm/tek/düm/tek/teke/düm/düm/tek/düm/tek/tek/düm/tek/teke/teke/	
2 3 1 2 2 1 1 1 2 2 2 1 2 1 1	
düm/tek/düm/tek/düm/düm/tek/düm/düm/tek/teke teke	
2 1 2 1 2 1 1 1 1 2 1 1	
Darbeyn (30/4)	
düm/düm tek/düm/tek/tek/düm/düm/tek/teke/düm/tek/dü/üm/tek	
1 1 1 2 2 1 1 1 2 1 1 2 1 1 1 1	
/düm/düm tek düm/düm/tek/teke/düm/düm/tek/düm/tek/tek/düm/tek/teke/teke	
2 1 1 1 1 2 2 1 1 1 2 2 2 1 2 1 1	
düm/tek/düm/tek/düm/düm/tek/düm/düm/tek/teke teke	
2 1 2 1 2 1 1 1 1 2 1 1	

Usûl-i Zencir maa Darbeyn

Zencir/ düm tek tek düm düm tek teke düm düm tek düm tek te ke teke düm te ke düm tek düm tek te ke

Darbeyn/ düm düm tek düm tek tek düm düm tek te ke te ke düm tek dü üm tek düm düm tek düm düm tek te ke

düm düm tek düm tek tek düm tek teke te ke düm tek düm düm tek düm tek düm düm tek teke te ke

düm düm tek düm tek tek düm tek te ke te ke düm tek düm düm tek düm tek düm düm tek te ke te ke

Şekil 19. Usûl-i Zencir ile Darbeyn usûlü

Tablo 19 ve Şekil 19’da görüldüğü gibi bir adet zencir usûlü iki adet darbeyn usûlü kullanılarak iç içe daireli usûl oluşturulmuştur.

Tablo 20. İki *Edvâr Kitabında İç içe daireli Zencir ve Fahte Usûlü*

Kevserî/T 1856	
Usûl-i Zencir ile Fahte 1 aded Zencir, 6 aded Fahte	
Zencir (60/4)	
düm/tek/tek düm/düm tek teke/düm/düm/tek düm tek/teke teke/düm/teke	
1 2 1 1 1 1 1 1 3 1 2 1 1 1 1	
/düm/düm/tek/düm/tek/teke/düm/düm/tek düm/tek/tek/düm/düm/	
1 1 3 1 2 2 1 1 1 2 2 1 1 1	
tek/teke teke düm/tek/düm/tek/düm/düm/tek/düm/düm/tek/teke teke	
2 1 1 2 1 2 1 2 1 1 1 1 2 1 1	
Fahte (10/4)	
düm/düm düm tek/tek/tek/düm/tek/teke/teke/düm düm düm tek düm/tek/teke/teke	
1 1 1 1 1 1 2 1 1 1 1 3 1 2 1 1	
düm/düm düm tek/düm/tek/teke/teke/düm/düm düm/tek/düm/tek/teke/teke	
1 1 3 1 2 1 1 1 1 3 1 2 1 1	
düm düm düm/tek düm/tek teke/teke/düm düm düm/tek/düm/tek/teke/teke	
1 1 3 1 2 1 1 1 1 3 1 2 1 1	

Usûl-i Zencir maa Fahte

Şekil 20. Usûl-i Zencir ile Fahte usûlü

Tablo 20 ve Şekil 20’de görüldüğü gibi bir adet zencir usûlü altı adet dar-beyn usûlü kullanılarak iç içe daireli usûl oluşturulmuştur.

Sonuç

Araştırma sonucunda, yazılı kaynaklarda “usûl-i cedîd” olarak tanımlanan iç içe daireli usûllerin iki temel unsurdan oluştuğu, bir ana usûl ve bu ana usûl ile oranlanabilen bir yardımcı usûl bulunduğu tespit edilmiştir. Ana

usûl olarak tâbir edilen usûl, iç içe dairenin en üstünde bulunan bir “büyük usûl” olduğu görülmüştür. İncelenen üç edvâr kitabında ana usûl olarak kullanılan bu büyük usûller şunlardır; Sakil, Havi, Hafif, Remel, Darb-ı Fetih ve Zencir. Bu usûllerden bazıları ise hem ana usûl hem de diğer iç daireyi oluşturan yardımcı usûl olarak kullanılmıştır. Bu usûller; Sakil ve Hafif usûlleridir. Tablo 21’de ana usûller, bu ana usûller ile kullanılan yardımcı usûller ile kaç adet kullanıldıkları, zamanları ve vuruş sayıları görülmektedir.

Tablo 21. İç içe daireli *usûllerde ana usûller ve yardımcı usûller*

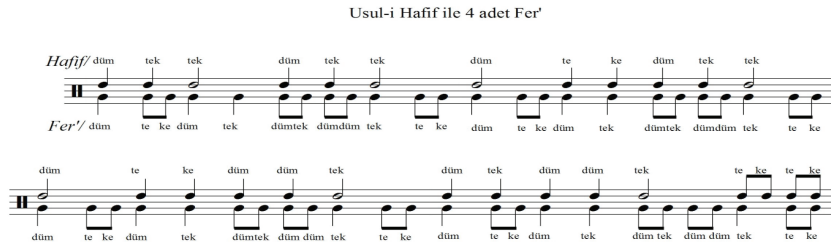
Ana usûl ve zamanı	Yardımcı usûl (zamanı x adedi)			
	Usûl adı	zaman	adet	Vuruş sayısı
Sakil/48	Nim Sakil	24	2	24
	Frenkçin	12	4	22
	Çenber	12	4	25
	Nim Hafif	24 (16)	2 (3)	27
Havi/64	Muhammes	16	4	40
	Hafif	32	2	37
	Bereşan	16	4	35
	Fer’	8	8	40
Hafif/32	Bereşan	16	2	18
	Muhammes	16	2	22
Remel/28	Devr-i Kebir	14	2	11
	Frenki Fer’	14	2	14
Darb-ı Fetih/88	Hezec	22	4	54
	Fer’	8	11	54
Zencir/60	Darbeyn	30	2	40
	Fahte	10	6	35

Tablo 21’de görüldüğü gibi ana usûl ile yardımcı usûl birbirleri ile oranlanabilen usûllerdir. Örneğin, on altı zamanlı “Bereşan” usûlü altmış dört zamanlı “Havi” usûlü ile kullanıldığı zaman dört adet kullanılırken ($4 \times 16 = 64$), otuz iki zamanlı “Hafif” usûlü ile 2 adet ($2 \times 16 = 32$) kullanılmıştır. Aynı şekilde bu iki ana usûl (Havi ve Hafif) “Muhammes” usûlünü de yardımcı usûl olarak kullanırken, iki ana usûl olan “Havi” ve Hafif” usûlleri

de birbirleri ile iç içe daireli olarak da kullanılmıştır. Kısaca, iç içe daireli usûl meydana getirebilmek için ilk koşul; iki usûlün birbiri ile oranlanabilir zamanlara sahip olması gerektiridir.

İç içe daireli usûl oluşturabilecek diğer usûller incelendiğinde bu usûllerin kullanılmadığı görülmüştür. Örneğin, Havi usûlü ile iç içe daireli olarak kullanılan Fer' usûlü, oranlanabilinmesine rağmen "Hafif" usûlü ile kullanılmamıştır. Başka bir deyişle, otuz iki zamanlı "Hafif" usûlü, dört adet sekiz zamanlı "Fer" usûlü ile kullanılabilirdi. Fakat burada önemli olan ikinci koşul ise vuruş sayısıdır ki bir Hafif usûlü ile 4 adet Fer' usûlü vuruş sayısı olarak denk değildir. Vuruş sayıları eşitlendiği takdirde iç içe daireli usûl oluşturulabilmektedir. Eşitlenmediği takdirde ise daire dilimleri içerisinde göstermek mümkün olmayacaktır.

Aşağıdaki şekillerde, zaman ve vuruş sayısının öneminin gösterilmesine, elde edilen sonuçlar doğrultusunda iç içe daireli bir usûlün nasıl geliştirilebileceğinin örneklerle gösterilmesine çalışılmıştır. Şekil 21'de sekiz zamanlı fer' usûlü dört adet kullanılarak ve vuruş sayısı değiştirilerek nasıl Hafif usûlü ile iç içe daireli usûl oluşturabileceği gösterilmiştir. Şekil 21'de görüldüğü gibi usûl vuruşları değiştirilmiş fer' usûlü 18 vuruş olacak şekilde yeniden düzenlenmiştir.

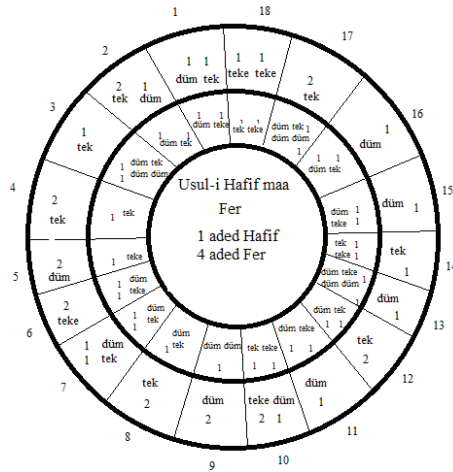

Şekil 21. Hafif Usûlü ile Fer' usûlü

Tablo 22. İç içe daireli *Hafif ve Fer' Usûlü*

Hafif (32/4):	
Düm tek/tek düm/tek/tek/düm/teke/düm tek/tek/düm/teke düm/düm/tek/düm/tek/düm/düm/tek/teke teke	32
1 1 2 1 1 2 2 2 1 1 2 2 2 1 1 2 1 1 1 1 2 1 1	
Fer' (8/4):	
düm teke/düm tek/düm tek düm düm/tek/teke/	
1 1 1 1 1 1 1 1	
Düm teke/düm tek/düm tek/düm düm/tek teke/	
1 1 1 1 1 1 1 1	4*8=32
Düm teke/düm tek/düm tek düm düm/tek teke/	
1 1 1 1 1 1 1 1	
Düm teke/düm tek/düm tek düm düm/tek teke/	
1 1 1 1 1 1 1 1	

Ele alınan iki usûlün vuruş sayılarının denk olması durumunda daire ile gösterilmesi mümkün olabilmektedir. Şekil 22'de “bir adet Hafif usûlü ile dört adet Fer” usûlü kullanılarak geliştirilen iç içe daireli usûl dairesi görülmektedir.

Şekil 22. Bir adet Hafif usûlü ile 4 adet Fer' usûlü

Aynı yöntemle altı adet Fer usûlü ile bir sakil usûlü, üç adet muhammes usûlü ile bir sakil usûlü, üç adet Berefşan usûlü ile bir adet sakil usûlünden oluşan iç içe daireli usûller oluşturulabilir.

İç içe daireli bu usûllerin nasıl oluşturulduğundan ziyade, neden ve ne amaçla kullanıldığının belirlenmesinin de önemli olduğu söylenebilir. Bu noktada iki konunun önemli olduğu düşünülmektedir; uygulamada ve te-oride iç içe daireli usûller. Başka bir ifade ile iç içe daireli usûller icrada ve eğitimdeki yeri ve öneminin belirlenmesi gerekir. Fakat iç içe daireli usûller konusunun daha özel bir konu olması, uygulanmasının ve öğretilmesinin daha zor olması, özellikle ritim sazlar ile ilgilenen icracılar için bir anlamda ustalık göstergesi şeklinde algılanması gibi durumlarından dolayı fazlaca ilgi görmediği, birkaç kaynak kitabın dışında yer verilmediği anlaşılmaktadır. Saz eserlerinde ya da diğer formlardaki eserlerde de kayda alınmış bir örne-ğine rastlanılmamıştır.

Uygulamaya dönük olarak Türk müziğinde özellikle mevlevî ayinlerinde ri-tim sazı olarak kullanılan kudüm için ve özellikle eğitimde kullanılan usûl vurmada velveleli vuruşun oluşum, gelişim ve değişiminde iç içe daireli usûllerin önemli bir yeri olabileceği düşünülmektedir.

Tartışma

Velvele, usûl'ün darb parçacıklarına ayrılarak vurulma şekli olarak tanımlan-maktadır. Mesela “düm te ke düm tek tek” şeklinde vurulan aksak, velveleli olursa her darbı birkaç darb halinde olur. Bu suretle usûl hareketlilik kazan-mış olur. Velvele Türk musikisinde genellikle mevlevî ayinlerinde kullanılır (Öztuna 2000: 550).

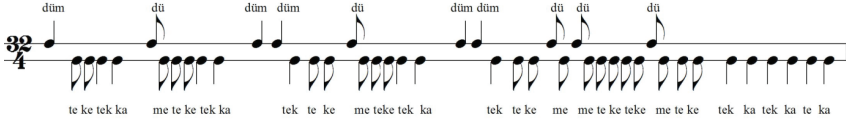
İç içe daireli usûllere genel olarak bakıldığında, usûllerin velveleli şekilleri ile benzerlik gösterdiği görülür. Bu durum da iç içe daireli usûllerin, velve-lenin oluşumunda ya da gelişiminde etkisinin olup olmadığı sorusunu akla getirmektedir.

Velveleli vuruşlar darbların parçalanmış hali olarak ve usûle hareket kazan-dırmak amacı ile kullanıldıklarına göre iç içe daireli usûller ile aynı etkiyi verecekleri söylenebilir. Örneğin, hafif ile fer' usûlünün meydana getirdiği iç içe daireli usûl bir anlamda hafif usûlünün velveleli şeklidir denilebilir. İç içe daireli hangi usûl olursa olsun icra anında “ana usûl” duyulacak ve “yar-dımcı usûl” ana usûlün velvele vuruşları gibi duyulacaktır.

Velveleli usûller değerlendirildiğinde, ana usûlün içerisinden darblara ay-rılmış velvele vuruşları ayıklanarak bir yardımcı usûl oluşturulabileceği ve ortaya iç içe daireli usûl çıkacağı düşünülmektedir. Örnek olarak velveleli

"Hafif Usûlü" ele alınmış ve iç içe daireli usûlün nasıl ortaya çıkacağı gösterilmiştir.

Aşağıdaki şekilde hafif usûlünün kudümle velveleli vuruluşu verilmiştir (Özkan 2014: 771).

Şekil 23. Hafif Usûlü (Velveleli)

Hafif usûlünün velvesiz ve velveleli vuruluşları aynı anda yazıldığı anda ortaya Şekil 24'de görüldüğü gibi iç içe daireli hafif ile fer (4 adet) usûlü çıkacağı söylenebilir.

Şekil 24. Hafif usûlü ile Fer usûlü

İç içe daireli usûlleri oluşturan büyük usûllerin velveleli vuruluşları ile iç içe daireli durumlarındaki vuruluşları üzerine deneysel çalışmalar yapılarak, büyük usûller ile yazılmış özellikle mevlevî ayinlerindeki etkisinin incelenmesi, uzman görüşleri alınarak eserlerdeki kullanılabilirliğinin ortaya konulması önerilmektedir.

Açıklamalar

1. Safiyyüddin Urmevi ile başladığı bilinen musiki kitaplarının genellikle isimleri "edvâr" olarak tanımlanmış, XVIII. Yüzyıldan itibaren "edvâr" kelimesinin yerini genellikle "nazariyat" kelimesi almıştır (Uslu 2009: 45).
2. Darb eskiden usûl anlamında da kullanılmıştır. Darb-ı fetih, darb-ı türki gibi (Özkan 2014: 606).
3. Eski dilde "düm" kuvvetli, "tek" ise sakin anlamında kullanılan Türkçe kelimelerdir (Özkan 2014: 608).
4. Bu eser her ne kadar "Yazar: Kantemiroğlu" olarak kayıtlı ise de bu eser Kevserî Mecmuasından istinsaktır (Yalçın 2014).
5. Kevserî mecmuasında eserlerin yer verildiği bölümde 48 zamanlı sakil usûlü "Büyük Sakil" olarak, 24 zamanlı için ise "Nim Sakil" olarak adlandırılmaktadır.

6. Haşim Bey Mecmuasında "Frenkçenber" yazılıdır.
7. Kevserî mecmuasında iç içe daireli sakil ile Frenkçin usûl dairesinin sağ ve sol köşesinde "Usûl-i cedid [yeni usûl]" yazılıdır. Kevserî'nin geliştirdiği yeni bir usûl olduğu anlaşılmaktadır.
8. Çenber usûlü 24 zamanlı ve nim Çenber usûlü 12 zamanlıdır (Özkan 2014: 681). Fakat üç nüshada da çenber usûlü bu isimle ve 12 zamanlı olarak kullanılmıştır. Ayrıca, Kevserî'nin harf notasıyla "Puselik Aşiran" makamı "Zencir" usûlünde yazdığı eserde kullanıldığı "Çenber usûlü" de 12 zamanlıdır.
9. Günümüzde kullanılan "Nim hafif" usûlü 16 zamanlıdır (Öztuna 2000: 305; Özkan 2014: 716). 48 zamanlı sakil usûlü ile eş zamana ulaşması için 3 adet kullanılmalıdır. Verilen dairelerde ise Nim hafif usûlünün bilinçli olarak 2 adet ve 24 zamanlı olarak kullanıldığı görülmüştür.
10. On altı zamanlıdan başlayarak büyüğe doğru giden bütün usûllere "Büyük Usûl" denilir (Özkan 2014: 609).

Kaynaklar

- Abdûlbaki Nasır Dede. *Tedkik ü Tahkik*. Milli Kütüphane, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu. Arşiv Numarası: 06 Mil Yz A 8937.
- Başer, Fatma Adile (2013). *Türk Musikisinde Abdûlbaki Nasır Dede, Birinci Kitap: Abdûlbaki Dede'nin hayatı ve "Tedkik u Tahkik" Metin-sadeleştirme-sözlük Tıpkıbasım*. İstanbul: Fatih Üniversitesi Konservatuvarı Müdürlüğü Yayınları 1.
- Devellioğlu, Ferit (2012). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat* (29. Baskı). Ankara: Aydın Kitap Evi Yayınları.
- EH 2069. *Mecmua-i Musiki*. Topkapı Sarayı Müzesi Yazma Eserler Kütüphanesi. no. EH 2069
- Ekinci, Mehmet Uğur (2012). "The Kevserî Mecmuası Unveiled: Exploring an Eighteenth-Century Collection of Ottoman Music". *Journal of the Royal Asiatic Society* 22 (02 April 2012): 199 – 225. DOI: 10.1017/S1356186312000259.
- Hâşim Hacı Mehmed (1269) [1852]. *Mecmûa-i Kârâh ve Nakışhâ ve Şarkıyât* (1. Baskı). İstanbul.
- _____. 1280 [1864]. *Mecmûa-i Kârâh ve Nakışhâ ve Şarkıyât* (2. Baskı). İstanbul.
- Kevserî Mecmuası. *Kitab-ı Musikar*. Mf 1994 A 4941.
- Kolukırık, Kubilay (2012). *Abdülkadir Meragi ve Şerhu'l-Edvâr'ı*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yay.
- Özkan, İsmail Hakkı (2014). *Türk Musikisi Nazariyatı ve Usûlleri Kudüm Velveleleri* (13. Basım). İstanbul: Ötüken Yay.
- Öztuna, Yılmaz (2000). *Türk Mûsikisi Kavram ve Terimleri Ansiklopedisi*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yay.
- Popescu-Judet, Eugenia (1998). *XVIII. Yüzyıl Musiki Yazmalarından Kevserî Mecmuası Üstüne Karşılaştırmalı Bir inceleme*. Çev. Bülent Aksoy. İstanbul: Pan Yay.

- Tura, Yalçın (2006). *Tedkik ü Tahkik/İnceleme ve Gerçeği Araştırma*. İstanbul: Pan Yay.
- Uslu, Recep (2009). “Türkçe Müzik Teorisi Eserleri Nasıl Çalışılmalı”. *Folklor Edebiyat* 58 (15).
- Uygun, Nuri (1999). *Safiyüddin Abdülmü'min Urmevi ve Kitabü'l-Edvârı*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.
- Yalçın, Gökhan (2013). “Hâşim Bey Mecmuasının “Makam ve Tonalite Karşılaştırılması” Yönünden İncelenmesi”. *Turkish Studies -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-* 8/6. www.turkishstudies.net. DOI Number: <http://dx.doi.org/>
- ____ (2016). *19. Yüzyıl Türk Musikisinde Hâşim Bey Mecmuası-Birinci Bölüm: Edvâr*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay.
- Yıldırım, Ali ve Hasan Şimşek (2008). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Teknikleri*. Ankara: Seçkin Yay.

New Usûl in Books of Turkish Music Theory: Usûls of Nested Cycles (Polyrhythmic)*

Gökhan Yalçın**

Abstract

In this article, polyrhythmic usûls which was established to be written for the first time in 18th centuries of Turkish music manuscripts are intended to be analyzed and determined for what purpose and how developed. There are many scientific studies about the usûl which is considered to be one of the most important elements of Turkish music. Besides the concept of polyrhythmic, usûls were cited in some studies but were not handled in any study in detail. For this purpose, three works including polyrhythmic usûls (Kevserî mecmuası, the manuscript numbered of T 1856 located at Istanbul University Library and Hasim Bey Mecmuası) are examined. The findings show that there is a relationship with polyrhythmic usûls and "usûl velveleri" as well as the reached level of usûl in Turkish music.

By motivated with the research results a "polyrhythmic usûl" has been developed which consist of "Hafif" with "Fer" usûl which is presented as an example.

Keywords

Usûl, Polyrhythmic usûl, Turkish music, Edvâr, Kevserî Mecmuası, Hasim Bey Mecmuası

* Date of Arrival: 10 December 2014 – Date of Acceptance: 07 December 2015

You can refertothisarticle as follows

In-text: (Yalçın 2018: Page)

References: Yalçın, Gökhan. (2018). Edvâr Kitaplarında Usûl-i Cedîd: İç İç Daireli Usûller. *bilig, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* Sayı 85: 175-208

** Assist. Prof. Dr., Harran University, Faculty of Education, Department of Fine Arts Education Division of Music Education, Şanlıurfa/Turkey
gyalcin@harran.edu.tr

Новый стиль (Usûl-i Cedîd) в книгах по теории турецкой музыки (edvar): полиритмический такт*

Гёкхан Ялчын**

Абстракт

В этой статье исследуются полиритмические такты (usûl), первая запись которых обнаружена в источниках по турецкой музыке 18 столетия, цель и способы их разработки. Существует множество исследований, посвящённых такту как одному из важнейших элементов турецкой музыки. Однако, хотя концепция полиритмических методов usûl была упомянута в некоторых исследованиях, она не была ещё подробно изучена. С этой целью рассматриваются три произведения, в том числе описывающие полиритмический метод (Сборник Кевсери (Kevserî mestuası), рукопись Т 1856 в библиотеке Стамбульского университета и Сборник Хашим Бея (Hâşim Bey Mestuası). Полученные результаты не только свидетельствуют о существующей связи полиритмических тактов и «usûl velveleri», но и говорят о том уровне, которого достигла турецкая музыка.

Как итог исследования, в качестве примера представлен полиритмический такт (usûl), разработанный на основе тактов «Хафиф» и «Фер (восточный ритм)».

Ключевые слова

Такт (Usûl), полиритмический такт, турецкая музыка, теория турецкой музыки, сборник Кевсери, сборник Хашим Бея

* Поступила в редакцию: 10 декабря 2014 г. – Принята в номер: 7 декабря 2015 г.
Вы можете сослаться на данную статью следующим образом:

В тексте: (Yalçın 2018: страница)

Литература: Yalçın, Gökhan. (2018). Edvâr Kitaplarında Usûl-i Cedîd: İç İçe Daireli Usûller. *bilig, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* Sayı 85: 175-208

** д-р, преп., Харранский университет, педагогический факультет, кафедра музыкальной педагогики – Шанлыурфа / Турция
gycalcin@harran.edu.tr

Bektaşî Nefesleri Üzerine Makamsal Bir İnceleme*

Yavuz Şen**

Öz

Bu araştırmada Bektaşî nefeslerinin makamsal analizlerine yer verilmiştir. Araştırmada betimsel yöntem kullanılmış olup yapılan araştırmanın konusunun temellendirilmesi ve yönlendirilmesi için belgesel tarama yapılmıştır. Konuyla ilgili ihtiyaç duyulan veriler arşiv- kütüphane ve internet taraması yoluyla elde edilmiştir. Araştırmanın evrenini, İstanbul Konservatuvarı “Tasnif Heyeti” tarafından toplanarak 1933 yılında notaya alınmış olan 27 değişik makamda 87 nefes oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini ise 87 nefes içerisinden, hicaz makamında olan 6 nefes oluşturmaktadır. Araştırma sonucunda; incelenen eserlerin çok geniş ses aralığına sahip olmadıkları; bazı eserlerde makamın birinci bölgesine ait seslerin kullanılmış olduğu tespit edilmiştir. Genel olarak eserlerde Hicaz ailesi fertlerinden Hümâyûn makamı özelliklerinin hâkim olduğu, Hicaz ailesinin en önemli iki asma kalış perdesi olan Nîm Hicaz ve Dik Kürdî perdelerinin eser içerisinde oldukça sık kullanıldığı görülmektedir. Teorik olarak genelde Hicaz makamının tizden genişlediği, incelenen eserlerin birinde (135 no’lu) ise Irâk’ta Segâh 3’lüsü kullanılarak pest taraftan bir genişleme göstermiş olduğu, bu manada genişleme hususunda farklı bir durum ortaya çıktığı sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Bektaşî, Bektaşî Nefesleri, Makam, Hicaz Makamı, Nefes

* Geliş Tarihi: 21 Kasım 2015 – Kabul Tarihi: 08 Kasım 2016

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:

Metin içi: (Şen 2018: Sayfa No)

Kaynakça:Şen, Yavuz. (2018). Bektaşî Nefesleri Üzerine Makamsal Bir İnceleme. *bilig, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* Sayı 85: 209-231

** Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Müzik Bilimleri Bölümü, Erzurum/Türkiye

yavuzsen@atauni.edu.tr

Giriş

Müzik; toplumsal ve kültürel kaynaklardan beslenen yönü ile var olduğu toprakların adeta kimliği niteliğindedir. Bu yönü ile ele alındığında müzik; ortaya çıkan çeşitli formlarıyla, içerisinde yoğrularak şekillendiği toplumun kültürel değerlerini geleceğe taşıyan, geçmiş ve gelecek arasında bağ kurarak var olan bir olgudur.

“Her müzik kültürü kendi dayandığı kökler ile bağlarını kuran ve kendi gibi olma özelliğini korumasını sağlayan kalıplar ile aktarılmaktadır. Bu kalıplar belli bir kültürdeki müzikal ortaklıkları ya da daha genel anlamıyla bir geleneksel müziği hatırlayabilmek ve icra ile aktarabilmek için yerel icranın ihtiyaç duyduğu tüm müzikal yapıyı içermektedir. İşte birincil kaynak toplumunda olan âşıklar, bu kalıplar aracılığı ile aktarımlarını yapabilmektedirler. Oldukça uzun bir tarihsel sürecin içinden yoğrularak gelen âşıkların ortaya koyduğu müzik geleneğinin temel bakımından iki köklü geleneğe dayandığı dile getirilebilir. Bunlardan ilki, anonim halk müziği, ikincisi ise dini-tasavvufi tekke müziği geleneğidir” (Coşkun Elçi 2009: 199).

“Kültürün taşınmasında etkin bir rol üstlenen dinsel mekânlar ve ibadethaneler toplumsal ve kültürel birçok etkileşim yanında, halk kültürü açısından önemli bir yer tutan dini müzik kültürünün ortaya konmasına olanak sağlayan ortamlardır. Özellikle Türk halk kültürü açısından cem evlerindeki ibadetlerde halk müziğinin çeşitli formlarına yer verilmesi, halk müziği yoluyla kültürün aktarımında yüzyıllardır katkısını sürdürmektedir” (Büyükyıldız 2009: 61).

“Halk musikisi, klasik musiki, cami musikisi, tekke musikisi, mehter musikisi türleri içerisinde yer alan onlarca form çeşitlerinden biri de tekke musikisinin bir formu olan Bektaşî nefesleridir. Türk tasavvuf edebiyatında Bektaşî şairleri tarafından yazılmış olan ve Nefes adı verilen şiirler, felsefi ve edebî yönüyle oldukça güçlü ifadeler içermektedir. Nefesler, aynı zamanda Türk musiki repertuarı içerisinde seçkin ve güçlü yerini alarak asırlarca çeşitli makam, usûl ve melodi zenginlikleri ile bestelenerek önemli bir yer tutmuştur” (Yahya Kaçar 2010: 220).

Bektaşilik

“Bektaşilik, Mevlevilik gibi, Anadolu’da doğmuş bir Türk tarikatidir” (Öztuna 1990: 152). “Hacı Bektaş Veli’nin kurmuş olduğu bir tarikat olup;

ibadet şekli, felsefesi, usûl ve erkânı halkın anlayışına çok yakın olduğu için oldukça yaygınlık kazanmıştır” (Özalp 1986: 34).

Bektaşilik tarikatının kurucusu Hacı Bektaş Veli (1299), Nişabur halkından, İmam Musa Kâzım’ın soyundan, Lokman Parende’nin müritlerinden, Ahmet Yesevi’nin halifelerindendir. Hayatı hakkında elde fazla bilgi bulunmamaktadır. Elde Hacı Bektaş’ı kesin olarak Bektaşî tarikatının gerçek kurucusu olarak gösteren bir belge yoktur. O devirde her büyük şeyhin taraftarları o şeyhin adıyla anılırdı. Muhtemelen Hacı Bektaş’ın taraftarları da başlangıçta Bektaşî adını aldılar. Daha sonra bu adlandırma tarikatın kuruluşunda etkili oldu (Akt. Tekin 2011: 275).

Bektaşilik tarikat haline gelinceye kadar safhalar geçirmiş, Türk topluluklarının çeşitli inançlarını içine alarak örgütlenmiştir. Bu tarikatın temelini Yesevilik oluşturmaktadır. Yesevi sofilerinin yaydığı Hurufî, Babai, Batını ve Şaman akımların; Anadolu’nun siyasi, iktisadi ve içtimai hayatında önemli yeri olan Ahiliğin, Abdallığın, Alperenliğin Bektaşilikteki etkileri büyüktür. XI. ve XIII. yüzyıllarda Anadolu’ya gelen göçerli, yarı göçerli ve yerleşik Türk boyları Türk örf ve adetlerinin etkisi altında İslamlaşarak Hacı Bektaş Veli’nin önerdiği yaşam ve inanç çizgisinde teşkilatlanmışlardır (Erdoğan 1995: 27).

“Hacı Bektaş Veli, Türk sufiliğinin en önemli kişilerinden biridir. XI. yüzyılda Ahmet Yesevi’nin öğretileri ile başlayarak gelişen ve Anadolu’ya taşınan tasavvufî düşünce, Hacı Bektaş Veli ile belirli bir temele oturmuş, yüzyıllarca Türk sosyal hayatının içinde varlığını korumuştur. Türk kültür, edebiyat ve sosyal hayatında Bektaşî düşüncesinin önemli bir yeri vardır. Bu anlayış, Türk inanç, adet, gelenek ve göreneklerini öğretilerinin içine almış, zaman içinde yayılarak kitleleri etkilemiş, mensupları sosyal bir grup meydana getirmiş, sonuçta kendine özgü bir hayat tarzı, felsefe oluşturmuştur” (Özcan 2011: 34-35).

Bektaşilik, kurucusundan birkaç yüzyıl sonra Anadolu ve Rumeli’de yayılan büyük tarikatlardan birisi haline gelmiştir. Mensuplarının çoğunluğunu Türkler oluşturmaktadır. Bektaşilik, XIV. yüzyıldan itibaren Batı Anadolu’da/Rum gazileri adıyla bilinen askeri zümreler arasında yayılmıştır. Osmanlı fetihleriyle birlikte Balkanlar ve Arnavutluk’ta bölgenin İslamlaşmasına kurduğu tekkelerle büyük katkılarda bulunmuştur. Bu tarikat, XIV.

yüzyıldan başlayarak Osmanlı'nın siyasi, dini, edebi ve kültürel alanlarında önemli etkiler bırakmıştır (Kutlu 2003: 25-26).

Eyuboğlu'na göre (1980) Bektaşilik, “biri insan konusundaki düşünce yapısı, öteki inanç düzenini oluşturan öğelerin ilkçağa kadar gitmesi bakımından ilginç bir kurumdur. İnsan konusundaki düşünceleri, Bektaşiliğin halk arasında hızla yayılmasına, benimsenmesine, gelişmesine yol açmış, Anadolu insanının yaşama anlayışını dile getiren bir kuruluş olmasına olanak sağlamıştır. Anadolu'da kurulmuş ya da yayılma olanağı bulmuş tarikatlerin en köklüsü oluşu ile, Anadolu'da Bektaşilik gibi yoksul halk katlarına, yaylalara kadar uzanmış bir tarikat yoktur” (48). “Anadolu uygarlık ürünlerinden biri olan, yedi yüz yıllık bir geçmiş bulunan Bektaşilik yalnız bir inanç kurumu olmakla kalmayıp, kendine göre bir yaşama anlayışı içerir. Anadolu insanının davranış biçimini, evrene bakışını dile getiren, Bektaşilik bu nedenle bir yaşam davranışı, bir tutumun ortaya konuşudur” (34).

Başta Hz. Ali olmak üzere Ehl-i Beyt sevgisi, Bektaşî inançlarının ana kaynağıdır. Onların inancına göre Hak, Muhammed, Ali bir hakikati beyan eden üç surettir. Onlar, 12 İmama inanmakta ve İmam Cafer Sadık'a büyük bir saygı duymaktadırlar. Ayinlerinde yer verdikleri ibadetleri, sabah ve akşam 12 İmama salâvat göndermek, Hz. Ali'ye methiye duaları okumak, Muharrem ayının ilk on gününde su içmemek, inançlarına göre Hz. Ali'nin doğum günü sayılan nevruzu kutlamak, tarikat kardeşleriyle muhabbet (dem) sofralarına oturmak, Bektaşî nefesleri okumak, ney çalmak (Akt. Tekin 2011: 281).

Her tarikatta olduğu gibi, Alevilik-Bektaşiliğin de, kendine has ayin ve erkânları vardır. Bunlara teknik anlamda ayin-i cem denilmektedir. Farsça bir kelime olan ayin, “adet, görenek, kanun, töre ve aynı zamanda usûl ve ibadet tarzı” anlamlarına gelmektedir. Arapça bir kelime olan cem ise, “toplanmak, topluluk, toplantı, cemiyet” demektir. Ayin-i cem “toplantı töresi, cem âdeti, cem töreni, bir araya gelme yolu” anlamına gelir. Bu ayinlerin pek çok çeşidi vardır. Gerçekleştiriliş tarzlarına göre, katılanlarda aranan niteliklere, yapılaş zamanlarına göre birbirlerinden ayrılır ve adlandırılırlar (Kutlu 2003: 38).

Türk kültür çerçevesi içerisinde, İslami inanış biçimi ile eski Türk inanç ve kültürünün iç içe girmesi neticesinde Alevilik-Bektaşilik; töreleri, günlük

yaşayışları, deyişleri, nefesleri, sazları, sözleri ile Türk kültürünün en özlü yanlarını koruyan bir yapıya sahiptir (Fırlıklı 1994: 80).

Bektaşî Musikisi

Tekke Musikisinin bir çeşidi sayılan Bektaşî Musikisi, Bektaşî dergâhlarında icra edilen musikidir. Mevlevî Musikisinden sonra en zengin tarikat musikilerinden biridir. Bu musikinin en önemli özelliği, halk musikisi ile yakın olmasıdır (Öztuna 1990: 152, Akdoğan 2003: 365). “Özellikle Bektaşîliğin, Türk Halk ve Sanat musikileri arasında bir köprü oluşturduğu, halk musikimizin bu tekkenin musiki anlayışı içinde gelişerek varlığını sürdürdüğü söylenebilir” (Özalp 1986: 34).

Bektaşîlikte saz’a büyük bir kutsiyet verilmiş ve uzun yıllar bu tarikata mensup kişilerce ayinlere mutlaka saz çalınmıştır (Akt. Akdoğan 2008: 163). “Bektaşî musikisinde kullanılan temel saz bağlamadır. Bağlamanın ebat olarak hemen her boyu kullanılır. Yöreye göre değişik isimler alan bu sazlar; çöğür, ruzba, ırızva, bulgari, cura, tambura ve divan sazı olarak adlandırılır. Musikinin bir heyet tarafından icra edilmesi durumunda bağlamaya kabak kemane, ud, cümbüş gibi yaylı ve mızraplı sazlar da eşlik edebilir. Bektaşî musikisi örneklerinde hüseyinî, uşşak, râst, karcıgar, hicaz vb. basit makamların daha fazla kullanıldığı görülmektedir. Birleşik makamlardan az da olsa sabâ, nihâvend, segâh, hüzzâm gibi makamlarda kullanılmıştır” (Özcan 1992: 372).

Yöre’ye göre (2011) “nefes aslında Bektaşîlikte var olan, ancak günümüzde Alevi-Bektaşî kültürünün ortak bir unsuru olarak ön planda yer alan bir formdur (223). Alevi-Bektaşî inancı, İslamiyet içerisinde sadece bir inanç sistemi olmanın ötesinde, kendine özgü bir kültürü de temsil eder. Bu bağlamda, İlk Çağ Anadolu kültürüne ilişkin yapılan antropolojik araştırmalar sonucu ortaya çıkan bulguların günümüzde Anadolu’nun çeşitli yerlerinde yaşayan Alevi-Bektaşî kültüründe de hâlen var olduğu görülür. Dolayısıyla, Alevi-Bektaşî kültürünün modernleşen dünyaya rağmen Anadolu’nun otantik kültürünü devam ettirdiği söylenebilir” (220).

Eröz (1990) Alevi-Bektaşî cem ayinleri ve Şamanlık âyinleri arasında benzerlikler olduğunu belirtir. Buna göre, her iki inanışta, âyinlerde çalınan sazların, müziğin, oyunların ve duaların büyük benzerlikler gösterdiği ifade edilmektedir (323).

Nefes

“Bektaşî şairler tarafından yazılmış ve Bektaşî tekkelerinde okunmak üzere çeşitli makamlarda küçük ilahilerle bestelenmiş manzum ilahilere *nefes* denir. Aşk şiirinin özelliklerine sahip olan manzumeler, besteleri itibarıyla saz şairlerinin veya onları takip edenlerin halk türkü ve şarkılarının üslubunda coşkulu, rindane bir hava taşıyan eserlerdir. Bunların ilahilerden farkı Peygamber Efendimizle beraber Hz Ali’nin methiyesine yer verilmesinden ibarettir. Makam usûl ve tavır bakımından ilahilerden başka farkı yoktur. Nefeslere ilahi denilmemesinin sebebi, bunlardan büyük bir kısmının mevzularının ilahi olmamasıdır” (Ak 2009: 143). “Konu itibarıyla filozofane, öğretici, medhiyye, mersiye ve hatta hicviyye olanları vardır. Yazılan manzume yalnız okunmak için yazılmış ise bunlara *nutuk* denir” (Salgar 2009: 101).

Nefeslerin pek çoğunun bestekârı bilinmemektedir (Yahya Kaçar 2010: 220). Bu durum tarikat erkân, âdâp ve âyinin gizliliği ile ilgilidir (Öztuna 1990: 152). “Bektaşî geleneğinde *nefes sahipleri* yani diğer bir deyişle nefesin/şiirin/güftenin *söz sahibi* müzikle icra etse bile onun bestecisi olarak anılmayı istemez, besteyi Bektaşî felsefesinin gereği tanrıdan kendisi aracılığıyla dervişlere, insanlığa bir hediye olarak düşünürdü. Besteyi sahiplenmek edebe aykırı idi. Bu nedenle pek çok nefes bestesinin bestecisi bilinmez, kaydedilmemiştir. Bununla birlikte XX. yüzyılın ekonomik şartları, bazı değerlere verilen önem gittikçe azalmış, telif haklarının korunmasına özen gösterilmiş, bestelenen nefesleri bestecilerle anmak anlayışı yayılmaya başlamıştır” (Uslu 2014: 114).

Nefeslerin Tasnifi

“Nefesler çeşitli amaçlara göre çeşitli biçimlerde tasnif edilebilirler. Konularına göre, müzik (usûl-ezgi) yapısına göre olmak üzere temelde iki genel tasniftir” (Yaltırık 2003: 51).

“Ezgisel ve ritmik özellikler dışında, nefeslerin bir müzik formu olarak, çoğunlukla bir veya iki bölümden oluştuğu, şiirin uzunluğuna göre, aynı bölümün ezgisel olarak sürekli tekrar ettiği görülür. Bununla birlikte, eserde kullanılan şiirin uzunluğuna göre, üç bölümlü nefeslere de rastlanır” (Özalp 1992: 454-456).

“Nefesler, usûllerine (tartımlarına) göre ‘kırık hava, uzun hava ve karma hava’ (hem uzun hava hem de kırık hava içerenler) olmak üzere üç grupta toplanmaktadır. Bu tasnif Türk Halk Müziği’nin genel tasnifine de uygun düşmektedir. Dizi yönünden de nefesler Türk Halk Müziği’nin dizi anlayışına tam bir uyum göstermektedirler. Ezgiler sade, fakat coşkuludur. Nefesler, eşiksiz ya da bağlama eşliğinde icra edilmektedir” (Yaltırık 2010: 332).

“Yöre ve konularına uygun ritm ve melodik yapıyı hemen hemen bütün nefeslerde görmek mümkündür. Bu konudaki örneklerin çoğunlukla Türk Halk müziği nazari kurallarına göre yazılmış olduklarını da ayrıca belirtmek gerekir” (Ünver 2011: 58).

Nefeslerin Konularına Göre Tasnifi

“Yaltırık, (2003) çalışmasında nefesleri konularına göre şöyle sınıflandırmıştır; 1. Düvazlar (Dü-Vaz): Dü-Vaz Farsça’da 12 anlamına gelmektedir. Bektaşiliğin en önemli formel sayılarından biri olan 12 sayısı Düvaz anlamıyla sadece 12 imama övgü veya bu imamların isimlerinin sırayla zikredildiği nefesler için kullanılır. 2. Methiyeler (Övgü, Öğünme Nefesleri): Methiye başta Hz Muhammed’i ve Hz Ali’yi, 12 imamları, Hacı Bektaşî Veli’yi ve ardıklarını öven metheden nefeslerdir. 3. Nevruziyeler (Nevruz Nefesleri): Nevruziye nefesleri de basit ve sade bir melodik yapı içerisinde bestelenmiş türkü formatında eserlerdir. 4. Tabiat Konulu Nefesler: Bu tip nefesler bitki, hayvan, kozmik olaylar, yağmur, kar, fırtına, boran gibi tabiat olaylarını anlatan türkülerin yanı sıra, benzer tabiat olaylarını gül-bülbül gibi sembolik anlamlarla yüklü motifleri, işleyen tasavvufi (nefesler) şiirlerdir. 5. Matem Nefesleri iki grupta kullanılır; a) Mersiyeler, b) Ağlaş (yas) nefesleri: Hz. Hüseyin’in şahadetini konu eden ve bu olayı manzum bir biçimde tahkiyeli olarak anlatan matem nefesleri ağlaş (yas) nefeslerine göre daha uzundur. Ağlaşlar (Yas nefesleri), Hakk’a yürüyen bir can için yapılan “Lokma erkânı”nda veya o anın sene-i devriyesinde söylenir. 6. Şathiye (Şathiyât-ı Sofiyâne): Derin anlam taşıyan şiirlere şathiye denir. Şath sözü tasavvufi aşk halini sarhoşluğu ile halkın anlamayacağı ve hoşuna gitmeyeceği sözler söylenmesi demektir. 7. Devriye Nefesleri: Devriye, devir, dönmek, dönüp dolaşmak anlamında Arapça bir sözdür. Tasavvuf anlamında ise, ata belinde ve ana rahminde bulunan *meni* ve *emşac* denen erlik ve kadınlık suyundan meydana gelmiştir. Ata ve ana bunu yedikleri, içtikleri şeylerden üretirler. Bunların dönmesi dört unsuru var eder. Göklerde dört unsurun birleşmesi

ise cansızları, canlıları, bitkileri meydana getirerek babadaki meniye ve ana-
daki yumurta hücrelerini oluşturur. Sufiler insan olmadan evvel göklerdey-
dim, yerlerdeydim, yel olup estim, su olup aktım gibi sözlerle bunu anlatır-
lar. İşte bu çeşit nefeslere devriye denir” (51-58).

Nefeslerin Müzik (Usûl-Ezgi) Yapısına Göre Tasnifi

Râst, Uşşak, Hüseynî, Hicaz gibi çok kullanılan makamların yanı sıra Beyâtî Arabân, Eviç-hûzî, Acem, Acem-kürdî, Pençgâh gibi daha nadir makamlar-
da bestelenmiş birçok nefes vardır. İstanbul Konservatuvarı Tasnif Heyeti
tarafından derlenen 87 Bektaşî nefesinde 27 değişik makamın nasıl işlendi-
ğini inceleyen Yahya Kaçar (2010) makamlardaki seyir özelliklerinin klasik
üslupla tamamen örtüşen yapıda olduğu sonucuna varmıştır (222). “Usûller
açısından da 2 zamanlıdan 15 zamanlıya kadar Klasik Türk müziği usûlle-
rinin kullanıldığı görülmektedir. Usûllerin vuruluş şekilleri de Klasik Türk
müziğindekiyle aynıdır. Klâsik Türk müziği eserlerinde sık kullanılan usûl-
lere ek olarak 13 ve 15 zamanlı Bektaşî Devr-i Revanî ve Bektaşî Raksanî
usûlleri kullanılmıştır” (Ayas 2015: 168).

Yaltırık, (2003) çalışmasında nefesleri usûllerine göre şöyle sınıflandırmak-
tadır; Uzun Hava Tipi (Usûlsüz) Nefesler: *Uzun hava tabiri*, usûlsüz fakat
belli ezgi kalıplarıyla icra edilen sözlü eserlerin genel adıdır. Uzun hava tipi
nefesleri genelde, gazeller, koşma gazeller, ağlaş ve yas nefesleri ile destan-
lar oluşturulmaktadır. Kırık Hava Tipi (Usûllü – Tartımlı) Nefesler: Semah
Nefesleri, Bektâşî muhabbetlerinin (Ayin-i Cem) vazgeçilmez uygulama-
larından biri olup matem, *Yas* muhabbeti, *lokma erkânı* ve *sene-i devriye*
muhabbeti gibi bazı erkânlar hariç hemen hemen bütün cemlerde uygula-
nır. Kâinatın, evrenlerin, gezegenlerin dönüş hareketlerinin taklidi olarak
yere yansması biçiminde algılanan semahlar yaşatıldıkları, uygulandıkları
zümreleri müzik ve şiir ile birlikte sunan bir kültür hazinesidir. *Kırık Hava*
tabiri, *Uzun Hava*’nın karşısı olarak kullanılmaktadır. Bunlar iki kısımda
incelenir; Oturak nefesleri ve Semah nefesleridir. Oturak nefesleri, Semah
edilmeyen, birlikte veya ferdi olarak oturuşta söylenen nefesleri ifade
eder. Ağır nefeslere *oturak* derler. Bu nefesler ağır usûlde olur ve otururken
okunur. Karma Hava Tipi nefesler: *Karma Hava* şeklinde tabir edilen hem
uzun hava hem de kırık hava özelliğini birlikte bulunduran eserlerdir. Bu tür
nefesler sayıca çok azdır (58-75).

Ezgi Yapısına Göre Nefesler: Nefesler Türk Halk müziğinin sözlü türlerinden olup Türk Halk Müziği has dizi özelliği gösterir. Özellikle kırsal kesimlerdeki Bektaşî Alevi köylerinde uygulanır. Yöreden yöreye farklılık gösterir. Dizi yapısı ve ezgi dokusu ile Türk Mûsikîsinde de önemli bir yere sahiptir. Nefeslerin beste biçimi incelendiğinde diğer tarikatlara ait ilahiler arasında üslup itibariyle büyük bir fark olduğu görülür. İlahiler ne kadar mutasavvıfâne nağmelere sahip ise nefeslerde güfteleri itibariyle rindâne bir üslup ile bestelenmiş eserlerdir. Nefesler, ilahilerden daha çok şarkılara ve halk türkülerine benzerler (Yaltırık 2003: 76).

Makam

Makam kelimesi, kelime anlamı itibariyle “ayakta dikilmek, bulunulan yer, durulan nokta” gibi anlamlara gelebilen müziksel anlamda, kaynakların birçoğunda belirli bir durak perdesi, güçlü perdesi ve dizinin bir araya gelmesi ile tanımlanmıştır (Karaduman 2014: 589). Suphi Ezgi’ye göre; “Makam, durak ve güçlü denilen nağmelerle dizinin diğer sesler beynindeki münasebet cihetinden seslerin icrasıdır. ... Makamlarda bir ibtida, bir seyir, bir de karar mevcuttur.” Hüseyin Sâdeddin Arel’e göre; “Dizide seslerin durakla ve güçlü ile münasebetlerinden doğan hususiyete “makam” denilir. Makam bir durakla bir güçlünün etrafında bunlara bağlı olarak toplanmış seslerin umumî durumudur. Dizi makamın çatısını gösterir” (Akt. Karaduman 2014: 594).

Oransay (1990) makam kelimesinin kullanımı hakkında şöyle bir değerlendirmeye yapmaktadır: “Makam kelimesinin başlangıçta ezginin üzerinde durduğu perde anlamında kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu kavram kısa sürede genişletilmiş ve ezgisel çıkırın yalnız perdelerini değil, tümünü kapsayan bir kavrama dönüştürülmüş, ancak 12 ana çıkır için kullanılmıştır. XV.-XVI. yüzyıllarda yaşayan 12 makam 6 (veya 7) avaze 4 (veya 24) şube belirsiz sayıda terkibe ayrımı giderek silinmiş, en son makam-terkip ayrımı da XVIII. yüzyıl sonlarında kalkınca makam terimi doğrudan ezgisel çıkır anlamına gelir” (26).

Yekta’ya göre makam, “...Kendisini teşkil eden çeşitli oranlarla ve aralıkların düzenlenmesiyle vasfını belli eden müzik yelpazesinin özel bir şeklidir” (Yekta 1986: 67). Özkan’a göre makam, “Bir dizide durak ve güçlüyü belirtmek ve diğer kurallara da bağlı kalmak suretiyle nağmeler meydana getirerek gezinmektir” (Özkan 1990: 94).

Hicaz Ailesi

Hicaz, hem bir makamın ismi, hem de buna bağlı dört makamlık bir aileye verilen isimdir. Bu dört makamın bir aile halinde toplanmasının sebebi dördünün de büyük benzerlikler taşımasıdır. Bunlardan ikisinin dizisi pest tarafından Hicaz dörtlüsü (Hicaz Hümâyûn Makamı: yerinde Hicaz dörtlüsü - Nevâ'da Bûselik beşlisi; Hicaz Makamı: yerinde Hicaz dörtlüsü - Nevâ'da Râst beşlisi), diğer ikisinin ise pest tarafında Hicaz beşlisi (Uzzâl Makamı: yerinde Hicaz beşlisi – Hüseyinî'de Uşşak dörtlüsü; Zîrgûleli Hicaz Makamı: yerinde Hicaz beşlisi – Hüseyinî'de hicaz dörtlüsü) vardır. Değişen, dizilerin güçlüleri ve güçlü üstündeki çeşnileridir. Hepsinin seyri inici-çıkıcıdır. Hepsi de Dügâh perdesinde Hicaz çeşnisi ile karar verir (Özkan 1990: 132).

Hicaz Makamı:

Makamın Dizisi: Yerinde Hicaz dörtlüsüne Nevâ'da Râst beşlisinin eklenmesinden meydana gelmiştir (Hicaz dörtlüsü+ 4. derecede Râst beşlisi).

Makamın Durağı: Dügâh perdesidir.

Makamın Güçlüsü: Hicaz dörtlüsü ile Râst beşlisinin ek yerindeki 4. derece Nevâ perdesidir. Üzerinde Râst çeşnisi ile yarım karar yapılır.

Makamın Yedeni: Râst perdesidir.

Makamın Donanımı: Donanımına si bakiye bemolü (Dik Kürdî), fa bakiye diyezi (Eviç), do bakiye diyezi (Nîm Hicaz) yazılır.

Makamın Asma Karar Perdeleri: Hümâyûn makamında olduğu gibi, yerinde Nikrîz'li Nim Hicaz, Dik Kürdî perdelerinde çeşnısiz asma kararlar Hicaz'da da aynen yapılır. Ayrıca Hicaz ailesinin öteki makamlarının yarım karar yaptıkları güçlü perdeleri bu makam için asma karar perdesidir. Bunlar: Nevâ'da Bûselik'li, Hüseyinî'de Uşşak'lı ve Hicaz'lı asma kararlardır.

Makamın Seyri: İnici-çıkıcı, bazen de çıkıcı olarak kullanılmıştır.

Makamın Genişlemesi: Hicaz makamı hem dizinin tiz tarafından hem de pest tarafından, yani durağın altından genişleyebilir (Özkan 1990: 140-141, Yahya Kaçar 2009: 84-85).

Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada betimsel yöntem kullanılmıştır. Tarama (survey) betimsel araştırmalarda kullanılan yaygın yöntemlerin başında gelmektedir. Bu nedenle betimsel araştırmalar genellikle tarama araştırmaları olarak ta bilinmektedir (Erkuş 2005: 73). Genel tarama modelleri, çok sayıda elemandan oluşan bir evrende, evren hakkında genel bir yargıya varmak amacı ile evrenin tümü ya da ondan alınacak bir grup, örnek ya da örneklem üzerinde yapılan tarama düzenlemeleridir (Karasar 2008: 79).

Yapılan araştırmanın konusunun temellendirilmesi ve yönlendirilmesi için belgesel tarama yapılmıştır. “Var olan kayıt ve belgeleri inceleyerek veri toplamaya belgesel tarama denir” (Karasar 2008: 183). İstanbul Üniversitesi *Tasnif Heyeti* tarafından derlenmiş olan *Türk Müsikişi Klasiklerinden* adlı eserde yer alan *nefesler*, belgesel tarama tekniği ile tespit edilmiştir.

Evren ve Örneklem

Her araştırmanın kendine özgü bir evren kümesi vardır, bu evren araştırmanın problemine, amacına, hipotezlerine, sınırlılıklarına, yöntemine vb. göre belirlenir. Örneklem ise belli bir evrenden, belli kurallara göre seçilmiş, evreni temsil etme yeteneğine sahip ve araştırmanın yapıldığı evrenden daha küçük kümedir. Araştırma modelinin seçilebilmesi için araştırmanın muhatap olduğu evrenin ve seçilen örneklem grubunun belirlenmesi gerekir (Kıncal 2014:106).

Bu araştırmanın evrenini, İstanbul Konservatuvarı *Tasnif Heyeti* (Ali Rıfat Çağatay, Rauf Yekta Bey, Zekâizade Ahmet Irsoy ve Dr. Suphi Bey’lerden oluşan) tarafından toplanarak 1933 yılında notaya alınmış olan 27 değişik makamda 87 nefes oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemine ise 87 nefes içerisinde, hicaz makamında olan 6 (135-139-140-156-185-199 no’lu eserler) nefes oluşturmaktadır. Araştırmada Tasnif heyeti tarafından notaya alınmış 27 farklı makamda 87 nefes Tablo 1. de verilmiş olup araştırmada incelenecek makam random yöntemi ile belirlenmiştir.

Tablo 1. Bektaşî nefeslerinde kullanılan makamlar ve adetleri

Makam	Adet	Makam	Adet	Makam	Adet
Hüseynî	15	Gerdâniye	3	Eviç	1
Uşşak	12	Karcığâr	2	Hicazî Uşşak	1
Hicaz	6	Tâhir	2	Hicazkâr	1
Sabâ	6	Muhayyer	2	Mâhûr	1
Segâh	6	Arabân	1	Neveser	1
Eviç Hûzî	6	Acem	1	Nihâvend	1
Hüzzâm	5	Acemkürdî	1	Râst Mâye	1
Pençgâh	5	Bayâtîarabân	1	Rehâvî	1
Râst	3	Bûselik	1	Uzzâl	1

(Yahya Kaçar 2010: 223).

Bulgular ve Yorum

Araştırmanın örneklemini oluşturan hicaz makamında 135, 139, 140, 156, 185 ve 199 eser no'lu 6 nefes, ölçü ölçü makamsal analiz yapılarak, nota (perde) isimlerinin kullanım sıklıkları incelenmiştir.

Hicaz Makamında Nefes

(Düyek)

Bi_r a ra ya ge_l se ü_ ç be ş üç beş 'â_ şı_ k
4 lar şa_ hı_ m üç beş 'â_ şı_ k lar SAZ
7 'â_ n lar bir bi_r le_ rin_ se_ y ra n sey ra n i de_ r
10 le_ r şa_ hı_ m sey ra_n i_ de_ r ler

(Tasnif Heyeti 1933a: 164).

Tablo 2. 135 No. lu Esere Ait Makamsal Analiz Tablosu

1.Ölçü:	Hüseynî'de çeşnisiz
2.Ölçü:	Nîm hicaz yedenli nevâ'da bûselik 4'lüsüyle yarım karar
3.Ölçü:	Nevâ'da bûselik 4'lü, nim hicaz'da çeşnisiz
4.Ölçü:	Yerinde hicaz 4'lü, yerinde nikrîz 5'li
5.Ölçü:	Nevâ'da bûselik 4'lü, nim hicaz'da çeşnisiz
6.Ölçü:	Yerinde hicaz 4'lü
7.Ölçü:	Irak'ta segâh 3'lü, dügâh'ta çeşnisiz tam karar
8.Ölçü:	Yerinde hicaz 5'lisiyle tam karar
9.Ölçü:	Yerinde hicaz 4'lüsüyle tam karar
10.Ölçü:	Râst'ta çârgâh 4'lü, ırak'da eksik ferahnâk 5'li
11.Ölçü:	Yerinde hicaz 4'lüsüyle tam karar
12.Ölçü:	Yerinde tam karar

Tablo 3. 135 No. lu Eserde Kullanılmış Olan Notaların (Perdelerin) Dağılım Tablosu

Nota (Perde) İsimleri	Kullanım Sıklığı
Gerdâniye	3
Acem	4
Hüseynî	15
Nevâ	17
Nîm Hicaz	18
Çârgâh	1
Dik Kürdî	14
Bûselik	1
Dügâh	15
Râst	5
Irak	2

Yukarıda yer alan 135 no'lu esere ait tablo 2. ve tablo 3. incelendiğinde; Hicaz ailesi fertlerinden Hümâyûn makamının özelliklerinin hâkim olduğu görülmektedir. Irak'ta Segâh 3'lüsü kullanılarak pest taraftan bir genişleme göstermiş olup, oysaki teorik olarak hicaz makamı genel olarak tizden genişleme özelliğine sahiptir. Bu manada genişleme hususunda farklı bir durum görülmektedir. Râst'ta çârgâh 4'lüsü ve ırak'ta eksik ferahnâk 5'lisi hicaz gruplarında teorik olarak rastlanmayan bir durum olmasına rağmen 10. ölçüde karşımıza çıkmaktadır. Hicaz ailesinin en önemli iki asma kalış perdesi olan nim hicaz ve dik kürdi perdeleri eser içinde oldukça sık kullanılmıştır.

Hicaz Makamında Nefes

(Yürük Semai)

Han ba ğı na ku ru l mu ş 'â şık la rı n

o ta ğı gül zâ ri 'aşk o lu p du r 'aşk eh li nin

du ra ğı 'aşk e h li ni n du ra ğı

(Tasnif Heyeti, 1933a: 169).

Tablo 4. 139 No. lu Esere Ait Makamsal Analiz Tablosu

1.Ölçü:	Nevâ'da çeşnisiz yarım karar
2.Ölçü:	Nîm hicaz yedenli nevâ'da bûselik 3'lüsüyle yarım karar
3.Ölçü:	Yerinde hicaz 4'lü ve dik kürdî'de çeşnisiz asma kalış
4.Ölçü:	Yerinde hicaz 4'lü ve dik kürdî'de çeşnisiz asma kalış
5.Ölçü:	Dügâh'ta çeşnisiz tam karar
6.Ölçü:	Yerinde hicaz 4'lü ve dik kürdî'de çeşnisiz asma kalış
7.Ölçü:	Dügâh'ta çeşnisiz tam karar
8.Ölçü:	Yerinde hicaz 4'lü ve dik kürdî'de çeşnisiz asma kalış
9.Ölçü:	Nevâ'da bûselik 3'lüsü, nîm hicaz'da çeşnisiz asma kalış
10.Ölçü:	Yerinde hicaz 4'lüsü ile tam karar

Tablo 5. 139 No. lu Eserde Kullanılmış Olan Notaların (Perdelerin) Dağılım Tablosu

Nota (Perde) İsimleri	Kullanım Sıklığı
Acem	2
Hüseynî	4
Nevâ	13
Nîm Hicaz	11
Dik Kürdî	12
Dügâh	14
Râst	3

Yukarıda yer alan 139 no'lu esere ait tablo 4 ve tablo 5 incelendiğinde; Hicaz ailesi fertlerinden Hümâyûn makamının özelliklerinin hâkim olduğu ve Hicaz ailesinin en önemli iki asma kalış perdesi olan nîm hicaz ve dik kürdî perdelerinin eser içinde oldukça sık kullanılmış olduğu görülmektedir.

Hicaz Makamında Nefes

(*curcuna*)

Züm re i nâ ci le ri z ben de o lu p

Hay de re Şi ri Hu dâ Mur te zâ saf ş i ke nü

saf de re saf de re Hey be ti Lâ fe ta da n

'arz ü se mâ tit re di Şid de ti le

u run ca pen çe le ri Hay be re Hay be re

(Tasnif Heyeti 1933a: 170).

Tablo 6. 140 No. lu Esere Ait Makamsal Analiz Tablosu

1.Ölçü:	Nîm hicaz yedenli nevâ'da çeşnisiz yarım karar
2.Ölçü:	Nîm hicaz yedenli nevâ'da bûselik 3'lüsüyle yarım karar
3.Ölçü:	Nevâ'da bûselik 4'lü, dik kürdî'de çeşnisiz asma kalış
4.Ölçü:	Yerinde hicaz 4'lüsü
5.Ölçü:	Dik kürdî'de çeşnisiz asma kalış
6.Ölçü:	Yerinde hicaz 3'lüsü ile tam karar
7.Ölçü:	Nevâ'da bûselik 3'lü, dik kürdî'de çeşnisiz asma kalış
8.Ölçü:	Yerinde hicaz 4'lüsü
9.Ölçü:	Yerinde hicaz 3'lüsü ile tam karar
10.Ölçü:	Hüseynî'de çeşnisiz asma kalış
11.Ölçü:	Nîm hicaz yedenli nevâ'da bûselik 3'lüsüyle yarım karar
12.Ölçü:	Nevâ'da bûselik 4'lü, dik kürdî'de çeşnisiz asma kalış
13.Ölçü:	Yerinde hicaz 4'lüsü
14.Ölçü:	Dik kürdî'de çeşnisiz asma kalış
15.Ölçü:	Yerinde hicaz 3'lüsü ile tam karar
16.Ölçü:	Nevâ'da bûselik 3'lü, dik kürdî'de çeşnisiz asma kalış
17.Ölçü:	Yerinde hicaz 4'lüsü
18.Ölçü:	Yerinde hicaz 3'lüsü ile tam karar

Tablo 7. 140 No. lu Eserde Kullanılmış Olan Notaların (Perdelerin) Dağılım Tablosu

Nota (Perde) İsimleri	Kullanım Sıklığı
Gerdâniye	2
Acem	6
Hüseynî	15
Nevâ	24
Nîm Hicaz	21
Dik Kürdî	22
Dügâh	15

Yukarıda yer alan 140 no'lu esere ait tablo 6 ve tablo 7 incelendiğinde; Hicaz ailesi fertlerinden Hümâyûn makamının özelliklerinin hâkim olduğu ve Hicaz ailesinin en önemli iki asma kalış perdesi olan nîm hicaz ve dik kürdî perdeleri eser içinde oldukça sık kullanılmış olduğu görülmektedir.

Hicaz Makamında Nefes

(Devri revan)

Se fâ ge l din se fâ gel din e ren le r

Mu hab bet ey le ye n câ na 'aşk ol su n hû

Mu hab bet ey le ye n câ na 'aşk ol su n hû

(Tasnif Heyeri 1933a: 188).

Tablo 8. 156 No. lu Esere Ait Makamsal Analiz Tablosu

- 1.Ölçü:** Yerinde hicaz 5'lisi ve hicaz 4'lüsü
- 2.Ölçü:** Yerinde hicaz 5'lisi ve hicaz 4'lüsü
- 3.Ölçü:** Yerinde hicaz 5'lisi ve hicaz 4'lüsü, dik kürdî'de çeşnisiz asma kalış
- 4.Ölçü:** Yerinde hicaz 5'lisi ve hicaz 4'lüsü, dik kürdî'de çeşnisiz asma kalış
- 5.Ölçü:** Yerinde hicaz 4'lüsü ve dik kürdî'de çeşnisiz asma kalış
- 6.Ölçü:** Yerinde hicaz 5'lisi ve hicaz 4'lüsüyle tam karar

Tablo 9. 156 No. lu Eserde Kullanılmış Olan Notaların (Perdelerin) Dağılım Tablosu

Nota (Perde) İsimleri	Kullanım Sıklığı
Hüseynî	6
Nevâ	15
Nîm Hicaz	12
Dik Kürdî	19
Dügâh	13

Yukarıda yer alan 156 no'lu esere ait tablo 8 ve tablo 9 incelendiğinde; makamın birinci bölgesine ait sesler kullanılmıştır. Hicaz ailesi fertlerinden Hümâyûn makamının özelliklerinin hâkim olduğu ve Hicaz ailesinin en önemli iki asma kalış perdesi olan nîm hicaz ve dik kürdî perdeleri eser içerisinde oldukça sık kullanılmış olduğu görülmektedir.

Hicaz Makamında Nefes

(Devri Hindi)

Lâ me kân e li n den mi sâ fi r gel

di m Şu fe nâ mül kü ne

1. 2.

bas tım ka de me me

(Tasnif Heyeti 1933b: 216).

Tablo 10. 185 No. lu Esere Ait Makamsal Analiz Tablosu

- 1.Ölçü: Yerinde hicaz 5'lisi ve hicaz 4'lüsü, dik kürdî'de çeşnisiz asma kalış
- 2.Ölçü: Yerinde hicaz 4'lüsüyle tam karar
- 3.Ölçü: Yerinde hicaz 5'lisi ve hicaz 4'lüsü, dik kürdî'de çeşnisiz asma kalış
- 4.Ölçü: Yerinde hicaz 5'lisi ve hicaz 4'lüsüyle tam karar
- 5.Ölçü: Yerinde hicaz 3'lü
- 6.Ölçü: Yerinde hicaz 4'lüsüyle tam karar
- 7.Ölçü: Yerinde hicaz 5'lisi ve hicaz 4'lüsü
- 8.Ölçü: Yerinde hicaz 4'lü
- 9.Ölçü: Yerinde hicaz 4'lüsüyle tam karar

Tablo 11. 185 No. lu Eserde Kullanılmış Olan Notaların (Perdelerin) Dağılım Tablosu

Nota (Perde) İsimleri	Kullanım Sıklığı
Acem	1
Hüseynî	5
Nevâ	12
Nîm Hicaz	13
Dik Kürdî	19
Dügâh	18

Yukarıda yer alan 185 no'lu esere ait tablo 10 ve tablo 11 incelendiğinde; makamın birinci bölgesine ait sesler kullanılmıştır. Hicaz ailesi fertlerinden Hümâyûn makamının özelliklerinin hâkim olduğu ve Hicaz ailesinin en önemli iki asma kalış perdesi olan nîm hicaz ve dik kürdî perdeleri eser içerisinde oldukça sık kullanılmış olduğu görülmektedir.

(Yürük Semaî) Hicaz Makamında Nefes

'Aş kım be nim fû sû n dur

Hat ten zi yâ de sâ ki Tah fif i çin

e lin le Sun do lu bâ de sâ ki

(Tasnif Heyeti 1933b: 231).

Tablo 12. 199 No. lu Esere Ait Makamsal Analiz Tablosu

1.Ölçü:	Dügâh'ta çeşnisiz kalış
2.Ölçü:	Yerinde hicaz 4'lü
3.Ölçü:	Acem'de çârgâh 3'lü
4.Ölçü:	Hüseynî'de kürdî 3'lüsü
5.Ölçü:	Acem'de çârgâh 3'lü
6.Ölçü:	Nevâ'da bûselik 5'li, hüseyinî'de kürdî 4'lü
7.Ölçü:	Nîm hicaz'da çeşnisiz asma karar
8.Ölçü:	Yerinde hicaz 4'lüsüyle tam karar

Tablo 13. 199 No. lu Eserde Kullanılmış Olan Notaların (Perdelerin) Dağılım Tablosu

Nota (Perde) İsimleri	Kullanım Sıklığı
Muhayyer	4
Gerdâniye	5
Acem	7
Hüseynî	6
Nevâ	6
Nîm Hicaz	5
Dik Kürdî	4
Dügâh	8
Râst	1

Yukarıda yer alan 199 no'lu esere ait tablo 12 ve tablo 13 incelendiğinde; Hicaz ailesi fertlerinden Hümâyûn makamının özelliklerinin hâkim olduğu ve Hicaz ailesinin en önemli iki asma kalış perdesi olan nîm hicaz ve dik kürdî perdeleri eser içinde az sayıda kullanılmış olduğu görülmektedir.

Sonuç

Nefeslerin aslında Bektaşilikte var olan, ancak günümüzde Alevi-Bektaşî kültürünün ortak bir unsuru olarak ön planda yer alan bir form olduğu sonucuna varılmıştır.

Nefeslerin pek çoğunun bestekârı bilinmediği, bu durumun tarikat erkân, âdâp ve âyinin gizliliği ile ilgili olduğu, fakat yapılan araştırma sonucunda incelenen altı eserin beşinin şairlerinin bilindiği birinin ise bilinmediği (135 no'lu eserin Dertli'ye, 139-140 no'lu eserlerin Hilmi'ye, 156 no'lu eserin Sefil Abdal'a, 185 no'lu eserin Ahmet Sarüban'a, ait olduğu 199 no'lu eserin ise şairinin belli olmadığı) tespit edilmiştir.

İncelenen eserlerin melodik yapısına bakıldığında çok geniş ses aralığına sahip olmadıkları görülmektedir. Bazı eserlerde makamın birinci bölgesine ait seslerin kullanılmış olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgular sonucunda nefeslerin daha kolay hafızada kalması ve daha kolay seslendirilebilmesi açısından melodik yapılarının çok geniş ses aralığında olmadığı söylenebilir.

Genel olarak eserlere ilişkin yapılan analizler sonucunda; Hicaz ailesi fertlerinden olan Hümâyûn makamının özelliklerinin hâkim olduğu görülmüştür. Hicaz ailesinin en önemli iki asma kalış perdesi olan nîm hicaz ve dik

kürdî perdelerinin eser içerisinde oldukça sık kullanıldığı görülmektedir. Teorik olarak genelde hicaz makamının tizden genişlediği, incelenen eserlerin birinde (135 no'lu eser) ise ırâk'ta segâh 3'lüsü kullanılarak pest taraftan bir genişleme göstermiş olduğu bu manada genişleme hususunda farklı bir durum ortaya çıktığı sonucuna varılmıştır.

Yeni yapılacak olan çalışmalarda, Tasnif heyeti tarafından notaya alınmış ve analizi yapılmamış diğer 26 makamdaki 81 nefesin, müzikal ve güfte yönünden analizlerinin yapılması önerilebilir. Ayrıca TRT repertuvarında yer alan nefeslerin tespit edilip müzikal ve güfte yönünden analizlerinin yapılabilmesi için, Halk edebiyatı, din bilimleri ve müzik bilimleri alanından uzman bir heyet oluşturularak proje kapsamında daha geniş bilimsel araştırmaların yapılmasıyla Türk kültürüne kazandırılabilir.

Kaynaklar

- Ak, Ahmet Şahin (2009). *Türk Din Müsikişi Cami ve Tekke Müsikişi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Akdoğan, Bayram (2003). "Türk Din Müsikişinin Anadolu'da Doğuşu ve Tarihi Seyri Hakkında Bazı Mülâhazalar". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XLIV (1): 345-371.
- (2008). "Türk Din Müsikişi Tarihine Bir Bakış". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XLIX (1): 151-190.
- Ayas, Onur Güneş (2015). "Bektaşî Nefesleri Özelinde Gökalpçi Hars-Medeniyet İkiliğine Eleştirel Bir Bakış". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 73: 153-171.
- Büyükyıldız, Hakkı Zeki (2009). *Türk Halk Müziği "Ulusal Türk Müziği"*. İstanbul: Papatya Yayıncılık Eğitim.
- Coşkun Elçi, Armağan (2009). "Yetiştirdiği Ortam ve Yetiştiren Unsurlar Işığında Müzik Yönü İle Âşık Veysel". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 51: 189-210.
- Erdoğan, Kutluay (1995). *Alevilik Bektaşilik*. Cep Üniversitesi. Yeni Yüzyıl Kitaplığı İletişim Yayınları.
- Erkuş, Adnan (2005). *Bilimsel Araştırma Sarmalı*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Eröz, Mehmet (1990). *Türkiye'de Alevilik Bektaşilik*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- Eyuboğlu, İsmet Zeki (1980). *Bütün Yönleriyle Bektaşilik*. İstanbul: Çığır Kitabevi.
- Fırlıklı, Ethem Ruhi (1994). *Geçmişten Günümüze Halk İnançları İtibariyle Alevilik-Bektaşilik*. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları.
- Karaduman, İrfan (2014). "Geleneksel Türk Halk Müziğinde Makâm Kavramının Kullanılmasına Edvâr Geleneği Açısından Bir Yaklaşım". *Turkish Studies* 9/8: 587-601.
- Karasar, Niyazi (2008). *Bilimsel Araştırma Yöntemi: Kavramlar- İlkeler- Teknikler*. Ankara: Nobel Yayıncılık.

- Kıncal, Remzi (2006). *Eğitim Bilimine Giriş*. Ankara: Nobel Yayınevi.
- Kutlu, Sönmez (2003). *Din Anlayışında Farklılaşmalar Türkiye’de Alevilik- Bektaşîlik*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Oransay, Gültekin (1990). *Makam Kelimesinin Sekiz Küşel Anlamı*. Haz. Yavuz Daloglu-Serhat Durmaz. İzmir: Belleten Türk Küğ Araştırmaları.
- Özalp, M. Nazmi (1992). *Türk Müsikîsi Beste Formları*. Ankara: TRT [Türkiye Radyo Televizyon Kurumu] Müzik Dairesi Yayınları.
- ____ (1986). *Türk Müsikîsi Tarihi*. Cilt 1. Ankara: TRT Müzik Dairesi Yayınları.
- Özcan, Hüseyin (2011). *Hacı Bektaş Veli*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Özcan, Nuri (1992). “Bektaşî Musikisi”. *İslam Ansiklopedisi*. C. 5. İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özkan, İsmail Hakkı (1990). *Türk Müsikîsi Nazariyatı ve Usûlleri “Kudüm Velveleleri”*. (3. Baskı). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Öztuna, Yılmaz (1990). *Büyük Türk Müsikîsi Ansiklopedisi*. C. 1. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Salgar, M. Fatih (2009). “Tasavvuf Müziği ve Kimliğimiz”. *Türk Kimliği*. Ed. M. Çağatay Özdemir. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Tasnif Heyeti (1933a). *Türk Müsikîsi Klasiklerinden “Bektaşî Nefesleri I”*. C. 4. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Neşriyatı.
- ____ (1933b). *Türk Müsikîsi Klasiklerinden “Bektaşî Nefesleri II”*. C. 5. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Neşriyatı.
- Tekin, Nergishan (2011). *Türklük ve Alevilik-Bektaşîlik*. İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık.
- Uslu, Recep (2014). “İlk Derlenen Nefes Antolojisinin Türk Müzikolojisindeki Yeri: Derviş Ruhullah Ahmet Rıfkı’nın Bektaşî Nefesleri”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 69: 101-117.
- Ünver, Cihan (2011). *Türk Tasavvuf (Tekke) Müsikîsi’nde İcra Edilen Türlelere Örnek Eserler ve Bu Eserlerin Müsikî Açısından İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. İsparta: Süleyman Demirel Üniversitesi.
- Yahya Kaçar, Gülçin (2009). *Türk Müsikîsi Rehberi*. Ankara: Maya Akademi Yayınları.
- ____ (2010). Bektaşî Nefeslerindeki Melodik ve Ritmik Özellikler. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 55: 219-237.
- Yaltırık, Hüseyin (2003). *Tasavvufî Halk Müziği “İlahiler- Nefesler- Tatyanlar- Değişler- Semahlar”*. Ankara: TRT Müzik Dairesi Yayınları.
- ____ (2010). “Trakya’da Ve Batı Trakya’da Seyyid Ali Sultan Bektaşîleri ve Müziği”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 53: 331-344.
- Yekta, Rauf (1986). *Türk Musikisi*. Çev: Orhan Nasuhioğlu. İstanbul: Pan Yayıncılık.
- Yöre, Seyit (2011). “Alevi Bektaşî Kültürünün Müziksel Kodları”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 60: 219-244.

A Research of The Maqam on Bektashi Nefes*

Yavuz Şen**

Abstract

The maqam analysis of Bektashi nefes is included in this research. Besides employing descriptive method, documental review has been done in order to be founded and controlled subject of the research. The required data about the subject have been obtained from archive and library as well internet browsing. The population consists of 87 nefes in 27 different maqams notated in 1933 and collected by the “Committee of Classification”, Istanbul Conservatory. The sample comprises 6 nefes of Hicaz maqam in 87 nefes. In consequence of the research, it has confirmed that works analyzed have not a vast tessitura and it is used some strains belonging to the first area of maqam. It is seen that, in generally, works have the characteristics of Hümâyûn maqam, a member of Hicaz family. Additionally, Nim Hicaz and Dik Kürdî, the two most important pitches of Hicaz family, is quite often used. Therotically, it has been concluded that Hicaz maqam generally widens from high tone, in one musical piece (No. 135), as distinct from the widening from deep tone by being used Segâh trio in Irak.

Keywords

Bektashi, Bektashi Nefes, Maqam, Hicaz Maqam, Nefes

* Date of Arrival: 21 November 2015 – Date of Acceptance: 08 November 2016

You can refertothisarticle as follows

In-text: (Şen 2018: Page)

References: Şen, Yavuz. (2018). Bektaşî Nefesleri Üzerine Makamsal Bir İnceleme. *bilig, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* Sayı 85: 209-231

** Asst. Prof. Dr., Atatürk University, Faculty of Fine Arts, Department of Music Sciences, Erzurum/Turkey

yavuzsen@atauni.edu.tr

Исследование бекташийских песнопений*

Явуз Шен**

Абстракт

Исследование посвящено анализу бекташийских песнопений с точки зрения использования макаменной структуры. Был использован описательный метод, вместе с тем привлечены документы, которые удалось обнаружить в архивах и библиотеках, а также в интернете. Основой для исследования стали 87 песнопений в 27 различных макаменных размерах, нотированные записи которых сделаны в 1933 году экспедицией Стамбульской консерватории. Из этих 87-ми гимнов выбраны 6 образцов макама «Хиджаз». В результате исследования выявлено, что изученные произведения не имеют очень широкого диапазона звуков; было обнаружено, что в некоторых песнопениях использовались звуки первых ладов макама. В основном в этих произведениях преобладают особенности макама «Хумаюн» семейства «Хиджаз». Также часто встречаются разновидности «Ним Хиджаз» и «Дик Курди». Было сделано заключение об особенностях расширения макама «Хиджаз».

Ключевые слова

Бекташи, Бекташийские гимны, Макам, Макам «Хиджаз», гимны-нефес

* Вы можете сослаться на данную статью следующим образом:

В тексте: (Şen 2018: страница)

Литература: Şen, Yavuz. (2018). Bektaşî Nefesleri Üzerine Makamsal Bir İnceleme. *bilig, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* Sayı 85: 209-231

** д-р, преп., Университет Ататюрка, Факультет искусств, кафедра музыковедения, Эрзурум / Турция

yavuzsen@atauni.edu.tr

Metinlerarasılık Görüngüsünde Gerçeklik ya da Metnin Göndergeselliği*

Kubilay Aktulum**

Öz

Yapısalcıların yaptıkları gibi, metinlerarasılığı yalnızca metinsel bir etki olarak görmek yeterli midir? Bir metin yalnızca başka metinlere gönderme yapan, anlamını onlara göre ortaya koyan kapalı bir dizge midir? Özellikle Pierre V. Zima'nın bir metin toplumbilimi bağlamında yaptığı kimi tanımlamalara bakılırsa yazınsal bir metin içerik olduğu kadar yapı düzleminde kapalı bir yapı olmakla sınırlı kalmamaktadır; aynı zamanda "açık bir yapı" olarak görülmelidir. Buna göre, açıklığı sağlamanın en etkili yolu metinlerarasılıktır. Ancak metinlerarasılık kapalı bir dizge anlayışına uygun olarak, yazınsallığın bir ölçütü olarak görülmesine karşın gitgide gerçeklikle ilişkileri içerisinde de tanımlanmıştır. Bir başka anlatımla, yazınsal bir metin aynı zamanda gerçeklikten beslenerek, göndergeselliğini dış gerçekliğe göndererek de somutlaştırmaktadır. Bu çalışmada metinlerarasılığın bildik tanımlamalarından ayrı olarak metnin dış gerçeklikle bağları irdelenerek göndergeselliğinin nasıl gerçekleştiği konusunda saptamalar yapmak, böylelikle metinlerarasılık kavramını salt metinsel bir etki olmakla kalmayıp aynı zamanda gerçeklikle nasıl ilişkilendirilebileceği üzerinde durulmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Metinlerarasılık, metin, göndergesellik, metinsel gerçeklik, Pierre V. Zima, metin toplumbilimi, yapısalcılık

* Geliş Tarihi: 08 Temmuz 2015 – 04 Ağustos 2015

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:

Metin içi: (Aktulum 2018: Sayfa No)

Kaynakça: Aktulum, Kubilay. (2018). Metinlerarasılık Görüngüsünde Gerçeklik ya da Metnin Göndergeselliği. *bilig, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* Sayı 85: 233-256

** Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Fransız Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ankara/Türkiye.

aktulum@hacettepe.edu.tr

Pierre V. Zima, *Manuel de Sociocritique* (Toplumsal Eleştiri El kitabı) adlı yapıtında, oluşumsal yapısalılık olarak bilinen yaklaşımın öne çıkan bir temsilcisi olan Lucien Goldmann'ın, değişik yazarların yapıtlarındaki “anlamli yapılar” olarak adlandırdığı şey ile kimi toplumsal koşullar arasında koşutluklar kurması çabalarını irdelerken, ünlü kuramcının önerilerinin eksikliklerine dikkat çeker: “Goldmann'ın sorunu (romanesk) yazını doğrudan gerçekliğe gönderme yapan gösterilenlerin bir yapısı olarak görme-sidir. Oysa roman, dil düzeyinde toplumsal ve ekonomik sorunlara tepki gösteren anlamli, sözdizimli, anlatısal yapılar toplamıdır: öyleyse dil, metin ve kendisi de sözsel ya da sözsel olmayan bir göstergeler dizgesi olarak kavranabilecek toplum arasında konumlanan aracı bir basamaktır” (Zima 2000: 105). Toplumsal koşullarla yazınsal yapıtların kimi yapıları arasında koşutluklar kuran, örneğin Alain Robbe-Grillet'nin romanlarında kişilerin şeyleşmesini, içerisinde yaşadığı kapitalist/anamalı koşulların bir yansıması olarak gören L. Goldmann'ın yaklaşımını eleştiren P.V. Zima, “yazınsal bir metnin ne toplumun bir imgesi ne de kuramsal bir söylemin somutlaşması işi olduğunu” ileri sürer; ona bakılırsa “yazınsal metin kimi toplumsal sorunları anlamsal ve anlatısal sorunlara dönüştürür (ya da bu biçimde ifade eder).” (Zima 2000: 105) Değineceğimiz gibi, Goldmann'ın yaklaşımının eksikliklerini kendince gidermeye uğraşır. Yazınsal yapıtlardaki gerçeklik sorunsalını bir metinlerarasılık görüngüsünde ele alır.

Toplumbilimin gerçeklik algısının değişik kuramcılara göre farklılıklar gösterdiği bilinmektedir. Bu çalışmada öncelikli amacımız ne toplumbilim ne de felsefe bağlamında gerçeklik konusundaki değişik bakış açılarını birbirlerine göre açıklamaktır. Bu disiplinlere ilişkin kimi kuramcıların yaklaşımlarına ancak gerçeklik algısını metinlerarası bir görüngüde konumlandırmak adına kimi göndermeler yapmakla yetineceğiz. Metin toplumbilimi bağlamında, göstergebilimsel bir tutumla karşımıza çıkan ve yaklaşımımıza kimi bakımlardan yakın duran özellikle P.V. Zima'nın gerçeklik kavramını içerisine alan metinlerarasılıkla ilintili kimi saptamalarını sürekli olarak göz önünde bulunduracağız. Değineceğimiz gibi, metnin toplumbilimi bağlamında bir yazınsal yapıtı bileşenlerine göre ayrıştırarak sorgularken P.V. Zima'nın ele aldığı konulardan birisi metinlerarasılıktır.

P.V. Zima, yaklaşımında toplumsal işlevler olarak önce anlam ve sözdizimi sorgulamaya alır. Söz konusu yaklaşımda değişik tümcelerin yapılarında be-

liren toplumsal ve ideolojik yapılanmalar, bu yapılanmaların yansılarını görür. Böylelikle P.V. Zima'nın benimsediği yaklaşım konusunda hemen bir sonuca varmak kolaylaşır. Buna göre, yazınsal bir yapının yapısını kavramak aynı zamanda gerçekliği kavramaktır; çünkü yapı gerçekliği yansılar, onu kendince yeniden üretir ve açık ya da kapalı bir biçimde onunla özdeşleşir. Kısacası bu ve benzeri işlemlerle “gerçeklik” yazınsal olanda durmadan yenisinden yazılır, bir başka anlatımla üretilir.

L. Goldmann'ın, romanın yapısı ile toplumsal yapı arasındaki ilişkileri kavrama çabasını daha ileri götürerek, göstergebilimsel bir tutumla, bir romanda kullanılan dilin – toplumsal ve bireysel – etkilendiği ideolojik kullanımları çözümlemeye uğraşan P.V. Zima'nın tutumu kendi varsayımımızı kimi bakımlardan desteklemektedir. Kanımızca, toplumsal koşullar metinlerarası bir yapılanmayı hazırlarken, yapısalıcıların ve postyapısalıcıların her şeyi metinsel bir *etkiye* bağlama, metinlerarasılığı metnin yazınsallığının bir ölçütü olarak görme vb. kuramsal eğilimlerinin yetersizliğini olmasa bile eksikliğini de ortaya koymaktadır. Bu nedenle burada metinlerarasılığı gerçeklikle ilişkisi içerisinde konumlandırmaya, metinlerarasılıkta gerçekliğin payını somutlaştırmaya, böylelikle onun yalnızca metinsel bir olgu ya da etki olmadığı anlayışını geliştirmeye, metinlerarasılığın temel bir koşulu olan *dönüştürmeden* ancak toplumsal, tarihsel vb. verilerin göz önünde bulundurulmasıyla söz edilebileceğini ileri süreceğiz. Ancak yaklaşımımızı somutlaştırabilmek adına andığımız ve anacağımız kimi kuramcılar yanında metin konusunda yinelenen kimi klasik tanımlamaları anımsatmamız gerekiyor. Başka çalışmalarda uzun uzadıya üzerinde durduğumuzdan, çalışmamızda konumuz dışında kalsa da, bu hem metin karşısında metinlerarasılığın konumunu belli ölçüde kavrayabilmek hem de metinlerarasılık kavramının gerçeklikle ilişkisini doğru konumlandırabilmek adına yararlı olacaktır diye düşünüyoruz.

Metinlerarasılığı, arı bir metinsel etki, metnin yazınsallığının vazgeçilmez bir ölçütü, estetik bir seçim olduğu vb. anlayışına bağlı olarak tanımlamak anlatıbilimciler (Kristeva, Barthes, Genette, Jenny, Riffaterre vd.) arasında basmakalıplaşmış, bildik bir eğilimdir. Bu eğilime göre, 1960'lı yıllardan başlayarak, Saussure'ün *Genel Dilbilim Dersleri*'nde önerdiği; dili kendi verileriyle, bir göstergeler dizgesi olarak ele alan yaklaşımından esinlenen ve başlangıçta yapısalcı, biçimci gibi adlarla anılan metin kuramcıları metni,

ünlü dilbilimcinin önerisine koşut bir biçimde, kendi içsel işleyişi içerisinde sorgulayıp tanımlamaya uğraşmışlardır. Böylelikle Saussure' n söz konusu yapıtındaki kavramlaştırmalarına, eşs remlilik konusundaki önerisine uygun olarak kendilerince bir dizi yaklaşım ve kavram önermişlerdir. Yapısalcılığı benimseyenler uzunca bir süre Saussure' c ; bir başka anlatımla, dili kendi içine kapalı bir dizge olarak betimleme anlayışını sürdürmüşlerdir. Buna karşın, zaman içerisinde metin konusunda kalıplaşmış yapısalcı tanımlamalar geliştirilmiş, yaklaşımın eksiklikleri eleştirilip giderilmiş, böylelikle gitgide postmodern ve/ya postyapısalcı olarak adlandırılmaya başlanan, daha çok Jacques Derrida'nın "*yapısöküm*" başlığı altındaki kuramsal tanımlarına koşut olarak, bir "*açık metin*" (U.Eco 'açık yapıt'tan söz eder) anlayışı kendini duyurmaya başlamıştır.

Özetle söylersek; yapısalcılığı temel alan birinci seçenekte metin, "*kapalı bir dizge*" olarak, salt kendi verileriyle sorgulanmıştır. Günümüzde bu eğilime bağlı kalan kimi metin kuramcıları hala bulunmaktadır. İkinci seçenekte ise böyle bir kapalılık anlayışının yerini alan "*açık yapıt*" görüşü başka türden bir metin anlayışının doğmasına neden olmuştur. Birinci seçenekte gerçekliğin metnin kurgusuna katılan, orada "kurgulaşan" şey olduğu; metnin ancak kendine gönderme yaptığı anlayışı dayatılıyordu ( rneğin G rard Genette'in tutumu budur). Oysa ikinci seçenekte açıklığı en somut belli eden bir yöntem: "*metinlerarasılık*" kavramının Kristeva'ca ortaya atılmasıyla, metnin söz konusu ettiği gerçeklik algısı dönüşüme uğramıştır. Hemen ekleyelim: başlangıçta Kristeva, Barthes gibi, metinlerarasılığı metnin yazınsallığının bir  l t  y yaparak bir metnin dış gerçekliğe değil, ancak öteki metinlere gönderme yapabileceği görüşünü savunuyordu. Böyle bir yaklaşıma bağlı olarak, *dönüşüm* kavramı yine bir metin içerisinde beliren, ancak metnin içsel işleyişi içerisinde tanımlanan, metnin kendi verileriyle açıklanan biçimsel, dolayısıyla da anlamsal bir olgu olarak ele alınıyordu. Ancak sonradan böyle bir yaklaşımın ötesine geçilerek, salt yapısalcı bir tutumdan ayrılarak, gitgide metin dışına gönderme yapan bağlama ilişkin değişik unsurların da göz önünde bulundurulması bir zorunluluk olarak öne çıkarılmış, böylelikle söz konusu kavram (dönüşüm) aynı zamanda "gerçeklik" ya da "gerçeğe ilişkin verilerle" açıklanmak istenmiştir. Baktin'in ve onun söyleşimcilik kuramından yola çıkararak metinlerarasılık kavramını öneren Kristeva'nın, "belli bir metinsel d zenleyimin (göstergebilimsel pratiğin) kendi uzamında özümlediği dış metinler (göstergebilimsel kullanımlar) uzamında

gönderme yaptığı sözcelerin örtüşmesi”, daha açık bir anlatımla “her metnin yapısının farklı düzeylerinde somut olarak okunabilen, izlediği yol boyunca metne tarihsel ve toplumsal yerlemlerini veren metinlerarası bir işlev” (Kristeva 1978: 53) olarak tanımladığı düşünüyapıbirim (Fr. idéologème) kavramıyla gündeme getirdiği şey gerçeklik kavramıyla doğrudan ilintilidir. Bu tanımlama, sözünü ettiğimiz gerçeği dışarıda bırakan metin odaklı yaklaşımdan, dönüşümü belirleyen bir unsur olarak gerçeği göz önünde bulundurma anlayışına geçildiği görüşünü yeterince desteklemektedir.

Öyleyse metinlerarasılık, anlatıbilimcilerin, metinbilimcilerin, metindilbilimcilerin bakış açısından her ne kadar ilk anda metinsel bir olgu/etki olarak anlaşılrsa da, böyle bir tanımlamada gündeme gelen gerçeklik ve onunla ilintili olan göndergesellik olgusunun gözden geçirilerek metinlerarasılık kavramının yanındaki konumunun ya da payının açıklıkla belirlenmesini gerektirmektedir. Çünkü metinlerarasılık ve günümüzde değişik sanatlar arasındaki alışverişleri belirtmek için kullanılan göstergelerarasılık, yazınsallığın/sanatsallığın bir ölçütü olmakla birlikte yalnızca kendine gönderme yapan metinsel bir etki olarak algılanmamalıdır diye düşünüyoruz. Önce L. Goldmann’ın, ardından P.V. Zima’nın, ayrıca M. Baktin’in ve ondan yola çıkan J. Kristeva’nın tutumları bu yöndedir.

Öyleyse metinlerarasılık, metinsel bir olgu/etki olmak yanında metnin göndergeselliğini etkileyen bir dizi dış etkenin (toplumsal, tarihsel, siyasal vb. koşullar) göz önünde bulundurulmasını da gerektirmektedir. “Dönüşüm” kavramından tam olarak neyin anlaşılması gerektiğini anlayabilmek böyle bir tutum izlemek, gerçeklik etkeninin metinlerarasılık çerçevesindeki işlevini, payını kavramakla olasıdır. Kimi kuramcılarının değişik bağlamlarda metin konusunda önerdikleri tanımlamalar da varsayımımızı destekler niteliktedir.

Değindiğimiz gibi, göstergebilimsel bir görüngüde kalarak, toplumsal koşulların ya da genel olarak gerçekliğin, daha çok da belli bir egemen ideolojinin metnin yapısından çok dilini belirlediği savından yola çıkan Pierre V. Zima’nın kimi görüşlerini; ondan önce, toplumsal koşullarla metnin yapıları arasında koşutluklar kuran Lucien Goldman’ın yaklaşımını; bunlara ek olarak, kimi kuramcılarının metinlerarasılık görüngüsünde gerçeklik ve göndergesellik karşısındaki tutumlarını belirlemenin, bu iki temel kavramın (metinlerarasılık ve gerçeklik, buna bağlı olarak da göndergesellik) bilgi-

kuramsal bakımdan konumunu daha doğru algılamayı kolaylaştıracağını düşünüyoruz.

Günümüzde, yazınbilim ya da anlatıbilimle uğraşanlar arasında kabul gören bir görüşe uygun olarak söylersek; diğer anlatısal unsurlar yanında, her yazınsal yapıt devingenliğini, özgüllüğünü metinlerarası göndermeler aracılığıyla belli etmektedir. Yeni metin kuramcılarının metinlerarasılığı, yazınsallığın temel bir ölçütü durumuna getirmelerinin nedeni budur. Buna karşın yeni metin kuramcılarının hem yapısalcı bakışı sürdüren, hem de ona karşı çıkan bir tutum içerisinde olduklarını da eklemeliyiz. Gerçekten de metinlerarasılığı metnin yazınsallığının temel bir ölçütü yapmak, anlamı öteki metinlerden yararlanarak belirlemek arayışına girmeleri yeni metin kuramcılarını yapısalcılardan ayıran bir tutumdur. Bununla birlikte metnin yazınsallığının bir ölçütü olarak metinlerarasılığı yalnızca metinler arasında biçimsel ve anlamsal düzlemde gerçekleşen bir tür oyun alanı gibi görmek, dolayısıyla metinlerarasılığı hazırlayan koşullardan neredeyse hiç söz etmemek kanımızca onları yapısalcılarla buluşturan bir yaklaşımdır: yapısalcılar, metni salt kendi verileriyle; postyapısalcı olarak bilinen yeni metin kuramcıları onu öteki metinlerle açıklamaya uğraşırlarken her iki taraf da gerçekliği kurgulaştırılmış bir unsur, metinsel bir etki, Barthes'ın anlatımıyla bir “*gerçeklik etkisi*” (Barthes 1968) olarak ele almakla sınırlı kalmışlardır. Oysa önce L. Goldmann'ın ve ardından özellikle de P.V. Zima'nın tanımlamalarından yola çıkarak, değineceğimiz gibi, bir metnin yapıları olduğu kadar baskın dilsel biçimi kimi bakımlardan doğrudan toplumsal koşullarla ilişkileri içerisinde belirlenmek istenmiştir. Roman Jakobson'un tanımladığı biçimiyle, bir iletişim şemasını kuran unsurlardan birisi “gönderge” olduğuna göre, anılan kuramcıların yaklaşımları yeterince geçerlilik ve haklılık kazanmaktadır.

Bir metnin yalnızca başka metinlere gönderme yaparak iletişim işlevini gerçekleştirmediğini, göndergesinin yalnızca öteki metinler olmadığını; içerisinde gerçekliğe gönderme yapıldığı gibi (bu bilinen bir özellik) kimi bakımlardan (özellikle yapı ve dil kullanımı) gerçeklik tarafından belirlendiğini unutmamak gerekir. Böyle bir bakış ile metin olduğu kadar metinlerarasılık kavramı genişleyerek J. Kristeva'nın sözünü ettiği düşünüyapıbirim (idéologème) kavramıyla buluşur. J. Kristeva başlangıçta tümüyle biçimci bir çerçevede kalarak yaptığı metin ve başköşeye oturttuğu metinlerarasılık

kavramını sonradan Antoine de la Salle'ın *Jehan de Sainté* adlı romanı konusunda önerdiği okuma modeline göre “gerçeklik” unsuruyla buluşturur. Kimi bakımlardan eleştirse de “dönüştürüm/dönüşüm” kavramını ona esinleyen R. Jakobson'un çalışmalarıdır. Bir roman metni dönüşümlerle ilerler ve sonlanır. Romanın yapısı derin yapıda bir dizi dönüşümle belirlenir. Ancak dönüşümü etkileyen unsurlar arasında ona bağlı düşünüyapıbirimi de (ideolojiyi) saymak gerekir. Toplumsal gerçeklik metinsel bir toplam olarak görüldüğünden, metnin derin yapısında işlerlik kazanır, yapıyı ve dili etkileyen bir gösterge durumuna gelir. Kristeva'nın bu tutumu R. Jakobson'un iletişim şemasında yer verdiği “gönderge” tanımlamasıyla buluşur. M. Bakhtin'in olduğu kadar P.V. Zima'nın yaptıkları tanımlamalarda tarihsel ve toplumsal yerlemleri içerisinde bir yapıtı irdelerken göndergeyi öne almaları boşuna değildir.

R. Jakobson'un önerdiği iletişim şemasının temel unsurlarından birisi olan “gönderge”, Doğan Günay'ın söylediği gibi, “verici ve alıcının dil dışı toplumsal kazanımlara, kültürel birikimlere, deneyimlere, edindikleri her türlü bilgilere, ruhsal nitelikli kazanılmış her türlü deneyimlere ilişkin verileri” kapsamaktadır (Günay 2004: 230). Bu tanımlamaya göre öyleyse gerçeklik metinden dışlanmaz; bağlamını belirleyen, etkileyen bir unsur olarak karşımızda durmaktadır. Buna göre yazınsal bir yapıt kendi içsel gönderimlerine (değineceğimiz gibi, Th. Samoyault metinlerarasılık bağlamında *gönderim* ve *gönderge* arasında bir ayrım önerir) bağlı olarak okunmak yanında somut gerçeklikle ilişkisi, bir başka deyişle göndergeselliği içerisinde de okunur, okunmalıdır, çünkü yapısı ve kendine özel söylem biçimi (Fr. *idiolécite*) çoğu zaman toplumsal bir dizi koşula bağlı olarak belirlenir. Bu kadarla kalmaz, egemen toplumsal bir kullanım (düşünüyapı/ideoloji burada devreye giriyor) oradan yansıtılır.

Bu yaklaşım, yapısalcı eğilimlerini ele veren, evreni bir kütüphane (kütüphane Borges'te metinlerarasılığa sıkı sıkıya bağlı bir metafordur) olarak tasarlayan Borges'in dış dünya, gerçeklikle bağlarını koparan yazın/kütüphane anlayışını da tersine çevirir. Gerçekliği dışarıda bırakan böyle bir anlayış yazınsal bir yapıtın olası tüm anlamlarını öteki yapıtlarda arayıp bulmaya dayanmaktadır. Aslında başta Jacques Derrida olmak üzere, tüm postyapısalcı kuramcılarının yeni metin tanımlamaları da benzer bir çizgide konumlanmaktadır: “Yapısökümcülük yazınsal metinlerin gerçekte kendilerinden

başka hiçbir şeyle ilgili olmadıklarını öne sürer.” (Sarup 1997: 90). “Yapısökümcüler, metin kendi ötesinde bir şeye göndermede bulunuyorsa eğer, bu göndermenin önü sonu başka bir metine gönderme olacağını söyleme eğiliminde görünürler. Tıpkı göstergelerin başka göstergelere göndermesi gibi, metinler de başka bir yere değil ancak başka bir metine gönderirler. Yapısökümcüler belli bir kesişme noktasını imleyen, süresiz genişleyen böyle bir ağı metinlerarasılık diye adlandırırlar” (Sarup 1997: 85). Yapısalcılığı kapalı bir metin anlayışı üzerinden dışlayan postyapısalcılar, metinlerarasılığı metnin en belirleyici unsuru olarak görerek gerçekliği sorgulama dışında bırakmalarıyla onlarla (yapısalcılarla) benzer bir konuma gelirler. Sonuçta her ne kadar yapısalcılar derin yapıda metnin değişmezlerini ve işleyişini kendi içsel verileriyle açıklamaya uğraşmışlarsa da postyapısalcılar açık yapıt/metin anlayışıyla yine derin yapıda metnin değişmez bir unsuru, yazınsallığın temel bir ölçütü olarak metinlerarasılığı tanımlamalarının odağına yerleştirirerek bir bakıma onların biçimci tutumlarını sürdürmüşlerdir. Metinler olsa olsa ancak başka metinlere gönderme yapıp izlerini onlarda sürdürürler tarzında bir yaklaşım postyapısalcıların yapısalcılardan pek fazla uzak olmadıklarını yeterince göstermektedir. P.V. Zima bu bakımdan yapısalcı bir tutum izleyen L. Goldmann olduğu kadar yapısalcı ve postyapısalcı bir yol izleyen kuramcılardan ayrılır, belli ölçüde Jean-François Lyotard’a yaklaşır.

J. Derrida’nın ve diğer yapısökümcülerin söz konusu yaklaşımları *postmodern bir durum* saptaması yapan Jean-François Lyotard’ın yaklaşımıyla çelişmektedir. Çünkü J.F. Lyotard, *Postmodern Durum* adlı yapıtında özellikle sanatın alanında, sanat ile gündelik yaşam, gerçeklik arasındaki sınırların ortadan kalktığından söz eder. “Disiplinler ortadan kalkmakta, bilimler arasındaki sınırlarda karışmalar oluşmakta”, “eski dil oyunlarına yeni dil oyunları eklenmektedir.” “Sanat ve gündelik yaşam arasındaki sınırların silinmesi; elit ve popüler kültür arasındaki sıradüzen ayırımın çökmesi; biçimsel eklektizm ve kodların karışımı” (Lyotard 1990: 52-54). J.F. Lyotard’ın, postyapısalcıların metinlerarasılık tanımlamalarına bağlı kalmalarını destekleyen söz konusu tanımlamaları her ne kadar metinlerarasılığı metnin yazınsallığının koşulu yapmaya götüren süreç konusunda destekleyici bilgiler kapsıyorsa da, metnin dışında olup bitenlerin de bu süreçte etkin olduğunu destekleyen görüşler içermektedir. Gerçekten de J.F. Lyotard ve postmodern tanımlamasına uyan kuramcılarının benimsedikleri gibi, bilginin alabildiğine hızlı yayılımı, internetin günlük yaşamımızdaki payı, ulaşımın alabildiğine

kolaylaşması, böylelikle ülkeler arası uzaklıkların kısılması, kültürlerarası alışverişler vb. etkenler, U. Eco'nun deyişiyle, tüm yaşamımızı sanki bir alıntılar, sürekli göndermeler, alışverişler ağı durumuna getirmiştir. Bir başka anlatımla, metinlerde bir yazınsallık olgusu, hatta yazınsallığın temel bir ölçütü olarak kendini duyuran metinlerarasılık, aslında gerçeklik algısının tümünden değişimi, dönüşümüyle de yakından ilgilidir. Bu varsayımı Aristoteles'in görüşleri de desteklemektedir.

Gerçekten de söz konusu yaklaşım, *Poetika*'da ve *Metafizik* adlı yapıtlarında, Aristoteles'in öngördüğü iki tür ayrımın benzeşmektedir. Aristoteles bu yapıtlarda iki tür söylem ayrımına gider. Göndergesel özellikli söylem dünyadan söz eden söylemdir; felsefe ve tarih bu sınıfta konumlanır. Göndergesel olmayan söylem (Th. Samoyault "gönderimsellik"ten söz eder) ise kendi kendisine gönderme yapan, kendi gerçekliğinden söz eden söylem biçimidir. Kurgusal yapıtlar bu sınıfta konumlanırlar. Metinlerarasılık bu düzleme ilişkindir. Aristoteles, göndergesel özellikli gezi anlatılarını, özyaşamöyküsel anlatıları bu sınıfta öbeklendirir. Kurgusal özellikli bir sözce gerçeklikle, dış dünya ile ancak *benzeşebilir*, gerçekliğin kendisi olamaz. Çünkü gerçekle, gerçekliğin kurgusu arasında bir doku ayrımı bulunmaktadır.

Yeni metin kuramcılarınca, kurgusal bir çerçevede, metinlerarasılığa başvuru olarak gerçeklikten yola çıkan, bir *gerçeklik etkisi* yaratan yazınsalın kapsam alanı genişletilir (ancak bu kapsam somut gerçekliğe doğru değil metinsel bir gerçekliğe doğru işler). *Mimesis*, bir yineleme, yansılama işleminden başka bir şey değildir. Yazınsal olanın özünde bir yineleme, yeniden üretme, alıntılama özelliği zaten bulunmaktadır. Alıntı, çoğu zaman gerçeklikten bir kesiti yazınsalın alanına taşımak için aracılık rolü üstlenir. Buna göre metinlerarasılık yazınsal olandan bağımsız bir yapı olarak söz etmeye olanak sağladığı gibi, yazınsal gerçekliğe bağlayan bir kullanım olarak da karşımızda durmaktadır. Bir aracılık rolü oynar.

Ancak bu klasik yaklaşımdan uzaklaşıp M. Baktin'in söyleşimcilik kuramına yöneldiğimizde, arı bir biçimci yaklaşımdan uzaklaşıldığı, yazın ve gerçeklik arasındaki ilişkilerin başka bir yöne kaydığı, yeni bir boyut kazandığı görülmektedir. M. Baktin'in yaklaşımı, başlangıçta aşırı biçimci bir tutumla karşımıza çıkan J. Kristeva'nın, sonradan metinlerarasılığı düşünüyapıbirimin (ideolojinin) yanına koyarak önerdiği tanımlamalarla örtüşmektedir. M. Baktin'in *söyleşimcilik* kuramının yeniden yazılmış bir biçimi olarak görüle-

bilecek metinlerarasılık, aynı zamanda farklı seslerin duyurulduğu, gerçekliğin karnavalesk bir sunumunun yapıldığı, yine onun anlatımıyla, çoksesli ya da karma bir yapının ortaya çıkmasına olanak sağlayan etkili bir yoldur. Yazınsal bir yapıtta, farklı bağlamlarda farklı sözler, farklı sesler duyulur. Buna bağlı olarak metnin gereçleri çeşitlenir. Orada farklı söylemler iç içe geçtiğine göre, yazınsal söylemin yanına sürekli olarak gönderimsel (référenciel) ve göndergesel (référentiel) özellikli bir söylem eklenir (bu ayrıma değineceğiz). Örneğin bir montaj ya da kolaj işlemiyle gerçeklik metne olduğu gibi taşınabileceğine göre, arı bir kurgulaştırmadan çok (gönderimsellik) bir göndergesellikten söz edilmeye başlanır. *Les Beaux Quartiers*'nin (Kibar Semtler) önsözünde kolajı gerçek yaşamdan alıntılanan parçalar olarak tanımlayan Louis Aragon'un tutumu bir metinlerarasılık çerçevesinde, metinde göndergesellik boyutunu somutlaştırmaya yöneliktir. Öyleyse metinlerarasılık her durumda, her koşulda yalnızca başka metinlerden kesitlerin, yazınsal sözcelerin bir metinde alıntılanması işlemini belirtmekle kalmaz, aynı zamanda gerçek yaşamdan unsurların metinsel bir uzamda buluşturulmasına da olanak sağlar, kolaj bunu gösteren en etkili kullanımdır. Bu türden uygulamalarla gerçek yaşamdan alıntılanan gereçler metne güçlü bir gerçeklik havası katmaya yararlar. Bu türden bir kullanımla yazı alabildiğine nesnelleşirken kurgu ve gerçeklik arasındaki sınır ortadan kaldırılmaktadır. Değineceğimiz gibi, P.V. Zima, belli ölçüde L. Goldmann, bu görüşü savunular da kimi başka kuramcılar henüz böyle bir metin, yazın ve metinlerarasılık anlayışından uzaktırlar.

Örneğin Barthes (ve Riffaterre) edebiyatın gerçeğe gönderme yaptığı anlayışını yadsır(lar), on(lar) a göre ancak metinlerarası bir göndergesellikten (gönderimsellik) söz edilebilir. Barthes "*l'Effet de Réel*" (Gerçeklik Etkisi) adlı bilinen bir yazısında gerçekçi bir anlatıda bulunan kimi unsurların (örneğin duvardaki bir saatin) gerçeğe gönderme yapmadığını, bunların yalnızca gerçekliği yananamladığını, dolayısıyla belli bir gerçeklik etkisi yaratma işlevi yerine getirdiklerinden söz eder. Gösterilenin göstergeden "*kovulduğu*" böyle bir anlayışta, gösterge nesneyi gösteren aracılığıyla temsil etmekle yetinmektedir.

Buna karşın, önce Henri Meschonnic'in, ardından metinlerarasılığa "alıntının" işlevişi konusunda yaptığı çalışmalarla önemli açılımlar getiren Antoine Compagnon'un çalışmalarında (*le Démon de la théorie*) gitgide "edebi-

yatla gerçeklik arasındaki bağın yeniden kurulması” (Compagnon 2014: 120) gereğinden söz edilir. Northrop Frye, Paul Ricoeur, Thomas Pavel benzer bir tutum izlerler. Gérard Genette ise metin konusunda bildik yapısalcı/anlatıbilimci tutumuna bağlı kalmayı sürdürür; “kurgusal bir metnin metin-dışı hiçbir gerçekliğe gönderme yapmadığını, gerçeklikten alıntıladığı her şeyi (...) kurgunun bir unsuru durumuna getirdiğini” söyler (Genette 1991: 37). Ona göre gerçeklikten metne uzanan yol ancak bir alıntılama işlemiyle gerçekleşir. G. Genette gerçeklikle metin arasına bir dolayımı: “alıntıyı” yerleştirmekten geri durmaz. Bu tanımlamalara göre kısaca G. Genette metnin gönderimselliğiyle yetinir. Söyleşimcilik kuramı konusunda yaklaşımlarının verilerini göz önünde bulunduran öncellerinin: J. Kristeva’nın, özellikle de M. Baktin metinlerarasılık karşısındaki konumlarından ayrı bir yol izler.

Oysa değindiğimiz gibi, dil ve metin odaklı yaklaşımlarından dolayı Rus Biçimcilerinin aşırı ölçüde biçimci yaklaşımlarını eleştiren, sözcenin söyleşimsel boyutunu tarihsel ve toplumsal verileri göz önünde bulundurarak ele alan M. Baktin’in savunduğu gibi, her metin şu ya da bu biçimde gerçeğin/gerçekliğin izlerini taşımaktadır. Hatta her metin – özellikle roman türü – gerçekliğin içine batmıştır, her yazınsal yapıt pek çok bakımdan gerçeklikle belirlenir. Ünlü araştırmacıya bakılırsa, tarihsel, toplumsal unsurlar metnin göndergeselliğini güçlendirmektedir. M. Baktin’in öne çıkardığı, söylemlerin toplumsal etkileşimi anlayışı bu noktaya vurgu yapmaktadır. Yazınsal bir sözce içerisinde başka söylemlerin, seslerin izleri bulunabilir. Bunlar zorunlu olarak öteki sözceler, metinlerle sınırlı değildir. Metin içi olduğu kadar metin dışı sözceler, söylemler vb. sözceye (ana-metne) bir göndergesellik özelliği katarak onu çoğullaştırmaya yararlar. M. Baktin’in varsayımı kısaca şudur: metinlerarasılık, alıntılama, yineleme metnin kapısını başka metinlere olduğu kadar dünyaya, somut gerçekliğe de açmaktadır. Borges’in *Fictions*’da (Hayaller ve Hikâyeler) gündeme getirdiği gibi, bir metin alıntılanan sözcenin kayıtlı olduğu (diyelim ki kütüphane) nesnel bir gerçekliğe gönderir. Oysa, değindiğimiz gibi, özellikle kolaj kullanımıyla gerçeklik doğrudan doğruya da alıntılanabilir. Gerçek yaşama ilişkin bir unsur metin ya da sanatsal ürünler içerisine dönüştürülmeden, olduğu gibi sokulabilirler. L. Aragon’un ve kübist ressamların uygulamaları bunu yeterince göstermektedir. Metinlerarasılığın gönderimsel özelliği ile metin gerçeklik üzerinden buluşturulabilir. Böylelikle metnin anlamı sırf kendi içsel verileriyle değil, aynı zamanda gerçeklik karşısında, gerçekliğe göre kavranır. İşte P.V. Zima,

yapısalcılardan ve postyapısalcılardan ayrı olarak, metnin anlamını böyle bir görüngüde belirlemeye uğraşır. Metni ve dönüşüm kavramını metinler arasındaki alışverişlerle açıklamakla yetinmeyip toplumsal koşullarca belirlenen bir yapı olarak tanımlar: metinlerarasılığı aynı tutumla kendince konumlandırır. Aslında yaptığı şey J.F. Lyotard'ın ve J. Kristeva'nın örtük olarak dile getirdiği, M. Baktin'in açıklıkla savunduğu yaklaşımı somutlaştırmaktan başka bir şey değildir.

Öyleyse bu aşamada yeni bir metin tanımlamasına bağlı olarak gündeme gelen metinlerarasılık kavramı konusunda yeni bir boyuttan söz etmek gerekir. Metinlerarasılığın bildiğimiz ve değişik kuramcılar üzerinden giderek özetlediğimiz, metinlerarasılık/alıntısallık kavramı konusunda yapısalcıların ve postyapısalcıların savundukları anlayışın ötesine geçerek, onun sırf metinsel bir etki olarak kalmayıp toplumsal koşullar içerisinde neredeyse kaçınılmaz bir duruma geldiği, söz konusu tanımlamalarının yanına toplumsal koşulların yazınsal bir yapının yapısını etkilediği/belirlediği savını da gündemimize almamız gerekiyor. Bu amaçla konumuz açısından P.V. Zima'nın metin tanımlamasının belirgin uçlarını anımsatmanın yararlı olacağını düşünüyoruz. Ancak daha önce kullandığımız, Th. Samoyault'un önerdiği, metnin "gönderimselliği" ve "göndergeselliği" arasındaki ayrıma değinmek istiyoruz.

Th. Samoyault, *l'Intertextualité, mémoire de la littérature* (Metinlerarasılık, edebiyatın belleği) adlı yapıtındaki "gönderimselliğin kuramı" alt-başlıklı bölümde "gönderim" ve "gönderge" arasında bir ayrım önermektedir. Söz konusu yapıtta Th. Samoyault göndergesellik sorunsalını bu iki ayrım üzerinden ele alır. Değindiğimiz gibi, Aristoteles'in önerdiği ayrımlara yaslanarak, göndergesel yönelimli bir söylemin göndergesinin dış dünya; göndergesel olmayan bir söylemin göndergesinin kendisi olduğu, dolayısıyla dış dünyadan değil kendinden söz ettiği tanımlamasına göre, somut gerçeklikle kurgusal gerçekliğin iki ayrı şey olduğu olgusunu bir metinlerarasılık bağlamında kullanıma sokar. Metinlerarasılık, yalnızca bir metnin başka metinlerden kesitler alıntılanmasının ötesine geçerek, örneğin kolaj yoluyla gerçekliğe ilişkin nesneleri yazınsal bir metne olduğu gibi aktarma işlemini de kapsayabilmektedir. Bu bakımdan metinlerarasılık bir aracı unsur (ya da dolayım) işleviyle karşımıza çıkmaktadır.

Ardından Th. Samoyault, gönderimsellik (yazınsal bir metnin bir başka yazınsal metinden alıntılama işlemi) konusunda kendince ayrımlar önerir:

l'intertextualité substitutive (ornatımlı metinlerarasılık); *l'intertextualité ouverte* (açık metinlerarasılık); *l'intertextualité intégrante* (özümleyici metinlerarasılık) (Samoyault 2001: 77).

Birinci seçenekte, metin dışı bir gerçekliğe gönderme yapma arayışı dışlanmıştır. Gerçeklik ancak başka yapıtlar aracılığıyla, bir metinlerarası alıntılarla biçiminde olasıdır. Bir başka deyişle bu durumda asıl gerçekliğin yerini (ornatma) kurgusal bir gerçeklik almıştır. Örneğin gezi anlatılarında doğrudan gerçeklik yerine, onu konu alıp kurgulaştıran, metinleştiren yapıtlar yinelenir. Çünkü yolcu-yazarlar alabildiğine karmaşık bir gerçekliği yeniden kurgulamak yerine, çoğu zaman ikinci elden hazır bilgileri yeğlerler. Bu durumda gerçeğin kendisi değil, söz konusu gerçeği konu edinen başka yapıtlar yeniden yazılırlar. Örneğin Chateaubriand, *Itinéraire de Paris à Jérusalem*'de şunları yazar: “Yeniden gördüklerimin bir resmini yapmaya niyetim olmadığından, benden önce buraları görenlerin çalışmalarından yararlanacağım, benim katkım yalnızca gözlemlerimle bunları açıklamak olacak” (Chateaubriand 1968: 271).

İkinci tür seçenekte, metinde gerçekliğin izleri değişik biçimlerde karşımıza çıkmaktadır. Gerçekliğe doğrudan gönderme yapılmasa da tarihsel, toplumsal olana genellemeler biçiminde göndermeler yapılır. Mihail Baktin'in söyleşimcilik kuramı başlığı altında işlediği, söylemlerin toplumsal etkileşimi bu düzlemde gündeme gelir. “Yazınsal sözcenin oluşumunda, başka yerlerden gelen sesler işitmek olasıdır, bunlar ideal olarak göndergesel sözceyi uzatmaya olanak sağlayan dolaylı yankılardır” (Baktin 1998: 86-87). Öyleyse metinlerarasılık ya da alıntı, yineleme gibi yöntemlerden birine göre metin gerçek nesneye, gerçekliğe gönderme yapar.

Üçüncü tür seçenekte, gerçeklik doğrudan doğruya metne katılır. Dönüştürme işlemine pek fazla başvurulmaz. Bu durumda metin düzleminde değişik söylemlerin buluşmasıyla ayrışıklık en üst düzeye varır. Her tür kolaj kullanımı bu tanıma uyar.

Th. Samoyault'un *gönderimsellik* ve *göndergesellik* başlığı altında önerdiği tanımlamaların sonunda belirlediği metinlerarasılık türleri arasında özellikle ikinci seçenek (açık metinlerarasılık) P.V. Zima'nın bir göstergebilimsel toplumbilim ya da metin toplumbilimi çerçevesinde önerdiği metinlerarasılık tanımlamasıyla örtüşmektedir. Bir başka deyişle, bildik tanımlamasına

uygun olarak metinlerarasılıktan söz edebilmek için gerekli olan en az iki metin (bir alt-metin ve bir ana-metin) koşulu P.V. Zima'nın yaklaşımında öncelikli değildir. Metinlerarasılık bir ana-metin ile bir alt-metne göre değil, Th. Samoyault'un gerçeklikle ilişkisi ya da göndergeselliği bakımından önerdiği seçeneklerden ikincisine göre işlenmektedir. Gerçekliğe doğrudan gönderme yapan üçüncü seçenek P.V. Zima'nın görmezden geldiği bir metinlerarasılık biçimidir.

Bu aşamada J. Kristeva'nın düşünyapıbirim (Fr. idéologème), M. Bahtin'in düşünyapı (ideoloji) kavramlarıyla örtüşen, toplumu ve toplumsal koşulları alt-metin yerine koyan, dolayısıyla yapısalcıların (ve J. Kristeva'nın) yaptığı gibi, toplumu bir metin durumuna getiren, metnin metinlerarasılık boyutunu dil ve ideoloji ilişkisi içerisinde değerlendiren, gerçekliği bu çerçevede konumlandıran P. V. Zima'nın yaklaşımını artık biraz daha ayrıntılı irdeleyebiliriz.

P.V. Zima'nın yaklaşımında metinlerarasılık, gerçek yaşamın koşullarını bir ana-metne taşıyarak kişilerin söylemini, bakış açılarını belirlediği durumlarda gündeme gelir. P.V. Zima bir toplumbilimci perspektifinden metinlerarasılığın bu yanını ele alır.

Değindiğimiz konuya ilişkin tüm diğer kuramcılar gibi, metinlerarasılığı her metnin yapıcı bir iyesi, bileşeni olarak gören Zima yazınsal bir yapının metinlerarası bir sürecin sonunda ortaya çıktığını, ancak ortaya çıkan metnin toplumsal söylemin, yazılı ve sözlü edebiyatın, din, siyaset, kuramsal söylemlerin vb. özümlemesiyle oluştuğu düşüncesini benimser. Bu tutumu özellikle M. Baktin ve J. Kristeva gibi kuramcılarinkine koşuttur. Onlardan ayrıldığı temel yan, tüm toplumsal koşulların yazınsal bir yapının yapısını belirlediği anlayışıdır. Zima kendi savını dilbilimin ve göstergebilimin verilerine yaslanarak kanıtlamaya uğraşır.

P.V. Zima toplumbilimin verilerini göstergebilimin verileriyle buluşturarak, "*metnin toplumbilimi*" (toplumbilimsel bir göstergebilim yaratmaya çalışmadan) başlığı altında "*yazınsal biçimlerin belli bir toplumsal bağlamda*" açıklanabileceğini düşünür. Metnin değişik düzeylerini hem dilsel hem de toplumsal yapılar olarak, ayrı ayrı sorgulama çabasında değildir. Anlambilimsel ve sözdizimsel (anlatısal) düzeylerin toplumsal verilerle ilişkileri içerisinde okunması gerektiğine sözü getiren Zima metinlerarasılığı da bu

görüngüde kullanıma sokar. Göstergebilimin verilerini var olan göstergebilimsel kavramların toplumsal boyutlarını değerlendirmek adına kullanmayı önerir. Varsayımı şudur: Anlambilimsel ve sözdizimsel bakımdan metinsel işleyişin toplumsal betimlemesini yapmak için toplumsal gerçekliği “*kolektif diller toplamı*” olarak sunmak gerekir. Öyleyse “bu toplumsal diller, içlerinde önemli bir rol oynadıkları yazınsal metinlerce özümlemlenip dönüştürülmüşlerdir.” (Zima 2000: 117). Zima, sorgulamaları sırasında metinsel olgularla toplumsal olgular arasında yapısal benzeşmeler bulmaya çalışan L. Goldmann’a, hatta G. Lukacs’a gönderme yapmaktan geri durmaz. Bu yaklaşıma göre, örneğin Werther’in intiharı Alman Burjuva yaşamının başarısızlığıyla koşuttur. Romanlarında A. Robbe-Grillet’in sunduğu nesnel perspektif anamalcı yaşam biçimiyle; Racine’in oyunlarındaki kaderci bakış, o dönemde egemen olan Jansenist dünya görüşüyle örtüşür. Yazınsal bir metinle toplumsal bağlamı, yazın ve toplumu dilbilimsel bir görüngüde kalarak sorgulayan Zima, bir yapıtın toplumsal ve tarihsel sorunlara dil düzeyinde ne türden tepkiler verdiğini anlamak ister. Örneğin geleneksel dilbilimin toplumsal ve ideolojik tartışmaların dışında bırakarak tanımladığı “tümce” tarafsız bir olgu olarak ele alınmıştır. Oysa klasik anlayış “*iyi kurulmuş*” bir tümcenin toplumsal bir işlevi bulunduğundan söz eder. “*Uyumlu bir bütünlüğü*” olan tümce, mikro düzeyde toplumsal ve estetik bir eğilimi dışa vurur. Sözcüğün baş tacı edildiği romantik dönemde Charles Maurras sağlam bir sözdizimin savunuculuğunu yaparken metinde tam bir bireysel özgürlük anlayışına karşı çıkar. Roland Barthes, *Metnin Tadı* adlı çalışmasında sözdizimin, özellikle de tümce diziminin kültürel ve ideolojik işlevlerine dikkat çeker: “La Phrase est hiérarchique: elle implique des sujétions, des subordinations, des réctions internes.” (Barthes 1982: 80). Adorno ve Horkheimer’in “*dizgesel ve dizimsel nedenselliğin ideolojik görünüşleri*” görüşünü göstergebilimsel bir bağlamda yineleyen R. Barthes, J. Kristeva’yı alıntılarla şunları söyler: “Toute activité idéologique se présente sous la forme d’énoncés compositionnellement achevés.” J. Kristeva’nın tanımlamasını tersine çeviren R. Barthes “*bitmiş her sözcenin ideolojik olduğunu*” savunur (1982: 80). Tümcenin sözdiziminin J. Joyce, gelecekçi, gerçeküstücü, dadacı yazarlarca parçalanması anlayışına karşı çıkan toplumcu-gerçekçi yazarlar, sözdizimsel kapalılık ve tutarlılığı dizge ve dizgesel gerçeklik anlayışını açık ve söyleşimsel bir söylem karşısına koyan Hegel’ci bir görüngüde savunurlar. Dolayısıyla da metni toplumbilimsel bir görüngüde tanımlama

uğraşında olanlar yazınsal bir metinde sözdizimin makro düzeyde, anlatısallık düzleminde yapılarını önemle savunurlar, çünkü yazınsal bir metnin anlatısal yapısı benzeşik ve özerk bir yapıda bir “evren” oluşturmaktadır; çünkü böyle bir yapı gerçekliği taklit eder, yeniden üretir ve yansılar, çoğu zaman gerçeklikle açık ya da kapalı bir biçimde özdeşleşir. Bir metinde anlatılan olaylar söylemi gerçeklikle buluşturur, onun gerçeklikle özdeş olduğunu gösterir. Toplumsal değerler dili etkiler; sözlüksel, anlamsal, sözdizimsel birimler “ortak çıkarlara” gönderme yapabilecekleri gibi, toplumsal, ekonomik, siyasal çatışmaların anlatım biçimi olabilirler. Michel Pêcheux’nün kanıtlamaya çalıştığı gibi, sözcüklerin toplumsal özellikleri olabilir, sözlüksel birimler toplumsal çıkar ya da çatışmaların izlerini taşıyabilirler. Sözcüklerin siyasal, dinsel, metafizik yan anlamları bulunabilir.

Yazınsal bir metin ile toplumsal koşulların ilişkileri konusunda yalın anlam ve sözdizim sorunsalıyla yetinmeyerek, toplumsal gerçekliğin “*ortak dillerden*” oluştuğunu, bu dillerin kurgusalın alanında farklı görünümelerde karşımıza çıktığını unutmamak gerekir. P. V. Zima’nın anımsattığı gibi, Mukarovsky toplumsal yapıların (ekonomik, siyasal, hukuksal) yazınsallık üzerinde etkili oldukları türünden mekanikleşmiş bir düşünceden ayrı olarak, toplumsal sorunların yazınsal metnin yapısına içkin bir özellik olduğunu Neruda’nın halk dilini kullanma biçimleri üzerinden kanıtlamaya uğraşır. Çekoslovakya’daki sanayileşmenin, kentleşmenin yeni bir biçimin yaratılmasında etkili olduğunu ortaya koyar. J.F. Lyotard’ın *Postmodern Durum* adlı çalışmasında öngördüğü, metinlerarasılığı, dilde (ve yazınsal bir metinde) söyleşimselliği haber veren, J. Kristeva’nın “*metne tarihsel ve toplumsal yerleşmelerini veren bir işlev*” olarak tanımladığı “düşünyapıbirim”in işleyişiyle; benzer biçimde M. Baktin’in “*sözcük hep ideolojik ve olaysal bir içerik ve anlamla yüklüdür*” tanımlamasıyla buluşur. Böylelikle M. Baktin dili Descartes’çı ussallıkla ilişkilendirilen Saussure’cü bir bakıştan çekerek onun toplumsal gerçeklikle ilişkisini göz önünde bulundurur. Saussure’ün tek sesli dilbilimsel modeli yerine “*tümceötesi bir sözce (söylem)*”ı konu edinen bir dilbilimsel modelden söz eder. Her sözce bundan böyle “*çıkartları ve dünya görüşleri farklı olabilecek bireylerin geniş bir söyleşisi*” içerisinde geçmektedir.

Kısacası P. V. Zima, metnin toplumbilimi başlığı altında dilin tarihsel ve toplumsal bir dizge olduğunu, sözlüksel, anlamsal, sözdizimsel dönüşümlerinin bireyler arasındaki çatışmalara göre açıklandığı düşüncesini benimser.

Peki, Zima'nın uzun uzadıya, bir göstergebilimci (toplumcu göstergebilimci) tutumuyla irdelediği dil ve toplum ya da gerçeklik ilişkisinde metinlerarasılığın payı nedir?

P. V. Zima yazınsal metnin dil düzeyinde toplumsal bağlamla ilişkilerini irderken *var olan ideolojilerin* ayrı birer diller olarak metin yüzeyinde “görgül” (ampirik) varlıkları olduğu savından yola çıkar. Ona göre belli bir dünya görüşü metni belirler (hem dil hem de yapı düzleminde). Toplumsal koşullar aynı zamanda metnin metinlerarasılık özelliğini açığa çıkarırlar. Gerçeklik özel bir dil olarak metne yansır, metne metinlerarası bir boyut katar. Her metin toplumsal bir grubun, sınıfın, konuşma biçimini, yazılı ya da sözlü söylemlerini, kurgusal, dinsel, siyasal vb. değişik söylem türlerini kendi içerisinde eriterek çoksesli bir yapılanmaya olanak sağlar. J. Kristeva, M. Baktin'in “yazarca okunan birer metin” olarak değerlendirdiği tarih ve toplum içerisinde konumlandığı tutumundan esinlenerek, yazılırken tarihsel ve toplumsal koşullar içerisinde yer aldığını söyleyerek metnin bir çokseslilik uzamı olduğunu kabullenir. Öyleyse, vurguladığımız gibi, bu bakımdan P. V. Zima'nın yaklaşımı M. Baktin'in ve J. Kristeva'nın yaklaşımıyla örtüşür. Bir metinlerarasılık bağlamında öne çıkan temel kavram *dönüşüm* olduğuna göre, dönüşümden söz edebilmenin temel koşulunun aynı zamanda dış gerçekliği, toplumsal koşulları göz önünde bulundurma ile ilişkili olduğu savı da onlarınkiyle örtüşen bir diğer yandır. Zima, onlar gibi, yazınsal bir metnin kendi özel toplumdilbilimsel bağlamında konumlandırılması gereğine vurgu yapar. Yine Kristeva'nın yapmaya uğraştığı gibi, toplumsal dillerin ve söylem biçimlerinin metinlerarası uygulamalarla bir metin yüzeyinde özümlemesi “özel bir yazınsal yapılanmanın” (Zima 2000: 139) kapısını aralamaktadır.

Öyleyse metinlerarası bir çözümleme, yalnızca şu ya da bu yapıtta hangi yazılı ve sözlü metinlerin yer aldığının belirlenmesiyle sınırlı değildir; bir yazara özgü seçilmiş ve benimsenmiş bir yazın tekniği olarak da sınırlandırılmamalıdır. Yazınsal bir metnin söyleşimsel özellikli bir *bağlamı* bulunduğu, değişik söylemsel biçimleri dönüştürerek kendi içerisinde erittiği olgusunu gözden uzak tutmamak gerekmektedir. Bir yapıtın anlamlı ve anlatsal yapıları değişik söylemsel biçimlerin, toplumsal kullanımların (Fr. *sociolecte*) izlerinin belirlenmesiyle açıklığa kavuşturulmalıdır. P. V. Zima, ideoloji kavramını toplumsal dil ya da kullanım kavramıyla yan yana getirerek, bir yapıtta metnin

yapısını ve genel olarak kullanılan dili hangi bakımlardan etkilediğini inceler. Bu nedenle bir gönderge olarak alıntılanan gerçeklik daha çok bir ideoloji çerçevesinde, dili ve yapıyı belirleyen, böylelikle metinlerarasılık sürecini başlatan işlemin bir parçası durumuna gelir. Örneğin “Musil’in Niteliksiz Adam’ı 1920-1930’lı yılların farklı ideolojik toplumsal kullanımlarını özümler, dönüştürür ve eleştirir.” Dindar/Ateist, toplumcu/anamalcı, kahraman/hain, mit/bilim gibi çiftlemeleri (Fr. syllepse) salt gerçeklikler olarak sunan ideoloji sahibi kültürel değerlerin hiçleştirici tutumuyla ideolojik çatışmanın önünü aralar; değerlerin içerisine düştüğü temel krizden beslenen ideolojik söyleme R. Musil’in romanında bu özelliklerle yer verilir. R. Musil metinlerarası bir tutumla, ideolojik söylemleri alaycı bir dille eleştirirken metnin toplumsal bağlamı iç içe sokar (Goldmann’ın yapmaya çalıştığı gibi yapıyla bağlam arasında tam bir eşdeşlik/birebirlik ilişkisi kurmak arayışında değildir). R. Musil, işlevleri açısından birbirlerinden ayrılan değişik metinlerarası yöntemlere göre ideolojik söylemi dönüştürür. *Niteliksiz Adam’a* çoksesli bir yapı kazandıran aşırı sağcı, kilise, muhafazakâr, bilimsel, toplumcu söylemleri, hatta liberal söylemi bile birer yansılama (parodi) yöntemiyle sokar; bunların eleştirisini yapar. M. Baktin’in sözünü ettiği söyleşimsel yapı R. Musil’in romanında temel bir yansılama ve alay etme aracı olur.

P. V. Zima’nın tanımlamalarına bakılırsa, metinlerarasılığa götüren sürecin değişik aşamaları bulunmaktadır. Zima, öncelikle yapıtlarda “karakterlerin, eylemlerin ve sözceleme biçimlerinin hem anlamsal hem de toplumsal bakımdan çiftdeğerli bir özelliğinin bulunması nedeniyle anlatıdaki nedenselliği sarstığı”, anlatısal mantığı parçaladığı görüşünü öne çıkarır. “Anlatısal nedenselliğin, karakterin özelliklerini, eylemlerini, sözlerini tekyönlü tanımlamanın olanaksız olduğu durumda parçalandığını” savunur; söylemini ise T. Todorov’un “*karakterin özelliği eylemin nedenidir*” varsayımına dayanır (Zima 2000: 142). Anlatısal yapıların sorunsallaştığı, her şeyi bilen anlatıcının ortadan kaldırılarak sözce ve sözceleme öznelerinin konumlarının eğretilmeli duruma geldiği romanlarda (Musil, Kafka, Proust, Hesse, Joyce gibi) söylemle gerçeklik arasındaki bağ yanında öznenin kimliği, bütünlüğü vb. de sorgulama konusu yapılmıştır.

L. Goldmann, özne krizi yanında anlatısal sözdizimin parçalanması durumunu XIX. yüzyıl sonu, XX. başında beliren öznenin aşırı bireyselleşmesi, liberalleşmesi krizi ile ilişkilendirir. Bununla birlikte P. V. Zima, Kafka’nın,

Proust'un, Musil'in, Joyce'un romanları için de geçerli olabilecek geleneksel yapıların, benzeşik bir anlatısal yapılanmanın baskın çıktığı, uzatısallığın (Fr. digression) olmadığı, parçalama/parçalanma olgularına rastlanmadığı, süredizinsel boşlukların yer almadığı A. Camus'nun *Yabancı* adlı romanında pek geçerli olmadığını ileri sürer. P.V. Zima, romanın “geçerliliğini yitirmiş Hıristiyan-hümanist söylemleri eleştirip alaya almasının” nedenlerini, “*dilin toplumsal durumunu*” dönemin baskın ideolojisi ve söylemleri çerçevesinde kavramaya çalışır. A. Breton, J. P. Sartre, S. de Beauvoir, F. Ponge'un “*modern topluma*” ilişkin saptamaları ideoloji ve insan ilişkilerinin özetini vermek amacıyla kullanılmıştır: düşünsel değerlerin sarsılmış olması, ah-laki düşüncenin çöküşü, günlük yaşamda egemen olan yozlaşma, paranın egemenliği, adalet ve vatan kavramlarının içinin boşaltılması A. Breton'un döneminin koşulları konusundaki saptamalarıdır. İdeoloji, ideolojik çatışmalar dili bile parçalamıştır. Hukuk, özgürlük, adalet kavramları çelişkilerin içerisine batmış, yerleşmiştir. Bu özellikler 30-40'lı yıllara da uygun düşmektedir. Sonradan faşizm ve emperyalizm kavramlarının da devreye girmesiyle sözcükler, J.P. Sartre'ın belirlediği gibi, “*siyasal bir çöküşe*” uğramışlardır. Artık “*Bariş sözcüğü saldırı, Özgürlük sözcüğü baskı, Sosyalizm sözcüğü toplumsal eşitsizlik*” anlamına gelmektedir (Zima 2000: 144). 1940'lı yıllarda sözcüklerin anlamsızlaştırılması *Bulanti*'da olduğu kadar *Yabancı*'da da kahramanın “*sözcüklere karşı kayıtsızlığını*” açıklamaktadır. F. Ponge sözcükleri “*doğanın cansız nesnelere benzetir*” (Zima 2000: 145). Yaşamın alabildiğine ticarileşmesi, ideolojik çatışmalar karşısında dilin çöküşüne vurgu yapan F. Ponge'un konumu J.P. Sartre'inkiyle benzeşir. Dili hastalıklı durumundan, ideolojik basmakalıplardan kurtarmak ister. İdeolojik eğilimlerin dili değerden düşürme çabalarına koşut olarak *Bulanti*'da J.P. Sartre'ın yaptığı dil eleştirisi F. Ponge'un dilin ve sözcüklerin değersizleştirilmesi eğilimleriyle örtüşür. Acaba anlamdan boşaltılan, sözcüklerin yalnızca birer nesne, değiştirilebilir sessel birimler olarak kullanılması olasılığı sözcüklerin ideolojik anlamlarla donatılması anlayışına alternatif olabilir mi? sorusunu sordurtur. A. Camus'de “sevgi” sözcüğü hiçbir anlama gelmez; sözcük, hiçbir şey demektir. A. Camus'nün dil karşısında anarşist bir tutum izleyen dadacılara eğilimi böylelikle anlaşılır. Pazar ekonomisinin ve ideolojilerin dili çokerttiğini düşünen A. Camus, F. Ponge ve J.P. Sartre gibi dil karşısında aldırma, kayıtsız bir tutum izler; dili ideolojik söylemelere karşı eleştirel bir araç olarak kullanır. Dilin ideolojilerle çokertilmesi sonucunda *saçma*

ortaya çıkar; saçma, tarihsel, toplumsal, dilsel sürecin bir sonucudur. Dilin anlamından boşaltılmasıyla dünya saçma bir duruma gelir. P.V. Zima'nın özetlediği biçimiyle, "*anlama karşı kayıtsız kalınmasıyla ortaya çıkan/yaratılan saçma dünya*" fikri *Yabancı*'da işlenir. İdeolojik söylemlerin yararsızlığı dili anlamından boşaltmıştır.

Öyleyse geleneksel bir yapısı olan romanın toplumsal söylemi özümleyerek izleksel düzlemde parçalanmışlığını tam olarak kavrayabilmek için metinlerarasılık düzleminde bu söylem biçimini nasıl eleştirdiğini kavramak gerekecektir. "Toplumsal söyleyiş romanı ve yapılarını toplumdilbilimsel durumuna bağlayan bağdır" (Zima 2000: 147). Yalınlaştırarak söylersek, P.V. Zima, roman karakterinin söyleminin toplumsal koşullardan etkilenen toplumsal söyleyiş biçimiyle belirlendiğini, bireysel söylem biçiminin ve tutumun toplumsal söylemle etkileştiği olgusunu metinlerarasılık olarak anlar. Bir başka anlatımla, bir karşılaştırma mantığıyla metin-içi eşdeğerlikleri, yansımaları metinsel göndermeler olarak görüp gerçekliği "ideolojik" bir gerçeklik biçiminde ele alır. Metnin kendi içindeki alışverişleri yerine metnin göndergesellik özelliğini metin dışı gerçeklikle ilişkilendirerek kavramak ister. Bu bakımdan J. Kristeva ve M. Baktin'in "*söylemin tarihsel ve toplumsal yerlemleri içerisinde konumlandırılması*" biçiminde tanımlanan düşünüyapıbirim kavramının gereğine uygun davranır. Dilin roman kahramanınca kullanım biçimini toplumsal koşulların belirlediği anlayışını metinlerarasılık olarak değerlendirir. Bu görüngüde gerçeklik yanında toplumsal söylem, yapısalcılarının tutumuna benzer biçimde, metinleştirilerek bir eğretileme biçimine sokulur. Bu durumda P.V. Zima, metinlerarasılığın başka bir metinden, sanatsal biçimden vb. yapılan açık ya da kapalı alıntılar, göndermeler vb. içkin özelliğine değinmez. Postyapısalcıların bir metin, ancak öteki metinlere gönderme yapar tarzında bir tanımlamayı görmezden gelir. Onun yerine, bir yapıtta bir söylem biçimi, toplumsal koşullara bağlı olarak biçimlenen egemen ideolojik söylemle belirlenir, dolayısıyla metinde gündeme gelen her türden dönüşüm/dönüştürüm işlemi gerçekliğe yaslanır varsayımını metinlerarasılık olarak değerlendirir. Metnin göndergesi buna göre öteki metinler değil toplumsal gerçekliktir. Metinlerarası bir sorgulamada zorunlu olan alt-metin yoktur; olası tek alt-metin gerçekliktir. Bu da metinlerarası bir sorgulamanın koşullarını tümüyle yerine getirmemek anlamına gelir.

Sonuç olarak; yapısalcılık, göstergebilim, anlatıbilim ya da genel olarak yazınsal eleştiri bağlamında yapıtlardaki gerçekliğin payının ister bir içerik

isterse yapının bir unsuru olarak ele alınması önerisi her dönemde geçerli olmuştur. Yapıtların üzerlerine oturtuldukları yapıların gerçeklikten izler taşıdıklarını savunan görüşler ise, L. Goldmann'ın yaptığı gibi, konuyu yapısal bir görüngüde sorgulamaya yönelik olmuştur. Gördüğümüz gibi, metinlerarasılık görüngüsü ise söz konusu yaklaşımlar arasında en yeni ve en güncel olanıdır. Bilginin alabildiğine yoğun olarak aktığı günümüz koşullarında nasıl ki kendi toplumsal gerçekliğimiz, ayrışık kültürel unsurların kendi kültürel unsurlarımıza karışmasıyla çoksesli bir özelliğe bürünmüşse yazınsal ürünler de ister istemez söz konusu kültürel akışa bağlı olarak başka metinlerden olduğu kadar dış gerçeklikten beslenmişlerdir. Böyle bir beslenme dolayısıyla hem içeriği hem de yapıyı belirlemiştir. En katı yapısalcıların bile gerçekliğin eninde sonunda yazınsal yapıtları etkilediklerini kabullenmeleri, kapalı yapıt yerine açık yapıt anlayışını benimsemeleri, açıklığı sağlayan unsurlardan birisinin gerçekliğe ilişkin unsurlar olduğu görüşünü paylaşmaları yazınsal metnin göndergeselliğini sorgulayabilmenin en temel koşulu olmuştur.

Açıklamalar

1. “Roman sosyolojisinin cevabını araması gereken asıl sorun, *romanın yapısı* ile bu yapının içinde geliştiği *sosyal yapı* arasındaki ilişki; yani edebi bir tür olarak roman ile modern bireyci toplum arasındaki ilişki olmalıdır.” *Roman Sosyolojisi* (2005). Çev. A. Erkey. 24-25.
2. Bu konuda bkz. Kubilay Aktulum (2014). *Metinlerarası İlişkiler*. Kanguru Yayınları.
3. Bu konuda bkz: Onur Bige Kula (2012). *Dil Felsefesi ve Edebiyat Kuramı, I, II*. İstanbul: İş Bankası Yayınları.
4. Ornatma konusunda sözlüklerde önerilen tanımlamalar şunlardır: “Ornatmak eylemi, ikame etme; bir cebirsel ifadenin yerine bir başkasını koyma işlemi. Bir türün yerine onun değişik bir biçiminin geçmesi. Molekülün geri kalan bölümünde değişikliğe yol açmadan bir atom ya da bir kök yerine bir başka atom ya da kökün geçmesi.”
5. Bu kitap Türkçe’ye “Paris, İstanbul Kudüs Bir Seyyahın Günlüğü” başlığıyla çevrildi. 2004, İstanbul: İlk Biz Yayınevi.
6. “Tümce sıradüzenlidir. Boyun eğmeler, içsel tepkiler kapsar.”
7. “Her ideolojik etkinlik düzenleyim olarak bitmiş sözceler biçiminde karşımıza çıkar.”
8. Dilbilim ve sözbilimde “bir sözcüğü hem öz, hem de eğretilmeli anlamda kullanma”. Bkz: B. Vardar ve diğerleri (1988). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: ABC Kitabevi.
9. Bu konuda bkz: K. Aktulum (2004). *Parçalılık/Metinlerarasılık*. Öteki Yayınevi. 90.

Kaynaklar

- Adam, Jean-Michel (2011). *La linguistique textuelle: Introduction à l'analyse textuelle des discours*. Paris: Armand Colin.
- Adam, Jean-Michel (1988). *Linguistique et discours littéraire*. Paris: Larousse.
- Aragon, Louis (1986). *Kibar Semtler*. Çev. A. Tokatlı ve R. Hakmen. İstanbul: Can Yayınları.
- Aristoteles (1995). *Poetika*. Çev. İsmail Tunalı. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Bakhtine, Mikhaïl (1998). *La poétique de Dostoïevski*. Paris: Seuil.
- Barthes, Roland (1968). *l'Effet de reel*. Communications. no 11.
- Barthes, Roland (1968). "Théorie du texte". *Encyclopedia Universalis*. T. XV.
- _____, (1982). *le Plaisir du texte*. Paris: Seuil.
- Chateaubriand (1968). *Itinéraire de Paris à Jérusalem*. Paris: Garnier-Flammarion.
- Compagnon, Antoine (2014). *le Démon de la théorie*. Paris: Poche.
- Derrida, Jacques (2014). *l'Écriture et la différence*. Paris: Poche.
- Eco, Umberto (2001). *Açık Yapıt*. Çev. Pınar Savaş. İstanbul: Can Yayınları.
- Genette, Gérard (1982). *Palimpsestes*. Paris: Seuil.
- _____, (1969). *Figures II*. Paris, Seuil: Points Essais.
- _____, (1972). *Figures III*. Seuil: coll. Poétique.
- _____, (1991). *Fiction et Diction*. Paris, Seuil.
- Goldmann, Lucien (2005). *Roman Sosyolojisi*. Çev. Ayberk Erkay. Ankara: Birleşik Yayınevi.
- Günay, Doğan (2004). *Dil ve İletişim*. İstanbul: Multilingual.
- Kristeva, Julia (1978). *Séméiotiké*. Paris, Seuil.
- Lyotard, Jean-François (1990). *Postmodern Durum*. Çev. Ahmet Çiğdem. İstanbul: Ara Yayınları.
- Samoyault, Tiphaine (2001). *l'Intertextualité*. Paris: Nathan.
- Sarup, Madan (1997). *Postyapısalcılık ve Postmodernizm*. Çev. A. Baki Güçlü. Ankara: Ark Yayınları.
- Saussure, Ferdinand de (1998). *Genel Dilbilim Dersleri*. Çev. Berke Vardar. İstanbul: Multilingual.
- Zima, Pierre V. (2000). *Manuel de Sociocritique*. Paris: l'Harmattan.

Referentiality and Reality of Text in an Intertextual Perspective*

Kubilay Aktulum**

Abstract

As did the structuralists, will it be enough to see intertextuality as a simple textual effect? Is a text only a closed system into itself which merely refers to other texts and which reveals its meaning in relation to them? According to definitions proposed by P.V. Zima within sociology of text frame, a literary text is not a closed structure; it must also be seen as an "open structure". The best way to ensure the opening of text to exterior is first the process of intertextuality. This term, considered as a major criterion of "literarity" of a text, is first defined in accordance with a conception of a closed system; it begins as to be seen in its relation to external reality. In other words, a literary text is also informed by an external reality, materializes its quality of referentiality by referring to it. In this work, different from common definitions proposed about intertextuality, we propose to study the text links to external reality, to update how it displays its referentiality, show that intertextuality is not seen as a simple textual effect, evaluate thus the terms of its relations with external reality.

Keywords

Intertextuality, text, referentiality, textual reality, Pierre V. Zima, sociology of texts, structuralism

* Date of Arrival: 08 July 2015 – Date of Acceptance: 04 August 2015

You can refer to this article as follows

In-text: (Aktulum 2018: Page)

References: Aktulum, Kubilay. (2018). Metinlerarasılık Görüngüsünde Gerçeklik ya da Metnin Göndergeselliği. *bilig, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* Sayı 85: 233-256

** Prof. Dr., Hacettepe University, Faculty of Letters, Department of French Language and Literature, Ankara/Turkey.

aktulum@hacettepe.com

Референтность и реальность текста в интертекстуальной перспективе*

Кубилай Актулум**

Абстракт

Достаточно ли рассматривать интертекстуальность как простой текстовый эффект, как это делают структуралисты? Является ли текст только замкнутой в себе системой, которая просто отсылает к другим текстам и которая раскрывает свое значение в отношении к ним? Согласно определениям, предложенным Пьером В. Зима в социологии текстового фрейма, литературный текст не является закрытой структурой; его также следует рассматривать как «открытую структуру. Лучший способ обеспечить открытость текста - в первую очередь, интертекстуальность. Этот термин, рассматриваемый как главный критерий «литературности» текста, сначала определяется в соответствии с концепцией замкнутой системы; он начинается, как это будет видно, с его отношения к наружной реальности. Другими словами, литературный текст также информирован внешней реальностью, материализует его качество референциальности, ссылаясь на него. В данной работе, в отличие от общих определений, предложенных в отношении интертекстуальности, мы предлагаем изучить текстовые ссылки на внешнюю реальность, обновить представление о том, как она отображает ее референциальность, показать, что интертекстуальность не рассматривается как простой текстовый эффект, исходя из чего оценивается условия её отношений с внешней реальностью.

Ключевые слова

Интертекстуальность, текст, референциальность, текстовая реальность, Пьер В. Зима, социология текстов, структурализм

* Поступила в редакцию: 8 июля 2015 г. – Принято в номер: 4 августа 2015 г.

Выможетесослатьсянаданнуюстатью следующимобразом:

В тексте: (Aktulum 2018: страница)

Литература: Aktulum, Kubilay. (2018). Metinlerarasılık Görüngüsünde Gerçeklik ya da Metnin Göndergeselliği. *bilig, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* Sayı 85: 233-256

** Проф., д-р, Университет Хаджеттепе, филологический факультет, кафедра французского языка и литературы – Анкара/Турция

aktulum@hacettepe.edu.tr

The Impact of Privatization on Labor Productivity in Transition Economies and the Turkic Republics*

Rasim Yılmaz**

Julide Yalçinkaya Koyuncu***

Abstract

We examine the relationship between various indicators of privatization and labor productivity. By exploiting a panel data set covering the years between 1989 and 2008 and 19 transition economies and using three labor productivity and six privatization indicators, we test the hypothesis that privatization contributes to increase in productivity in transition economies. We identified a statistically significant positive correlation between privatization and labor productivity. Our results suggest that privatization positively affects productivity in transition economies. The results also suggest that private sector development has a positive impact on labor productivity through privatization of state-owned firms rather than the entry of new private firms.

Keywords

Labor Productivity, Privatization, Efficiency, Transition Economies, the Turkic Republics

* Date of Arrival: 21 December 2015 – Date of Acceptance: 11 May 2017

You can refer to this article as follows

In-text: (Yılmaz ve Koyuncu 2018: Page)

References: Yılmaz, Rasim – Yalçinkaya Koyuncu, Julide. (2018). The Impact of Privatization on Labor Productivity in Transition Economies and the Turkic Republics. *bilig, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* Sayı 85: 257-281

** Prof.Dr., Namık Kemal University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics, Tekirdağ/TURKEY
rasimyilmaz@nku.edu.tr

*** Assoc. Prof..Dr., Bilecik Şeyh Edebali University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics, Bilecik/TURKEY
Julide.yalcinkaya@bilecik.edu.tr

Introduction

Privatization has become an integral element of short term stabilization and long term structural adjustment policies implemented by many developing and transition countries since 1990's. One of the aims of privatization was to improve economic efficiency and productivity by reducing the role of the state. Privatized firms are expected to inject new capital, make investment and lay off surplus labor whereby labor productivity and total factor productivity will improve. However, theoretically the relationship between privatization and productivity is ambiguous. This study is motivated by the ongoing debate among economists and policy makers about the effects of privatization. The goal of this study is to empirically examine the relationship between privatization and labor productivity in the context of transition economies.

The main contributions of this study are the following: the study analyzes transition economies separately and uses long time series and the most comprehensive indicators of privatization. The sample including only transition countries enable us to address question of whether privatization boost productivity in a much more precise way since these countries started their privatization process with high levels of state ownership, private sector was non-existent or negligible when privatization process begins, privatizations were implemented around the same time, and economic design of the transition policies were similar to some extent. Earlier productivity analyses on transition economies are typically firm-level studies, rely on cross-section data or very short panels from a wide variety of sources, focus on the impact on company performance of different types of owners, and use different econometric methods from one another. Thus, they offer mixed evidence and do not offer an analysis based on sufficient long-time series. Recently, EBRD have started publishing Structural Change Indicators covering the period between 1989 and 2008 which provides us with five different privatization indicators. This data enables us to analyze the productivity effects of privatization using country-level variables, more privatization indicators, much longer time series, and more comprehensive coverage of countries than those available in earlier studies. Much longer time series may allow us to find stronger and more uniform finding since "privatization takes several years to have an effect as strong owners take control and markets start to function" as stated by Estrin et al. (2009: 714).

The hypothesis that privatization contributes to increase in labor productivity in transition economies is tested by using three labor productivity and six privatization indicators. A positive and statistically significant correlation between privatization and labor productivity is identified. The hypothesis is also tested for the Turkic Republics sub-sample of transition economies.

The rest of this paper proceeds as follows. Section 2 provides related literature. Empirical framework is given in section 3. Section 4 presents estimation results. Robustness tests are reported in section 5. Section 6 concludes.

Literature Review

Theoretical Literature

There are two conflicting views on the impact of privatization on productivity: The Management View and the Institutional View. The Management View points out that objective and monitoring problems cause inefficiencies as a result of public ownership since managers of state-owned enterprises are poorly monitored and pursue objectives in conflict with profit maximization (Boardman et al. 1989, Shleifer et al. 1994, Boycko et al. 1996, Sheshinski et al. 2003). Shleifer et al. (1994: 995) stress that political interference in the state-owned enterprises results in distorted objectives for public managers. While the managers of publicly owned companies may run their company according to political goals since they are accountable to politicians, managers of privately owned companies run their companies according to economic goals since they are responsible to their share holders. For instance, the central governments may require public managers to keep prices low or avoid layoffs even in times of financial distress. The managers of state-owned enterprises are also imperfectly monitored because bankruptcy is not a plausible threat to public managers. The threat of take-over when the firm performs poorly is removed since the central government's own interest to bail public managers out in moments of economic downturn (Sheshinski et al. 2003: 429). Moreover, public companies and firms would not be as productive as private firms due to corruption, political influence, and the lack of financing, capital, and market discipline (Dessy et al. 2004, Gronblom et al. 2008). Thus, management view suggests that privatization can lead to increased competition and thus productivity due to improved entry of private enterprises into the economy (Brown et al. 2004).

On the other hand, according to the Institutional View, privatization does not necessarily cause increased competition and productivity (Kaufmann et al. 1997, Ades et al. 1999, Stiglitz 2002, Bjorvatn et al. 2005). In this view, political preferences, privatization strategies, and the degree of corruption at the government level affect the outcome of privatization. The government officials may design privatization process to maximize their benefit instead of the efficiency of the economy. Privatization under a corrupt regime may result in a highly concentrated industry structure and therefore reduced economic efficiency and productivity. Bjorvatn et al. (2005: 905) report that privatization process in Russia in the 1990s and many cases of privatization in South America resulted in monopolistic tendencies and very limited improvements in productivity. Economic performance of the privatized firm depends on the personal commitment of the new owner to the efficient management of a privatized enterprise. Kaufmann et al. (1997: 443) argue that some forms of privatization may require the new owner to maintain certain levels of employment and/or to make specified investments in the privatized enterprise whereby the goals of privatization are to stimulate investment and to preserve employment. Under these conditions, privatization may be associated with lower productivity.

Empirical Literature

There are several studies examining the impact of privatization on firm productivity in transition countries. Djankov et al. (2002) and Estrin et al. (2009) reviewed the previous studies on the impact of privatization in transition economies. Djankov et al. (2002: 741) reviewed the previous 23 studies in transition economies and concluded that increased competition as a result of privatization is associated with raised efficiency in Eastern Europe (CCE) but not in the former Soviet Union (CIS). Brown et al. (2004) analyzed the impact of privatization on multifactor productivity (MFP) by using firm level data for initially state-owned manufacturing firms in Romania, Hungary, Ukraine and Russia. They estimated that majority privatization raises MFP about 28% in Romania, 22% in Hungary, and 3% in Ukraine while in Russia it lowers it about 4%. More recent studies report productivity gains for Russia as well. For example, in their recent study Brown et al. (2016) used panel data for 70,000 firms in five East European Economies (Hungary, Romania, Ukraine, Russia and Lithuania) and estimated that privatization raises pro-

ductivity by about 5-12% on average with substantial variation across countries and time periods between 1990 and 2010.

Recent firm level studies also keep reporting the positive impact of privatization on firm productivity in transition countries. By analyzing data set of the Czech firms for the period 1996-2005, Kocenda et al. (2012) concluded that productivity is likely affected by the change in ownership. Vuksic (2016) investigated the determinants of labor productivity dynamics in Croatia by using data from manufacturing industries and concluded that unfinished privatization is a stronger obstacle to stronger productivity gains.

Although literature review of Estrin et al. (2009: 701-703) conclude that the effect of private ownership on the labor productivity is mostly insignificant in China, recent studies provide the opposite evidence. Bai et al. (2009) investigated the impact of privatization of China's state-owned enterprises on labor productivity and pointed out that it led to higher labor productivity. Similarly, Shi et al. (2016) found that privatization results in increased labor productivity in listed privatized state-owned enterprises between 2001 and 2010. Thus firm level studies on the impact of privatization on productivity indicate that it takes a long time for privatization to have an effect as we observe on the case of Russia and China.

We don't detect any past multi-country studies using country-level data on the relationship between privatization and labor productivity. On the other hand, we identify four multi-country empirical studies on the relationship between privatization and economic growth focusing on transition economies separately. Since growth and productivity are closely related, it may be useful to mention them in this section.

Zinnes et al. (2001) examined the relationship between privatization indicators (large-scale and small-scale privatization indices), the private sector share of GDP, the percentage of firms privatized, and the private sector share of employment) and macroeconomic performance measures (real GDP per capita, foreign direct investment (FDI) per capita, FDI per unit GDP in 1989, and exports per unit GDP in 1989) in twenty-five transition countries. They found that privatization does not by itself but with interaction with institutional reforms lead to increase in GDP growth. Bennett et al. (2004) investigated the impact of different privatization methods on

national economic performance in transition economies by using dynamic panel data methods and a growth equation covering the years between 1990 and 2001 for 23 countries. They found that mass privatization has significant positive effect on growth especially after 1995, i.e., once the period of early transition and recession was over. They also found that GDP growth is significantly influenced by investment, employment growth and the growth of labor quality. Bennett et al. (2007) examined the relationship between methods of privatization and economic growth in twenty-six transition economies by using GMM estimation method. They found that only voucher privatization to have been significantly associated with faster growth for 1990-2003. In regard to privatization variable they employ three time-specific dummy variables, SALE, VOUCHER and MEBO, each taking the value of zero in the years prior to privatization and the value of unity in the year of privatization and subsequent years in their model. Cieslik et al. (2013) analyzed the empirical relationship between privatization, income convergence, and economic growth for transition countries using the open economy versions of two competing growth models and static and dynamic panel data estimation techniques. The results indicate that only small-scale privatization is positively associated with growth.

Empirical Framework

By using three labor productivity indicators and six privatization indicators, we investigated the impact of privatization on labor productivity in transition economies for the years between 1989 and 2008 which is the period EBRD provides uniform data regarding productivity indicators. Our largest sample includes 19 transition economies: Albania, Armenia, Bulgaria, Croatia, Czech Republic, Estonia, Georgia, Hungary, Kazakhstan, Kyrgyz Republic, Latvia, Lithuania, Moldova, Poland, Romania, Russia, Slovak Republic, Slovenia, and Ukraine. Availability of the long-term data for transition countries at the data sources restricted our sample with 19 transition countries.

By using unbalanced panel data, we estimate the following multivariate fixed effect (FE) model:

$$\text{Productivity}_{it} = \alpha_{0i} + X_{it}'\beta + u_{it} \quad (1)$$

and the following multivariate random effect (RE) model:

$$\text{Productivity}_{it} = \alpha_0 + X_{it}'\beta + \varepsilon_i + u_{it} \quad (2)$$

where $X_{it}'\beta = \beta_1 \text{GROSFIXCAP}_{it} + \beta_2 \text{OPENNESS}_{it} + \beta_3 \text{DOMCREDIT}_{it} + \beta_4 \text{AWWH}_{it} + \beta_5 \text{PRIV}_{it}$

where it stands for the i -th country's observation value at time t for the particular variable. All variables are in logarithmic forms. α_{0i} represents country specific factors not considered in the regression, which may differ across countries but not within the country and is time invariant. ε_i is a stochastic term, which is constant through the time and characterizes the country specific factors not considered in the regression. u_{it} is error term of the regression. All variables are in logarithmic form. The variables were included in the econometric model based on previous studies (Djankov and Murrell 2002, Estrin et al. 2009, Belorgey et al. 2006), data availability, and main hypothesis.

The dependent variable is labor productivity. Three labor productivity indicators of two different data sources are used to evaluate the sensitivity of empirical results (See Table 1). Results may vary depending on which productivity indicator is used. If the results hold across different productivity indicators, it will be an indication of their robustness.

Table 1. *Labor Productivity Indicators Used in the Study and their Data Source*

Labor Productivity Indicator	Data Source
labor productivity per person engaged in 1990 US\$ (converted at Geary Khamis PPPs)	The Conference Board and Groningen Growth and Development Centre, Total Economy Database
GDP per person employed (constant 1990 PPP \$)	World Bank, World Development Indicators
Gross value added at factor cost (constant 2000 US\$) divided by total employment	World Bank, World Development Indicators (Gross Value Added at Factor Cost) The Conference Board and Groningen Growth and Development Centre, Total Economy Database (Total Employment)

Explanatory variables are as follows. The level of privatization (PRIV) is represented by six distinct variables defined in Table 2. Five of total six privatization indicators are gathered from EBRD while one indicator is from ILO; as such all available privatization indicators with long time series are used.

Table 2. *Privatization Indicators Used in the Study and their Definition and Data Source*

Variable	Definition	Data Source
PRIVREVENUE	Privatization revenue (cumulative, in per cent of GDP)*	EBRD
PRIVEMP	Private sector share in total employment (in per cent)*	EBRD
PRIVSHARE	Private sector share in GDP (in per cent)	EBRD
SMALL	Index of small-scale privatization created by EBRD on a scale of 1 to 4.33, with higher numbers indicating higher levels of achievement in the effort to privatize small-scale enterprises.	EBRD
LARGE	Index of large-scale privatization created by EBRD on a scale of 1 to 4.33, with higher numbers indicating higher levels of achievement in the effort to privatize large-scale enterprises.	EBRD
POESHARE	The ratio of employment in publicly owned enterprises to total employment.	ILO

* Since some observations of privatization revenue take the value zero, we add 0.1 to the all observation values in the variable in order to take the logarithmic transformation.

In the model, a positive association between productivity and PRIVREVENUE, PRIVEMP, PRIVSHARE, SMALL, and LARGE and a negative association between productivity and POESHARE are expected. While SMALL, LARGE, and PRIVREVENUE variables may be considered as real privatization variables, PRIVEMP, PRIVSHARE, and POESHARE are not really indicators of privatization and can be treated as proxy privatization variables. That is why, when making comments on the estimation results, privatization indicators can be divided in two groups: 1) SMALL, LARGE, PRIVREVENUE 2) PRIVEMP, PRIVSHARE, POESHARE. Positive coefficients on SMALL, LARGE and PRIVREVENUE variables tell us about positive impact of privatization on labor productivity. However, PRIVEMP, PRIVSHARE and POESHARE variables essentially say something about how large the private (or public) sector is. The private sector shares of GDP (PRIVSHARE) and of employment (PRIVEMP) include both privatized firms and de novo private firms, i.e. firms that were never state owned. This

means that the source of an increase in the share of the private sector could be either the entry of new private firms¹ or privatization, or both. Thus, positive coefficients of PRIVREVENUE, PRIVEMP, PRIVSHARE, SMALL, and LARGE and negative coefficients of POESHAARE can be interpreted as “increasing share of the private sector through privatization have positive impact on labor productivity” or “increasing share of the private sector through the entry of new private firms have positive impact on labor productivity” or both. Although results are the same, policy recommendations from these results would be different. Hence if the purpose of the authority is to increase labor productivity, it faces two options. The first option is to increase the share of private sector through privatization while the second option is to increase the share of private sector by facilitating the entry of new private firms. In this case, the authority may prefer facilitating the entry of de novo private firms instead of rapidly privatization state owned enterprises.²

It should be also noted that privatization revenue doesn't give an idea about methods of privatization when interpreting the coefficient of PRIVREVENUE. Some methods involves selling or giving the shares to managers and workers of the firm with payment accepted in the form of vouchers, deferred payment arrangements or for free (management and employees buyouts), some transfer shares of the enterprise to the general population for free or a nominal fee (voucher-based mass privatization), some sell shares of the enterprise on the domestic capital markets (initial public offering), some sells the enterprise's controlling stake of shares of to strategic investors (asset sale privatization), some transfers shares of the enterprise to the managers and/or to high ranking bureaucrats and politicians (spontaneous privatization), some methods place restrictions on what could be done with the assets or on investment or employment, and there are sometimes restrictions on foreign investor participation³. Thus, some of these privatization methods yields no revenue but creates private employment which is missed by privatization revenue variable.⁴ If the results hold across different privatization indicators, it will be an indicator of their robustness.

We also introduced four more determinants of productivity to see how robust our finding is:

GROSFIXCAP refers to the logarithmic value of gross fixed capital formation (percent of GDP). The coefficient of the GROSFIXCAP is expected to be positive since investment in both human and fixed capital stimulates the labor productivity.

AWWH refers to the logarithmic value of average working hours in manufacturing. The coefficient of AWWH is expected to be positive since an increase in the average of hours worked per week leads to increase in the total output and hence productivity per worker until certain weekly working hours.

OPENNESS refers to the logarithmic value of openness (namely, the ratio of imports plus exports of goods and services to GDP in all current USD). We expect a positive relationship between OPENNESS and the labor productivity. Increased openness may boost the labor productivity through stimulating investment in human capital, market size, and diffusion of more efficient production techniques.

DOMCREDIT refers to the logarithmic value of domestic credit (percent of GDP). Financial depth represented by GDP share of domestic credit plays an important role in the determination of labor productivity. Productivity is enhanced by financial markets through efficient capital reallocation whereby resources are allocated to the most productive and innovative sectors (Belorgey et al. 2006: 155). Thus, the coefficient of DOMCREDIT is expected to be positive.

GROSFIXCAP, OPENNESS and DOMCREDIT data are taken from World Development Indicators of the World Bank while World Marketing Data and Statistics of Euromonitor International is the source of AWWH data.

Estimation Results

Estimation results for three different labor productivity indicators are reported in Table 3, 4, and 5.⁵ Each table has 6 models for 6 different privatization indicators. Tables also present Hausman test statistics.

Table 3 reports estimation results for regressions where labor productivity per person (Geary Khamis PPPs) is used as a dependent variable. All coefficients of privatization indicators are statistically significant (except SMALL

variable) and take the expected signs. LARGE and PRIVREVENUE have consistently positive and significant coefficients, indicating that privatization process seems to increase labor productivity. PRIVEMP and PRIVSHARE have positive and significant coefficients while POESHARE has a negative and significant coefficient. Thus, positive coefficients of PRIVEMP and PRIVSHARE and negative coefficient of the POESHARE essentially tell us that an economy with larger private sector has larger aggregate labor productivity which may indicate that increasing share of the private sector through privatization can have positive impact on labor productivity.⁶

Regarding other variables, the coefficient of the GROSFIXCAP variable is positive and statistically significant except Model 3. Thus, investment seems to increase labor productivity in transition countries. The estimated coefficient of OPENNESS variable takes the expected positive sign and is statistically significant in all models but Model 1. The results support the proposition that trade openness is positively correlated with productivity. The coefficients of AWWH are positive and statistically significant in all models. It shows that the average working hours in manufacturing is positively correlated with labor productivity. The coefficients of DOMCREDIT are significant and have expected positive sign in all models. This result indicates that domestic credit has a positive and significant effect on labor productivity.

Table 3. *Estimation Results Using Labor Productivity per Person (Geary Khamis PPPs) as a Dependent Variable (Transition Countries Sample)*

	1	2	3	4	5	6
Constant	4.7596	5.0045	3.9126	3.9432	4.1840	4.1957
Standard Error	0.5937	0.5733	0.7367	0.5959	0.5966	0.5859
P-value	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000
GROSFIXCAP	0.1834	0.5321	0.1050	0.3229	0.3610	0.3128
Standard Error	0.0718	0.0732	0.0661	0.0689	0.0697	0.0692
P-value	0.0114	0.0000	0.1143	0.0000	0.0000	0.0000
OPENNESS	0.0661	0.2403	0.4463	0.1176	0.1903	0.1277
Standard Error	0.0607	0.0937	0.0530	0.0637	0.0675	0.0614
P-value	0.2773	0.0115	0.0000	0.0661	0.0052	0.0386
AWWH	1.0800	0.6592	0.9643	1.0466	1.0608	1.0546

Standard Error	0.1580	0.1691	0.1909	0.1597	0.1623	0.1589
P-value	0.0000	0.0002	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000
DOMCREDIT	0.0984	0.0536	0.1820	0.1594	0.1584	0.1541
Standard Error	0.0228	0.0311	0.0233	0.0226	0.0230	0.0226
P-value	0.0000	0.0869	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000
PRIVREVENUE	0.0595					
Standard Error	0.0094					
P-value	0.0000					
POESHARE		-0.2567				
Standard Error		0.0376				
P-value		0.0000				
PRIVEMP			0.3157			
Standard Error			0.0380			
P-value			0.0000			
PRIVSHARE				0.0995		
Standard Error				0.0350		
P-value				0.0048		
SMALL					0.0073	
Standard Error					0.0547	
P-value					0.8931	
LARGE						0.1555
Standard Error						0.0513
P-value						0.0027
Number of Observations	239	158	189	265	264	265
Number of Countries	19	17	17	19	19	19
R-squared	0.927	0.9525	0.772	0.599	0.589	0.601
Estimated Model	FE	FE	RE	RE	RE	RE
Hausman-statistics	24.207	27.401	7.097	8.686	7.4843	9.624

The estimation results for regressions of GDP per person employed (constant 1990 PPP \$) are reported in Table 4. All coefficients of privatization indicators are statistically significant (except SMALL) and take the expected signs. The coefficients of AWWH and DOMCREDIT are positive and statistically significant in all models while the coefficients of GROSFIXCAP and OPENNESS are positive and statistically significant in all models except Model 3 for GROSFIXCAP and Model 1 for OPENNESS.

Table 4. *Estimation Results Using GDP per Person Employed (Constant 1990 PPP \$) as a Dependent Variable (Transition Economies Sample)*

	1	2	3	4	5	6
Constant	4.7596	5.0044	3.9125	3.9431	4.1840	4.1956
Standard Error	0.5937	0.5733	0.7366	0.5959	0.5966	0.5859
P-value	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000
GROSFIXCAP	0.1834	0.5321	0.1050	0.3229	0.3610	0.3128
Standard Error	0.0718	0.0732	0.0661	0.0689	0.0697	0.0692
P-value	0.0114	0.0000	0.1143	0.0000	0.0000	0.0000
OPENNESS	0.0661	0.2402	0.4463	0.1176	0.1903	0.1277
Standard Error	0.0607	0.0937	0.0530	0.0637	0.0675	0.0614
P-value	0.2774	0.0115	0.0000	0.0662	0.0052	0.0386
AWWH	1.0800	0.6592	0.9644	1.0466	1.0608	1.0546
Standard Error	0.1580	0.1691	0.1909	0.1597	0.1623	0.1589
P-value	0.0000	0.0002	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000
DOMCREDIT	0.0984	0.0536	0.1820	0.1594	0.1584	0.1541
Standard Error	0.0228	0.0311	0.0233	0.0226	0.0230	0.0226
P-value	0.0000	0.0869	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000
PRIREVENUE	0.0595					
Standard Error	0.0094					
P-value	0.0000					
POESHARE		-0.2567				
Standard Error		0.0376				
P-value		0.0000				
PRIVEMP			0.3157			
Standard Error			0.0380			
P-value			0.0000			
PRIVSHARE				0.0995		
Standard Error				0.0350		
P-value				0.0048		
SMALL					0.0073	
Standard Error					0.0547	
P-value					0.8930	
LARGE						0.1555
Standard Error						0.0513
P-value						0.0027
Number of Observations	239	158	189	265	264	265
Number of Countries	19	17	17	19	19	19
R-squared	0.927	0.952	0.772	0.599	0.589	0.601
Estimated Model	FE	FE	RE	RE	RE	RE
Hausman-statistics	24.209	27.399	7.097	8.687	7.484	9.625

Table 5 shows the estimation results for regressions where gross value added at factor cost (constant 2000 US\$) divided by total employment is used as a dependent variable. All coefficients of privatization indicators are statistically significant (except SMALL variable) and take the expected signs. The coefficient of AWWH is positive and statistically significant across all models while the coefficients of GROSFIXCAP, OPENNESS, and DOMCREDIT are positive and statistically significant in all models except Model 3 for GROSFIXCAP, Model 2 for DOMCREDIT, and Model 1, 4 and 6 for OPENNESS.

Table 5. *Estimation Results by Using Gross Value Added at Factor Cost (constant 2000 US\$) Divided by Total Employment as a Dependent Variable (Transition Economies Sample)*

	1	2	3	4	5	6
Constant	3.8949	4.3849	3.2902	2.9581	3.2392	3.2274
Standard Error	0.6005	0.5619	0.7651	0.6274	0.6258	0.6154
P-value	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000
GROSFIXCAP	0.1749	0.5074	0.0991	0.3106	0.3540	0.3005
Standard Error	0.0726	0.0718	0.0658	0.0705	0.0711	0.0706
P-value	0.0169	0.0000	0.1340	0.0000	0.0000	0.0000
OPENNESS	0.0693	0.2220	0.4451	0.0939	0.1796	0.1033
Standard Error	0.0614	0.0918	0.0541	0.0668	0.0708	0.0639
P-value	0.2598	0.0170	0.0000	0.1614	0.0119	0.1073
AWWH	1.0304	0.5524	0.9057	1.0475	1.0501	1.0507
Standard Error	0.1598	0.1657	0.1994	0.1697	0.1720	0.1691
P-value	0.0000	0.0011	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000
DOMCREDIT	0.0937	0.0471	0.1796	0.1428	0.1415	0.1370
Standard Error	0.0230	0.0304	0.0232	0.0232	0.0235	0.0231
P-value	0.0001	0.1245	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000
PRIREVENUE	0.0555					
Standard Error	0.0095					
P-value	0.0000					
POESHARE		-0.2648				
Standard Error		0.0369				
P-value		0.0000				
PRIVEMP			0.2953			

Standard Error				0.0379		
P-value				0.0000		
PRIVSHARE					0.1019	
Standard Error					0.0358	
P-value					0.0049	
SMALL						-0.0007
Standard Error						0.0559
P-value						0.9897
LARGE						0.1640
Standard Error						0.0520
P-value						0.0018
Number of Observations	239	158	189	264	263	264
Number of Countries	19	17	17	19	19	19
R-squared	0.982	0.988	0.989	0.975	0.975	0.975
Estimated Model	FE	FE	FE	FE	FE	FE
Hausman-statistics	81.554	48.595	39.001	61.399	63.989	63.621

Robustness Tests

As a part of robustness test, we re-estimate our model without AWWH variable for the Turkic Republics sub-sample.⁷ The sub-sample includes 5 Turkic Republics of the former Soviet Union; namely, Azerbaijan, Kazakhstan, Kyrgyz Republic, Tajikistan, and Turkmenistan.⁸

By using unbalanced panel data and a sub-sample including Turkic Republics, we estimate the following multivariate fixed effect (FE) model:

$$\text{Productivity}_{it} = \alpha_{0i} + X_{it}'\beta + u_{it} \quad (1)$$

and the following multivariate random effect (RE) model:

$$\text{Productivity}_{it} = \alpha_0 + X_{it}'\beta + \varepsilon_i + u_{it} \quad (2)$$

where $X_{it}'\beta = \beta_1 \text{GROSFIXCAP}_{it} + \beta_2 \text{OPENNESS}_{it} + \beta_3 \text{DOMCREDIT}_{it} + \beta_4 \text{AWWH}_{it} + \beta_5 \text{PRIV}_{it}$

where it subscript stands for the i -th country's observation at time t for the particular variable. All variables are in logarithmic forms. α_{0i} represents country specific factors not considered in the regression, which may differ across countries but not within the country. ε_i is a stochastic term, which is constant through time and characterizes the country specific factors not

considered in the regression. u_{it} is error term of the regression. All variables are in logarithmic form.

Estimation results are reported in table 6, 7, and 8 for three different labor productivity indicators. Each table has 6 models for 6 different privatization indicators.

Table 6 provides estimation results for regressions of labor productivity per person (Geary Khamis PPPs). All privatization indicators have statistically significant coefficients with expected signs. The coefficient of DOMCREDIT is positive and statistically significant in all models and that of OPENNESS is positive and statistically significant in all models except Model 1 while the coefficient of GROSFIXCAP is not significant in all models.

Table 6. *Estimation Results Using Labor Productivity per Person (Geary Khamis PPPs) as a Dependent Variable (the Turkic Republics Sub-Sample)*

	1	2	3	4	5	6
Constant	8.1831	1.1378	4.4544	7.5349	8.5874	8.5034
Standard Error	0.2493	0.6512	0.7991	0.3484	0.3241	0.3716
P-value	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000
GROSFIXCAP	0.0487	0.7571	0.3061	0.2413	0.3225	0.2279
Standard Error	0.0921	0.1418	0.1226	0.1081	0.1170	0.1314
P-value	0.5986	0.0001	0.0166	0.0297	0.0080	0.0885
OPENNESS	0.1151	2.1879	0.1148	0.1110	0.0982	0.0939
Standard Error	0.0997	0.3731	0.1578	0.1343	0.1409	0.1613
P-value	0.2537	0.0001	0.4713	0.4121	0.4887	0.5629
DOMCREDIT	0.1796	0.4856	0.4014	0.3404	0.3470	0.3228
Standard Error	0.0358	0.0620	0.0572	0.0437	0.0459	0.0527
P-value	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000
PRIVREVENUE	0.1214					
Standard Error	0.0262					
P-value	0.0000					
POESHARE		-0.3463				
Standard Error		0.1790				
P-value		0.0751				
PRIVEMP			1.0828			
Standard Error			0.2035			

P-value	0.0000					
PRIVSHARE	0.3696					
Standard Error	0.0575					
P-value	0.0000					
SMALL	0.5141					
Standard Error	0.0900					
P-value	0.0000					
LARGE	0.5307					
Standard Error	0.1529					
P-value	0.0010					
R-squared	0.9384	0.9350	0.9069	0.9384	0.8874	0.8524
Estimated Model	FE	FE	FE	FE	FE	FE

The estimation results for regressions of GDP per person employed (constant 1990 PPP \$) are reported in Table 7. All coefficients of privatization indicators are statistically significant and take the expected signs. The coefficient of DOMCREDIT is positive and statistically significant across all models and that of OPENNESS is positive and statistically significant in all models except Model 1 while the coefficient of GROSFIXCAP is not significant in all models.

Table 7. *Estimation Results Using GDP per Person Employed (Constant 1990 PPP \$) as a Dependent Variable (the Turkic Republics Sub-Sample)*

	1	2	3	4	5	6
Constant	8.1831	1.1377	4.4544	7.5349	8.5874	8.5034
Standard Error	0.2493	0.6512	0.7990	0.3484	0.3241	0.3716
P-value	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000
GROSFIXCAP	0.0488	0.7570	0.3061	0.2413	0.3225	0.2279
Standard Error	0.0920	0.1418	0.1225	0.1081	0.1170	0.1314
P-value	0.5984	0.0001	0.0166	0.0297	0.0080	0.0885
OPENNESS	0.1151	2.1877	0.1148	0.1110	0.0982	0.0939
Standard Error	0.0997	0.3731	0.1578	0.1343	0.1409	0.1613
P-value	0.2536	0.0001	0.4712	0.4120	0.4886	0.5629
DOMCREDIT	0.1796	0.4856	0.4014	0.3404	0.3470	0.3228
Standard Error	0.0358	0.0619	0.0572	0.0437	0.0459	0.0527
P-value	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000

PRIREVENUE	0.1214					
Standard Error	0.0262					
P-value	0.0000					
POESHARE	-0.3463					
Standard Error	0.1790					
P-value	0.0751					
PRIVEMP				1.0828		
Standard Error				0.2035		
P-value				0.0000		
PRIVSHARE					0.3696	
Standard Error					0.0575	
P-value					0.0000	
SMALL						0.5141
Standard Error						0.0900
P-value						0.0000
LARGE						0.5307
Standard Error						0.1529
P-value						0.0010
R-squared	0.9384	0.9350	0.9069	0.8977	0.8874	0.8524
Estimated Model	FE	FE	FE	FE	FE	FE

Table 8 presents the estimation results for regressions of gross value added at factor cost (constant 2000 US\$) divided by total employment. All coefficients of privatization indicators are statistically significant and take the expected signs. Statistically significant positive coefficients for DOMCREDIT in all modes are found. The coefficient of OPENNESS is positive and statistically significant in all models except Model 1 while the coefficient of GROSFIXCAP is not significant in all models.

Table 8. *Estimation Results Using Gross Value Added at Factor Cost (constant 2000 US\$) Divided by Total Employment as a Dependent Variable (the Turkic Republics Sub-Sample)*

	1	2	3	4	5	6
Constant	6.5947	9.2928	4.2653	6.1939	6.9568	6.8561
Standard Error	0.2136	0.6529	0.6420	0.2740	0.2588	0.2802
P-value	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000

GROSFIXCAP	0.0159	0.6180	0.2544	0.2455	0.2981	0.2493
Standard Error	0.0841	0.1422	0.0985	0.0866	0.0966	0.1020
P-value	0.8506	0.0008	0.0134	0.0067	0.0034	0.0183
OPENNESS	0.0257	1.5282	0.0061	0.0168	0.0275	-0.0699
Standard Error	0.0909	0.3741	0.1268	0.1106	0.1201	0.1288
P-value	0.7787	0.0013	0.9617	0.8793	0.8193	0.5901
DOMCREDIT	0.1731	0.3520	0.3326	0.3164	0.3230	0.3114
Standard Error	0.0364	0.0621	0.0459	0.0384	0.0416	0.0451
P-value	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000
PRIREVENUE	0.0764					
Standard Error	0.0235					
P-value	0.0022					
POESHARE		-0.2714				
Standard Error		0.1795				
P-value		0.0545				
PRIVEMP			0.7044			
Standard Error			0.1635			
P-value			0.0001			
PRIVSHARE				0.2677		
Standard Error				0.0458		
P-value				0.0000		
SMALL					0.3471	
Standard Error					0.0747	
P-value					0.0000	
LARGE						0.4600
Standard Error						0.1309
P-value						0.0010
R-squared	0.9735	0.9415	0.9588	0.9620	0.9552	0.9483
Estimated Model	FE	FE	FE	FE	FE	FE

Thus, estimation results for the sample including the Turkic Republics perform better than the sample including transition countries as far as privatization indicators concern.

For further robustness tests, 1) Models are re-estimated by using lagged variables, including some time dummies that control for changing macro-economic environment during the long period of transition, and including

regional dummies. 2) We make distinction between Central and Eastern Europe (CEE) transition countries and the former Soviet Union (CIS) transition countries since these two regions have different paths regarding restructuring, growth and labor adjustment. 3) Besides three labor productivity indicators, we estimated our models by using total factor productivity as dependent variable. Main findings remain unchanged.

Overall, results indicate that privatization contributes to increase in labor productivity in transition economies and the Turkic Republics for the years between 1989 and 2008. The results support the firm level studies on the relationship between privatization labor productivity and macro level studies on and the relationship between privatization and economic growth.

Conclusion

The ownership structure of the Eastern and Central European (CEE) and the former Soviet Union (CIS) countries has changed rapidly and significantly with the breakup of the Soviet Union and the start of market-oriented reforms in many former socialist economies. The effects of privatization have been widely discussed among economists and policy makers. This study empirically examines the explanatory power of privatization on labor productivity. By using three labor productivity indicators and six privatization indicators, we test the hypothesis that privatization contributes to increase in labor productivity in transition economies. A positive and statistically significant correlation between privatization and labor productivity is found. The hypothesis is also tested for the Turkic Republics sub-sample of transition economies. The estimation results for the sample including the Turkic Republics perform better than those of transition economies. Thus, privatization has a positive and significant effect on labor productivity in transition economies including the Turkic Republics.

Results of the study also have policy implications. Studies on management practices in transition countries (see for example Bloom et al. 2012) indicate that average management practice scores of the Turkic Republics such as Uzbekistan and Kazakhstan are below developing countries such as India and poor management practices disrupt the development of these countries. Further implementation of privatization and structural reforms seem to be most promising policy measures in order to attain higher productivity gains

in the Turkic Republics. Increasing share of private sector could be thorough either the entry of new firms or privatization of state owned firms. The evidence assembled in this study suggests a positive impact of increasing share of the private sector through privatization on labor productivity. Hence empirical results point out a positive impact of privatization and increasing share of the private sector through privatization on labor productivity.

Notes

1. If a transition country has a lot of entry of de novo private firms but a slow privatization effort, we would get large shares on the private indicators and a low share on the public indicators. Thus, positive coefficients of the former indicators tell us nothing about the impact of privatization; they just indicate that an economy with a larger private sector has larger aggregate labor productivity. In this case, what really matters is the size of the private sector and not privatization per se.
2. The available data do not differentiate the source of enlargement of private sector such as privatization and the new entry. Further research should be conducted on this subject upon data availability.
3. See Kaufmann and Siegelbaum (1997) for the review of privatization methods implemented in transition countries.
4. The total amount of privatization proceeds and privatization methods could each matter. Ideally, we want to see the effect of each separately. However, the available data do not allow this.
5. Note that numbers in Table 3 and Table 4 looks like similar. However, numbers differentiate generally after third digits. Since we only report until fourth digits, numbers in both tables looks like similar except column 1 in both tables.
6. On the other hand, if the increase in the share of private sector is due to the facilitation the entry of new private firms instead of privatization SOEs, then positive coefficients of PRIVEMP and PRIVSHARE and negative coefficient of POESHARE can be interpreted as increasing share of the private sector through the entry of new private firms, i.e. liberalization, have positive impact on labor productivity.
7. We exclude AWWH in order to increase the number of observations and countries. Otherwise, we don't have enough data to make robust estimation (2 countries and 5 observations). Azerbaijan, Tajikistan, and Turkmenistan are not in our main sample including 19 transition countries due to data unavailability for these countries.
8. Our sample doesn't include Uzbekistan since Domestic Credit data is not available for it.

References

- Ades, Alberto and Rafael Di Tella (1999). "Rents, Competition and Corruption". *American Economic Review* 89: 982-993.
- Bai et al. (2009). "How Does Privatization Work in China?". *Journal of Comparative Economics* 37 (3): 453-470.
- Belorgey, Nicolas et al. (2006). "Determinants of Productivity per Employee: An Empirical Estimation Using Panel Data". *Economics Letters* 91 (2): 153-157.
- Bennett, John et. al. (2004). *Privatization Methods and Economic Growth in Transition Economies*. FEEM Working Paper No. 105.04, Cass Business School Research Paper.
Available at http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=569141
- Bennett, John et al. (2007). "Methods of Privatization and Economic Growth in Transition Economies". *Economics of Transition* 15 (4): 661-683.
- Bjorvatn, Kjetil and Tina Soreide (2005). "Corruption and Privatization". *European Journal of Political Economy* 21: 903-914.
- Bloom, Nicholas et al. (2012). "The Land That Lean Manufacturing Forgot? Management Practices in Transition Countries". *Economics of Transition* 20 (4): 593-635.
- Boardman, Anthony and Aidan Vining (1989). "Ownership and Performance in Competitive Environments: A Comparison of the Performance of Private, Mixed, and State-owned Enterprise". *Journal of Law and Economics* 32: 1-33.
- Brown, J. David et al. (2004). *Does Privatization Raise Productivity? Evidence from Comprehensive Panel Data on Manufacturing Firms in Hungary, Romania, Russia, and Ukraine*. Upjohn Institute Staff Working Paper 04-107.
- Brown, J. David et al. (2016). "Where Does Privatization Work? Understanding the Heterogeneity in Estimated Firm Performance Effects". *Journal of Corporate Finance* 41: 329-362.
- Boycko, Maxim et al. (1996). "A Theory of Privatization". *Economic Journal* 106 (435): 309-319.
- Cieslik, Andrzej and Monika Tarsalewska (2013). "Privatization, Convergence, and Growth". *Eastern European Economics* 51 (1): 5-20.
- Dessy, Orietta and Massimo Florio (2004). *Workers' Earnings in the UK Before and After Privatization: A Study of Five Industries*. Università di Milano Dipartimento di Economia Politica e Aziendale Working Paper 2004-13.
http://www.aiel.it/Old/bacheca/MODENA/PAPERS/dessy_florio.pdf (Access Date: 01.06.2015)
- Djankov, Simeon and Peter Murrell (2002). "Enterprise Restructuring in Transition: A Quantitative Survey." *Journal of Economic Literature* 15 (3): 739-792.
- Estrin, Saul et. al. (2009). "The Effects of Privatization and Ownership in Transition Countries". *Journal of Economic Literature* 47 (3): 699-728.

- Gronblom, Sonja and Johan Willner (2008). "Privatization and Liberalization: Costs and Benefits in the Presence of Wage-Bargaining". *Annals of Public and Cooperative Economics* 79 (1): 133-160.
- Kaufmann, Daniel and Paul Siegelbaum (1997). "Privatization and Corruption in the Transition Economies". *Journal of International Affairs* 50 (2): 419-58.
- Kocenda, Evzen and Jan Hanousek (2011). "Effects of the Czech Firms Break-Up on Their Profitability and Productivity". *Politická Ekonomie* 59 (5): 579-598.
- Sheshinski, Eytan and Luis F. Lopez-Calva (2003). "Privatization and Its Benefits: Theory and Evidence". *CESifo Economic Studies* 49 (3): 429-459.
- Shi, Wendong and Jingwei Sun (2016). "The Impact of Privatization on Efficiency and Profitability: Evidence from Chinese Listed Firms, 2001-2010". *Economics of Transition* 24 (3): 393-420.
- Shleifer, Andrei and Robert W. Vishny (1994). "Politicians and Firms". *The Quarterly Journal of Economics* 109: 995-1025.
- Stiglitz, Joseph (2002). *Globalization and Its Discontents*. New York, NY: W.W. Norton & Company Press.
- Vuksic, Goran (2016). "Effects of Private Ownership, Trade, and Foreign Direct Investment on Labor Productivity Growth in Transition Countries: Evidence from the Croatian Manufacturing Industry". *Emerging Markets Finance and Trade* 52 (2): 322-335.
- Zinnes, Clifford et al. (2001). *The Gains from Privatization in Transition Economies: Is 'Change of Ownership' Enough?* IMF Staff Papers, 48, Special Issue: 146-170. Washington DC: IMF.

Geçiş Ekonomilerinde ve Türki Cumhuriyetlerde Özelleştirmenin Emek Verimliliği Üzerindeki Etkisi*

Rasim Yılmaz**

Julide Yalçınkaya Koyuncu***

Öz

Bu makalede çeşitli özelleştirme göstergeleri ile emek verimliliği arasındaki ilişki incelenmiştir. 1989-2008 yıllarını ve 19 geçiş ekonomisini kapsayan panel veri seti, üç emek verimliliği göstergesi ve altı özelleştirme göstergesi kullanmak suretiyle, geçiş ekonomilerinde özelleştirmenin verimliliğin artmasına katkı sağladığı hipotezi test edilmiştir. Özelleştirme ve emek verimliliği arasında pozitif korelasyon tespit edilmiştir. Araştırma sonuçları, özelleştirmenin geçiş ekonomilerinde verimliliği artırdığına işaret etmektedir. Sonuçlar ayrıca, özel sektörün gelişiminin yeni özel firmaların piyasaya girmesinden ziyade devlete ait firmaların özelleştirmesiyle yoluyla sağlandığı durumun emek verimliliğini olumlu etkileyeceğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler

Emek Verimliliği, Özelleştirme, Etkinlik, Geçiş Ekonomileri, Türki Cumhuriyetler

* Geliş Tarihi: 21 Aralık 2015 – Kabul Tarihi: 11 Mayıs 2017

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:

Metin içi: (Yılmaz ve Koyuncu2018: Sayfa No)

Kaynakça:Yılmaz, Rasim – Yalçınkaya Koyuncu, Julide. (2018).The Impact of Privatization on Labor Productivity in Transition Economies and the Turkic Republics. *bilig, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* Sayı 85: 257-281

** Prof.Dr., Namık Kemal Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, Tekirdağ/TÜRKİYE
rasimyilmaz@nku.edu.tr

*** Doç.Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, Bilecik/TÜRKİYE
Julide.yalcinkaya@bilecik.edu.tr

Влияние приватизации на производительность труда в переходных экономиках и тюркских республиках*

Расим Йилмаз**

Жулиде Ялчинкая Коюнжу***

Абстракт

В данной статье изучена взаимосвязь между различными показателями приватизации и производительностью труда. Используя панельный набор данных, охватывающий 19 стран с переходной экономикой в период с 1989 по 2008 гг. и используя три индикатора производительности труда и шесть показателей приватизации, авторы протестировали гипотезу о том, что приватизация способствует повышению производительности в странах с переходной экономикой. Была определена статистически значимая положительная корреляция между приватизацией и производительностью труда. Результаты показывают, что приватизация положительно влияет на производительность в странах с переходной экономикой. Результаты также свидетельствуют о том, что развитие частного сектора оказывает положительное влияние на производительность труда более за счет приватизации государственных предприятий, а не за счет выхода на рынок новых частных фирм.

Ключевые слова

Производительность труда, приватизация, эффективность, страны с переходной экономикой, тюркские республики

* Поступила в редакцию: 21 декабря 2015 г.– Принято в номер: 11 мая 2017 г.
Вы можете сослаться на данную статью следующим образом:

В тексте: (Yılmaz ve Koyuncu 2018: страница)

Литература: Yılmaz, Rasim – Yalçınkaya Koyuncu, Julide. (2018). The Impact of Privatization on Labor Productivity in Transition Economies and the Turkic Republics. *bilig, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* Sayı 85: 257-281

** Проф., д-р, Университет Намыка Кемаля, факультет экономики и управления, кафедра экономики, Текирдаг / Турция
rasimyilmaz@nku.edu.tr

*** Доц., д-р, Университет Шейха Эдебали, Биледжик, факультет экономики и управления, кафедра экономики, Биледжик / Турция
Julide.yalcinkaya@bilecik.edu.tr

Sibir Kırgızlarının Devlet ve Siyasi Yöneticisi: Erenak Bek*

Oljobay Karatayev**

Abstract

Erenak Bek, ünlü Kırgız knyazı İşey Mergen'in üçüncü oğlu, Nomçu Bek'in torunu, Yenisey'deki Kırgız Devleti'ni oluşturan Altısar ulusunun yöneticisidir. Yazılı kaynaklarda Kırgızların önemli bir soyundan geldiği belirtilir. Diğer yandan Erenak Bek'in XVII. yüzyılın ikinci yarısında Sibir (Minusin) Kırgızlarını birleştiren yönetici olduğu aşikârdır. Bu bağlamda Sibir Kırgızlarının yöneticisi Erenak Bek'in, Cungan Hanı Senge-Tayşa ve ondan sonra tahta geçen Galdan Boşoktu Han'ın siyasi desteğiyle dağınık olan Kırgızları ve onların Kıştımlarını (Kırgızların emri altındaki boylar) bir devlet altında topladığı, Ruslara karşı önemli faaliyetlerde bulunduğu ve kazanımlar sağladığından bahsetmek mümkündür.

Keywords

Kırgız, Sibiryâ bölgesi, Yenisey Kırgızları, Kızıl Car, Altan Hanları, Cungarlar

* Geliş Tarihi: 24 Ağustos 2015 – Kabul Tarihi: 15 Aralık 2016

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:

Metin içi: (Karatayev 2018: Sayfa No)

Kaynakça: Karatayev, Oljobay. (2018). Sibir Kırgızlarının Devlet ve Siyasi Yöneticisi: Erenak Bek. *bilig, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* Sayı 85: 283-297

** Prof. Dr., Kastamonu Üniversitesi, Tarih bölümü, Kastamonu/Türkiye
okaratayev@gmail.com

XVII. yüzyıl ortalarında Güney Sibirya bölgesinde yeni askeri, siyasi ve ekonomik gelişmeler ortaya çıkmıştır. Bu sırada Rusların sınırları doğuya, sonrasında Sibirya bölgesinin güney taraflarına kadar genişlese de, Moğolistan'da Altan-Handar yönetimi yer almıştır. Bu süreçte Moğol Altay'ı ve Çin Altay'ı bölgesinde (1635) Cungan Hanlığı tarih sahnesine çıkar.

Bu dönemde askeri, siyasi, ekonomik ve insan kaynakları yönünden güçlü devletlerin ortasında kalmış olan Yenisey Kırgızlarında bağımsızlık mücadelesi kendini hissettirir. Böyle bir durum Erenak-Bek'in siyasi lider olmasıyla güç kazanır. Ünlü tarihçi, Profesör S. Bahruşin, XVII. yüzyılda Yenisey Kırgızlarının lideri hakkında şöyle demektedir: “*Erenak iyi insan, ileriye görebilen ve inisiyatif kullanan bir liderdir*” (Bahruşin 1955: 49). Erenak Bek, ünlü Kırgız knyazı İşey Mergen'in üçüncü oğlu, Nomçu Bek'in torunu, Yenisey'deki Kırgız Devleti'nin (XVII) Altısar ulusunun hükümdarı ve Bek'idir. Yazılı kaynaklarda atalarının Kırgızların soylu boylarından biri olduğu belirtilir. Erenak Bek XVII. asrın ikinci yarısında Sibir (Minusin) Kırgızlarını birleştiren önemli şahsiyet ve yönetici olarak kendini göstermektedir (Potapov 1952: 45). Babası İşey Mergen, Rusların Kırgız Devleti'ne saldırılarına (1627 yıllarından başlayarak) karşı başarılı mukavemet gösteren Kırgız Devleti'nin büyük knyazı olarak bilinir. Erenak Bek'in doğduğu yıl kesin olarak belli olmamakla birlikte, kaynaklarda onun Cungarya'da eğitim aldığı ileri sürülmektedir. Öyle ki, Ruslara Oyrot-Kalmukça mektuplar yazmıştır. 1687 yılında Halha Moğolları ile yapılan çarpışma sırasında şehit düşmüştür. Hakasların tarihi folkloründe “Ocen Beg”, “Ucen Beg” adı ile tanınmaktadır (Butanayev ve Butanayeva 2001: 90). Rus kaynaklarında İrenak İşeyev, İrenyak, “Kırgız Knyazı Ernak İşeyoğlu” adlarıyla anılmaktadır (Abdıkalkov 1968: 67-70).

Büyük kardeşi Yuruk, tutsak olarak Moskova'da, Rus Çarı'nın (Romanov'lar sülalesi 1612 – 1917) sarayında alıkonulur ve İvan adı verilerek Hristiyanlaştırılır. Daha sonra Yuruk Krasnoyarsk şehrine gelip Ruslarla beraber kardeşi Erenak'a karşı savaşır (Butanayev ve Butanayeva 2003: 176). Hakas etnografı V. Y. Butanayev'in dediğine göre Erenak Bek'in Batur Yayzan, Munzak, Yabalak, İtpala Medeçi adlı dört kardeşi vardı. Şöhreti Altay taraflarına kadar uzanan Erenak “yönetici”, “hükümdar” anlamına gelmektedir (Butanayev 2006: 8). Erenak Bek'in il eşi olan Moğol kraliçesinden Çağun, Korçun, Şapa, son eşinden ise Hargin, Çogun adlı oğulları ve Altınak Kaşka vs. kızları vardı. Oğlu Korçun, Erenak Bek şehit düştükten sonra iktida-

ra gelir. 1692-1694 ve 1698-1700 yıllarında Rusların Krasnoyarsk, Tomsk, Kuznetsk, Yeniseysk kaleleri ve onun etrafındaki Rus köylerine seferler düzenler. Babası Erenak'ın yaptığı işleri devam ettirir. Korçun ise, 1703'te Yenisey Kırgızlarının Cungarya'ya göç etmesini sağlar (Boronin 2002: 55). Knyaz Korçun, babası gibi ihanet edenleri acımasızca cezalandırıp, katı bir düzen kurar (Butanayev 2006: 6).

Sibir Kırgızlarının hükümdarı Erenak Bek, Cungar Hanı Senge Tayşa ve ondan sonra tahta geçen Galdan Boşoktu Han'ın yardımıyla dağınık Kırgız uluslarını ve onların Kıştımlarını bir çatı altında devlet olarak birleştirmiştir. Onun döneminde Kırgız Devleti ya da Sibir Kırgızları'nın devleti, Cungar devleti ile iyi ilişkilerde bulunur ve müttefik olarak hareket eder. Aynı zamanda Yenisey Kırgız yöneticileri, Cungar Hanları ve Moğol Altan Hanları ile akrabalık ilişkileri kurarlar.

Erenak Bek'in öncelikli amacı Rusların Güney Sibiry'a bölgesine seferlerini durdurmak idi. Neticede döneminde, Yenisey Kırgızlarını ve onların kıştımlarını birleştirip siyasi bir güç oluşturarak Rusların bu bölgeyi işgal etme girişimlerini durdurmaya başladı. Erenak bütün gücünü, tecrübesini ve aklını Kırgız Devleti'ni ve Kırgızların Güney Sibiry'daki etkisini güçlendirmeye harcadı. Nitekim o sıralarda Kırgız uluslarının sınırları ile komşu olan Moskova Devleti ile bir takım sorunlar ortaya çıkmıştı. Erenak Bek, Kırgız etno-siyasi birleşimini kurarken, diğer yandan kıştımların topraklarını korumaya çalışmıştır. Dış siyasette Ruslara karşı mücadele içinde olan Erenak Bek, Cungarya'nın desteğinden yararlanıp, Cungar hanları ile iyi ilişkilerde bulunmuştur (Butanayev ve Butanayeva 2003: 165).

O, askeri seferlerde kendini stratejist, hilekâr diplomat olarak gösterdi. Tarihi kaynaklarda devlete ihanet edenleri acımasızca cezalandırıp darağacına astırdığından bahsedilir (Butanayev 2009: 168). Moğollar'ın Altan Handar Devleti, Cungar Hanlığı tarafından yok edilmeden bir yıl önce (1666), Erenak, Yenisey Nehri'nden 330 askeri ile geçip Rusya'nın itaatini kabul eden önceki Kırgız kıştımlarına saldırıp, Rus Kazaklarının kurmuş olduğu Udin Kalesi'ni ele geçirip ateşe vermiştir. Rus Kazak elebaşı Yelisey Tyumentsev, 100 piyade asker ile gemilere binip Yenisey'i geçerek Erenak'ın peşinden gelip savaşmıştır. Bu savaşta (İştyul 2 Eylül 1666) Erenak Bek, esir düşen Rus tutsakları, ganimetlerini ve silahlarını bırakıp gitmeye mecbur bırakmıştır. Bu, Kırgız ve Ruslar arasında yapılan ilk savaştır (Butanayev 2009: 168).

Aynı yılda Kızıl Car'lı (Krasnoyarsk) Rus askeri G. P. Nikitin, "Kırgız Devleti'ne" elçilerini göndermiştir. Erenak'ın ağabeyi Aykan İşeyev, Ruslara boyun eğmiş, Kırgız kıştımlarından Senge-Tayşi'ye vergi vereceklerini söylemiştir. Rus elçileri, kendi ağabeyinin yanında olan Erenak'ın ağabeyine destek vererek Rus elçilerini sıkıştırıp onlara ağır sözler söylediğini kayıt altına almışlardır. Erenak'ın ulusuna (Altır ulusu) gönderilen Rus elçileri Roman Starkov ile Stepan Bobarikinler Kırgızların elçilere düşmanca davrandıklarını ve isteksizce kabul ettiklerini belirtirler (Abdıkalkov 1968: 101). Böyle davranmalarının sebebi, Rusların Moğollarla olan mücadelede Kırgızlara verdiği sözleri yerine getirmemeleridir. Aynı zamanda Ruslar, Moğol Altan Hanı Lodjan'dan Erenak'ı yakalayıp, Ruslara göndermesini istemişlerdir. Kırgızlar Ruslarla yapılan görüşmelerde, onların verdikleri sözleri tutmadıklarını, ayrıca Tomskili Ruslarının cimri olduklarını bildirirler.

Mayıs 1667'de Erenak Bek, müttefik olan Cungarların yardımıyla Kızıl Car Kalesi'ne sefer düzenlemiştir. Ruslar, casuslardan bu seferin yapılacağını öğrendiği için hazırlıklı idiler. 13 Mayıs 1667 tarihinde başlayan şehir muhasarası sırasında, Ruslar, kaleye yerleşen 125 asker, 48 gönüllü asker, 17 Tatar ve Yenisey'den gelen 9 askerini kaybetmişlerdir. Ruslar tarafından toplamda 199 asker öldürülmüştür. Bu sırada Kızıl Car Kalesi'nin etrafındaki köylerin hepsi ateşe verilir ve at ve inekler savaş ganimeti olarak Kırgızların eline geçer. Ama Kırgızlar şehri ele geçirememişlerdir. Kırgızlar tutsakları değiştirdikten sonra, şehri kuşatmaktan vazgeçmişlerdir. Aynı yılın Eylül ayında Erenak, Kızıl Car Kalesi'ne yeni bir sefer düzenleyip kalenin etrafındaki köyleri ateşe vermiş, Ruslar ile Kırgızlar arasında kaleyi ele geçirmek için büyük savaş olmuştur. Savaş sonunda kaledeki 376 Rus'un 194'ü öldürülmüştür. Ganimet olarak pek çok askerin silahları alınmıştır. Kırgızların bu savaşta kaç asker kaybettikleri hakkında herhangi bir bilgi yoktur. 1668'de Matvey Rjitskiy başkanlığındaki Rus elçileri Cungar Hanı'na Erenak Bek'in yaptığı seferleri ve onun sonuçları hakkında hoşnutsuzluklarını bildirmiş olmasına karşın Cungarlar bunu umursamamıştır (Abdıkalkov 1968: 103).

Burada üzerinde durmamız gereken husus, Yenisey Kırgızlarından uzakta yaşayan Cungarların, Kırgız Devleti'nin iç işlerine karışmamasıdır. Onların arasındaki birlik sadece askeri ilişkilerle sınırlıydı. 1669 yılında Erenak, Ruslar ile ilişki kurmaya başlar. Bunun sebebi şudur: Kırgızlar önceki kıştımlarından yasak (vergi) toplayan Rusları esir alıp, onları Erenak Bek'e gö-

türür. Kırgız hükümdarı tutsakları serbest bırakıp onlara Ruslar ile barış anlaşması yapmaya hazır olduğunu söyler ve Ruslara kendi elçilerini gönderir. Kızıl Car Kalesi'nin Askeri Komutanı Erenak'ın amacını iyice öğrenmek için Yakov Zıryan'ı Kırgızlara tekrar göndermiştir. Ama Kırgızlara gelen Cungar vekili Kiliçin Koşioçin, bu konuşmanın yapılmasını engellediği için barış anlaşması yapılamamıştır. Erenak Bek, Cungar vekili varken Ruslar ile konuşmadan vazgeçer. Cungar Hanı Galdan Boşoktu, (1671-1697) aynı zamanda Çinliler ve onların taraftarları olan Halha Moğolları, bir taraftan ise Kazak ordularıyla savaştığı için kuzey taraftaki sınırları sağlam tutmak amacıyla Erenak Bek'in yürüttüğü siyasete karışmıyordu. Bu siyaset Tsevan-Rabdan'ın (1697-1726) devrinde de devam etmiştir (Boronin 2002).

1670'te Erenak, yeni sefere hazırlık yapmaya başlamıştır. Seferin asıl sebebi, Ruslara boyun eğmiş Kırgız kıştımlarını tekrar kendine boyun eğdirmektir ama Erenak Bek ve Tubin Knyazı Talay'ın birleşmiş askerleri az olduğu için Cungarlardan asker yardımı istemeye mecbur kalmıştır. Cungar Hanlığı'nda iktidar değişikliği yaşandığı için Kırgızlar, askeri yardımı zamanında alamamışlardır. O zamanlar Cungar Hanlığı'nda Senge Tayşa öldürülüp taht kavgası başlamıştır. 1671'de Erenak Bek önce Kırgızlara bağlı olan Kaçin ve Arinlerden Cungar Hanı Galdan'ın adına vergi vermesini talep etmiştir. 26 Temmuz 1671'de Kızıl Carlı asker, Rus Çarı'ndan Kırgız ve Tubinler'i durdurmak ve onlara sefer yapmak için onların topraklarında kale yapılmasını istemiştir. Aynı zamanda Erenak Bek kıştımları kendine boyun eğdirmek amacından vazgeçmemiştir. Onun isteğiyle Kırgız Devleti'ne yardıma Cungar askerleri gelir (Boronin 2002: 55-68). 9 Ekim 1672 tarihinde A. İ. Sumarkov, Rusya'ya boyun eğmesi için Kırgızların ant içmesini istemiştir. Erenak Bek Galdan Boşoktu Han için Kaçin ve Arinlerden vergi (yasak) alacağını ve Ruslara savaş açacağını söyleyerek tehdit eder (Çertıkov 2006: 15). 1673'te Kırgız ve Cungarların birleşen askerleri sefere çıkarlar. Birinci grup Erenak ve Dolcin Tayşa başta olan askerler 15 Eylül'de Kuznetsk'de, ikinci grup ise Altısar boyunun hükümdarı Şandı Sençikenev başında olan askerler Tomsk'da, daha sonra Kırgızlar Yenisey uyezdine (Yeniseysk kalesi) sefer yaparlar.

Ruslar 1675'te Abakan nehrinin aşağı kolundaki Karagas (Sosnoviy) adasına askeri garnizon kurmuşlardır. Erenak bu garnizonu almak için iki kere saldırıya da başarıya ulaşamaz. Aynı yıl Kırgızlar yeni kurulmuş Karaul Ka-

lesi'ne akınlar yapmışlardır. 1675-1676 yıllarında Erenak Bek iki defa Cuncarya'daki Han Sarayı'na davet etmişlerdir. 1677'de Kızıl Car'a yeni tayin edilen komutan D. G. Zagryajskiy Kırgızlara, Rusya Devleti'ne boyun eğmesini tekrar teklif eder. Kırgızlar bu teklifi kabul etmezler. 1677'de Erenak Bek, Tomsk ve Kızıl Car şehirlerine yeni anlaşma yapmak için elçileri göndermiştir. Görüşmeler devam eder ve Kızıl Car'da anlaşma belgesi hazırlanmaya başlamıştır. Bu durum Kızıl Car valisinin istediği gibi olmamış ve anlaşmanın esasları Erenak Bek'in istediği şekilde gelişmiştir. Yeni yapılmış anlaşmaya göre, iki taraf eşit sayıldı. Anlaşma gereği tutsaklar özgür bırakılacak ve iki taraf birbirine karşı silah kullanmayacaktı. Antlaşma Erenak Bek'in babası İşey Mergen'in 1642'de ant içtiği yer olan Tooçak Nehri'nde yapılır (Abdıkalkov: 64-106). Bütün boyların emirleri kendi boyları adına ant içerler. Erenak Bek, Rus Çarı'na elebaşı Koltsov aracılığı ile Moğol dilinde yazılmış mektubunu gönderir. Mektubunda özetle savaşın çıkmasına buraya göç eden Rusların sebep olduğunu, yapılan anlaşmaya göre iki tarafın görevlerinin eşit sayıldığını bildirir. Kısıtlımlardan alınan vergilerin ne kadar olacağı, ödeme koşulları, kalenin kurulmasında Rusların talepleri hakkında mektupta hiçbir şey bahsedilmez. Bu, onun çok ince bir siyasetçi olduğunu gösterir. Sibiry halklarını yeni devirdeki tarihi üzerinde çalışan ünlü tarihçi S. V. Bahruşin şöyle demektedir: "1678'deki anlaşma Kırgız Knyazi'nin büyük zaferi olarak ifade edilebilir. Çünkü, Cuncarların askeri yardımıyla Erenak Bek Ruslar ile onun babası ve babasının kardeşi 1627'den beri yürürlükte olan yasak ile değil, eşit haklara sahip müttefik ilişkisi kurmayı başarmıştır" (Bahruşin 1959: 78-80). 1678 yılında Erenak Bek, Tomsk şehrine kendi vekilini göndermiş ve aynı yıl kendisi Cuncarya'ya gidip gelmiştir. 1678'de yapılan anlaşmanın geçerliliği yoktu. Moskova iktidarı Güney Sibiry bölgesine kaleleri kurmak için Erenak Bek'ten izin almamışlardı. 1679'da Rus Çarı, Tuba topraklarına kale kurma emrini vermiştir. Sibiry'daki Tomsk, Kızıl Car, Yeniseysk ve Kuznetsk şehirlerinde bulunan Rusların askeri güçleri, Tomskili Boyarların nesillerinden olan Roman Starkov'un bayrağı altında birleşmiştir. Askeri seferi 10 Ağustos tarihinde gerçekleştirme konusunda anlaşılırlar. Ama bu planı önceden öğrenmiş olan Erenak ve ona bağlı kabile beyleri Kızıl Car Kalesi'nin etrafındaki köyleri yağmalarlar. Kırgızlar köyleri ateşe verip askerleri, çiftçileri aileleri ile birlikte rehin alırlar. Kaçın, Yastın ve Bohtinli yasak ödeyenler (toplamda 171 insan) esir düşer. Kızıl Car Kalesi üç gün muhasara edilir fakat ele

geçirilemez. Kaleyi ele geçiremeyen Kırgızlar kendi topraklarına dönerler. Bu hareketiyle Erenak Bek, Rusların hazırlamış olduğu oyunları bozmuştur. Askerbaşı (voyevoda) Zagryajskiy Tomsk ve Yeniseysk kalelerinin yardımı olmadan Erenak Bek ile savaşamayacağını anlar. Bu yüzden Ağustos ayına planlanmış askeri sefer gerçekleşmez. Aynı zamanda Erenak Bek Kırgız, Altır, Tubin, Totor Tatarları, Baykotov, Arin, Kaçınler v.b. kıştımlardan asker toplayıp Kızıl Car'a sefer düzenler. Kırgızlar Eylül ayında Kızıl Car'ı Yenisey nehrinin iki tarafından geçip kuşatırlar. 16 köy, 143 haneyi ateşe verirler. 14 Eylül tarihinde savaş akşama kadar devam eder. Top mermilerine dayanamayan Kırgızlar sonunda geri çekilir. Erenak, Kızıl Car'ın etraflarında yaşayan kıştımları beraberinde götürür.

1680 yılında Çar'ın emrini yerine getirmek, Kırgızların seferlerine karşılık vermek için Sibiryalı askerlere başkomutanlık yapan Roman Starkov Kırgızlara sefer düzenler. Erenak her türlü hileleri kullanarak Rus askerlerini bozguna uğratar. Savaşın durması ve iki tarafı barıştırmak için Cungan vekilleri Ruslara üç defa gider. Onlarla beraber giden silahsız Kırgızların birisi Ruslar tarafından haince öldürülür. Kötü haberi duyan Erenak geri çekilir. 10 Şubat tarihinde Ruslar ikinci sefere çıkarlar ve Erenak onlara barış teklif eder.

Kırgızlar Rus Çarı ile Cunganlardan başkalarıyla beraber savaşacağız diye anlaşır. Ruslar, Kırgızların eline geçen 10 topu geri vermesini ve bunların yapılması için emanet tutsak göndermesini ister. Görüşmeler çok ağır geçer. Anlaşmanın şartlarını yapmak istemeyen Erenak Bek, Ruslara uzak akrabasını gönderir. Ruslar Kırgızlara ganimet olan 10 topu geri almadan dönerler. Yakın akrabasını emanet olarak vermek istemeyen Erenak yasak (vergi) toplamak için Ruslardan 5-6 insan bırakmasını isteyip, konuşmaları devam etmeden gider. Rusların atlarını Kırgızlara aldırarak Ruslar, 23 Şubat'ta yürüyerek Tomsk'e geri döner. Savaşın eşiğinden dönülen bu görüşmelerin neticesinde Rus-Kırgız sınırları belirlenir ve sınırlar İyus nehrinden geçer (Butanayev ve Hudiykov 2000: 169). Anlaşmaya göre İyus nehrinin kıyılarında silah kullanmak, savaşmak yasaklanmıştır. S. V. Bahruşin: "Moskova tarafından ağır baskıya uğrayan Kırgız knyazı ile Rus Çarı'nın hukukları eşitlenmiş" demektedir (Bahruşin 1959: 55, Boronin 2000: 12). R. Starkov'un seferi başarılı olmamıştır.

Erenak Bek, Kırgız Devleti'nin topraklarında kurulan Rus kalelerin gelecekte devletin bağımsızlığı için tehlikeli olacağını iyi anlıyordu. O yüzden

Ruslara: “Eğer Abakan’a kale kuracaksanız biz devletimizi son çocuğumuza kadar korumaya hazırız” demiştir. Ünlü Sibirya araştırmacısı N. Kozmin, Erenak ile ilgili “Erenak’tan sonra Kırğızlar arasından onun gibi lider çıkmadı” diye yazmıştır (Kozmin 1925: 49).

Ruslar, seferlerinin başarısız olduğunu kabul etmek istemezler ve 1681’de anlaşmayı bozarlar. Akabinde Voyvoda R. Starkov, 1600 askeri ile sefere çıkmıştır. Uybat nehrinde savaş olmuştur. Savaşta 30 Rus askeri ölmüştür. Kırğız tarafının kayıpları hakkında herhangi bir bilgiye sahip değiliz. Çünkü Kırğızlar, savaşta şehit düşen askerlerini çengel ile meydandan çıkarıp götürüyorlardı. Kırğızlar, Rusların 100 atını ganimet olarak ele geçirmişlerdir. Savaştan sonra yeni anlaşma yapılır. Anlaşma şartlarına göre, Kırğızlar Rusların eline geçen topraklara sefer yapmama, yasakçıları (vergi toplayan Rus askerleri) soymama konusunda uzlaşırlar. Çok uzun devam eden görüşmelerden sonra batı sınırı olarak Kiya nehri belirlenir. Ama bu anlaşmanın sonucunda Kırğızlar, Çulum ve Melet gibi topraklarından ayrılmak zorunda kalmışlardır. 1682’de Kırğızlara karşı Sibirya’nın altı şehrinin (Tobolsk, Tarı, Tomsk, Kuznetsk, Kızıl Car, Yeniseysk) ahalisi sefere çıkmıştır. Aynı yılın Temmuz ayında askeri kuralları bozup (sefer kış aylarına planlanıyordu) 1800 asker ile Voyvoda Suvorov “Kırğızlara boyun eğdirmek ve Bakan’da kale kurmak için” sefer başlatır. Onun planlarını önceden öğrenen Erenak, 4000 askeriyle Suvorov’a akın yapmıştır. Asker kalabalığından istifade eden Kırğızlar, Ruslara “yayla ok atıp, mızraklarla saplayıp” geri çekilmeye mecbur ederler. Kırğızlar Rusları Kara İyus nehrine kadar kovalarlar. Ruslardan 61 asker ölür, 69’u da yaralanır. Bu savaşın sonunda Suvorov ağır yenilgiye uğrar ve Kırğızlar Rusların iki bayrağını, Mihail Arhangel’in resmi olan askeri bayrağı da ele geçirir. Kırğızlara gönderilen elçi İvan Greçaninov ile Kırğız Devleti ile Rusya İmparatorluğu’nun sınırları olarak İyus nehrinden geçen eski anlaşmadaki yerleri esas alan belgeyi imzalamıştır. Böylece Rusların 1680-1682’deki Kırğız Devleti’ni itaat altına alma girişimleri ve seferleri başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

Rusların yenilmesinin sebebi bir taraftan Sibirli Voyvodaların birleşerek hareket etmemeleri olsa öteki taraftan onlara karşı savaşan Kırğız askerlerinin iyi örgütlenmesidir. Ruslar Kırğızlar hakkında “onlar savaşçı insanlar”, “günlük hayatı askerlikle beraber geçiyor” diye ifade etmektedirler. Böylece Erenak Bek’in iyi komutanlık yapması, dış düşmanlara karşı stratejiyi iyi kullanan asker olması ön plana çıkmıştır.

Maalesef son zamanlarda basılan Rusça kitaplarda XVII. yüzyılın 80'li yıllarında Kırgız Devleti'ne Rusların yaptığı sözde başarılı askeri seferler hakkında yanlış bilgiler verilmektedir (Guzarov 2012: 10). 1683 yılında Boyar'ın oğlu İvan Petrov elçi olarak Erenak'a gönderilip, ona Rus çarlarının emirlerini getirir. Bu fermanlarda askeri ilişkiler, yasakçılar, emanet ve vergi toplama meseleleri yazılmıştır. Ruslar anlaşmanın kesintiye uğramaması için Erenak'tan oğlunu emanet olarak göndermesini istemişlerdir. Onun dışında Kırgızlarla olan savaşlarda ganimet olarak onların eline geçen askeri bayrakları, topları, zırh giysileri ve atları geri vermesini talep etmişlerdir. Bu anlaşma ile ilgili Erenak: "Rus şehirleri ve kaleleri Kırgızlara karşı savaş yapmazsa, Kırgızlara bağlı olan kıstımlardan alınan vergilerin (yasak) Cungan Hanı'na (Galdan-Boşoktu) verilmesinden sonra anlaşma yapacağını" bildirmiştir. Savaş ganimetlerini Ruslara geri vermekten vazgeçer; "çünkü onlar savaş zamanında alınan ganimetler idi". Ant içme töreninde Erenak: "Şarap ve altını önceki devlet başkanlarına verdiğim gibi ant içiyorum. Önce verdiğim antları bozmaya niyetimin olmadığını söylüyorum" demiştir. Elçiler böylece şartları kabul etmek zorunda kalırlar. Erenak'tan sonra bu andı diğer Kırgız uluslarının knyazları da içerler. Aynı zamanda Erenak, kendi elçileri Kubogay Kaşka ve Bogday'ı Moskova'ya, Rus Çarı'na göndermek ister. 14 Mayıs 1683 tarihinde Rus elçileri Erenak'ın gönderdiği elçilerle beraber Tomsk'a gelirler. Kırgız elçilerinin Moskova'ya gelmesine izin verilir. Elçilere İ. Petrov ve A. Pospelov Moskova'ya kadar eşlik ederler. Aynı yılın 26 Kasım'ında Moskova'da bulunan Sibirya Bakanı, Boyar İ. B. Repnin Kırgız elçileriyle görüşür. Kırgız elçileri Erenak'ın mektubunu verirler. Repnin Kırgızlardan Rus Çarı'na boyun eğmelerini, Rus şehirleri ve kalelerine sefer yapmamalarını isteyerek Kırgız tarafını suçlamaya çalışmıştır. Kırgızlar ise savaşın çıkmasında Sibiryalı Rusların suçlu olduğunu söylemişlerdir. Rus voyvodaları R. Starkov ve S. Suvorov Kırgız topraklarına silahla gelip savaş başlattıklarını, o bölgeyi yağmaladıklarını belirtiyorlar. Savaş ganimetlerini geri vereceklerinin sözünü veriyorlar (Butanayev, V. Ya. ve Abdıkalkov 1995: 67-68). Böylece kıstımlardan vergi toplama meselesi çözülmeden kalıyor. Kırgız yurtlarında Rusların kale kurma isteğini tartışmaktan "bu meseleyi görüşme hakları olmadığını" söyleyerek vazgeçerler. 28 Kasım'da elçiler Moskova'da Rus Çarı ile görüşürler. Elçiler 1684'te askerlerin refakatinde ülkelerine geri dönerler. Onlar Tomsk'taki hapiste vefat etmiş Kırgız knyazı Şandi'nin oğlu Taganay'ın cenazesini de kendileri ile beraber getirmişlerdir. Moskova ile

barış anlaşmasını imzalayan Erenak, Ruslara tabi olan kıştımlardan vergi toplamaya başlar.

1684 yılında Boyar İvan Petrov, Rus elçileriyle beraber Erenak Bek'e gelerek eski anlaşmalar esasında yeni anlaşma yapar. Anlaşmada Kırgızlar sınırları bozmama, Rus şehirleri ve kalelerini yağmalamama, sınırlarda yaşayan kıştımlardan 100 su samuru derisini Rus Çarı'na göndermeyi kabul eder. Bundan böyle sınırların bozulması ağır suç olarak görülmeye başlar (Butanayev ve Hudiakov Yu. S 2000: 167). XVII. yüzyılın ikinci yarısında Çin İmparatorluğu, Moğol hanlıklarını boyun eğdirdikten sonra onları Cuncarlara karşı kışkırtır. Bölgede siyasi durum değişmeye başlar ve Cuncar Hanı Galdan Boşoktu Kırgızlardan askeri yardım istemiştir. Erenak Bek kendi askerleriyle Altay'daki Çuluşman Nehri'nin yukarı koluna gelir ve burada acıklı hadiseler gelişmiştir. Altı yüz askeri ile çıkan Erenak memleketinden Telets (Töölös) Gölü'ne kadar beş gün yol almıştır. Çuluşman Nehri bölgesinde Erdene Kontayzi başında olan Moğol askerleri pusuda Kırgızları beklemekteydi. İki taraf savaşa tutuşur. Neticede 300'den fazla Kırgız askeri, onun içinde Altır ulusundan 150 asker vefat eder. Altır ulusunun askerleri Toin Erke'nin kumandanlığı altında Erenak Bek'in ardından yola çıkmışlardı. Maalesef, onlar savaşın yapıldığı yere geç gelmişlerdir. Genel olarak Halha-Moğollarla olan savaşta 5 bin Kırgız, 2 bin Moğol askeri ölmüştür. Savaş sahasında Erenak Bek, küçük oğlu Şap ve iki üvey oğlu ile birlikte ölür. 1688'de Altay seferine katılan Kızıl Yesaulu Otkul, Ruslara yazdığı mektupta "Moğollarla yapılan savaştan sonra Kırgız yerine sadece 30 civarında insanın geri döndüğünü" yazmıştır. Erenak Bek'in siyasetini onun oğulları Korçun ve Çogun devam ettirir. Erenak'ın oğulları XVII. asrın sonunda Rus kalelerine ve köylerine büyük seferler yaparlar (Çaptıkova 2009: 8). Bu seferlerden sonra Ruslar 1703'lere kadar Kırgızlarla savaşmamıştır.

Erenak'ın ölümü Kırgızlar için büyük kayıp idi. Yirmi yıl kadar devam eden askeri ve diplomatik çalışmaların sonucunda Rusların güneye inmesini durduran liderin aktif siyaseti böylece sona ermiştir. Eski Rus kaynaklarında ve ondan sonraki ilmi eserlerde siyasi duruma göre yanlış değerlendirilen Kırgız devlet adamı Erenak Bek'in siyasi ve insani vazifeleri daha derin olarak araştırılarak objektif olarak beklemektedir.

Kaynaklar

- Abdıkaliyev, A. (1968). *Yeniseyskiye Kirgızı v XVII v. (İstoriçeskiy Oçerk)*. Frunze.
- Bahruşin, S. V. (1955). “Yeniseyskie Kirgızı v XVII v”. *Nauçnie trudi III. İzbrannıe Raboti po İstorii Sibiri XVI-XVII vv. Ç. 2. İstoriya Narodov Sibiri v XVI-XVII vv.* İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR. Moskva.
- Bahruşin, S. V. (1959). “Oçerki po İstorii Krasnoyarskogo Uyezda v17 v”. *Nauçnye Trudi*. Tom IV. Moskva.
- Boronin, O. V. (2000). *Dvoyedanniçestvo i dvjyepoddanstvo turkskih narodov Yujnoy i Yugo-zapadnoy Sibiri. XVII- 60-e gg. XIX vv. Avto ref. Kand. Diss.* Barnaul.
- Boronin, O. V. (2002). *Dvoyedanniçestvo v Sibiri XVII 60-ye gg XIX vv.* Barnaul.
- Butanayev, V. Ya. (2006). *Skazaniye o Velikom Hakasskom Knyaze Erenake*. Abakan.
- Butanayev, V. Ya. (2009). *İstoriya Hakasii*. Abakan.
- Butanayev, V. Ya. ve İ. İ. Butanayeva (2001). *Hakasskiy İstoriçeskiy Folklor*. Abakan.
- Butanayev, V. Ya. ve İ. İ. Butanayeva (2003). *Enesay Kırgızdarı: Tarih cana Folklor*. Çev. O. Karatayev. Bişkek: Fond Soros – Kırgızstan.
- Butanayev, V. Ya. ve Yu. S. Hudyakov (2000). *İstoriya eniseskih kırgızov*. Abakan.
- Butanayev, V.Ya. ve A. Abdıkaliyev (1995). *Materiyalı po istorii Hakasii XVII – naçala XVIII vv.* Abakan.
- Verhoturov, D. (2005). *Pokoreniye Sibiri: mifi i realnost. Moskva.*
- Çaptıkova, N. N. (2009). “Kırgızskaya Zemlitsa v Predstavleniyah Russkih Sovremennikov XVII veka”. *Avto ref. Kand. Diss, SPb.*
- Çertıkov, V. K. (2006). *Kırgızskaya zemliya v XVII – naçale XVIII vv. Avto ref. Kand. Diss, Abakan.*
- Guzarov, V. N. (2012). *İstoriya Sibiri*. Tomsk.
- Kozmin, N. N. (1925). *Hakası. İstoriiko-Etnografiçeskiy i Hozyaystvenniy Oçerk Minusinskogo Kraya*. İrkutsk.
- Potapov, L. P. (1952). *Kratkiye oçerki po istorii i etnografii hakasov (XVIII-XIX vv)*, Abakan.

Ek I

Krasnoyarsk Kalesi, XVII. Yüzyıl gravür (Verhoturov 2005: 45)

EK II

Erenak Bek ([www.https://ru.wikipedia.org/wiki/Иренек](https://ru.wikipedia.org/wiki/Иренек))

EK III

Kuznetsk Kalesi, 17. Asır (Verhoturov, 2005: 47).

State and Political Ruler of Siberian Kyrgyz: Erenak Bek*

Oljobay Karatayev**

Abstract

Erenak Bek was the third son of eminent Kyrgyz ruler Işey Mergen, grandson of Nomçu Bek and the ruler of Altısar nation, which established Kyrgyz state in Yenisey. According to written sources he was descended from an important Kyrgyz lineage. Obviously, Erenak Bek was the ruler who united Siberian Kyrgyz in second period of 17th century. Therefore, it is possible to say that Erenak Bek, who is the ruler of Siberian Kyrgyz, put Kyrgyz and their Kıştıms (dependent tribes) to gather under a state with the political support of the Cungar Khan Senge-Tayş and then the Galdan Boşoktu Han, who was on the throne and organized significant activities against the Russians and provides benefits from them.

Keywords

Kyrgyz, Siberia region, Yenisey Kyrgyz, Kizil Car, Altan Khans, Cungars

* Date of Arrival: 24 August 2015 – Date of Acceptance: 15 December 2016

You can refer to this article as follows

In-text: (Karatayev 2018: Page)

References: Karatayev, Oljobay. (2018). Sibir Kırgızlarının Devlet ve Siyasi Yöneticisi: Erenak Bek. *bilig, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* Sayı 85: 283-297

** Prof. Dr. Kastamonu University, Department of History, Kastamonu/Turkey.
okaratayev@gmail.com

Еренак-бек – государственный и политический лидер сибирских кыргызов*

Олжобай Каратаев**

Абстракт

Еренак-бек был третьим сыном известного кыргызского князя Ишея, внука Номчу, предводителя улуса Алтысар (XVII в.) государства енисейских кыргызов. В письменных источниках предводитель кыргызов, выходец из влиятельного кыргызского аристократического рода, известен тем, что в Южной Сибири (Минусинская котловина) во второй половине XVII в. он объединил улусы и создал единое государство Кыргыз. При этом, ведя внешнюю политику сопротивления воле халха-монголов (Алтан-ханы) и русского царя, они тяготели к союзничеству с набирающим силу Джунгарским (ойраты или калмыки) государством. В свою очередь, для обеспечения стабильности в своем тылу Джунгарское ханство поддерживало стремление к союзничеству с енисейскими кыргызами. Для успешной борьбы с могущественными внешними врагами для кыргызов крайне важно было создание централизованной сильной вертикали власти. В это непростое время предводителем енисейских кыргызов стал Еренак-бек – талантливый полководец, государственный деятель и политик своей эпохи.

Ключевые слова

Кыргызы, Сибирь, Красноярск, Алтан-ханы, джунгары

* Поступила в редакцию: 24 августа 2015 г. – Принята в номер: 15 декабря 2016 г.
Вы можете сослаться на данную статью следующим образом:

В тексте: (Karatajev 2018: страница)

Литература: Karatajev, Oljobay. (2018). Sibir Kırgızlarının Devlet ve Siyasi Yöneticisi: Erenak Bek. *bilig, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* Sayı 85: 283-297

** Проф., д-р, Университет Кастамону, кафедра истории – Кастамону / Турция
okaratayev@gmail.com

Change in the Status of the Crimean Tatars: from National Minority to Indigenous People?*

Utku Yapıcı**

Abstract

Starting from the 1950s the term “indigenous peoples” has gained a tenacious worldwide popularity thanks to growing academic focus on the rights of Indian and Inuit peoples. Contiguous normative efforts of some influential international organizations such as International Labour Organization, World Bank, and United Nations also encouraged the instrumentalization of the term by some right-seeking disadvantaged groups. Since the 1990s, the Crimean Tatars have also strived to be recognized as “indigenous people of Crimea”. They eventually seemed to have reached their goals. Ukrainian parliament gave the status of indigenous people to Crimean Tatars after Russian Federation’s seizure of Crimea in March 2014. However, the seizure itself prevented the implementation of the parliament act. This article mainly focuses on the reasons behind Tatar claims for gaining the indigenous people status as well as Ukraine’s and Russian Federation’s reactions to those claims. The main objective of the article is to identify historical changes in the status of the Crimean Tatars.

Keywords

Crimean Tatars, National Minority, Indigenous People, Ukraine, the Russian Federation

* Date of Arrival: 11 October 2016 – Date of Acceptance: 21 June 2017

You can refer to this article as follows

In-text: (Yapıcı 2018: Page)

References: Yapıcı, Utku (2018). Change in the Status of the Crimean Tatars: from National Minority to Indigenous People? *bilig, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* Sayı 85: 299-332

An earlier version of this paper was presented at the “New Modalities for Democratic Autonomy for Minorities that do not Entail Dismembering States: the Case of the Republic of Turkey” Workshop, 16.05.2015, Ankara.

** Assoc. Prof. Dr., Utku Yapıcı, Adnan Menderes University Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of International Relations, uyapici@adu.edu.tr.

Introduction

Etymologically the word “indigenous”, meaning naturally existing in a place or country rather than arriving from another place, or native (Cambridge Dictionaries Online <http://dictionary.cambridge.org/dictionary/british/indigenous> last accessed on 01.05.2015), stems from the Latin word *indigena* (Merriam Webster Dictionary <http://www.merriam-webster.com/dictionary/indigenous> last accessed on 01.05.2015). Historically, the use of the word as a form of self-identification was not common. For example, as Shane Greene (2008: 249-250) notes, many Andian communities in Peru historically preferred using the term *campesino* or provincial forms of self-identification rather than *indigena*. Likewise, in Tsarist Russia, the Russian state bureaucracy - not the native peoples themselves - used the term *tuzemtsy* (native, literally those lands’ people) at the early stages of Siberian expansion, to denote Siberian non-Russians.¹ Until 1930s, Soviet state used the term *korennoy narod* (indigenous people, literally rooted people) to emphasize the connection between the people and the land. The term also signified the official recognition of the people as a distinct ethnic community.² However, Stalin introduced the term *malochislenniye narody* (small-numbered peoples) in order to eliminate any claims linked to the territory (Varfolomeeva 2012: 32).

After the Second World War, the global rise of ethnic politics (Greene 2006: 250) and the gradual integration of “indigenous peoples” concept into the collective rights conceptual framework (Bowen 2000: 12) facilitated the increasing circulation of the word “indigenous” among native peoples. Under those circumstances, the idea of “the sons of the soil”, which signified a prior right to the disposal and use of the land because of being the earliest occupants, became commonplace (Sadik 1998: 10). Crimean Tatars’ long-lasting claims for their indigenesness were not an exception.

This article focuses primarily on Crimean Tatars’ self-identification endeavour for their indigenesness and their current status. The article firstly discusses the global rise of indigenism and its preliminary results in international politics. After giving brief information about Tatar historical roots in the Crimean Peninsula, the article scrutinizes the reasons behind Tatar claims for gaining the indigenous people status and Ukrainian and Russian Federation’s reactions to those claims.

The Rise of Indigenism

Indigenism is a term used to describe the international movement that aims to support and defend the rights of the world's 'first peoples' (Niezen 2003: 4). Although the concept of indigenous peoples has its roots in a primordial identity related to land and culture (Niezen 2003: 3), the usage of the term "indigenous peoples" and the rise of indigenism are ironically new phenomena (Hannum 1996: 75). An influential international organization of post-World-War I, the International Labour Organization (ILO), became the centre for the articulation and dissemination of the concept. As early as 1921, the ILO started to coordinate a series of studies on indigenous workers (Hannum 1996: 77). In 1957 the ILO adopted the first binding multilateral document (The ILO Convention on Indigenous and Tribal Populations in Independent Countries No: 107) recognizing some land rights of the indigenous people (Barsh 2001: 14). However, the logic behind ILO's early efforts was merely the integration of indigenous populations into the titular nationality (Vik 2013: 518-519).

The "integrational approach" of the Convention No: 107 started to be questioned during the codification initiatives of the 1970s (International Labour Organization Web Page [http:// www.ilo.org/indigenous/Conventions/no107/lang--en/index.htm](http://www.ilo.org/indigenous/Conventions/no107/lang--en/index.htm) last accessed on 27.05. 2015). For example in 1971, as a response to the integrational approach, UN Special Rapporteur Jose Martinez Cobo started to prepare a report called "Study of the Problem of Discrimination against Indigenous Populations". Cobo's basic object was to foster the unique identities of the indigenous peoples (United Nations Permanent Forum on Indigenous Issues Web Page http://undesadspd.org/IndigenousPeoples/LibraryDocuments/Mart%C3%ADnez_CoboStudy.aspx last accessed on 30.05.2015). ILO Convention No: 169 Concerning Indigenous and Tribal Peoples in Independent Countries (1989) followed Cobo's path in recognizing indigenous peoples' distinct identity (Varfolomeeva 2012: 13). ILO Convention No: 169 had two main objectives related to the identity sphere: guaranteeing the respect for the cultures, ways of life, and traditional institutions of indigenous peoples, and fostering effective participation of those peoples in decision making processes that affect them (Sargent 1998: 456).

Thanks to the rhetorical success of the codification efforts of the 1970s and 80s, popular interest towards the concept of indigenous peoples has increased tremendously since the late 1980s. The discovery of the interconnectedness of the indigenous people status with legal protections classified in international treaties encouraged “peoples” to claim their indigenousness (Corntassel 2003: 76). As Jeff J. Corntassel (2003: 76) and Erik Larson (2007: 125) state, even the descendants of the Dutch colonizers of South Africa (*Afrikaner*) worked for obtaining the status of indigenous people at the 1994 and 1995 meetings of the UN Working Group on Indigenous Populations.

The global rise in the indigenous people status claims naturally raised the issue of definition. Starting from the late 1970s, the definition of indigenous people concept has preoccupied academic theorists, right-seeking groups, as well as the bureaucratic cadres of states, and has been a source of controversy. Generally speaking, right-seeking groups mostly advocated self-identification approach because they feared from the misuse of any objective criteria by states to exclude certain groups. For example in 1977, in the second general assembly of the World Council of Indigenous Peoples, a resolution giving only indigenous peoples the right to define their status was passed (Corntassel 2003: 75). To contravene any “extreme” claims by groups for indigenous status, the bureaucratic cadres of most states opposed self-identification. Some of them strained to bring about definite objective criteria and some alternatively tried to exploit the ongoing vagueness of the concept (Summers 2007: 245-246, Göcke 2013: 19).

The international law tried to build a bridge between two opposing sides. In both Cobo’s work and ILO Convention No: 169, self-identification was considered as a fundamental criterion for the identification of indigenous and tribal peoples, (Aponte 2010: 248, International Labour Organization Web Page <http://www.ilo.org/indigenous/Conventions/no169/lang--en/index.htm> last accessed on 30.05.2015) however it was balanced with some objective criteria. For example, Cobo set forth historical continuity with pre-invasion and pre-colonial societies and non-dominant position in society as two objective criteria (Meijknecht 2001: 74). As John R. Bowen rightfully asserts, indigenousness should easily turn into the legitimization tool of politically or militarily dominant groups for their exclusionist and/

or racist practices and in the final analysis becomes a factor in endangering democracy in a society. In this context, Cobo's non-dominancy criterion becomes a critical point for the protection of democracy in societies where indigenusness constitutes the basic source of controversy between dominant groups and minorities (Bowen 2000: 14). Similar to the Cobo's work, ILO Convention No: 169 designated the presence of traditional life styles, social organization, political institutions, and historical continuity with pre-invasion period as objective criteria along with self-identification (International Labour Organization Web Page <http://www.ilo.org/indigenous/Conventions/no169/lang--en/index.htm> last accessed on 30.05.2015). With the effect of those efforts, at least the links indigenous people have with pre-invasion lands become almost universally accepted objective criterion that differentiates indigenous people from minority (Meijknecht 2001: 74-75).

Historical evidence shows that, claims on special cultural and historical ties to the indigenous territory prompted sequent demands for self-determination that have been echoed in basic documents of international law (Bowen 2000: 12, Kingsbury and Grodinsky 1992: 387). For example, Article 3 of the UN Declaration on the Rights of Indigenous Peoples (UNDRIP), which was adopted by an overwhelming majority vote at the UN General Assembly in September 2007, recognizes the right to self-determination to indigenous people (United Nations Web Page http://www.un.org/esa/socdev/unpfii/documents/DRIPS_en.pdf last accessed on 11.02.2016). The article follows a broader definition of self-determination (Wiessner 2008: 1160) which includes the determination of the political status and the pursuit of economic, social, and cultural development (United Nations Web Page http://www.un.org/esa/socdev/unpfii/documents/DRIPS_en.pdf last accessed on 11.02.2016). Article 4 of the declaration concretizes the internal nature of the right of self-determination. According to this article, "indigenous peoples in exercising their right to self-determination, have the right to autonomy or self-government in matters relating to their internal and local affairs, as well as ways and means for financing their autonomous functions" (United Nations Web Page http://www.un.org/esa/socdev/unpfii/documents/DRIPS_en.pdf last accessed on 11.02.2016).

Self-determination right given by the UNDRIP is not unrestricted. According to Article 46 of the declaration, it has to be exercised in a manner com-

patible with the territorial integrity or political unity of sovereign states. In other words, territorial integrity and political unity constitute the two vogue restriction rationales of the right. However, the declaration constitutes a comprehensive document devoted to the rights of indigenous peoples such as the right to participate in decision making, rights to lands, territories and resources, and rights to culture. Additionally, in the preamble and the Article 30 of the declaration, the demilitarization aim can be clearly seen. Article 30/1 of the declaration states that: “Military activities shall not take in the lands or territories of indigenous peoples, unless justified by a relevant public interest or otherwise freely agreed with or requested by the indigenous peoples concerned” (United Nations Web Page http://www.un.org/esa/socdev/unpfii/documents/DRIPS_en.pdf last accessed on 11.02.2016). It should be noted that, both the Russian Federation and Ukraine abstained in the voting on draft resolution (UN Human Rights Office of the High Commissioner Web Page <http://www.ohchr.org/EN/Issues/IPeoples/Pages/Declaration.aspx> last accessed on 29.08.2016).

Tatar Historical Roots in the Crimean Peninsula

The first known settlers in Crimea were the Greeks. In the 6th and 5th centuries B.C. Greeks established colonies called *Chersonesus* (near the modern city of Sevastopol) and *Pantykapei* (near the city of modern Kerch) in the Crimean Peninsula (Holovaty 1996: 136, Bähler 2006: 156). Following the enduring dominance of Greek colonizers, the earliest known Turkic invaders of Crimea were Huns. During the second half of the 4th century A.D., Huns successfully invaded parts of the Crimean Peninsula (Kırımlı 2011: 84). Later on, Turkic Khazar Empire took control in the peninsula by the end of the 7th century. After the disintegration of the empire, Pechenegs and Kumans – two tribes of Turkic origin - dominated Crimea until the 13th century. Despite the influence of Byzantines, Venetians and Genoese in some coastal cities of Crimea, the tribes of Turkic origin left a strong cultural and linguistic legacy to the Crimean Tatars (Kırımlı 2011: 85).

Another important milestone in Crimean history was the occupation of Crimea by the armies of Mongol Genghis Khan in the 1240s. After the dissolution of the Great Chinghiside Empire, Crimea became a territory of the western branch of the Mongolian Empire, the Golden Horde. By the influence of the demographic dominance of Turkic tribes over Mongolians, the

Golden Horde became gradually Turkified and Islamicized (Kırımlı 2011: 85).³ During the second half of the fourteenth century, the Golden Horde lost power by foreign invasions of Lithuanians from the north and Timur from the east. Throughout this turmoil, Crimean Khanate was established in the mid-15th century (Özarslan 2014: 98, Magocsi 2010: 177), but due to an internal political crisis and increasing military presence of Ottomans in the north of the Black Sea⁴, the Khanate recognized the overlordship of Sultan Mehmet II in 1478 (Setton 1997: 334).

Outward and Inward Migrations

Russians were latecomers to Crimea. Russian suzerainty in the peninsula was established in 1783 during the reign of Catherine the Great, after the Turco-Russian War of 1769-1774. Baron Igel'strom and Prince Potemkin, as the architects of new Russian policy towards the Crimean Tatars, proposed a tolerance program towards the Peninsula's Muslims (Fisher 1987: 71-72). Throughout this program, the Crimean Muslims legally sustained freedom of religious profession and worship, property rights and equality before the law (Roberts 2007: 157). On the other hand, Islamic clergy was integrated into the imperial bureaucracy and Muslim institutions were opened under the control of the government (Fisher 1987: 71).

Shortly after, despite the presence of a "positive program" towards the Crimean Tatars, de-facto Russian pressure against the Tatars made by local Russian administration in Crimea increased (Eren 1998: 326). A series of voluntary migrations is followed by mass deportations. For example, after the dismissal of Khan Shahin Giray, a part of the Crimean Tatar community strongly tied to Khan and a Tatar community in Kefe left the country (Fisher 1987: 78). Turco-Russian War of 1787-1793 and the Peace of Jassy, revealed the impossibility of any further Ottoman dominance in the region and created an impetus for further migrations. Migration statistics of Crimean Tatars vary, with estimates of total emigrants ranging from 300.000 to 500.000 between the years 1783 and 1853 (Eren 1998: 326). Prior to the Crimean War, the total number of Crimean Tatars in the peninsula was between 275.000 and 295.000 according to different estimates (Williams 2001: 173). The Crimean War of 1853-1856, The Turco-Russian War of 1877-78, Soviet ideological deportations of late 1920s, and finally Stalin's mass deportation of 1944 virtually removed Tatar presence in Crimea (Özarslan 2014: 99-100). In

1959, 1970, and 1979 Soviet censuses Crimean Tatars were excluded from the nationalities list (İzmirli 2008: 238). According to some estimates, Tatar population in Crimea was only 10.000 in the late 1970s (Ozhiganov 1997: 94). According to the 1989 population statistics of the Soviet Union, the Crimean Tatars constituted only 1.6 % of the Crimean population (38.365 people) (Yevtoukh 1995: 72).

On the other hand, large-scale emigration of Russian speaking Soviets to Crimea became another factor distorting the demographic majority of Tatars. As İdil P. İzmirli (2008: 228) states, nearly 90 % of the Crimea's ethnic Russian inhabitants settled in Crimea following the mass deportations of Crimean Tatars after the Second World War. The primary wave of Russian migration and settlement (roughly 51.000 Slavs) was organized in line with a *GKO* (State Defence Committee) decree of August 14, 1944. Throughout the contiguous migration waves, Russian and Ukrainian settlers (the majority of them were Soviet military personnel and workers in the tourism sector) gradually filled the vacuum left by the deported Tatars in the peninsula (İzmirli 2008: 228, 231, Kuzio 2014: 103, Bowring 2005: 71).

The Historical Roots of Crimean Tatars' Indigenousness

In addition to their long and deep-rooted history in the peninsula, the Crimean Tatars enjoyed a brief interlude of semi-independence shortly after the disintegration of the Russian Empire between November 1917 and January 1918 (Bukkvoll 1997: 55). In this context, the Crimean Tatar community convened the first *Crimean Tatar Kurultai* in Bakhchisarai on 24 November 1917. *The Kurultai* as a de facto legislative authority in Crimea appointed a military commander and an executive authority – the National Directory. It also adopted a “Crimean Constitution” (Pipes 1997: 81). What is more, in December 1917, *Milli Fırqa*, a nationalist party of the Crimean Tatars, proclaimed independence under the leadership of Numan Chelebichan. However, after the establishment of the Bolshevik authority in the peninsula, in January 1918, the *Kurultai* and the National Directory were abolished and Chelebichan was executed (Uehling 2004: 36).

In April 1918, the fate of the Crimean Tatars was changed once again with the German occupation and the contiguous Bolshevik-German confrontation. On the other hand, starting from the surrender of German troops in

November 1918, Crimea hosted the last remnants of the White Army until the reinvasion of Crimea by the Bolsheviks (Kırımlı 2015: 1939). During the early months of this turmoil, some Tatar groups supported German forces in German-Bolshevik struggle. For instance, Cafer Seydahmet allied with German officials to organize a Muslim cavalry in Dobruca – a Romanian coastal area, where several Tatar historical settlements were found. Under the command of General Suleiman Sulkiewicz, the Tatar forces assisted the German army against the Bolsheviks (Williams 2015: 67). However, after the defeat of the German forces, most of the organized groups of the Crimean Tatar community allied with Bolsheviks against the White Army because of the White Army's indifference to Crimean Tatars' national rights (Kırımlı 2015: 1939). For example, Veli Ibrahimov, one of the most influential leaders of the leftist fraction of the *Milli Fırqa*, organized a struggle against the Whites. Nevertheless, the Crimean Tatar community was deeply frustrated following the final victory of the Bolsheviks, because of the local communist party's reluctance in recognizing Crimean Tatar's national rights, its policy of establishing large state farms (*sovkhozes*), and the repressive activities of the secret police (*Crimean Cheka*) (Williams 2015: 69).

In response to those policies, some Crimean Tatar groups organized a guerilla campaign in Yaila Mountains against the Bolshevik authorities (Williams 2015: 69). Correspondingly, powerless in its attempts to stop the development of the Crimean Tatar movement, the central administration commissioned Sultan Galiyev – a Volga Tatar Communist Leader – to solve the issue. Galiyev recommended a kind of self-rule for the Crimean Tatars (Uehling 2004: 36) and the Bolsheviks followed Galiyev's recommendations. On 18 October 1921, following a negotiation process between Tatar representatives and Russian communists, *Sovnarkom* (Soviet Narodnyh Kommissarov – Council of Peoples' Commissars) of the Russian Soviet Federated Socialist Republic (RSFSR) approved the formation of the Crimean Autonomous Soviet Socialist Republic (CASSR) as an integral part of the RSFSR (Fisher 1987: 133-134). As Aydingün points out, although the name of the state did not imply the titular name of "Tatar", the 1920s constituted a decade of liberty for the Crimean Tatar community (Aydingün 2013: 1950). As İzmirli rightfully notes, the territorial autonomy granted to the Crimea was a clear sign for the recognition of a de-facto indigenous status for the Crimean Tatars in the peninsula (İzmirli 2008: 230).

Under the leadership of Veli Ibrahimov and *Milli Fırka*, Crimean Tatars enjoyed 30 % and 60 % of the party and governmental seats respectively. Apart from the nativization (*korenizatsiya*) efforts in the Crimean *nomenklatura* (bureaucratic elite), the Crimean Tatar language became the language of instruction in Crimean elementary schools (Özçelik 2016: 169). Moreover, the Crimean Tatar language was recognized as an official language together with Russian in 1921, 1926, and 1938 Constitutions of the Autonomous Republic (Bowring 2009: 61). It should also be noted that some scholars question the intimacy of Bolshevik policies. For example, according to Kırımlı, those compromises of the Bolsheviks were only tactical. The Bolsheviks made those symbolic gestures to guarantee the loyalty of the Crimean Tatars to the newly established regime and disseminate a propaganda message to the eastern communities (Kırımlı 2013: 1939).

1960s to 1980s: Indigenousness Claims without a Reference to the Concept of “Indigenous People”

The Autonomous Republic status of Crimea did not last long. Following the mass deportations of 1944, the CASSR was formally abolished on 30 June 1945 and the region was transformed to an ordinary *oblast* (region) of the RSFSR. On 19 February 1954, the Presidium of the Supreme Soviet of the USSR decided to transfer the Crimean Oblast from the RSFSR to the Ukrainian Soviet Socialist Republic (SSR) (Liber 2016: xxi). On 5 September 1967, the Presidium of the Supreme Soviet of the USSR formally denounced the unjustly deportations, but did not agree to grant a settlement permission to the deported Crimean Tatars in their native lands (Minahan 2000: 190). The decree⁵ mentioned about the Crimean Tatar deportees’ rootedness in Uzbekistan with the word “*ukorenilis*” (taken root), but did not grant their right to return to the Crimean Peninsula. In other words, the decree of 1967 ironically overlooked the primordiality of Tatars in Crimea while creating an artificial “rootedness” discourse of deported Crimean Tatars in Uzbekistan (Williams 2015: 125-126).

During the 1960s and 1970s, the Crimean Tatar national movement adopted a policy of non-violent protest based on the methods of petitions, public meetings, street demonstrations, and other mass gatherings (Abdulganiyev 2002). For instance, it is estimated that, between 1956 and 1973, the Crimean Tatar movement introduced 66 national documents with 4

million signatures (Zisserman-Brodsky 2003: 132). During the period of “Khrushchev Thaw”, the Crimean Tatar petitions almost always appraised Lenin’s policies regarding Crimea and denounced Stalin’s human rights violations. Lenin’s monuments or statues became rallying points in most of the public meetings and street demonstrations (Zisserman-Brodsky 2003: 133-134). The Crimean Tatars also tried to use international law to protect and promote their own national goals. As James Minahan (2000: 190) rightfully asserts, the primary goal of the demonstrations and protests was to bring the Crimean issue before the United Nations and some other influential international organizations. However, Crimean Tatar movement refrained from using the concept of “indigenous people” in their petitions until 1990s. *Propiska* (residence permit) problems, imprisonment of Tatars (Uehling 2004: 41), and the calls for restoration of the CASSR and autonomy (Zaslavsky 1982: 122, Zisserman-Brodsky 2003: 133) – rather than the status of indigenouness - became main subjects of controversy. On the other hand, some younger factions of the Crimean Tatar national movement sought to link their struggle to the wider dissident movement in the USSR (*Encyclopedia of Nationalism...* 2001: 253). In this context, they managed to get the support of human rights activists such as Alexei Kosterin, Petro Grigorenko,⁶ Andrei Sakharov, Yelena Bonner, and Lyudmila Alexeeva (Cemiloglu 1995: 97, Abdulganiyev 2002, Uehling 2004: 41).

1990s and 2000s: Crimean Tatars Intensify Their Indigenousness Claims

After the collapse of the Soviet Union, independent Ukraine inherited the territories of the Ukrainian SSR including Crimea. In this context, indigenouness and the status of Crimea became major subjects of dispute emerged between the Russian majority of Crimea and the Crimean Tatars.

The early signs of Crimean Tatars’ posture about the indigenouness issue became visible in the final days of the Soviet Union. In June 1991 in a declaration made at the Second *Kurultai* convened in Akmescit (Simferopol), it was proclaimed that: “The land and natural resources of the Crimea, including its therapeutic recreational potential, are the basis of the national wealth of the Crimean Tatar people and cannot be utilized without its will or its clearly expressed approval” (Williams 2015: 144). What is more, Crimean Tatar sovereignty claims were articulated by the *Mejlis* – a plenipotentiary committee for the Crimean Tatar people that was elected in line with the

decision taken by the *Kurultai* on 30 June 1991, but lacked recognition of the prospective Russian dominated Crimean and Ukrainian authorities (Dorosweska 1992: <http://www.circassiancenter.com/cc-turkiye/arastirma/0252-mustafa.htm> last accessed on 19.09.2016, Babin 2014: 86). The newly elected *Mejlis* declared sovereignty, adopted a national anthem, a national flag, and elected a chairman, Mustafa Cemilev (Aydingün and Aydingün 2004: 102, Uehling 2000: <http://www.iccrimea.org/scholarly/krim-tatars.html> last accessed on 19.09.2016). However, it should be noted that, from the start, Tatar political organizations refrained from formulating their sovereignty claims on a fully territorial basis. For example, “The Declaration of National Sovereignty of the Crimean Tatar People” of 1991 displayed *Kurultai’s* intention to create a sovereign state in Crimea, but set forth the limitations of sovereignty by confirming Ukraine’s territorial integrity (*Mejlis of the Crimean Tatar People Official Website* 2016: http://qtm.org/dokumenty_1_sessii_2_kurultaya.doc last accessed on 10.01.2017, Kullberg 2004: 34). Likewise, the draft constitution of the Crimean Republic that was proposed by the *Mejlis* in December 1991 was based on the view of “shared sovereignty”. According to the draft constitution, sovereign power in the future Crimean state will belong to “the people of Crimea – Crimean Tatars, Krymchaks, Karais, who make up the indigenous population of the republic, and citizens of other nationalities, for whom by virtue of historical circumstances Crimea has become their homeland” (Wilson 1998: 289-290). This means, *Mejlis* took a deliberate position on the sovereignty issue not to antagonize other native nationalities of Crimea, but firmly rejected post-invasion Russian-speaking settlers’ inclusion to the sovereignty sphere.

Conversely, the Crimean Russians pre-emptively voted to establish a Russian-dominated autonomous republic within Ukraine in a referendum held on 20 January 1991 (Williams 2015: 58), and in spring 1991, the Supreme Council of Ukraine approved the status of the Crimean Autonomous Republic (Wolczuk 2001: 157). Under those conditions, a contiguous disagreement was publicly expressed through the statements of the Crimean Tatar leaders about the legal foundations of the autonomous republic. In February 1992, in line with the earlier draft constitution of the *Mejlis*, Cemilev proposed a two-chamber parliament for Crimea and sparked the Russian majority’s reactions. According to the proposal, one house of the Crimean parliament would be limited to indigenous Tatars, and the house

would have an absolute veto power over legislation (Kamm 1992: <http://www.nytimes.com/1992/02/08/world/chatal-khaya-journal-crimean-tatars-exiled-by-stalin-return-home.html> last accessed on 17.01.2017).

The newly established autonomous republic did not follow its predecessor of the 1920s and failed to recognize either the indigenoussness claims or the legislative proposals of the Crimean Tatar organizations (Williams 2015: 58). For example, according to the 1998 Constitution of the Autonomous Republic of Crimea, Crimean Tatar language lost the status of a state language, and this move further blurred the status of Crimean Tatars in Crimea (Bowring 2009: 60). The rights of the indigenous peoples were not also addressed in the constitution as a basis for autonomy (Babin 2014: 87). The Ukrainian governments tried to decrease the level of autonomy in the republic in a series of efforts during the 1990s (Wolczuk 2001: 157), but those efforts did not provide any concrete constitutional guarantees for the Crimean Tatar population with respect to their rights linked to indigenoussness. Likewise, despite the introduction of the term “indigenous peoples” in Article 11, 92, and 119 of the 1996 Ukrainian constitution, the link of indigenoussness to special rights was not addressed. What is more, the lack of any definition of the term in the constitution created a misunderstanding about the boundaries between national minority and indigenous peoples (Berry 2016: 136). In reaction to those developments, the *Mejlis* consistently claimed that the Crimean Tatar community is not a national minority, but the indigenous people of Crimea (Bowring 2009: 61).

As Williams rightfully asserts, one of the *Kurultai*’s leading objectives has always been to “strive to have the Crimean Tatars recognized as the indigenous people of the Ukraine and the Crimea”. To this end, a charitable, non-profit organization named the *Foundation for Research and Support of Indigenous Peoples in the Crimea* was established in 1997. The organization was headed by Nadir Bekirov – a member of the *Mejlis*, and it has been strongly tied to other political organizations of the Crimean Tatar movement (Williams 2001: 445). The leading significance of the organization came from its capacity to increase the visibility of the indigenoussness issue in international arena. For example, on April 2000, the foundation submitted a report to the Council of Europe to demonstrate the situation of Crimea on the basis of the rights of indigenous peoples⁷. In this report, the

foundation clearly opposed to be identified as a “national minority” and asserted the indigenusness of the Crimean Tatars with some historical, social and economic evidences. The report also defined the Crimean Tatars as the *only* indigenous people in Ukraine, however pragmatically added “two other small indigenous communities (Krymchaks and Karais)” to the macro Crimean Tatar identity. The report, on the other hand, tried to demonstrate the internal nature of Crimean Tatar self-determination claims with those words: “...The most acceptable is the concept of indigenous people including the right for internal self-determination, which allows the Ukrainian state to preserve its territorial integrity and at the same time to promote the vital interests of Crimean Tatars...” (Eur.ac Research 2000: <http://miris.eurac.edu/mugs2/do/blob.html?type=html&serial=1035552231072> last accessed on 18.01.2017).

Similar to the *Foundation for Research and Support of Indigenous Peoples in the Crimea*, the *Mejlis* also actively pursued a strategy of internationalization of Crimean indigenusness claims. To this end, it tried to institutionalize contacts with the subsidiary bodies within the structure of the United Nations, such as Working Group on Indigenous Populations, Working Group on the Draft of the Declaration on the Rights of Indigenous Peoples, and the Working Group on the Permanent Forum for Indigenous Peoples (Eur.ac Research 2000: <http://miris.eurac.edu/mugs2/do/blob.html?type=html&serial=1035552231072> last accessed on 18.01. 2017).

Finally, in many instances, the Crimean Tatar political organizations demanded from Ukraine to ratify the ILO convention of 169 and the UN-DRIP (Bowring 1999: 243). However, until the date of Russian annexation (March 2014), Crimean Tatars had possessed the status of national minority in accordance with Ukrainian jurisprudence.

It should be noted that, some clear signs of a split among Crimean Tatar community became evident in 2009 during the preparatory stages of the “First World Congress of the Crimean Tatars”. A loose group opposed the gathering of the congress on the grounds that it would create an enmity among Crimean Tatar community and serve the personal interests of Cemilev (Kırım Bülteni 2009: 1). The group, which was composed of some non-governmental organizations such as *Milli Fırqa*, *Sebat*, *Foundation for Research and Support of Indigenous Peoples in the Crimea*, and *Permanent*

Active Assembly of Veterans of the National Movement of Crimean Tatars, established *Crimean Tatar Popular Front* as an umbrella organization in late January 2012 (The Ukrainian Week 2012: <http://ukrainianweek.com/Politics/52392> last accessed on 26.01.2017). *The Crimean Tatar Popular Front* took an anti-Orange stance, supported cooperation with pro-Russian Yanukovich government of Ukraine, and opposed any cooperation initiatives of the Crimean Tatar groups with the Western world (The Ukrainian Week 2012: <http://ukrainianweek.com/Politics/52392> last accessed on 26.01.2017; Kırım Haber Ajansı 2012: <http://qha.com.ua/tr/siyaset/kirim-tatar-halk-cephesi-ktmm-ile-yumruklasmaya-hazir/106788/> last accessed on 26.01.2017).

Crimean Annexation and Ukrainian Recognition of Crimean Tatars' Indigenous Status

In February and March 2014, a chain of events that took place in Ukrainian capital Kiev and Crimea opened a road to the incorporation of Crimea into Russian territory and multiplied the unanswered questions regarding the Crimean Tatars' status of indigenusness. On 22 February 2014, protesters in Kiev managed to take control of presidential administration buildings and the Ukrainian parliament voted to unseat President Viktor Yanukovich (Korobko and Musa 2014: 89). In retaliation, on 27 February, pro-Russian gunmen with uniforms seized the Supreme Council of the Autonomous Republic of Crimea, and the council voted to hold a secession referendum in Crimea. The referendum of 16 March 2014, which was considered as illegal by Kiev and the Western powers, was used as a complementary legitimization tool in justification of Supreme Council's 16 March 2014 decision to become a constituent territory of the Russian Federation (Özarslan 2014: 122-123). On 18 March 2014, President of the Russian Federation Vladimir Putin and the leaders of the Autonomous Republic of Crimea signed a bill about the annexation of Crimean territories to the Russian Federation (Bilkova 2016: 195). Crimean Tatar masses opposed annexation and marched in the streets of Simferopol in support of Kiev's new government (McFadgen 2014: <http://blog.lib.umn.edu/gpa/globalnotes/2015/03/humphrey-fellow-muslimova-refl-php> last accessed on 23.09.2016).

Under those circumstances, on 17 March 2014, the Deputy Chairman of the *Mejlis*, Nariman Celal called on Ukrainian Parliament (*Verkhovna*

Rada) to recognize indigenous people status of the Crimean Tatars⁸. It should be noted that, the annexation of Crimea and Tatars' opposition to annexation changed Ukraine's policy regarding Tatars' status sharply. On 20 March 2014, *Verkhovna Rada* adopted a resolution recognizing the Crimean Tatars as indigenous people (Crimean News Agency 2014: <http://qha.com.ua/en/politics/ukraine-recognized-crimean-tatars-indigenous-people-of-crimea/130931/> last accessed on 23.09.2016). Article 2 of the resolution guaranteed the self-determination right of the Crimean Tatars within Ukraine. The resolution also recognized *Mejlis* as a high representative body of the Crimean Tatar community (Babin 2014: 98).

The basic reason for Ukrainian manoeuvre about Crimean Tatars' status should be Ukrainian government's quest for Crimean Tatars' support to restore Ukraine's lost territorial integrity. Crimean Tatar protests against annexation helped Ukrainian government to foresee Tatars as a potential ally against an imminent threat. Secondly, Russian Black Sea Fleet stationed at Sevastopol, Crimea, has been regarded as a security threat by the new Ukrainian government (Crimealibre <http://crimealibre.com/russian-admiral-dismisses-poroshenko-s-threat-to-fight-for-returning-crimea-as-bluff/> last access on 25.09.2016). The Ukrainian state administration attempted to play the Tatar card and international law in its struggle against pro-Russian Crimean separatism and the Russian fleet in Crimea. Ukrainian government sought to bring forward the demilitarization of Crimea in the light of provisions of the UNDRIP (Shevel 2014: <https://www.washingtonpost.com/news/monkey-cage/wp/2014/03/25/to-strengthen-claims-on-crimea-russia-and-ukraine-woo-crimean-tatars/> last accessed on 23.09.2016). As it was explained before, Article 30/1 of the declaration makes the permission of indigenous peoples a precondition for the military activities in the lands of indigenous peoples.

In May 2014, *Verkhovna Rada* passed a resolution ratifying the UNDRIP (Altan 2014: <http://www.iccrimea.org/reports/dont-cry-ukraina.html> last accessed on 29.09.2016). The Ukrainian administration also tried to make symbolic gestures to gain the support of the Crimean Tatars. For example, in September 2015, Ukrainian president Petro Poroshenko actively supported Mustafa Cemilev's strategy of launching a blockade on the Ukrainian side of the Crimean border checkpoints to prevent the entrance of Ukrainian

commercial trucks into the republic (Sinelschikova 2015: http://rbth.com/politics/2015/09/24/crimean_tatars_blockade_border_posts_over_political_discrimination_49541.html last accessed on 12.04.2017). On 12 November 2015, the Ukrainian Parliament officially recognized the 1944 mass deportation of Crimean Tatars as genocide amid intense Russian pressure (Ria Novosti 2015: <https://ria.ru/world/20151112/1319286617.html> last accessed on 29.09.2016). On February 2016, a Crimean Tatar National Flag, the *Kök Bayrak*, was erected in Kiev's city centre, in front of the Ukrainian Ministry of Foreign Affairs (Altan 2014: <http://www.iccrimea.org/reports/dont-cry-ukraina.html> last accessed on 29.09.2016). In April 2016, Ukrainian government approved the relocation of the *Mejlis* to Kiev following Crimean Supreme Court's decision to ban the *Mejlis* (Reuters 2016: <http://www.newsweek.com/crimean-tatar-council-relocates-kiev-after-russian-ban-452957> last accessed on 12.04.2017). On 4 July 2016, Ukrainian Embassy in Tajikistan raised the *Kök Bayrak* next to the state flag of Ukraine (Ministerstvo Zakordonnihsprav Ukraini <http://mfa.gov.ua/ua/news-feeds/foreign-offices-news/48991-u-posolystvi-ukrajini-v-tadzhikistani-pidnya-to-krimskykotatarsykij-prapor> last accessed on 29.09.2016).

More importantly, on 18 May 2016, Ukrainian president Poroshenko declared his readiness to amend Ukrainian constitution on the establishment of the Crimean Tatar national autonomy (Crimean News Agency 2016: <http://qha.com.ua/en/politics/poroshenko-we-initiate-creation-of-crimean-tatar-autonomy/137206/> last accessed on 12.04.2017). On 22 September 2016, the Ukrainian parliament approved a recommendation to the president to establish Crimean Tatar Autonomous Republic via a constitutional amendment (Lb.ua 2016: https://en.lb.ua/news/2016/09/22/1903_ukrainian_parliament_favours.html last accessed on 12.04.2017). However, until now, Poroshenko has not taken an initiative to convene a constitutional commission to prepare aforementioned amendments regarding the status of Crimea (Unian Information Agency 2017: <https://www.unian.info/politics/1734946-chubarov-calls-on-ukraine-authorities-to-change-crimea-as-status-in-constitution.html> last accessed on 12.04.2017).

Russian Federation's Response and Current Situation

Following the seizure of the Supreme Council of the Autonomous Republic by pro-Russian gunmen on 27 February 2014, Russian and de facto Crime-

an administrations, like their Ukrainian counterparts, jointly developed a strategy for guaranteeing the loyalty of the Crimean Tatars. In this context, on 11 March 2014, the Crimean Supreme Council adopted a declaration “On Guarantees for the Restoration of Rights of the Crimean Tatar People”. By the declaration, the Crimean Supreme Council showed its willingness to provide some constitutional guarantees for the rights of the Crimean Tatars. For example, the declaration promised to grant the Crimean Tatar language the status of an official language in Crimea, to increase the representation of Crimean Tatars in executive bodies to at least 20 %, and to officially recognize the Crimean Tatar self-government organs, the *Kurul-tai* and the *Mejlis* (Shevel 2014: <https://www.washingtonpost.com/news/monkey-cage/wp/2014/03/25/to-strengthen-claims-on-crimea-russia-and-ukraine-woo-crimean-tatars/> last accessed on 23.09.2016). What is more, Russian authorities invited Mustafa Cemilev to Moscow to a meeting with the former president of Russia’s Tatarstan Republic Mintimer Shaimiyev. The meeting was held on 12 March 2014 (Kurmasheva and Synovitz 2014: <http://www.rferl.org/a/russia-tries-to-win-over-crimean-tatars/25294599.html> last accessed on 29.09.2016). Within the same day, in a telephone call to Cemilev, Vladimir Putin talked about a guarantee to Crimean Tatars rights with those words: “measures will be taken to solve all the social and legal problems of Crimean Tatars that went unsolved by the Ukrainian authorities for many years” (Gutterman 2014: <http://www.reuters.com/article/us-ukraine-crisis-putin-crimean-idUSBREA2B1CM20140312> last accessed on 29.09.2016)⁹.

Simultaneously, on 16 March 2014, a referendum about the status of Crimea was held. According to the results, over 95 percent of the Crimean voters (officially declared voter turnout was 83.1) voted to secede from Ukraine and join Russia. Accordingly, the Crimean Supreme Council voted to join Russia (The Washington Post 2014: https://www.washingtonpost.com/world/crimeas-parliament-votes-to-join-russia/2014/03/17/5c3b96ca-adba-11e3-9627-c65021d6d572_story.html?utm_term=.02f9eb9b5c07 last accessed on 27.01.2017). On the other hand, the Russian government started to establish its own citizenship regime in Crimea and obliged the residents of Crimea to either accept Russian citizenship or to apply for residence permits within 30 days starting from 24 March (Daily Sabah 2016: <http://www.dailysabah.com/europe/2014/04/05/history-of-tatars-in-crimean-peninsula> last accessed on 06.10.2016).

As a reaction to the referendum and the de-facto annexation of the peninsula to the Russian Federation, an important decision was adopted on 29 March 2014, at the second special session of the 6th *Kurultai* of the Crimean Tatar People. The decision reiterated the indigenesness claims of the Crimean Tatars and implicitly declared the annexation invalid by referring to the indigenesness paradigm. The decision suggested that "...the changing of the status of Crimea was made without the agreement and clearly expressed will of the Crimean Tatar people – indigenous people of Crimea...". In this respect, the declaration referred to the Article 3 (right to self-determination), Article 4 (right to the autonomy and self-governance), Article 5 (right to maintain and strengthen distinct political, legal, economic, social and cultural institutions, while retaining the right to participate fully, if they so choose, in political, economic, social and cultural life of the State), Article 30 (military activities shall not take place in the territories of indigenous peoples, unless justified by a relevant public interest or otherwise freely agreed), and Article 40 (right to access to and prompt decision through just and fair procedures for the resolution of conflicts and disputes with States and other parties) of the UNDRIP. The *Kurultai* also requested support from the United Nations, the Council of Europe, the European Union, the Organization for Security and Cooperation in Europe, and government of states for its self-determination claim (Mejlis of the Crimean Tatar People Official Website 2014: <http://qtm.org/en/news/4414-decision-of-6th-kurultay-of-the-crimean-tatar-people-on-implementation-of-right-to-self-determination-by-crimean-tatar-people-in-their-historical-territory-crimea> last accessed on 27.01.2017).

In line with the declaration, on 1 April 2014, in an Arria-formula meeting¹⁰ of the United Nations Security Council, Mustafa Cemilev questioned the legitimacy of the referendum by suggesting the absence of a common territorial identity of the "Crimean People". Cemilev stated that, in Crimea only the Crimean Tatars, who overwhelmingly boycotted the referendum, may claim the right of self-determination (Mejlis of the Crimean Tatar People Official Website 2014: <http://qtm.org/ru/новости/4418-мустафа-джемилев-абсурдно-вообще-решать-вопрос-о-принадлежности-того-или-инного-региона-области-или-поселка-к-какому-либо-государству-на-основе-местного-референдума> last accessed on 27.01. 2017).

Russia's stance on the issue of Crimean Tatars' status has gradually changed since Crimean Tatars' well-attended boycott of the March 2014 referendum and Russia's maintenance of full control over the peninsula starting from May 2014. For example, on 16 May 2014, Putin showed Russia's changing attitude towards the Crimean Tatar issue with those words:

The question of recognizing the Crimean Tatars as an indigenous people of Crimea can be considered, but the matter should be thoroughly examined to avoid causing damage. We could think it over, of course. But in dealing with this problem we must not create another one... They (The Greeks) were there before you and us. So we need to look at this in a most careful way... (Interfax 2014: 1)

In 2014, Crimean prosecutor banned the Crimean Tatar leaders Mustafa Cemilev (Goble 2014: <http://www.interpretermag.com/moscow-trying-to-force-crimean-msd-to-break-with-crimean-tatars/> last accessed on 02.10.2016) and Refat Chubarov (Quinn 2014: <https://the-moscowtimes.com/articles/leader-of-crimean-tatars-labeled-extremist-banned-from-home-370-50> last accessed on 02.10.2016) from entering Crimea for five years. On 15 September 2014, armed and masked men with military uniforms raided the *Mejlis* (RFERL 2014: <http://www.rferl.org/a/crimean-tatar-mejlis-raid-police-search-avdet-simferopol/26587038.html> last accessed on 03.10.2016). In 2015, the Russian government organized a media operation towards influential Crimean Tatar newspapers, news agencies, and TV channels. *ATR*, *Meydan Radio*, *Lider FM*, and *Avdet Newspaper* did not manage to receive broadcasting licenses from the Russian authorities (Shevchenko 2015: <http://www.bbc.com/news/world-europe-32145218> last accessed on 03.10.2016). In April 2015, Vice-Chairman of the *Mejlis* Nariman Celal was arrested (Qırım'ın Sesi 2015: <http://www.qiriminsesi.com/ktmm-baskan-vekili-nariman-celal-tutuklandi.html> last accessed on 27.01.2016). In April 2016, Crimean Supreme Court banned the *Mejlis* and accused it of extremism. On 12 May 2016, deputy head of the *Mejlis*, İlmi Umerov was arrested and in August 2016, he was sent to a psychological institution "for examination" (Human Rights Watch 2016: <https://www.hrw.org/news/2016/08/26/crimean-tatar-activist-confined-psychiatric-hospital> last accessed on 12.04.2017). In September 2016, Russia's Supreme Court confirmed the decision of the Crimean Court and banned the activities of *Mejlis* in Russian territories including Russian-occupied Crimea (Cooper

2016: <https://www.hrw.org/news/2016/09/29/crimean-tatar-elected-body-banned-russia> last accessed 05.10.2016) On 18 August 2016, Putin openly warned the Crimean Tatars “not to strive for special status on the Crimean Peninsula” (RFERL 2015: <http://www.rferl.org/a/putin-warns-crimean-tatars-not-look-for-special-status/27194567.html> last accessed on 03.10.2016).

On the other hand, Russian authorities tried to create alternative pocket Crimean Tatar organizations to guarantee the loyalty of at least some fractions of the Crimean Tatar community. In this context, Russian government took active role in the establishment and/or resurgence of organizations such as *Milli Fırqa*, *Kyrym*, and an alternative Muftiate called *Islamic Muftiate of Tavriia* (Aydın 2014: 90). Those organizations followed a unique path in their attitudes towards the Ukrainian and Russian governments. For example, the head of the pro-Kremlin movement *Kyrym*, Remzi Ilyasov, asked Turkey to recognize Crimea as a part of Russia (Ria Novosti 2016: <https://ria.ru/world/20160701/1455610065.html> last accessed on 06.10.2016). Ilyasov used the term “terror” to describe Ukraine’s intelligence activities in the peninsula (Southfront 2016: <https://southfront.org/putin-accuses-kiev-authorities-in-terrorism-crimean-parliament-calls-incident-declaration-of-war/> last accessed on 06.10.2016). Following the decision of the Crimean Supreme Court about the ban of the *Mejlis*, Ilyasov announced his intent to establish a new Mejlis that seeks to maintain cordial relations with the Russian authorities (News from Crimea 2016: <http://en.sobytiya.info/pro-russian-tatars-are-doing-to-establish-their-mejlis-in-crimea.html> last accessed on 06.10.2016).

Starting from June 2016, Russian administration made a tactical change in its Crimean Tatar strategy in reaction to Poroshenko’s speeches about the establishment of Crimean Tatar national autonomy. In this context, Russian-backed Crimean Tatar political figures attempted to articulate the possibility of a “national and cultural autonomy” for Crimean Tatars through the initiative of the Russian authorities. For example, on 9 June 2016 head of the Regional National Cultural Autonomy of Crimean Tatars in the Republic of Crimea Eyvaz Umerov and on 12 June 2016 the Kremlin appointed Head of the Crimean State Committee for Interethnic Relations Zaur Smirnov talked about a plan to create a national-cultural autonomy of the Crimean Tatars in Russia at federal level (Crimean News

Agency 2016: <http://qha.com.ua/en/politics/russia-wants-to-create-crimean-tatar-autonomy/137479/> last accessed on 13.04.2017; Euromaidan Press 2016: <http://euromaidanpress.com/2016/06/14/will-history-repeat-itself-crimea-a-federal-national-and-cultural-ghetto-for-the-crimean-tatars/> last accessed on 13.04.2017). However, that kind of a national-cultural autonomy status does not imply territorial autonomy. In other words, it refers to the devolution of political powers to Tatars at the federative level on a non-territorial basis. As Gayana Yuksel—a member of the *Mejlis*—states, national-cultural autonomy does not recognize Crimean Tatars as the indigenous people (Crimean News Agency 2016: <http://qha.com.ua/en/politics/cultural-autonomy-imitates-care-of-crimean-tatars/137530/> last accessed on 17.04.2017).

Conclusion

The Crimean Tatars, as an indigenous component of the Crimean population, have gradually highlighted their indigenousness since the rise of indigenism in the second half of the 20th century. However, from 1960s to 1980s, the Crimean Tatar political elite articulated Crimean Tatar's indigenousness claims without any reference to the concept of “indigenous peoples”. In other words, until 1990s, the Crimean Tatar political elite refrained from using the concept of indigenous peoples to assert their claims to land. *Propiska* (residence permit) problems, imprisonment of Tatars, and the calls for restoration of the CASSR and autonomy - rather than the status of indigenousness - became main subjects of controversy.

The 1990s constitute a milestone in Crimean Tatar political struggle for land and cultural rights. In the 1990s and the first decade of the 21st century, the Crimean Tatars increasingly link themselves to the indigenous peoples paradigm. Starting from a declaration made at the Second *Kurultai* in 1991, claims of indigenousness have consistently been articulated by Crimean Tatar organizations such as *Mejlis* and the *Foundation for Research and Support of Indigenous Peoples in the Crimea*, and became the common point of almost all Crimean Tatar political organizations reflecting conflicting interests.

Under those conditions, the Russian-Ukrainian crisis of 2014 surprisingly created an opportunity for the recognition of Crimean Tatar indigenousness claims. In order to guarantee the support of the Crimean Tatar com-

munity, both Ukrainian and Russian authorities took initiatives to satisfy Crimean Tatar land and cultural rights. Firstly, the Crimean Tatars seemed to have reached their goal of having indigenous people status with a resolution of *Verkhovna Rada* in 2014. However, the resolution did not solve the issue. Because, *Verkhovna Rada's* resolution of 20 March 2014 recognized the Crimean Tatars as indigenous people, but the state that lost its control over their territory; the Ukrainian state gave them that right. Following the attempt of Ukraine, in March 2014, Russian-controlled Crimean Supreme Council adopted a declaration "On Guarantees for the Restoration of Rights of the Crimean Tatar People" and Vladimir Putin talked about a guarantee to Crimean Tatars' rights.

However, Russia's stance on the issue of Crimean Tatars' status has gradually changed since Crimean Tatars' well-attended boycott of the March 2014 referendum and Russia's maintenance of full control over the peninsula starting from May 2014. After the annexation of Crimea, the Russian government and the de-facto Crimean administration worked for gradual decline of Crimean Tatar indigenousness claims by either increasing their pressure over influential Crimean Tatar political figures, organizations and media channels or deepening a split in Crimean Tatar community by forging organizations or interest groups loyal to the Russian government. In June 2016, Russian administration made a tactical change in its Crimean Tatar strategy in reaction to Poroshenko's speeches about the establishment of Crimean Tatar national autonomy. However, Russian national-cultural autonomy draft voiced by Umerov and Smirnov does not imply territorial autonomy or a status of indigenousness.

It should also be noted that, a split among leading Crimean Tatar political organizations over the issue of leadership intersected with Russian-Western power struggle in the region. The Russian-Western power struggle created an opportunity for the recognition of Crimean Tatar indigenousness claims, but ironically became the leading factor hindering the realization of them.

Notes

1. Despite the fact that Tatars were the early inhabitants of Crimea like non-Russians in Siberia, official documents never applied the term *tuzemtsy* to Crimean Tatars (Sokolovski 2000: 93-94). The Crimean Tatars were categorised as *inorodtsy* (internal aliens) and had exempted from serving in the Tsarist army

- in the 19th century until the Military Reforms of 1874. See. (Williams 2001: 184).
2. The Crimean Tatars were not included in indigenous peoples list of Russian Soviet Federative Socialist Republic, which was designated by a special decree on October 25th 1926. See. (Varfolomeeva 2012: 25-27; Sillanpää 2015: 171).
 3. According to Kırımlı, Turkic presence in Crimea dates back to 6th century. See. (Kırımlı 1996: 1).
 4. For instance, in 1475, Ottoman forces captured Kefe and some other Black Sea ports and Mangup fortress in Crimea. (Magocsi 2010: 179).
 5. See. Krim.Realii. "Ukaz Prezidiuma Verhovnoy Sovieta SSSR O Grazhdanah Tatarskoy Natsionalnosti, Prozhivavshih v Krimy". <http://ru.krymr.com/a/27229459.html> [Accessed 04.09.2016].
 6. Alexei Kosterin and Petro Grigorenko were supporters of a return to Leninist ideals within the party. See. (Reddaway 1982: 129).
 7. In 2005, the Foundation for Research and Support of Indigenous Peoples of Crimea submitted another report to update the earlier report. See. (Unrepresented Nations and Peoples Organization Web Page 2005: <http://www.unpo.org/article/1751> last accessed on 17.01.2017).
 8. For further information please refer to: Ukrainskaya Pravda. "Verkhovna Rada Priznala Krimskih Tatar Korennym Narodom b Krimy". 20 March 2014. <http://www.pravda.com.ua/rus/news/2014/03/20/7019670/> [Accessed 23.09.2016]. Kommentarii. "Tatary Hotyat Poluchit Statue Korennogo Naroda b Krimy, shtoby Otstaivat Ukrainskuyu Gasudarstvennost". <http://comments.ua/politics/457719-tatari-hotyat-poluchit-status-korennogo.html> [Accessed 23.09.2016].
 9. See also. (Yapıcı 2016: 231).
 10. The Arria-formula meetings are informal gatherings of the members of the United Nations Security Council with persons whom the inviting members of the Council believe it would be beneficial to hear their views. The Arria-formula meetings do not constitute an activity of the council, and they are not announced in the Daily Journal of the United Nations. For details please refer to: United Nations Security Council Web Page. <http://www.un.org/en/sc/about/methods/bgarrformula.shtml> [Accessed 27.01.2017].

References

- Abdulganiyev, Kurtmolla (2002). "Institutional Development of the Crimean Tatar National Movement". International Committee for Crimea, <http://www.iccrimea.org/scholarly/national-movement.html> [Accessed 04.09.2016].
- Altan, Mubeyyin B. (2016). "Don't Cry for Us Ukraina! (Ukraine)". International Committee for Crimea, <http://www.iccrimea.org/reports/dont-cry-ukraina.html> [Accessed 29.09.2016].
- Aponte, Miranda Lillian (2010). "Indigenous Peoples as International Lawmakers".

- University of Pennsylvania Journal of International Law* 32 (1): 203-263.
- Aydın, Filiz Tutku (2014). "Crimean Tatars and Russia's Annexation of Crimea". *Turkish Policy Quarterly* 13 (3): 81-92.
- Aydın, Ayşegül and İsmail Aydın (2004). *Kırım Tatarlarının Vatana Dönüşü: Kimlik ve Kültürel Canlanma*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı.
- Aydın, İsmail (2013). "Kırım Tatarları". *Yeni Türkiye* (54): 1947-1958.
- Bäbler, Balbina (2006). "Chersonesus". *Encyclopedia of Ancient Greece*. Ed. Wilson Nigel New York: Routledge. 156.
- Babin, Borys V. (2014). "Rights and Dignity of Indigenous Peoples of Ukraine in Revolutionary Conditions and Foreign Occupation". *Anthropology & Archeology of Eurasia* 53 (3): 81-115.
- Barsh, Russel Lawrence (2001). "Is the Expropriation of Indigenous Peoples' Land GATT-able?". *RECIEL* 10 (1): 13-26.
- Berry, Christian (2016). "Crimean Tatar: Resisting a Deportation of Identity". *Rhetorics of Names and Naming*. Ed. Star Medzerian Vanguri. New York: Routledge. 132-152.
- Bilkova, Veronika (2016). "Territorial (Se)Cession in Light of Recent Events in Crimea". *Law, Territory and Conflict Resolution: Law as a Problem and Law as a Solution*. Eds. Matteo Niccolini, Francesco Palermo and Enrico Milano. Leiden: Koninklijke Brill. 194-218.
- Bowen, John R. (2000). "Should We have a Universal Concept of 'Indigenous Peoples' Rights?'". *Anthropology Today* 16 (4): 12-16.
- Bowring, Bill (1999). "New Nations and National Minorities: Ukraine and the Question of Citizenship". *Minority Rights in the 'New' Europe*. Eds. Peter Cumper and Steven Wheatley. The Hague: Martinus Nijhoff Publishers. 233-250.
- Bowring, Bill (2005). "The Crimean Autonomy: Innovation or Anomaly". *Autonomy, Self-Governance and Conflict Resolution: Innovative Approaches to Institutional Design in Divided Societies*. Eds. Marc Weller and Stefan Wolff. London: Routledge. 65-84.
- Bowring, Bill (2009). "Language Policy in Ukraine. International Standards and Obligations, and Ukrainian Law and Legislation". *Language Policy and Language Situation in Ukraine*. Ed. Juliane Besters-Dilger. Frankfurt: Peter Lang. 57-101.
- Bukkvoll, Tor (1997). *Ukraine and European Security*. London: A Cassell Imprint.
- Cambridge Dictionaries Online. <http://dictionary.cambridge.org/dictionary/british/indigenous> [Accessed 01.05.2015].
- Cemiloglu, Mustafa (1995). "A History of the Crimean Tatar National Liberation Movement: A Sociopolitical Perspective". *Crimea – Dynamics, Challenges and Prospects*. Ed. Maria Drohobycky. Lanham: Rowman & Littlefield. 87-106.
- Cooper, Tanya (2016). "Crimean Tatar Elected Body Banned in Russia". <https://>

- www.hrw.org/news/2016/09/29/crimean-tatar-elected-body-banned-russia [Accessed 05.10.2016].
- Cornthassel, Jeff J. (2003). "Who is Indigenous? 'Peoplehood' and Ethnonationalist Approaches to Rearticulating Indigenous Identity". *Nationalism and Ethnic Politics* 9 (1): 75-100.
- Crimealibre. "Russian Admiral Dismisses Poroshenko's Threat to Fight for Returning Crimea as Bluff". <http://crimealibre.com/russian-admiral-dismisses-poroshenko-s-threat-to-fight-for-returning-crimea-as-bluff/> [Accessed 25.09.2016].
- Crimean News Agency. "Cultural Autonomy Imitates Care of Crimean Tatars". 15 June 2016. <http://qha.com.ua/en/politics/cultural-autonomy-imitates-care-of-crimean-tatars/137530/> [Accessed 17.04.2017].
- Crimean News Agency. "Poroshenko: We Initiate Creation of Crimean Tatar Autonomy". 18 May 2016. <http://qha.com.ua/en/politics/poroshenko-we-initiate-creation-of-crimean-tatar-autonomy/137206/> [Accessed 12.04.2017].
- Crimean News Agency. "Russia Wants to Create 'Crimean Tatar Autonomy'". 10 June 2016. <http://qha.com.ua/en/politics/russia-wants-to-create-crimean-tatar-autonomy/137479/> [Accessed 13.04.2017].
- Crimean News Agency. "Ukraine Recognized Crimean Tatars Indigenous People of Crimea". 20 March 2014. <http://qha.com.ua/en/politics/ukraine-recognized-crimean-tatars-indigenous-people-of-crimea/130931/> [Accessed 23.09.2016].
- Daily Sabah. "History of Tatars in Crimean Peninsula". 5 April 2014. <http://www.dailysabah.com/europe/2014/04/05/history-of-tatars-in-crimean-peninsula> [Accessed 06.10.2016].
- Doroszewska, Ursula (1992). "Mustafa Cemiloğlu ile Röportaj". Çev. Hatko Schamis. Circassiancenter. <http://www.circassiancenter.com/cc-turkiye/arastirma/0252-mustafa.htm> [Accessed 19.09.2016].
- Encyclopedia of Nationalism – Leaders, Movements, and Concepts Volume 2.* (2001). San Diego: Academic Press.
- Eren, Nermin (1998). "Crimean Tatar Communities Abroad". *The Tatars of Crimea - Return to the Homeland - Studies and Documents*. Ed. Edward Allworth. Durham: Duke University Press. 323-352.
- Eur.ac Research. "Parallel Report Prepared by the Foundation for Research and Support of the Indigenous Peoples of Crimea about the Situation in Crimea (Ukraine) Undertaken in Accordance with the Article 25th of the Framework Convention for the Protection of National Minorities of Council of Europe". <http://miris.eurac.edu/mugs2/do/blob.html?type=html&serial=1035552231072> [Accessed 18.01.2017].
- Euromaidan Press. "Will History Repeat Itself? Crimea: a National and Cultural Ghetto for the Crimean Tatars". 14 June 2016. <http://euromaidanpress.com/2016/06/14/will-history-repeat-itself-crimea-a-federal-national-and->

- cultural-ghetto-for-the-crimean-tatars/ [Accessed 13.04 .2017].
- Fisher, Alan W. (1987). *The Crimean Tatars*. California: Hoover Press Publication.
- Goble, Paul (2014). "Moscow Trying to Force Crimean MSD to Break with Crimean Tatars". The Interpreter, <http://www.interpretermag.com/moscow-trying-to-force-crimean-msd-to-break-with-crimean-tatars/> [Accessed 02.10.2016].
- Göcke, Katja (2013). "Indigenous Peoples in International Law". *Adat and Indigeneity in Indonesia – Culture and Entitlements between Heteronomy and Self-Ascription*, Ed. Brigitta Hauser-Schäublin. Göttingen: Universitatverlag Göttingen. 17-31.
- Greene, Shane (2006). "Incas, Indios and Indigenism in Peru". *Dispatches from Latin America – Experiments against Neoliberalism*. Eds. Teo Ballve and Vijay Prashad. New Delhi: LeftWord Books. 243-257.
- Gutterman, Steve (2014). "Crimean Tatar Leader Tells Putin Secession would Break Post-Soviet Pact". Reuters, <http://www.reuters.com/article/us-ukraine-crisis-putin-crimean-idUSBREA2B1CM20140312> [Accessed 29.09.2016].
- Hannum, Hurst (1996). *Autonomy, Sovereignty, and Self-Determination: the Accommodation of Conflicting Rights*. Pennsylvania: University of Pennsylvania Press.
- Holovaty, Serhiy (1996). "Territorial Autonomy in Ukraine – the Case of Crimea". *Local Self Government, Territorial Integrity and Protection of Minorities*. Strasbourg: Council of Europe Publishing. 135-151.
- Human Rights Watch. "Crimean Tatar Activist Confined in Psychiatric Hospital". 26 August 2016. <https://www.hrw.org/news/2016/08/26/crimean-tatar-activist-confined-psychiatric-hospital> [Accessed 12.04.2017].
- Interfax Russia & FSU General News. "Putin Cautious about Crimean Tatars' Recognition as Indigenous People". 16 May 2014: 1.
- International Labour Organization Web Page. "Convention No. 107". http://www.ilo.org/indigenous/Conventions/no_107/lang-en/index.htm [Accessed 27.05.2015].
- International Labour Organization Web Page. "Convention No. 169". <http://www.ilo.org/indigenous/Conventions/no169/lang-en/index.htm> [Accessed 30.05.2015].
- İzmirli, İdil P. (2008). "Return to the Golden Cradle: Postreturn Dynamics and Resettlement Angst among the Crimean Tatars". *Migration, Homeland, and Belonging in Eurasia*. Eds. Cynthia Buckley et al. Maryland: The Johns Hopkins University Press. 227-265.
- Kamm, Henry (1992). "Chatal Khaya Journal; Crimean Tatars, Exiled by Stalin, Return Home". The New York Times, <http://www.nytimes.com/1992/02/08/world/chatal-khaya-journal-crimean-tatars-exiled-by-stalin-return-home.html> [Accessed 17.01.2017].
- Kırım Bülteni (2009). "Başyazı". April-December. 18/65.

- Kırım Haber Ajansı (2012). "Kırım Tatar Halk Cephesi KTMM ile Yumruklaşmaya Hazır". 25 January 2012. <http://qha.com.ua/tr/siyaset/kirim-tatar-halk-cephesi-ktmm-ile-yumruklas-maya-hazir/106788/> [26.01.2017].
- Kırımlı, Hakan (1996). *National Movements and National Identity among the Crimean Tatars (1905-1916)*. Köln: Brill.
- Kırımlı, Hakan (2011). "Crimean Tatars". *Ethnic Groups of Europe: an Encyclopedia*. Ed. Jeffrey Cole California: ABC-CLIO. 84-87.
- Kırımlı, Hakan (2013). "Kırım Tatarları Kimdir?". *Yeni Türkiye* (54): 1932-1946.
- Kingsbury, Benedict and William S. Grodinsky (1992). "Self-Determination and 'Indigenous Peoples'". *Proceedings of the Annual Meeting (Americal Society of International Law)* 86: 383-397.
- Kommentarii. "Tatary Hotyat Poluchit Statue Korennovo Naroda b Krimy, shtoby Otstaivat Ukrainskuyu Gasudarstvennost". 17 March 2014. <http://comments.ua/politics/457719-tatari-hotyat-poluchit-status-korennogo.html> [Accessed 23.09.2016].
- Korobko, Yana and Mahmood N. Musa (2014). *The Shifting Global Balance of Power: Perils of a World War and Preventive Measures*. Xlibris Corporation.
- Krim.Realii. "Ukaz Prezidiuma Verhovnoy Sovieta SSSR o Grazhdanah Tatarskoy Natsionalnosti, Prozhivavshih v Krimy". 6 September 2015. <http://ru.krymr.com/a/27229459.html> [Accessed 04.09.2016].
- Kullberg, Anssi (2004). "The Crimean Tatars". *The Forgotten Minorities of Eastern Europe: the History and Today of Selected Ethnic Groups in Five Countries*. Ed. Arno Tanner. Helsinki: East-West Books. 13-65.
- Kurmasheva, Alsu and Ron Synovitz (2014). "Russia Tries to Win over Crimean Tatars". Radio Free Europe Radio Liberty, <http://www.rferl.org/a/russia-tries-to-win-over-crimean-tatars/25294599.html> [Accessed 29.09.2016].
- Kuzio, Taras (2014). *Ukraine-Crimea-Russia Triangle of Conflict*. Stuttgart: Ibidem-Verlag.
- Larson, Erik (2007). "Regulatory Rights: Emerging Indigenous Peoples' Rights as a Locus of Global Regulation". *The Intersection of Rights and Regulation – New Directions in Sociolegal Scholarship*. Ed. Bronwen Morgan. Hampshire: Ashgate Publishing Company. 107-127.
- Lb.ua. "Ukrainian Parliament Favors Establishment of Crimean Tatar Autonomous Republic". 22 September 2016. https://en.lb.ua/news/2016/09/22/1903_ukrainian_parliament_favours.html [Accessed 12.04.2017].
- Liber, George O. (2016). *Total Wars and the Making of Modern Ukraine, 1914-1954*. Toronto: University of Toronto Press.
- Magocsi, Paul R. (2010). *A History of Ukraine: the Land and Its Peoples*. Second Edition. Toronto: University of Toronto Press.
- McFadgen, Rebecca (2014). "The Crimean Tatars and the Indigenous Peoples of Quebec: Similarities in the Face of Separation". <http://blog.lib.umn.edu/gpa/globalnotes/2015/03/humphrey-fellow-muslimova-refl-php> [Accessed

- 23.09.2016].
- Meijknecht, Anna (2001). *Toward International Personality: The Position of Minorities and Indigenous Peoples in International Law*. Antwerpen: Intersentia.
- Mejlis of the Crimean Tatar People Official Website. "Decision of 6th Qurultay of the Crimean Tatar People on Implementation of Right to Self-Determination by Crimean Tatar People in Their Historical Territory – Crimea". 29 March 2014. <http://qtm.org/en/news/44-14-decision-of-6th-qurultay-of-the-crimean-tatar-people-on-implementation-of-right-to-self-determination-by-crimean-tatar-people-in-their-historical-territory-crimea> [Accessed 27.01. 2017].
- Mejlis of the Crimean Tatar People Official Website. "Deklaratsiya o Natsionalnom Suverenitete Krymskotatarskovo Naroda". http://qtm.org/dokumenty_1_sessii_2_kurultaya.doc [Accessed 10.01.2017].
- Mejlis of the Crimean Tatar People Official Website. "Mustafa Dzhemilev: Absurdno Voopshe Reshat Vapros o Prindlezhnosti tovo ili inovo Regiona, Oblasti ili Poselka k Kakomu-livo Gasudarstvu na Osnove Mestnovo 'Referenduma'". 1 April 2014. <http://qtm.org/ru/новости/4418-мустафа-джемилев-абсурдно-вообще-решать-вопрос-о-принадлежности-того-или-инного-региона-области-или-поселка-к-какому-либо-государству-на-основе-местного-референдума> [Accessed 27.01.2017].
- Merriam Webster Dictionary. <http://www.merriam-webster.com/dictionary/indigenous> [Accessed 01.05.2015].
- Minahan, James (2000). *One Europe, Many Nations – A Historical Dictionary of European National Groups*. Westport: Greenwood Press.
- Ministerstvo Zakordonnihsprav Ukraini. "U Posolstvi Ukraini v Tadjikistani Pidnyato Krimskotatarskii Prapor". <http://mfa.gov.ua/ua/news-feeds/foreign-offices-news/48991-u-po-solystvi-ukrajini-v-tadzhikistani-pidnyato-krim-sykotatarskij-prapor> [Accessed 29.09.2016].
- News from Crimea. "Pro-Russian Tatars are Doing to Establish Their 'Mejlis' in Crimea". 3 May 2016. <http://en.sobytiya.info/pro-russian-tatars-are-doing-to-establish-their-mejlis-in-crimea.html> [Accessed 06.10.2016].
- Niezen, Ronald (2003). *The Origins of Indigenism – Human Rights and the Politics of Identity*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- Ozhiganov, Edward (1997). "The Crimean Republic: Rivalries for Control". *Managing Conflict in the Former Soviet Union – Russian and American Perspectives*. Eds. Alexei Arbatov et al. Massachusetts: Center for Science and International Affairs. 83-137.
- Özarslan, Bahadır Bumin (2014). "Soğuk Savaş Sonrasında Kırım'ın ve Kırım Tatar Türklerinin Statüsü". *Uluslararası Hukuk ve Politika* 10 (9): 97-135.
- Özçelik, Sezai (2016). "The Triangular Conflict of Russia, Ukraine and the Crimean Tatars: Analysis of the 2014 Crimean Occupation and Annexation". *Turkey's Foreign Policy and Security Perspectives in the 21st Century*. Ed. Sertif

- Demir. Florida: BrownWalker Press.
- Pipes, Richard (1997). *The Formation of the Soviet Union, Communism and Nationalism 1917-1923*. Cambridge: Harvard University Press.
- Qırım'in Sesi. "KTMM Başkan Vekili Nariman Celal Tutuklandı". 24 April 2015. <http://www.qiriminsesi.com/ktmm-baskan-vekili-nariman-celal-tutuklandi.html> [Accessed 27. 01.2017].
- Quinn, Allison (2014). "Leader of Crimean Tatars Labeled 'Extremist', Banned From Home". The Moscow Times, <https://themoscowtimes.com/articles/leader-of-crimean-tatars-labeled-extremist-banned-from-home-37050> [Accessed 02.10.2016].
- Reddaway, Peter (1982). "The Development of Dissent and Opposition". *The Soviet Union since the Fall of Khrushchev – Second Edition*. Eds. Archie Brown and Michael Kaser. London: The Macmillan Press. 121-156.
- Reuters. "Crimean Tatar Council Relocates to Kiev after Russian Ban". 27 April 2016. <http://www.newsweek.com/crimean-tatar-council-relocates-kiev-after-russian-ban-452957> [Accessed 12.04.2017].
- RFERL. "Crimean Tatar Mejlis Raided, Searched by Police". 16 September 2014. <http://www.rferl.org/a/crimean-tatar-mejlis-raid-police-search-avdet-simferopol/26587038.html> [Accessed 03.10.2016].
- RFERL. "Putin Warns Crimean Tatars not to Seek Special Status". 18 August 2015. <http://www.rferl.org/a/putin-warns-crimean-tatars-not-seek-special-status/27194567.html> [Accessed 03.10.2016].
- Ria Novosti. "Krymskie Tatary Prizvali Turtsiyu Peresmotret Pozitsiyu Po Krymy. 1 July 2016. <https://ria.ru/world/20160701/1455610065.html> [Accessed 06.10.2016].
- Ria Novosti. "Rada Priznala Deportatsyu Krymskih Tatar b 1944 Godu Genotsidom". 12 November 2015. <https://ria.ru/world/20151112/1319286617.html> [Accessed 29.09.2016].
- Roberts, Glenn R. (2007). *Comissar and Mullah, Soviet-Muslim Policy from 1917 to 1924*. Florida: Dissertation.com.
- Sadik, Nafis (1998). "Population Growth and Global Stability". *Population and Global Security*. Ed. Nicholas Polunin. Cambridge: Cambridge University Press. 1-17.
- Sargent, Lourie (1998). "The Indigenous Peoples of Bolivia's Amazon Basin Region and ILO Convention No. 169: Real Rights or Rhetoric?". *Inter-American Law Review* 29 (3): 451-524.
- Setton, Kenneth Meyer (1997). *The Papacy and the Levant (1204-1571)*. Philadelphia: The American Philosophical Society.
- Shevchenko, Vitaly (2014). "Crimean Tatar Media 'Silenced by Russia'". BBC News, <http://www.bbc.com/news/world-europe-32145218> [Accessed 03.10.2016].
- Shevel, Oxana (2014). "To Strengthen Claims on Crimea, Russia and Ukraine Woo

- Crimean Tatars”, The Washington Post, <https://www.washingtonpost.com/news/monkey-cage/wp/2014/03/25/to-strengthen-claims-on-crimea-russia-and-ukraine-woo-crimean-tatars/> [Accessed 23.09.2016].
- Sillanpää, Lennard (2015). “The Challenge of Language”. *Cultural and Linguistic Minorities in the Russian Federation and the European Union – Comparative Studies on Equality and Diversity*. Eds. Heiko F. Marten et al. London: Springer. 169-189.
- Sinelschikova, Yekaterina (2015). “Activists Blockade Crimean Border over Political Discrimination”. Russia beyond the Headlines, http://rbth.com/politics/2015/09/24/crimean_tatars_blockade_border_posts_over_political_discrimination_49541.html [Accessed 12.04. 2017].
- Sokolovski, S.V. (2000). “The Construction of ‘Indigenouness’ in Russian Science, Politics and Law”. *Journal of Legal Pluralism* 45: 91-113.
- Southfront. “Putin Accuses Kiev Authorities in Terrorism, Crimean Parliament Calls Incident ‘Declaration of War’”. 10 August 2016. <https://southfront.org/putin-accuses-kiev-authorities-in-terrorism-crimean-parliament-calls-incident-declaration-of-war/> [Accessed 06.10.2016].
- Summers, James (2007). *Peoples and International Law – How Nationalism and Self-Determination Shape a Contemporary Law on Nations*. Leiden: Martinus Nijhoff Publishers.
- The Ukrainian Week (2012). “A New Crimean Front”. 7 March 2012. <http://ukrainianweek.com/Politics/52392> [Accessed 26.01.2017].
- The Washington Post (2014). “Crimea’s Parliament Votes to Join Russia”. 17 March 2014. https://www.washingtonpost.com/world/crimeas-parliament-votes-to-join-russia/2014/03/17/5c3b96ca-adba-11e3-9627-c65021d6d572_story.html?utm_term=.02f9eb9b5c07Z [Accessed 27.01.2017].
- Uehling, Greta L. (2000). “The Crimean Tatars” http://www.iccrimea.org/scholarly/krim_tatars.html [Accessed 19.09.2016].
- Uehling, Greta L. (2004). *Beyond Memory – The Crimean Tatars’ Deportation and Return*. New York: Palgrave Macmillan.
- Ukrainskaya Pravda. “Verkhovnaya Rada Priznala Krimskih Tatar Korennym Narodom b Krimy”. 20 March 2014. <http://www.pravda.com.ua/rus/news/2014/03/20/7019670/> [Accessed 23.09.2016].
- UN Human Rights Office of the High Commissioner Web Page. “Declaration on the Rights of Indigenous Peoples” <http://www.ohchr.org/EN/Issues/IPeoples/Pages/Declaration.aspx> [Accessed 29.08.2016].
- Unian Information Agency. “Chubarov Calls on Ukraine Authorities to Change Crimea’s Status in Constitution”. 20 January 2017. <https://www.unian.info/politics/1734946-chubarov-calls-on-ukraine-authorities-to-change-crimea-status-in-constitution.html> [Accessed 12.04. 2017].

- United Nations Permanent Forum on Indigenous Issues Web Page. "Study of the Problem of Discrimination against Indigenous Population – Final Report Submitted by Special Rapporteur Mr. Jose R. Martinez Cobo- 30 July 1981 E/CN.4/Sub.2/476". <http://undesadspd.org/IndigenousPeoples/Library-Documents/Mart%C3%ADnezCoboStudy.aspx> [Accessed 30.05.2015].
- United Nations Security Council Web Page. "Background Note on the 'Arria-Formula' Meetings of the Security Council Members". <http://www.un.org/en/sc/about/methods/bgarrformula.shtml> [Accessed 27.01.2017].
- United Nations Web Page. "United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples". http://www.un.org/esa/socdev/unpfii/documents/DRIPS_en.pdf [Accessed 11.02.2016].
- Unrepresented Nations and Peoples Organization Web Page. "Parallel Report about the Situation in Crimea". 13 January 2005. <http://www.unpo.org/article/1751> [Accessed 17.01.2017].
- Varfolomeeva, Anna (2012). *Evolution of the Concept "Indigenous People" in the Soviet Union and the Russian Federation: the Case Study of Vepses*. Master of Arts. Budapest: Central European University.
- Vik, Hanne Hagtvedt and Semb, Anne Julie (2013). "Who Owns the Land? Norway, the Sami and the ILO Indigenous and Tribal Peoples". *International Journal on Minority and Group Rights* 20: 517-550.
- Wiessner, Siegfried (2008). Indigenous Sovereignty: a Reassessment in Light of the UN Declaration on the Rights of Indigenous Peoples". *Vanderbilt Journal of Transnational Law* 41: 1141-1176.
- Williams, Brian Glyn (2001). *The Crimean Tatars: the Diaspora Experience and the Forging of a Nation*. Leiden: Brill.
- Williams, Brian Glyn (2015). *The Crimean Tatars: from Soviet Genocide to Putin's Conquest*. New York: Oxford University Press.
- Wilson, Andrew (1998). "Politics in and around Crimea: A Difficult Homecoming". *The Tatars of Crimea – Return to the Homeland*. Ed. Edward A. Allworth. Durham and London: Duke University Press. 281-322.
- Wolczuk, Katarzyna (2001). *The Moulding of Ukraine – The Constitutional Politics of State Formation*. Budapest: Central European University Press.
- Yapıcı, Merve İrem (2016). "Putin'in Kırım Politikasında Parçalayıcı/Bütünleştirici Bir Unsur Olarak Kazan Tatarları". *IBAD Conference Book of Abstracts*. Ed. Hayrullah Kahya E-Kitap Projesi. 231.
- Yevtoukh, Volodymyr (1995). "The Dynamics of Interethnic Relations in Crimea". *Crimea – Dynamics, Challenges, and Prospects*. Ed. Maria Drohobysky. London: Rowman & Littlefield Publishers. 69-85.
- Zaslavsky, Victor (1982). *The Neo-Stalinist State – Class, Ethnicity, and Consensus in Soviet Society*. New York: M. E. Sharpe.
- Zisserman-Brodsky, Dina (2003). *Constructing Ethnopolitics in the Soviet Union – Samizdat, Deprivation and the Rise of Ethnic Nationalism*. New York: Palgrave Macmillan.

Kırım Tatarları'nın Statüsündeki Değişiklik: Ulusal Azınlıktan Yerli Halklığa Mı?*

Utku Yapıcı**

Öz

1950lerden itibaren Kızılderili ve Eskimo halklarının hakları konusundaki akademik ilgi artışına bağlı olarak “yerli haklar” kavramı dünya çapında bir popülerlik kazandı. Uluslararası Çalışma Örgütü, Dünya Bankası ve Birleşmiş Milletler gibi etkili uluslararası örgütlerin normatif çabaları, hak arayışındaki mahrumiyet çeken grupların bu terimi araçsallaştırma süreçlerini hızlandırdı. 1990lardan itibaren Kırım Tatarları da “Kırım’ın yerli halkı” olarak tanınma mücadelesine giriştiler. Hedeflerini görünürde gerçekleştirdiler. Ukrayna parlamentosu 2014 Martında Kırım’ın Rusya Federasyonu tarafından işgalinin ardından bu statüyü Kırım Tatarları’na verdi. Ancak, bizzat işgalin kendisi, parlamento kararının uygulanmasını engelledi. Bu makale, esas olarak Kırım Tatarları’nın yerli halk statüsü taleplerinin nedenlerine ve bu taleplere Ukrayna ve Rusya Federasyonu’nun tepkilerine odaklanmaktadır. Çalışmanın ana hedefi Kırım Tatarları’nın statüsündeki tarihsel değişimleri saptayabilmektir.

Anahtar Kelimeler

Kırım Tatarları, Milli Azınlık, Yerli Halk, Ukrayna, Rusya Federasyonu

* Geliş Tarihi: 11 Ekim 2016 – Kabul Tarihi: 21 Haziran 2017

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:

Metin içi: (Yapıcı 2018: Sayfa No)

Kaynaklar: Yapıcı, Utku (2018). Change in the Status of the Crimean Tatars: from National Minority to Indigenous People? *bilig, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* Sayı 85: 299-332

Bu Makale, 16.05.2015 tarihinde Ankara’da gerçekleşen “Toprak Bütünlüğü Çerçevesinde Azınlıkların Demokratik Özerkliği ile İlgili Yeni Yaklaşımlar: Türkiye Cumhuriyet Örneği” başlıklı kongrede sözlü olarak sunulan aynı isimli bildirinin genişletilmiş hâlidir.

** Doç.Dr., Adnan Menderes Üniversitesi Nazilli İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, uyapici@adu.edu.tr

Изменение статуса крымских татар: от национальных меньшинств до коренных народов?*

Утку Япыджи**

Абстракт

Начиная с 1950-х годов термин «коренные народы» завоевал популярность в мире благодаря растущему научному интересу к правам индейцев и инуитов. Совместные нормативные усилия некоторых влиятельных международных организаций, таких как Международная организация труда, Всемирный банк и Организация Объединенных Наций, также способствовали использованию этого термина некоторыми сообществами и группами, находящимися в неблагоприятном положении и добивающимися защиты своих прав. С 1990-х годов крымские татары также стремились быть признанными «коренными жителями Крыма». Кажется, что они достигли своих целей. Украинский парламент придал крымским татарам статус коренного населения в марте 2014 года, уже после захвата Россией территории Крыма. Однако сам захват помешал реализации этого решения парламента. В этой статье основное внимание уделяется тем причинам, которые лежат в основе требований крымских татар на получение статуса коренных народов, а также реакции Украины и Российской Федерации на эти претензии. Главная цель статьи - выявить исторические изменения в статусе крымских татар.

Ключевые слова

Крымские татары, национальное меньшинство, коренные народы, Украина, Российская Федерация

* Получено: 11 ноября 2016 г. – Принято в номер: 21 июня 2017 г.

Вы можете сослаться на данную статью следующим образом:

В тексте: (Yapıcı 2018: страница)

Литература: Yapıcı, Utku (2018). Change in the Status of the Crimean Tatars: from National Minority to Indigenous People? *bilig, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* Sayı 85: 299-332

Более ранний вариант этой статьи был представлен на семинаре «Новые условия для демократической автономии меньшинств, не допускающих расчленения государств: на примере Республики Турция», 16.05.2015, Анкара

** Доц., д-р, Университет Аднана Мендереса Факультет экономики и управления, Департамент международных отношений – Айдын / Турция, uyapici@adu.edu.tr.

Yayın Değerlendirme / Book Reviews

Paul Pelliot, Carnets de Route 1906-1908, Transkripsiyon: Esclarmonde Monteil (Fr.), Huei-Chung Tsao (Çin.), Ingrid Ghesquière (Rus.), Koordinasyon: Jérôme Ghesquière, Musée Guimet, Paris, Les Indes Savantes, 2008, 479 s. + VII levha (Haritalar, Çizimler, Fotoğraflar)*

Münevver Ebru Zeren**

İnsanoğlunun tarih boyunca gelişimini sağlayan ve farklı bilim dallarını ortaya çıkaran en önemli beşeri unsurlardan biri şüphesiz “merak”tır. Bu bilme isteği ve keşfetme içgüdüsü sayesinde dünyanın uzak coğrafyalarına ulaşmış, canlıların vücudunun işleyiş mekanizmalarını öğrenmiş, evrenin yaratılışından başlayarak geçmişimiz ile bugünümüz arasında bağlantı kurabilmişizdir. İşte 1889 yılında Kuça’da bulunan İngiliz subay Bower tarafından Avrupa’ya getirilen ve Gupta döneminde Sanskrit dili ve Brahmi alfabesiyle yazılmış olan bir kayın ağacı kabuğu yazması da, XX. yüzyılda büyük uygarlıkların keşfedilmesi umutları ile başlayan Doğu Türkistan arkeolojik seferlerinin tetikleyicisi olmuştur. İngilizler, Ruslar, Fransızlar, Japonlar, İsveçliler ve Finliler, özellikle Turfan ve Dunhuang’da, farklı dil ve alfabe kullanan kavimlerin, başta Budizm olmak üzere benimsedikleri dinlere ait olan mimari kalıntılar, duvar resimleri, el yazmaları, minyatürler ve heykelleri kazılarla ortaya çıkararak çoğunu ülkelerindeki müze ve kütüphanelere taşımışlardır. Bizim için büyük önem arz eden Uygur kültür mirasını barındıran bu eserlerin ortaya çıkarılış hikâyelerini çoğumuz heyecanla ilk kez Louis Ligeti’nin “Bilinmeyen İç Asya” adlı eserinden öğrenmişizdir.

* Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:

Metin içi: (Zeren 2018: Sayfa No)

Kaynakça: Zeren, Münévver Ebru. (2018). Yayın Değerlendirme / BookReviews, Paul Pelliot, Carnets de Route 1906-1908, Transkripsiyon: Esclarmonde Monteil (Fr.), Huei-Chung Tsao (Çin.), Ingrid Ghesquière (Rus.), Koordinasyon: Jérôme Ghesquière, Musée Guimet, Paris, Les Indes Savantes, 2008, 479 s. + VII levha (Haritalar, Çizimler, Fotoğraflar). *bilig, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* Sayı 85: 333-338

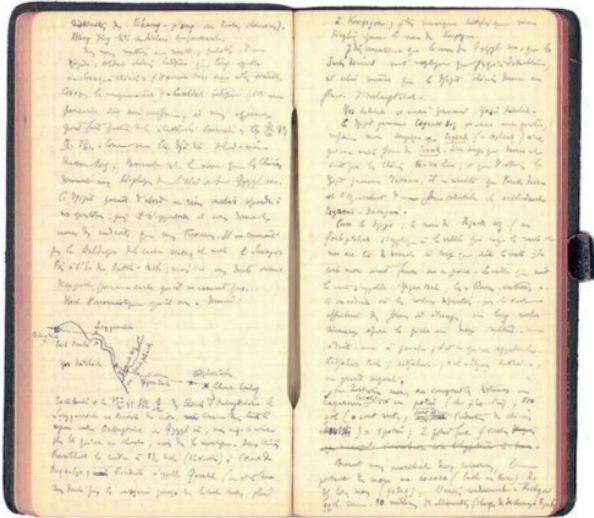
** Dr. Öğr. Üyesi, Haliç Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul - Türkiye

ebruzeren@yahoo.com

Ele aldığımız eser, İngilizler, Ruslar ve Almanlar'ın arkasından 1906-1908 yılları arasında Doğu Türkistan'da özellikle Tumşuk, Kuça, Duldur-akur, Subaşı ve Dunhuang bölgelerine giden ve önemli kazılar yapan Sinolog ve Filolog *Paul Pelliot (1878-1945)*'un bu seyahatinde aldığı günlük notlar ve yazdığı mektuplardan oluşmaktadır. Kaderin garip bir cilvesi olsa gerek ki, seyahati esnasında da Doğu Türkistan'da kazı yapan M. Berezovsky, M.A. Stein, A. Grünwedel ve A. von Le Coq'un izlerini takip ettiğini gördüğümüz Pelliot'un samimi duygularla siyah deri kaplı, 16,5 x 8,5 cm boyutunda kareli küçük defterlerine aktardığı bu günlük notlar, Grünwedel, Von Le Coq ve Stein'in kendileri tarafından yayınlanmış seyahat raporlarının ardından neredeyse yüzyıl sonra ilk kez bütün olarak yayınlanmıştır. Pelliot'un bu geciken seyir defteri, kütüphane raflarında yıllardır tozlanmış ve çoktandır unutulmuş olan Avrupalı kâşiflerin Doğu Türkistan kazı seferleri külliyatına eklenen son eser olarak Doğu Türkistan çalışmaları na taze bir kan getirmiştir. Özellikle Musée Guimet'de sergilenen zengin Tumşuk, Dokuz Saray ve Dunhuang koleksiyonlarındaki Budist heykel ve resimlerini daha önce görmüş olanlar için, bahsedilen arkeolojik yerleşimlerin keşfini "kamera arkası" niteliğinde aktaran bu özgün notların oldukça heyecan verici olduğu tartışılmazdır.

Édouard Chavannes ve Sylvain Levi'nin öğrencisi olan Paul Pelliot, Pekin'de L'École Française d'Extrême-Orient adına belge ve yazma toplamak için bulunduğu 1900 yazında Boksör Ayaklanmasının ardından gelen 55 gün boyunca Avrupalıları kahramanca koruduğu için Légion d'honneur kazanmış bir ilim adamıdır. Doğu Türkistan arkeolojik seferleri için oluşturulan Fransız komitesi, L'Académie des Inscriptions et Belles-lettres (Yazmalar ve Edebiyat Akademisi)'de görev yapan Émile Senart'ın başkanlığında 1905 yılında kurulmuş; L'Académie des Sciences (Bilimler Akademisi), Le Muséum d'Histoire Naturelle (Doğa Tarihi Müzesi) ve La Société de Géographie (Coğrafya Birliği) tarafından da sağlanan desteklerle, Paul Pelliot, doğa bilimlerini inceleyen, coğrafi ve astronomik rölevelerin çıkarılmasından sorumlu olan Doktor Louis Vailant ve Fotoğrafçı Charles Nouette'den oluşan ekibi keşifler için Doğu Türkistan'a göndermiştir. 15 Haziran 1906'da Paris'ten ayrılan ekip, Rusya üzerinden trenle Taşkent'e gitmiş; Semerkand, Buhara, Hokand, Andican ve Oş'un ardından kervanla 31 Ağustos'ta geldikleri Kaşgar'da Doğu Türkistan seferi başlamıştır. Pelliot ve ekibi, Kaşgar'dan sonra başlıca Tumşuk, Aksu, Kumtura, Kuça, Subaşı, Korla, Karaşar, Turfan, Urumçi, Çarklık, Hami ve Dunhuang'ı ziyaret etmişlerdir.

Eser, Paul Pelliot'un 15 Temmuz 1906 ile 1 Ekim 1908 tarihleri arasındaki seyahat notlarını kaydettiği altı defterden -Kuça'da kaldığı üç aylık notları içeren biri eksik olmak üzere – beşi (Pelliot Koleksiyonu'nda Pel Mi 1,2,6,7,8) ve karbon kağıdı koyarak yazdığı mektuplarının nüshalarını içeren üç defterinden (Pel Mi 3,4,5) oluşmaktadır. Bu seyahat notlarında Pelliot'un Kaşgar'da bulunduğu günler, Urumçi'de geçirdiği üç ay ve onun daha sonra yazmak üzere boş bıraktığı beyaz sayfalardan anlaşılan kısımlar eksiktir. Ancak Pelliot'un bazı notları daha önce Louis Hambis başkanlığında "Mission Pelliot" serisi altında; bazı mektupları ise dergilerde yayınlanmışlardır. Pelliot'un 1945'deki ölümüne kadar yayınlamadığı seyahat notları, özellikle içerdiği karalamalar, özel isimlerin eksik harflerle veya farklı şekillerde yazılmış olması, Fransızca, Çince, Rusça, Türkçe ve hatta Sanskritçe kısaltma ve terimler açısından oldukça zor çözümlenir nitelikte olduğu için ciddi bir bilimsel bir revizyon ve edisyon gerektirmiştir. Dolayısıyla bu eserin yayımı, ancak 2008 yılında "The Mellon Dunhuang Archive" programı kapsamında Andrew W. Mellon Vakfı ile Institut de France-Khôra Vakfı'nın finansal destekleri ve Musée Guimet'nin katkıları sayesinde farklı uzmanların katıldığı bir proje olarak gerçekleştirilmiştir.

RESİM 1 Pelliot'un Seyahat Defterlerinden Birininin Fotoğrafı (s.8)

Başlıca üç bölümden oluşan eser, Musée Guimet Başkanı Jean-François Jarrige tarafından yazılan bir önsöz (s. 7), ardından eserin içeriği ve nasıl ortaya çıkarıldığını anlatan “Okuyucuya Uyarılar” başlıklı bir giriş (s. 9-12) ile başlamaktadır. Eserin ana kısmını oluşturan “Defterler” adlı ilk bölüm (s. 13-344), Pelliot’un seyahat günlük notlarını ve az sayıda da olsa gittiği bazı yerlerin onomastik bilgilerini içeren krokiler (örneğin s. 77) ile sanat eserlerine (örneğin s. 256-257) ait taslak çizimlerini içermektedir. Bu bölümde; Türkçe ve Çince kelimelerin Fransızca karşılıkları veya açıklamaları sayfa marjinlerine veya dipnot olarak sayfa altlarına eklenmek suretiyle okuyucuya kolaylık sağlanmıştır.

Eserin ikinci bölümünü oluşturan ve 345-436. sayfalar arasında yer alan Pelliot tarafından kaleme alınan mektupların çoğu komite başkanı Senart’a gönderilmiş olup çoğunlukla kazıların gidişatı özetlenmekte; yapılan seyahatler, planlar ve bütçe ile ilgili bilgiler resmi bir üslupla aktarılmaktadır. Bu bölümde de Pelliot yer yer çizimlerine yer vermiştir (örneğin s. 360).

Eserin en son bölümü olan “Ekler” kısmında sırasıyla; eserde adı geçen kişilere ilişkin biyografik notlar (s. 439-448), Türkçe ve Çince bazı terimleri açıklayan küçük olmakla birlikte döneme ait Uygur Türkçesi söz varlığı açısından önemli bir sözlük (s. 449-454), itina ile hazırlanmış kişi dizini (s. 455-459) ile onomastik açıdan oldukça faydalı yer dizini (s. 460-477) ve seyahate ilişkin haritalar, çizimler ve fotoğrafları içeren levhalar (7 adet) yer almaktadır.

Eser, özellikle Doğu Türkistan ve Uygurlar ile ilgili çalışmalar yürüten her araştırmacı için Fransızlar tarafından kazıların yapıldığı arkeolojik yerleşimler ve buradan çıkarılan el yazmaları ile sanat eserleri hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Bu yerleşimler arasında keşfi en heyecanlı olanı, kuşkusuz daha önce Sven Hedin tarafından İslâmî döneme tarihlendirildiği için kazılmamış olan Tumşuk’tur. Burada yüzey araştırmasında rastladığı giysi pilesi parçaları, bilezikli güzel bir el heykeli gören ve bunların Budist yerleşime işaret ettiğini hissedenden Pelliot, kırıbaşıyla toprağı eşeleyip bir *lokapāla* başına rastladığında duyduğu heyecanı aynen kâğıda dökmüştür. Seyahat notlarından içimize akan diğer duygular ise; zor hava şartları ve teknik imkansızlıklara rağmen kumlar altında nereyi kazacağına zar zor karar veren bir araştırmacının gerek eli boş

çıkmasıyla duyduğu hayal kırıklığı, gerekse kazıda rastladığı büyük parçaları ülkesine taşıyamayacağını ve burada yok olmaya terk edeceğini bilerek yerinde bırakmanın verdiği üzüntüdür. Türkler olarak hayıflanmamız gereken bir konu da, Pelliot'un kazıları esnasında alt katmanlara ulaşmak için İslâmî döneme ait mimari eserler ve nice türbeleri tahrip etmiş olmasıdır ki, Pelliot notlarında örneğin Tumşuk'ta önemli şeyh mezarları bulunması olasılığından bahsetmektedir. Dünyanın çoğu eski yerleşiminde olduğu gibi mekânların yüzlerce, hatta bazen binlerce yıl boyunca işlevlerini koruma özelliğine uygun olarak Doğu Türkistan'da da ileri gelen devlet ve din adamlarının mezar ve türbeleri, Budist stupalar üzerinde inşa edilmiş ve kutsal mekânlar süreklilik kazanmıştır.

Pelliot'un çalışmalarını yürüttüğü önemli yerleşimlerden biri de Dunhuang'daki Bin Buda Mağaraları (*Ts'ien fo tong*)'dır. Monsieur Senart'a yazdığı 30 Nisan 1908 tarihli mektupta mağaraların kronolojileri hakkında öne sürdüğü teoriler (s. 416-420) kanaatimizce son araştırmalar ışığında değerlendirmeyi hak etmektedir. Üstelik ünlü Fransız araştırmacı, bu tarihlendirme yaklaşımını hem resim ve heykellerin sanat üsluplarına dayandıran bir sanat tarihçisi, hem de mağaralarda bulunmuş olan yazıtlar ve yazmalar üzerinden değerlendiren bir filolog olarak karşımıza çıkmaktadır.

Eserin arkeolojik açıdan incelenmesi Türk sanatı açısından önem arz etmektedir. Öncelikle Pelliot'un ekibi tarafından kazılan ve günümüzde Musée Guimet'de sergilenmekte olan Tumşuk, Dokuz Saray, Duldur-Akur ve Subaşı gibi yerleşimlere ait buluntular Fransız uzmanlar tarafından Uygur öncesi döneme tarihlendirilmekle birlikte bu eserlerin Budist Uygur sanatı ile karşılaştırılması ve bölgenin ortak Budist mirasındaki yerinin belirlenmesi açısından önem taşımaktadır. Bunun dışında Dunhuang'da ele geçirilen ve Musée Guimet'de "Tang Dönemi" etiketi altında sergilenen *lokapāla* heykelleri ve üzerinde *Ksitigarbha* tasviri ve Uygur yazısının bulunduğu ipek üstüne yapılmış resim gibi eserlerin Uygur kültürü ile ilişkilendirilmesi Türk dili ve sanat tarihi uzmanlarının ortak çalışmalarını beklenmektedir.

Eser, Türk dili, tarihi ve kültürü açısından de çok büyük önem arz etmektedir. Seyahati boyunca bir vakanüvis titizliğinde neredeyse yaşadığı ve düşündüğü her şeyi detaylarıyla not etmiş olan Pelliot, notlarında birlikte

seyahat ettiği Türk mihmandarlar, resmi izinleri veren ve bazı konularda destek sağlayan Çinli idareciler, sikke, heykel ve kitap alışverişi yaptığı Türkler, yolda gördüğü Türk mimari eserler (Yakup Bey Kalesi, s. 41), karşılaştığı Türkler'in hayat hikâyeleri, efsaneler (Oş'taki Hz. Ali ile ilgili efsane, s. 68), Kaşgar'ın meyveleri, Aksu'nun kuşlarına kadar neredeyse hiç bir detayı atlamaksızın, konuya dair Türkçe veya Çince terimleri kullanmak suretiyle bahsetmiştir. Dolayısıyla eser üzerinden XX. yüzyıl başında Mançu yönetimindeki Uygur ülkesinin tarihi, bürokratik ve ekonomik yapısı, onomastiği, Uygurlar, Kazaklar, Kırgızlar ve hatta Salarlar gibi birçok Türk boylarının etnografik kültürü ve dil bakiyelerine ilişkin ipuçlarını yakalamak mümkündür. Pelliot'un "poloya benzer oyun" olarak tanımladığı *tomaşa*; at yarışı anlamındaki *bayga* ve yeşim taşı için kullanılan *rast taşı* gibi Türkçe kelimeler dışında, Kaşgarya-Fergana onomastiğinin benzer olduğuna dair görüş beyan etmesi veya XVIII. yüzyıl Çin coğrafyasında Maralbaşı için kullanılan Barçuk isminin etüdü gibi birçok görüş ve önerisi Türk dilbilimcileri nazarında değerlendirilmelidir.

Sonuç olarak eserin yukarıda saymaya çalıştığımız faydalarının yanında diğer bir özelliği, önceki Avrupalı kâşiflerin eserlerini yeniden gözden geçirmemizi sağlayacak nitelikte olmasıdır. Zira Pelliot'un çalışmasındaki sistematik, titizlik ve derin gözlemcilik, Hedin tarafından çizilen haritaları tenkit edip düzeltmesinde ve Hedin'in eli boş döndüğü Tumşuk'tan büyük bir Budist miras ortaya çıkarmasında görülmektedir. Ayrıca Pelliot daha önce Stein tarafından ziyaret edilen yerleri de, her zaman ilmi bir karşılaştırma yöntemiyle incelemiştir. Yayınlanmasının üzerinden on sene geçmiş olmasına rağmen Türk araştırmacılar tarafından pek fazla bilinmeyen bu önemli eserin Türk kültürü araştırmalarında yeni bilgilere ve tartışılması gereken yeni görüşlere ilham vereceğini ümit etmekteyiz. Eserin tümünün veya belli konuları ele alan bölümlerinin Fransızcadan Türkçeye tercüme edilerek daha geniş kitlelere ulaştırılması da bir diğer temennimizdir.

Yayın Değerlendirme / Book Reviews

**Tarihçilere, dilcilere ve genel okuyucu kitlesine hitap eden bir eser:
DERBENDNAME***

Çetin Pekacar**

Derbent, bugünkü Rusya Federasyonuna bağlı Dağıstan Cumhuriyeti'nin Azerbaycan sınırına yakın bir şehridir. Bu şehir, Kafkas dağlarının Hazar denizine yaklaştığı yerde, Avrasya topraklarının Güneye açılan kapısı konumundadır ve tarihte olduğu gibi günümüzde de jeostratejik önemi büyüktür. Farsça kökenli bir kelime olan derbent, TDK'nin Büyük Türkçe Sözlüğüne göre "1. Uç boylarında bulunan küçük kale. 2. Dağ geçitlerinde kurulan karakol ya da karakol binası. 3. İki dağ arasındaki geçit yeri, boğaz." anlamlarına gelmektedir. Gerçekten de Derbent şehri, bu tanımlara uyan bütün özellikleri barındırmaktadır.

Derbentname, 16. yy'da Dağıstan'da yazıldığı tahmin edilen bir tarih kitabıdır. Kıpçakça öğelerin de görüldüğü Eski Oğuz Türkçesi (Osmanlı Türkçesi demek daha doğru olabilir) ile yazılan eserde, Hazar Devleti ile Sasanilerin ve Müslüman Arapların ilişkileri anlatılmaktadır. Kaynaklarda eserin müellifi olarak Endirey'li (bugünkü Dağıstan'da bir yerleşim yeri) Muhammed Avabi Aktaşi gösterilmektedir. Rusya, Azerbaycan ve Gürcistan'da çeşitli nüshaları bulunan ve bunların bir kısmı Batıda, Azerbaycan'da ve Rusya'da daha önce yayımlanmış olan Derbentname'nin Azerbaycan'da bulunan bir nüshasını Dr. Gökçe Yükselen Peler yayımlamış bulunuyor: PELER, Gökçe Yükselen (2017), Derbendnâme, Kesit Yayınları, Birinci Baskı (Ekim 2017), İstanbul, 342 sayfa.

* Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:

Metin içi: (Pekacar2018: Sayfa No)

Kaynakça: Pekacar, Çetin. (2018). Yayın Değerlendirme / BookReviews, Tarihçilere, dilcilere ve genel okuyucu kitlesine hitap eden bir eser: DERBENDNAME. *bilig, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* Sayı 85: 339-341

** Prof. Dr., Gazi Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ankara/ Türkiye

pekacar@gmail.com

Dr. Peler'in yayımladığı nüsha "Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu"nda A-613 numarada kayıtlıdır. Aynı yerde Derbendname'nin iki nüshası daha vardır ve Peler'in anılan kitabında verdiği bilgiye göre bu iki nüshayı bilahare yayımlayacağı anlaşıyor.

Peler'in kitabı Giriş, İnceleme, Çeviri Yazı Metin, Günümüz Türkiye Türkçesi Metin ve Dizin bölümlerinden oluşuyor. Giriş Bölümünde Derbendname hakkında kısaca bilgi verildikten sonra eserin nüshaları ve üzerlerinde yapılmış çalışmalar tanıtılmış ve bu yazıda tanıtılan A-613 numaralı nüshanın dili üzerinde durulmuş.

Dr. Peler'e göre Derbendname'nin bu nüshasının dili, Oğuz Türkçesi dil özelliklerinin hâkim olduğu ama aynı zamanda "Kıpçak Türkçeleri"nden izler taşıyan, karışık dilli eserler kategorisine girmektedir. Eserin telif edildiği coğrafyanın Oğuzlarla Kıpçakların komşuluk yaptıkları bir bölge olmasının, dilinin de karışık özellikler barındırmasında önemli bir etken olduğu belirtilmiş. Hatta Araştırmacıya göre eserde Kumuk Türkçesine ait dil özelliklerine de rastlanmaktadır. Bununla birlikte Dr. Peler'in de belirttiği gibi eserin dili, Osmanlı Türkçesi etkisindeki Azerbaycan Türkçesi olarak isimlendirilmeye de müsaittir. Sonuç olarak eserin dilinin hangi lehçeye ait olduğu hakkında kesin bir kanaate varmak için diğer nüshaların da incelenmesi gerekmektedir. Şunu da belirtmek gerekir ki günümüz Kumuk âlimlerine göre Derbendname, Kumukların öz malı olup Kumuk Türkçesinin ilk eserlerinden sayılır.

Kitabın İnceleme Bölümü; İmla, Ses Bilgisi ve Şekil Bilgisi alt bölümlerinden oluşmaktadır. Bu bölümde, yukarıda anılan alt başlıkların her birinde ayrıntılı bir inceleme yapıldığını söyleyebiliriz. İnceleme bölümünde, Derbendname'de görülen Oğuz, Azeri ve Kumuk Türkçelerine ait dil özellikleri tek tek vurgulanmış ki bu yöntem, eserin dilinin daha iyi anlaşılması için iyi bir tercih olmuş.

Eserde İnceleme Bölümünden sonra Derbendname'nin Çeviri Yazılı Metni gelmektedir. Toplam 14 sayfa tutarındaki metinde geçen sorunlu kelimeler hakkında dipnotlarda açıklayıcı bilgiler verilmiş.

Çeviri Yazılı Metinden sonraki bölümde eserin Günümüz Türkiye Türkçesine çevirisi yer almaktadır. Metin her ne kadar kısa olsa da Hazar

Türkleri hakkında verdiği bilgiler çok önemlidir. Konuya ilgi duyan bilim insanı olsun, sıradan okuyucu olsun, herkesin okuması gereken bu kitabın Günümüz Türkçesine çevirisinin verilmesi çok isabetli olmuş.

Metinlerden sonra kitapta 2 bölüm hâlinde düzenlenen Dizinler yer almaktadır: 1) Umumi Sözcükler Dizini ve 2) Özel Adlar Dizini. Umumi Sözcükler Dizini aslında biçimbirimlik bir dizin niteliğinde olmasının yanında her kelimenin metinde kullanım sayısı (sıklık/frekans) da verilmiş. Özel Adlar Dizini ise kendi içinde 3 alt bölüme ayrılmaktadır: 1) Şahıs ve Unvan Adları Dizini; 2) Etnik Adlar ve Mekân Adları Dizini; 3) Diğer Özel Adlar Dizini. Görüldüğü gibi dizinler, metinden faydalanmayı azami derecede kolaylaştıracak şekilde düzenlenmiş.

Eserin sonunda Derbendname'nin tıpkıbasımı yer almakta ise de okunması çok zor bir şekilde basıldığını itiraf etmeliyiz. Bu tür yayınlarda özgün metnin kaydedildiği bir yoğun diskin kitaba eklenmesinin çok faydalı olacağı açıktır.

Her bölümüyle yoğun bir çabanın ürünü olduğu aşikâr olan bu kıymetli eseri Türklük Bilimine kazandıran Dr. Gökçe Yükselen Peler'i yürekten kutluyor, eseri hem tarihçilere, hem dilcilere, hem de genel okuyucu kitlesine tavsiye ediyoruz.

Yayın Değerlendirme / Book Reviews

**Divan-ı Hikmet Sohbetleri (Editör: Prof. Dr. Zülfikar Güngör.) (2018).
Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı
Yayınları.***

Bülent Kaya**

*Ey dostlarım, ârifler halis sohbet ederler,
O sohbette marifet incilerini saçarlar.
Sohbet vakti hazır ol, erenlere nâzır ol!
O haletde erenler, ere nazar kırarlar*

2016-2017 sezonunun UNESCO tarafından “Hoca Ahmet Yesevî Yılı” ilan edilmesiyle birlikte Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi tarafından Ahmet Yesevî’nin Türkiye’de ve dünyada tanıtılması amacıyla birçok faaliyet ve etkinlik gerçekleştirilmiştir. Hoca Ahmet Yesevî’nin gençlere ve gelecek nesillere daha iyi tanıtılması ve layığıyla anlaşılmasına yönelik; sempozyum, panel, kongre, konferans, resim sergisi gibi faaliyetlerin yanı sıra Ahmet Yesevî’nin eserlerinin baskıları da yapılmıştır. Bu faaliyetler çerçevesinde 2016 yılı Ocak ayından itibaren “Divan-ı Hikmet Sohbetleri” isimli, Hoca Ahmet Yesevi alanından uzman konuşmacıların katıldığı programlar düzenlenmiştir.

Her ay düzenli olarak gerçekleştirilen programlarda konuşmacı olarak sırasıyla; Doç. Dr. İbrahim Kalın, Prof. Dr. Mahmud Erol Kılıç, Beşir Ayvazoğlu, Prof. Dr. İhsan Fazlıoğlu, Prof. Dr. Mustafa Kara, Yrd. Doç. Dr. Mustafa Tatcı, Prof. Dr. Bilal Kemikli, Prof. Dr. Mehmet Demirci, Dr. Hayati Bice, Prof. Dr. Zülfikar Güngör, Prof. Dr. Mehmet Akkuş, Prof. Dr. Süleyman Uludağ, Prof. Dr. Ali Yılmaz, Prof. Dr. Necdet Tosun, Prof. Dr. Bayram Ali Çetinkaya ve Prof. Dr. Cengiz Gündoğdu yer almışlardır. Türk-İslam

* Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:

Metin içi: (Kaya2018: Sayfa No)

Kaynakça: Kaya, Bülent. (2018). Divan-ı Hikmet Sohbetleri (Editör: Prof. Dr. Zülfikar Güngör.) (2018). Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı Yayınları.
bilig, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi Sayı 85: 343-347

** Dr. Öğr. Üyesi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü – Kilis/Türkiye
bulentkaya@kilis.edu.tr

düşüncesinin önemli bir mütefekkeri olan, Türkler arasında Müslümanlığın yayılması ve benimsenmesi noktasında fikirleri ve hikmetleriyle önemli bir misyon üstlenen Hoca Ahmet Yesevî'nin bu programlar vasıtasıyla da tanıtılması, Hoca Ahmet Yesevî Yılı faaliyetleri kapsamında önemli bir adım olmuştur. Orta Asya'dan Anadolu'ya uzanan tarihî yolculukta mühim bir vazife üstlenmiş olan Ahmet Yesevî'nin yaydığı fikirleriyle bıraktığı etkilerin bu süreç içerisinde tanıtılması ve anlaşılması, yapılmış olan bu faaliyet ve programlarla pekiştirilmiş, yeni ve güncel hususlarla da Yesevî sahasına önemli katkılar yapılmıştır.

Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi yayınlarından çıkan “Divan-ı Hikmet Sohbetleri” isimli eser, “Divan-ı Hikmet Sohbetleri” programlarındaki konuşma metinlerinin yazılı olarak tertip edildiği bir eserdir. Editörlüğünü Prof. Dr. Zülfikar Güngör'ün yaptığı kitapta “Divan-ı Hikmet Sohbetleri”ne katılan on altı konuşmacının Ahmet Yesevî hakkındaki tespitlerine ve araştırmalarına yer verilmiştir. Ahmet Yesevî'nin daha iyi anlaşılması, tanınması noktasındaki bu kıymetli tespitler, Yesevî sahasında yapılmış araştırma ve çalışmalara ek olarak alana katkı sunacak niteliktedir. Bu bakımdan bunların kitapta bir araya getirilmesi sonraki çalışmalar için kaynak oluşturması ve zengin bir malzeme sunması bakımından da dikkate değerdir.

Ahmet Yesevî'de hikmet geleneği, hikmet geleneğinin Türk-İslam düşüncesi ve felsefesindeki yeri, dinî ve tasavvufi sahada hikmetin algılanışı, ahlak eğitimi açısından hikmetlerin önemi, Ahmet Yesevî'nin dönemine ve sonraki asırlara etkisi, tasavvuf edebiyatında hikmet söyleme geleneğinin yansımaları, Ahmet Yesevî'nin Anadolu'daki takipçileri ve Yesevî düşüncesinin Anadolu'daki izdüşümleri, ilahî aşkın Yesevî'deki yeri, gönül kavramının bu düşünce içerisindeki önemi gibi konular bu eserin ana çerçevesini oluşturmaktadır. Ahmed Yesevî'nin farklı bakış açılarıyla hayatı, eserleri ve düşünce dünyasının önemli tespitlerle ele alınıp değerlendirilmesi, sunduğu muhtevayla birlikte bu eserin değerini artırmaktadır.

Programların ilki Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Üyesi Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreter Yardımcısı ve Sözcüsü Büyükelçi Sayın Doç. Dr. İbrahim Kalın'ın “Ahmed Yesevî Hüküm ve Hikmet” başlıklı konuşmasıyla başlamıştır.

“Ahmet Yesevî’de Hüküm ve Hikmet” isimli konuşmasıyla Sayın Doç. Dr. İbrahim Kalın, Ahmet Yesevî’nin irfan ve maneviyat geleneğimizin en büyük çınarlarından biri olduğundan söz ederek hüküm ve hikmet arasındaki irtibata ve dengeye değinmiştir. Ahmet Yesevî’nin bir şair olmasının ötesinde mürşitlik yönüne vurgu yapmış, hikmet felsefesinin suretlerin ötesinde manayı öğreten yönüne temas etmiştir.

Prof. Dr. Mahmud Erol Kılıç, Ahmet Yesevî ve hikmet geleneği üzerinde durarak onun biyografisi üzerinde yoğunlaşmak yerine daha çok Divan-ı Hikmet’teki hikmetlerden hareketle bu geleneğin temelleri ve yansımaları üzerinde durmuştur. Hikmetlerin, onun ifade ettiği manaların günümüze nasıl taşınabileceği ve taşınmasının günümüz insanının problemlerine sağlayacağı çözümleri vurgulamıştır.

Beşir Ayvazoglu, daha çok hikmet ve kavramı üzerinde durarak yakın dönem şair, yazar ve mütefekkirlerinden hikmet kavramıyla ilgili örnekler vermiştir. Ağırlıklı olarak son yirmi yılında hikmet burcunda yaşadığını ifade ettiği Cemil Meriç üzerinde durmuş, hikmet bağlamında onun hayatından ve eserlerinden örnekler sunmuştur.

Prof. Dr. İhsan Fazlıoğlu, ışk, sıdk ve liyakat kavramları açısından bir insan modellemesi yapmış, modellemenin dayandığı kavram çiftleri üzerinde durarak Yesevî düşüncesinin bu çerçevede bir yorumunu vermiştir. Hikmetlerin söz ile yaşamak ve mana ile yaşamak kavram çiftleriyle özetlenebileceğini ifade etmiştir. Divan-ı Hikmet’te çok kullanılan, tekrarlanan kavramlar üzerinde yoğunlaşarak bunların düşünce temelindeki yansımalarını Kur’an-ı Kerim ve diğer İslam kaynaklarından örneklerle ifade etmiştir.

Prof. Dr. Mustafa Kara, tasavvuf düşüncesinin Yesevî’de bazı kavramlarla temsili noktasına temas ederek ruhî riyazetin önemi, insandaki kötü huyların giderilmesinin ilacının ne olduğu, kalbi kirleten hastalıklı hâller, gönül kavramı ve gönül adamı olma gibi hususlara tasavvufi pencereden, Yesevî düşüncesinden hareketle bakmıştır.

Yrd. Doç. Dr. Mustafa Tatçı, Ahmed Yesevî’nin etkileri, takipçileri ve eserlerinden söz ederek Yesevî’nin kültür tarihi açısından önemine de değinmiş, Yesevî geleneğinin temelleri ve sonraki temsilcilerinden söz etmiştir. Kur’an ve sünnetin önemi, hikmetlerin tasavvuf düşüncesindeki yeri, mutasavvıfların hayatlarından misaller ve hikmetlerin doğru İslam’ın anlatılması noktasındaki işlevine değinerek hikmetlerden örnekler vermiştir.

Ahmet Yesevî'nin en büyük mirası olan Divan-ı Hikmet'i anlama çabasının önemine vurgu yapan Prof. Dr. Bilal Kemikli, Ahmet Yesevî ve tasavvuf edebiyatındaki etkileri ile hikmet geleneğinin temsilcileri üzerinde durmuştur. Yesevî'nin halkın İslam'ı anlaması noktasında Türkçe'ye verdiği önem, sufi geleneğinde şiirin mahiyeti, hikmetlerden hareketle bazı tasavvufi kavramların açıklanması temas edilen diğer hususlardır.

Prof. Dr. Mehmet Demirci, Ahmet Yesevî'nin tasavvuf anlayışı, Yesevî'de ve Türklerde Hz. Peygamber sevgisi, bazı tasavvufi kavramlar, menkıbelerin değeri gibi konulara değinerek Ahmet Yesevî hakkında mütalaalarda bulunmuştur.

Ahmet Yesevî ile ilgili önemli çalışmaları bulunan ve Yesevî'nin tanınması noktasında mühim araştırmalara imza atmış olan Hayati Bice, Yesevî portresi ve Yesevî hakkında yapılan besteler hakkında bilgiler vererek Yesevî'nin hayatı, ailesi, şeceresinden söz etmiştir. Ahmet Yesevî'nin şöhretinin, fikirlerinin yayılış alanları, Türk dünyasında, Türk kültüründe Yesevî fonksiyonunu üstlenen dervişler ve şahsiyetleri üzerinde durarak genel olarak Yeseviliğin bir portresini çizmiştir.

Prof. Dr. Zülfikar Güngör, Ahmet Yesevî'de ilahi aşktan hareketle Yesevî ile aynı kaynaktan beslenen Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî, Yunus Emre, Hacı Bayram-ı Veli gibi şahsiyetlere değinerek Divan-ı Hikmet'te aşkın fazlalığı, ele alınış şekli, sevgi kavramı, Allah ve peygamber sevgisi gibi konular üzerinde durmuştur. Yesevilik tarikatındaki zikr-i erre'ye de ayrıca değinmiştir.

Prof. Dr. Mehmet Akkuş, Ahmet Yesevî'de gönül, gönlün bir makam olarak İslam'da ve tasavvuftaki yeri, mutasavvıflardan örneklerle gönlün mahiyeti ve algılanışı üzerinde durmuş, hikmetlerin nasihat kabul edilmesinin önemine değinmiştir.

Hikmet kavramından hareketle Müslüman topraklarda hikmet tasavvuru, Kur'an-ı Kerim'de hikmet, tasavvufta hikmetin yeri gibi konular üzerinde duran Prof. Dr. Süleyman Uludağ, bu hususta mutasavvıflardan da örnekler vermiştir. Hikmetin evrensel boyutuna vurgu yaparak Yesevî'nin hikmet feyzinin günümüze kadar devam ettiğini vurgulamıştır.

Ahmet Yesevî, Hacı Bektaş-ı Veli ve Yunus Emre'nin İslam anlayışındaki ortak çizgilere temas eden Prof. Dr. Ali Yılmaz daha önceki iki çalışmasından hareketle bu üç şahsiyet arasında mukayeseler yaparak benzerlikleri ortaya

koymuştur. Özellikle Ahmet Yesevî'nin hikmetleriyle Yunus Emre'nin şiirlerindeki benzer düşünce ve söyleyişler, Hacı Bektaş-ı Veli'deki ortak düşünceler üzerinde durarak bu bağlamda Hz. Peygamber'in hadisleri ve sünnetlerine yapılan göndermelerden ve bunların öneminden söz etmiştir. Bu çerçevede Ahmet Yesevî, Hacı Bektaş-ı Veli ve Yunus'taki ortak düşünceler, ibadet noktasındaki görüşler, dört kapı kırk makam gibi noktalara değinmiştir.

Prof. Dr. Necdet Tosun, Ahmet Yesevî ve Yesevilik, Yesevî'nin hayatı ve menkıbevi yaşamına değinerek Arslan Baba, Hâkim Ata gibi şahsiyetlerden bahsetmiştir. Bu bağlamda Yesevî takipçilerinden ve hikmet söyleme geleneğinin en önemli temsilcilerinden Hâkim Ata'nın eserleri, felsefesinden söz etmiş, örnekler vermiştir. Divan-ı Hikmet'ten misallerle, Yesevilik'te öne çıkan geleneklere değinmiştir.

Hikmetten gönle giden irfan yolu, hikmetin rehberliği, hikmetin kalbe şifa vermesi, gönül kavramının mahiyeti ve önemi, gönlün Yesevî düşüncesindeki yeri, algılanışı, aşk-gönül birlikteliği ve irfan kavramı gibi hususlara değinen Prof. Dr. Bayram Ali Çetinkaya genel olarak tasavvuftaki düşünce ve kavramlardan hareketle gönlü ele almış, Yesevî'den de örnekler vermiştir.

Prof. Dr. Cengiz Gündoğdu yolcu, yol, yurt hikâyesi bağlamında hikmetin Türkistan'dan Anadolu'ya olan yolculuğunu, hikmetlerden örneklerle anlatmıştır. Ahmet Yesevî'nin Kur'an ve sünnet çizgisinde aktif bir gönül eri olması ve İslam'a bağlılığına değinilirken Hacı Bektaş-ı Veli, Yunus Emre ve Mevlana'dan da bu düşüncenin yansımalarına dair örnekler verilmiştir.

Türk-İslam düşüncesinin en önemli mütefekkirlerinden olan Ahmet Yesevî hakkında günümüze kadar birçok araştırma, çalışma yapılmış Yesevî ve Yesevilik hakkında birçok makale kaleme alınmıştır. Yesevî düşüncesinin Orta Asya'dan Anadolu'ya olan yolculuğunda mayaladığı topraklardaki izlerini ortaya çıkarmak, Ahmet Yesevî'nin Türklerin Müslümanlaşma sürecindeki katkılarını anlamak için bu eser önemli bir kaynak niteliğindedir.

bilig
Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi
© Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı

Yayın İlkeleri

bilig, Türk Dünyasının kültürel zenginliklerini, tarihî ve güncel gerçeklerini bilimsel ölçüler içerisinde ortaya koymak; Türk Dünyasıyla ilgili olarak, uluslararası düzeyde yapılan bilimsel çalışmaları kamuoyuna duyurmak amacıyla yayımlanmaktadır.

bilig'de, sosyal bilimler alanında, Türk Dünyasının tarihî ve güncel problemlerini bilimsel bir bakış açısıyla ele alan, bu konuda çözüm önerileri getiren yazılara yer verilir.

bilig'e gönderilecek yazılarda; alanında bir boşluğu dolduracak özgün bir makale olması veya daha önce yayımlanmış çalışmaları değerlendiren, bu konuda yeni ve dikkate değer görüşler ortaya koyan bir inceleme olma şartı aranır. Türk Dünyasıyla ilgili yazar ve yapıtları tanıtan, yeni etkinlikleri duyuran yazılara da yer verilir.

Makalelerin *bilig*'de yayımlanabilmesi için, daha önce bir başka yerde yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere kabul edilmemiş olması gerekir. Daha önce bilimsel bir toplantıda sunulmuş bildiriler, bu durum açıkça belirtilmek şartıyla kabul edilebilir.

bilig, Kış/Ocak, Bahar/Nisan, Yaz/Temmuz ve Güz/Ekim olmak üzere yılda dört sayı yayımlanır. Her yılın sonunda derginin yıllık dizini hazırlanır ve Kış sayısında yayımlanır. Dergi, Yayın Kurulu tarafından belirlenen yurt içi ve dışındaki kütüphanelere, uluslararası indeks kurumlarına ve abonelere, yayımlandığı tarihten itibaren bir ay içerisinde gönderilir.

Yazıların Değerlendirilmesi

bilig'e gönderilen yazılar, önce Yayın Kurulunca dergi ilkelerine uygunluk açısından incelenir. Uygun görülmeyenler düzeltilmesi için yazarına iade edilir. Yayın için teslim edilen makalelerin değerlendirilmesinde akademik tarafsızlık ve bilimsel kalite en önemli ölçütlerdir. Değerlendirme için uygun bulunanlar, ilgili alanda iki hakeme gönderilir. Hakemlerin isimleri gizli tutulur ve raporlar beş yıl süreyle

saklanır. Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz olduğı takdirde, yazı, üçüncü bir hakeme gönderilebilir veya Yayın Kurulu, hakem raporlarını inceleyerek nihai kararı verebilir. Yazarlar, hakem ve Yayın Kurulunun eleştiri ve önerilerini dikkate alırlar. Katılmadıkları hususlar varsa, gerekçeleriyle birlikte itiraz etme hakkına sahiptirler. Yayına kabul edilmeyen yazılar, yazarlarına iade edilmez.

bilig'de yayımlanması kabul edilen yazıların telif hakkı *Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı*'na devredilmiş sayılır. Yayımlanan yazılardaki görüşlerin sorumluluğı ve yazım tercihleri, yazarlarına aittir. Yazı ve fotoğraflardan, kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

Yazım Dili

bilig'in yazım dili Türkiye Türkçesidir. Ancak her sayıda derginin üçte bir oranını geçmeyecek şekilde İngilizce ve diğerk Türk lehçeleri ile yazılmış yazılara da yer verilebilir. Türk lehçelerinde hazırlanmış yazılar, gerektiğı takdirde Yayın Kurulunun kararıyla Türkiye Türkçesine aktarıldıktan sonra yayımlanabilir.

Yazım Kuralları

Makalelerin, aşağıda belirtilen şekilde sunulmasına özen gösterilmelidir:

1. **Başlık:** İçerikle uyumlu, içeriğı en iyi ifade eden bir başlık olmalı ve **koyu** harflerle yazılmalıdır. Makalenin başlığı, en fazla 10-12 kelime arasında olmalıdır.
2. **Yazar ad(lar)ı ve adres(ler)i:** Yazar(lar)ın ad(lar)ı ve soyad(lar)ı **koyu**, adresler ise normal ve eğik harflerle yazılmalı; yazar(lar)ın görev yaptığı kurum(lar), haberleşme ve e-posta adres(ler)i belirtilmelidir.
3. **Öz:** Makalenin başında, konuyu kısa ve öz biçimde ifade eden ve en az 75, en fazla 150 kelimeden oluşan Türkçe özet bulunmalıdır. Öz içinde, yararlanılan a, şekil ve çizelge numaralarına değinilmemelidir. Özün altında bir satır boşluk bırakılarak, en az 5, en çok 8 sözcükten oluşan anahtar kelimeler verilmelidir. Anahtar kelimeler makale içeriğı ile uyumlu ve kapsayıcı olmalıdır. Makalenin sonunda; yazı başlığı, öz ve anahtar kelimelerin İngilizce ve Rusçaları bulunmalıdır. Rusça özetler gönderilmediğı takdirde dergi tarafından ilave edilir.
4. **Ana Metin:** A4 boyutunda (29.7x21 cm.) kâğıtlara, MS Word programında, *Times New Roman* veya benzeri bir yazı karakteri ile 12 punto, 1.5 satır aralığıyla yazılmalıdır. Sayfa kenarlarında 2.5 cm boşluk bırakılmalı ve sayfalar numaralandırılmalıdır.

Yazılar öz ve kaynakça dahil 7.000 (yedibin) kelimeyi geçmemelidir. Metin içinde vurgulanması gereken kısımlar, koyu değil eğik harflerle yazılmalıdır. Metinde tırnak işareti eğik harfler gibi çifte vurgulamalara yer verilmemelidir.

5. Bölüm Başlıkları: Makalede, düzenli bir bilgi aktarımı sağlamak üzere ana, ara ve alt başlıklar kullanılabilir. Ana başlıklar (ana bölümler, kaynaklar ve ekler) büyük harflerle; ara ve alt başlıklar, yalnız ilk harfleri büyük ve koyu karakterde yazılmalıdır.

6. Tablolar ve Şekiller: Tabloların numarası ve başlığı bulunmalıdır. Tablo çiziminde dikey çizgiler kullanılmamalıdır. Yatay çizgiler ise sadece tablo içindeki alt başlıkları birbirinden ayırmak için kullanılmalıdır. Tablo numarası üste, tam sola dayalı olarak dik yazılmalı; tablo adı ise, her sözcüğün ilk harfi büyük olmak üzere eğik yazılmalıdır. Tablolar metin içinde bulunması gereken yerlerde olmalıdır. Şekiller siyah beyaz baskıya uygun hazırlanmalıdır. Şekil numaraları ve adları şeklin hemen altına ortalı şekilde yazılmalıdır. Şekil numarası eğik yazılmalı, nokta ile bitmelidir. Hemen yanından sadece ilk harf büyük olmak üzere şekil adı dik yazılmalıdır. Aşağıda tablo örneği sunulmuştur.

Tablo 1. *bilig'deki Yayınlarla İlgili Bilgiler*

Yayın türü	Yayın sayısı	Sayfa sayısı			Kaynak sayısı		
		N	X	SS	N	X	SS
Makale	96	2042	21,3	7,5	2646	27,6	15,8
Kitap tanıtımı	4	30	7,5	4,4	31	7,8	8,3
Toplam	100	2072	20,7	7,9	2677	26,8	16,1

7. Resimler: Yüksek çözünürlüklü, baskı kalitesinde taranmış halde makaleye ek olarak gönderilmelidir. Resim adlandırmalarında, şekil ve çizelgelerdeki kurallara uyulmalıdır.

Şekil, çizelge ve resimler toplam 10 sayfayı (yazının üçte birini) aşmamalıdır. Teknik imkâna sahip yazarlar, şekil, çizelge ve resimleri aynen basılabilecek nitelikte olmak şartı ile metin içindeki yerlerine yerleştirebilirler.

8. Alıntı ve Göndermeler: Doğrudan alıntılar tırnak içinde verilmelidir. 2.5 satırdan az alıntılar satır arasında; 2.5 satırdan uzun alıntılar satırın sağından ve solundan

1.5 cm içeride, blok hâlinde ve 1.5 satır aralığıyla 1 punto küçük yazılmalıdır. Dipnot kullanımından mümkün olduğunca kaçınılmalı, yalnız açıklamalar için başvurulmalı ve otomatik numaralandırma yoluna gidilmelidir.

Metin içinde göndermeler, parantez içinde aşağıdaki şekilde yazılmalıdır.

(Köprülü 1944: 15).

Birden fazla yazarlı yayınlarda, metin içinde sadece ilk yazarın soyadı ve ‘vd.’ yazılmalıdır:

(Gökay vd. 2002: 18).

Metin içinde, gönderme yapılan yazarın adı veriliyorsa kaynağın sadece yayın tarihi yazılmalıdır:

Tanpınar (1976: 131), bu konuda ...

Yayın tarihi olmayan eserlerde ve yazmalarda sadece yazarların soyadı, yazarı belirtilmeyen ansiklopedi vb. eserlerde ise eserin ismi yazılmalıdır.

İkinci kaynaktan yapılan alıntılarda, asıl kaynak da belirtilmelidir:

Köprülü (1926, Çelik 1998’den).

Kişisel görüşmeler, metin içinde soyadı ve tarih belirtilerek gösterilmeli, ayrıca kaynaklarda da belirtilmelidir. İnternet adreslerinde ise mutlaka kaynağa ulaşma tarihi belirtilmeli ve bu adresler kaynaklar arasında da verilmelidir:

www.turkedebiyatilisimlersozlugu.com [Erişim: 15.12.2014]

9. Kaynaklar: Metnin sonunda, yazarların soyadına göre alfabetik olarak düzenlenmelidir. Yararlanılan kaynağın yazarı soyadı önce belirtilecek şekilde gösterilmelidir.

Örnek:

İsen, Mustafa (2010). *Tezkireden Biyografiye*. İstanbul: Kapı Yay.

Köprülü, Mehmet Fuat (1961). *Azeri Edebiyatının Tekâmülü*. İstanbul: MEB Yay.

Kaynağın iki yazarı varsa öncelikle çalışmada ismi önce yazılmış yazarın soyadı bilgisi ile başlanır, ; künye bilgilerinin alfabetik sıralanmasında ilk yazardan sonrakilerin soyadlarının öne alınmasının işlevi yoktur.

Örnek:

Taner, Refika ve Asım Bezirci (1981). *Edebiyatımızda Seçme Hikâyeler*. Başvuru Kitapları. İstanbul: Gözlem Yay.

Kaynağın üçten fazla yazarı varsa, ilkinin soyadı ve adı yazılmalı, sonra vd. ya da ve diğerleri kısaltması kullanılmalıdır.

Örnek:

Akyüz, Kenan vd. (1958). *Fuzulî Türkçe Divân*. Ankara: İş Bankası Yay.

Kitap ve dergi adları eğik yazılmalı; makale, kitap bölümü gibi kaynaklar tırnak içinde gösterilmelidir. Kitap künyesinde sayfa no bilgisi gerekmezken; dergi, ansiklopedi maddesi, kitap bölümü gibi kısa yapıtlarda yararlanılan bölüme ait sayfa aralığı bilgisi mutlaka yer almalıdır.

Örnek:

Berk, İlhan (1997). *Poetika*. İstanbul: Yapı Kredi Yay.

Demir, Nurettin (2012). “Türkçede Evidensiyel”. *bilig, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* 62: 97-117.

Kitabı çeviren, derleyen, yayıma hazırlayan ya da editörlük yapan varsa ismine yazar ve eser bilgisinden sonra yer verilmelidir.

Örnek:

Shaw, Stanford (1982). *Osmanlı İmparatorluğu*. Çev. Mehmet Harmancı. İstanbul: Sermet Matb.

Aynı yazara ait birden fazla yapıt kaynakçada gösterilecekse bu durumda, ilk esere yer verildikten sonra aynı yazarın diğer eserleri için ad ve soyadı düzenini yinelemek gerekmez, bunun yerine ad ve soyadı bilgisi yerine bir uzun çizgi konabilir. Aynı yazara ait birden fazla eserin kaynakçadaki sıralaması, soyadı alfabetik bir ayarlamaya müsait olmadığı için, eserlerin alfabetik sırasına göre yapılır.

Örnek:

Develi, Hayati (2002). *Evliya Çelebi Seyahatnamesine Göre 17. Yüzyıl Osmanlı Türkçesinde Ses Benzeşmesi ve Uyumlar*. Ankara: TDK Yay.

_____ (2003). *XVIII. Yüzyıl İstanbul Hayatına Dair Risâle-i Garîbe*. İstanbul: Kitabevi.

Kaynaklar, **bir yazarın birden fazla aynı tarihli yayını olması halinde**, (a, b) şeklinde gösterilmelidir.

Örnek:

Develi, Hayati (2002a). *Evliya Çelebi Seyahatnamesine Göre 17. Yüzyıl Osmanlı Türkçesinde Ses Benzeşmesi ve Uyumlar*. Ankara: TDK Yay.

Develi, Hayati (2002b). *XVIII. Yüzyıl İstanbul Hayatına Dair Risâle-i Garîbe*. İstanbul: Kitabevi.

Ansiklopedi maddelerinde madde yazarının biliniyorsa soyadı ve adından sonra, sırasıyla maddenin yazılış tarihi, tırnak içinde maddenin başlığı, ansiklopedinin tam adı, cilt nosu, yayın yeri, yayınevi ve sayfa aralığı belirtilmelidir:

Örnek:

İpekten, Haluk (1991). “Azmi-zâde Mustafa Hâletî”. *İslâm Ansiklopedisi*. C. 4. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 348-349.

Tezler, kaynak gösterilirken sırasıyla tez yazarının soyadı ve adından sonra, tezin yazıldığı tarih, eğik karakterle tezin tam başlığı, tez tipi, tezin hazırlandığı üniversitenin bulunduğu şehir ve üniversitenin adı yer almalıdır:

Örnek:

Karakaya, Burcu (2012). *Garibi'nin Yusuf u Züleyhâ'sı: İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin*. Yüksek Lisans Tezi. Kırşehir: Ahi Evran Üniversitesi.

Yazmalar, Yazar. Eser Adı. Kütüphane. Koleksiyon. Katalog numarası. yaprağı. şeklinde kaynak gösterilmelidir:

Örnek:

Âsım. *Zeyl-i Zübdetül'-Eş'âr*. Millet Kütüphanesi. A. Emirî Efendi. No. 1326. vr. 45a.

İnternette yer alan bir çalışmaya atıfta bulunmak için Yazarın soyadı, Yazarın adı. “Mesajın başlığı”. İnternet adresi. (Erişim Tarihi) bilgilerini vermek yeterlidir.

Örnek:

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası. “Geçinme Endeksi (Ücretliler)” Elektronik Veri Dağıtım Sistemi. <http://evds.tcmb.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 04.02.2009).

Henüz yayınlanmamış ama yayınlanmak üzere kabul edilmiş makale atıfları da şu şekilde gösterilebilir.

Örnek:

Atılım, Murat ve Ekin Tokat (2008). "Forecasting Oil Price Movements with Crack Spread Futures". *Energy Economics*. Baskıda (doi:10.1016/ j.eneco.2008.07.008).

Yazışma Adresi

Ahmet Yesevi Üniversitesi
bilig Dergisi Editörlüğü

Taşkent Cad. Şehit H. Temel Kuşuoğlu Sok. No: 30
06430 Bahçelievler / ANKARA / TÜRKİYE
Tel: (0312) 216 06 00 • Faks: (0312) 216 06 09
bilig.yesevi.edu.tr
bilig@yesevi.edu.tr

bilig
Journal of Social Sciences of the Turkic World
© Ahmet Yesevi University Board of Trustees

Editorial Principles

bilig aims to present the cultural riches as well as the historical and contemporary realities of the Turkic world within a scientific framework. It also aims to inform the public of scientific studies of international quality focusing on the Turkic World.

bilig publishes articles that approach the current and historical problems of the Turkic world from a scientific perspective and propose solutions to these issues.

Submissions to *bilig* should be original articles producing new and worthwhile ideas and perspectives or evaluating previous studies in the field. *bilig* also publishes essays introducing authors and works and announcing new and recent activities related to the Turkic world.

An article to be published in *bilig* should not have been previously published or accepted for publication elsewhere. Papers presented at a conference or symposium may be accepted for publication if this is clearly indicated.

bilig is published quarterly: Winter/January, Spring/April, Summer/July and Autumn/October. At the end of each year, an annual index is prepared and published in the Winter issue. Each issue is forwarded to subscribers, libraries and international indexing institutions within one month after its publication.

Review of Articles

Articles submitted to *bilig* are first reviewed by the Editorial Board in terms of the journal's editorial principles. Those found unsuitable are returned to their authors for revision. Academic objectivity and scientific quality are considered of paramount importance. Submissions found suitable are referred to two referees working in relevant fields. The names of the referees are kept confidential and referee reports are archived for five years. If one of the referee reports is positive

and the other negative, the article may be forwarded to a third referee for further assessment or alternatively, the Editorial Board may make a final decision based on the nature of the two reports. The authors are responsible for revising their articles in line with the criticism and suggestions made by the referees and the Editorial Board. If they disagree with any issues, they may make an objection by providing clearly-stated reasons. Submissions which are not accepted for publication are not returned to their authors.

The royalty rights of the articles accepted for publication are considered transferred to Ahmet Yesevi University Board of Trustees. Authors have full responsibility for the views expressed in their articles and for their stylistic preferences. Quotations from other articles and duplication of photographs are permitted as long as they are fully referenced and cited.

Language of Publication

The language of the journal is Turkish as spoken in Turkey. However, each issue may include articles in English or in other Turkish dialects as long as the number of these do not exceed one-third of the total number of articles in the issue. Based on the decision of the Editorial Board, articles submitted in other Turkish dialects may have to be published after being translated into Turkish as spoken in Turkey.

Style Guidelines

The following rules should be observed while preparing an article for submission to *bilig*:

- 1. Title of the article:** The title should suit the content and express it in the best way, and should be written in **bold** letters. The title should consist of no more than 10-12 words.
- 2. Name(s) and address(es) of the author(s):** The name(s) and surname(s) of the author(s) should be written in **bold** characters, and addresses should be in normal font and italicized; the institution(s) the author(s) is/are affiliated with, their contact and e-mail addresses should also be specified.
- 3. Abstract:** The article should include an abstract in Turkish at the beginning. The abstract should explain the topic clearly and concisely in a minimum of 75 and a maximum of 150 words. The abstract should not include references to sources, figures and charts. Keywords of 5 to 8 words should be placed at the end of the abstract. There should be a single space between the body of the abstract and the

keywords. The keywords should be comprehensive and suitable to the content of the article. The English and Russian versions of the title, abstract and keywords should be placed at the end of the article. In case the Russian abstract is not submitted, it will be added later by the journal.

4. Body Text: The body of the article should be typed on A4 (29/7x21cm) paper on MS Word in Size 12 Times New Roman or a similar font using 1,5 line spacing. Margins of 2,5 cm should be left on all sides and the pages should be numbered. Articles should not exceed 7.000 words including the abstract and bibliography. Passages that need to be emphasized in the text should not be bold but italicized. Double emphases like using both italics and quotation marks should be avoided.

5. Section Titles: The article may contain main and sub-titles to enable a smoother flow of information. The main titles (main sections, bibliography and appedices) should be fully capitalized while the sub-titles should have only their first letters capitalized and should be written in bold characters.

6. Tables and Figures: Tables should have numbers and captions. In tables vertical lines should not be used. Horizontal lines should be used only to separate the subtitles within the table. The table number should be written at the top, fully aligned to the left, and should **not** be in italics. The caption should be written in italics, and the first letter of each word in the caption should be capitalized. Tables should be placed where they are most appropriate in the text. Figures should be prepared in line with black-and-white printing. The numbers and captions of the figures should be centered right below the figures. The figure numbers should be written in italics followed by a full-stop. The caption should immediately follow the number. The caption should not be written in italics, and the first letter of each word should be capitalized. Below is an example table.

Table 1. *Information Concerning Publications in bilig*

Publication type	Number of publications	Number of pages			Number of references		
		N	X	SS	N	X	SS
Article	96	2042	21,3	7,5	2646	27,6	15,8
Book review	4	30	7,5	4,4	31	7,8	8,3
Total	100	2072	20,7	7,9	2677	26,8	16,1

7. Pictures: Pictures should be attached to the articles scanned in high-resolution print quality. The same rules for figures and tables apply in naming pictures.

The number of pages for figures, tables and pictures should not exceed 10 pages (one-third of the article). Authors having the necessary technical equipment and software may themselves insert their figures, drawings and pictures into the text provided these are ready for printing.

8. Quotations and Citations: Direct quotations should be placed in quotation marks. Quotations shorter than 2.5 lines should be placed within the flowing text. If the quotation is longer than 2.5 lines, it should be turned into a block quote with a 1.5 cm indentation on the right and left, and the font size should be 1 point smaller. Footnotes and endnotes should be avoided as much as possible. They should only be used for essential explanations and should be numbered automatically.

Citations within the text should be given in parentheses as follows:

(Köprülü 1944: 15)

When sources with several authors are cited, the surname of the first author is given and ‘et. al’ is added.

(Gökay et al. 2002: 18)

If the text already includes the name of the author, only the date should be given:

In this respect, Tanpınar (1976: 131) says ...

In sources and manuscripts with no publication date, only the surname of the author should be written; in encyclopedias and other sources without authors, only the name of the source should be written.

While quoting from a quotation, the original source should also be specified:

Köprülü (1926, qtd. in Çelik 1998).

Personal interviews should be cited within the text by giving the surnames and dates; they should also be cited in the bibliography. Internet references should always include date of access and be cited in the bibliography.

www.turkedebiyatilisimleri-sozlugu.com [Accessed: 15.12.2014]

9. References: References should be placed at the end of the text, the surnames of authors in alphabetical order. The work cited should be entered with the surname of the author placed at the beginning:

Example:

İsen, Mustafa (2010). *Tezkireden Biyografiye*. İstanbul: Kapı Yay.

Köprülü, Mehmet Fuat (1961). *Azeri Edebiyatının Tekâmülü*. İstanbul: MEB Yay.

If a source has two authors, the surname of the first author should be placed first; it is not functional to place the surname of the other authors first in alphabetical order.

Example:

Taner, Refika and Asım Bezirci (1981). *Edebiyatımızda Seçme Hikâyeler. Başvuru Kitapları*. İstanbul: Gözlem Yay.

If a source has more than three authors, the surname and name of the first author should be written, and the other authors should be indicated by et.al.

Example:

Akyüz, Kenan et.al. (1958). *Fuzulî Türkçe Divân*. Ankara: İş Bankası Yay.

The titles of books and journals should be italicized; article titles and book chapters should be placed in quotation marks. Page numbers need not be indicated for books. Shorter works like journals, encyclopedia entries and book chapters, however, require the indication of page numbers.

Example:

Berk, İlhan (1997). *Poetika*. İstanbul: Yapı Kredi Yay.

Demir, Nurettin (2012). “Türkçede Evidensiyel”. *bilig, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* 62: 97-117.

Translator’s, compiler’s and editor’s names (if there are any) should follow the author and title of the work:

Example:

Shaw, Stanford (1982). *Osmanlı İmparatorluğu*. Trans. Mehmet Harmancı. İstanbul: Sermet Matb.

If several references by the same author need to be cited, then the name and surname of the author need not be repeated for subsequent entries following the first entry. A long dash may be used instead. Several references by the same author should be listed according to the alphabetical order of work titles.

Example:

Develi, Hayati (2002). *Evliya Çelebi Seyahatnamesine Göre 17. Yüzyıl Osmanlı Türkçesinde Ses Benzeşmesi ve Uyumlar*. Ankara: TDK Yay.

_____ (2003). *XVIII. Yüzyıl İstanbul Hayatına Dair Risâle-i Garîbe*. İstanbul: Kitabevi.

If **more than one work by the same author of the same date** need to be cited, they should be indicated by (a, b).

Example:

Develi, Hayati (2002a). *Evliya Çelebi Seyahatnamesine Göre 17. Yüzyıl Osmanlı Türkçesinde Ses Benzeşmesi ve Uyumlar*. Ankara: TDK Yay.

Develi, Hayati (2002b). *XVIII. Yüzyıl İstanbul Hayatına Dair Risâle-i Garîbe*. İstanbul: Kitabevi

For **encyclopedia entries**, if the author of the encyclopedia entry is known, the author's surname and name are written first. These are followed by the date of the entry, the title of the entry in quotation marks, the full name of the encyclopedia, its volume number, place of publication, publisher and page numbers:

Example:

İpekten, Haluk (1991). "Azmi-zâde Mustafa Hâleti". *İslâm Ansiklopedisi*. C. 4. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 348-349.

For **theses and dissertations**, the following order should be followed: surname and name of the author, date, full title of thesis in italics, thesis type, city where the university is located, and the name of the university:

Example:

Karakaya, Burcu (2012). *Garîbî'nin Yûsuf u Züleyhâ'sı: İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin*. Master's Thesis. Kırşehir: Ahi Evran Üniversitesi.

Handwritten manuscripts should be cited in the following way: Author. Title of Work. Library. Collection. Catalogue number. sheet.

Example:

Âsım. *Zeyl-i Zübdetü'l-Eş'âr*. Millet Kütüphanesi. A. Emirî Efendi. No. 1326. vr. 45a.

To cite a **study found on the Internet**, the following order should be followed:
Author surname, Author name. "Title of message". Internet address. (Date of Access)

Example:

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası. "Geçinme Endeksi (Ücretliler)" Elektronik Veri Dağıtım Sistemi. <http://evds.tcmb.gov.tr/> (Accessed: 04.02.2009).

An article accepted for publication but not yet published can be cited in the following way:

Example:

Atılım, Murat ve Ekin Tokat (2008). "Forecasting Oil Price Movements with Crack Spread Futures". *Energy Economics*. In print (doi:10.1016/j.eneco.2008.07.008).

Address

Ahmet Yesevi Üniversitesi
bilig Dergisi Editörlüğü

Taşkent Cad. Şehit H. Temel Kuşuoğlu Sok. No: 30
06430 Bahçelievler / ANKARA / TÜRKİYE
Phone: +90 312 216 06 00 • Fax: +90 312 216 06 09
bilig.yesevi.edu.tr
bilig@yesevi.edu.tr

